

110-112
Т. CX.

Р. 1912, кн. IV.

Рік XXI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. CX.

1912, IV B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.

—♦— Закінчено 31/VIII с. с. 1912. —♦—

Т. СХ.

Р. 1912, кн. IV.

Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ.

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. СХ.

1912, IV В.

XXI Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—•— Закінчено 31.VIII с. с. 1912. —•—

Зміст CX тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Студії над українськими народними піснями, подає
Іван Франко. Додатки й поправки (далі буде) . с. 5—30
 3. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Гера-
симчука (далі буде) с. 31—54
 4. З життя українського духовенства львівської єпархії
в другій половині XVIII в., подала Мелянія Бор-
дун. Докінченне (Матеріяли) с. 55—100
 5. Погодін і Зубрицький, написала Евстахія Тишин-
ська с. 101—122
 6. Григорій Ількевич як етнограф, написав Андрій
Франко (докінченне слідує) с. 123—156
 7. Miscellanea: а) Дрогобицька служебна Минейя з р.
1563, под. І. Франко; б) Жебрацькі благальниці,
под. В. Гнатюк; в) До історії української науко-
вої і просвітної організації в Галичині 1848 р., под.
М. Возняк с. 157—182
 8. Наукова Хроніка: Нова історія Османів, под. А. Клюк . с. 183—192
 9. Бібліографія (оцінки, реферати, замітки): преісторія,
антропология, археология й історія штуки, історія
політична і культурна, література, мова (реєстр шир-
ших обговорень див. с. 247) с. 193—248
-

Inhalt des CX Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan
Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fort-
setzung folgt) S. 5—30

3. Die Kampagne von Cudniv im J. 1660, Studien von
Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt) . S. 31—54
 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der
Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII
Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Akten-
stücke) S. 55—100
 5. Pogodin und Zubryčyj, von Eustachie Tyšyn-
ska S. 101—122
 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko
(Schluss folgt) S. 123—156
 7. Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M.
Voznjak S. 157—182
 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der
Osmanen, mitget. von A. Kluk S. 183—192
 9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Notizen): Vor-
geschichte, Anthropologie, Archäologie und Kunst-
geschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur,
Sprache (Register grösserer Besprechungen s. S. 247) S. 193—248
-

Студії над українськими народніми піснями.

Подає Іван Франко.

Додатки й поправки.

Від часу, коли розпочався друк отсих моїх „Студій“ у „Записках Наукового Тов. ім. Шевченка“ (т. LXXV, початок р. 1907), назбиралося доси не мало, хоч і не дуже велике число принагідних поправок, нових матеріалів та нових або недоступних мені при писанню моїх „Студій“ дослідів, які тепер, випускаючи перший том їх у світ окремою відбиткою, вважаю потрібним подати як доповнення моєї праці.

І. Стефан воевода (ст. 6—17).

До сеї найстаршої з відомих доси українських пісень новітніх часів, записаної коло р. 1570, набралося від часу появи моєї студії в „Записках“ декілька досить важних причинків, які дозволяють де в чому доповнити або спростувати те, що я сказав у студії. Найважливішим із тих нових причинків, на який доси ніхто не звернув уваги, я вважаю той незвичайний історично-літературний факт, що ся пісня була у перше опублікована в найбільш автентичнім тексті галицьким Русиним Василем Ковальським, який у ч. 41—42 віденського „Сборника Отечества“ 1856 р. на ст. 161—163 і 165—167 у статі п. з. „Іоаннъ Благославъ и діалектъ словенській“ у перше з рукопису опублікував текст сеї пісні, писаний готичними буквами, з деякими увагами чеського записувача, доданими до тексту в скобках, о рік вчаснійше від видання Благославової граматики,

Прийнято на засіданню фільбольогічної секції дня 1 липня 1912.

в яким поміщено сю пісню латинськими буквами без уваг Благослава.

Подаю тут важніші уступи сеї статі в перекладі на нашу сучасну мову, пропускаючи все те, що відносить ся до граматичної частини. „Трапило ся нам сими днями — так починає свою розвідку В. Ковальський — оглядати старинний рукопис п. з. „Грамматика ческа Іоанна Благослава, єпископа Моравських Братів“, що вмер 1571 р. і писав се діло між рр. 1550—1570. Сей рукопис віднайшов недавно о. Ігнатій Граділь, єромонах ордену Піярістів, поставлений бібліотекарем при бібліотеці ц. к. Терезіанської Академії у Відні. Між иншими уваги гідними статями того діла, що властиво являєть ся більше синтаксею, ніж цілою граматикою, знаходимо також статтю „Про словенський діалект“. Із сеї статі В. Ковальський наводить деякі уступи, подані також у моїй розвідці на ст. 20—21, а далі пише ось що: „Благослав, письменник чеський, а при тім добре обізнаний з польською мовою, жив у рр. 1550—70 на Мораві, де мав нагоду пізнати також сусідів Словаків, що жили в північно-західній Угорщині. Він, видно, зносив ся з ними і вслухав ся в їх бесіду, яку одначе розрізняє від так званого ним словенського діалекту, не легко зрозумілого йому як Чехови, а також і Полякам. Чисю бесідою був той „словенський діалект“, Благослав не говорить виразно, а тільки зазначає посередно або через порівняне, що він „не зовсім подібний до тих Словаків, що живуть в угорській землі при Мораві“. Отож Благослав живучи в Мораві, вказує очевидно на якихось инших, подальших Словаків, не зовсім подібних до тих Словаків, що були йому сусідами, але також не чужих їм, хоч і відмінних від них у виговорі, який він називає словенським діалектом. На певно уважав він бесіду Словаків окремим язиком, а словенський діалект його нарічем, і вкладав те нарічє в уста народа, що жив за межами сумежних йому Словаків. Зваживши географічне положенє він не міг під тими позамежними мешканцями розуміти нікого иншого, як або якесь південно-славянське племя, або, що здаєть ся подібнішим до правди, наших братів Русинів, що поза Словаками (scil. на схід) уже від давна перед тим жили в угорській землі. Адже-ж і теперішні Русини, що живуть у сусідстві Словаків, многими вважають ся за Словаків, і тільки їх віроісповіданє творить правильну границю між обома народностями. Так буває тепер, тим лекше могло се бути й давніше. А коли надто зважимо те, що сучасники Благослава говорили

про славянські племена і про болгарський народ, то справді не тяжко буде відгадати, чому Благослав говорить про словенський діалект, вибираючи його як середину між поглядами своїх сучасників. Він видно розуміє тут ніби то Словенщину й Болгарщину разом, а ті дві головні течії життя та побуту Славян лучать ся безперечно в руській народі, що має свій рідний язык, а при тім уживає також болгарського або церковного.

„І що говорять далі Благослав про сей словенський діалект, або — *sit venia verbo* — про руський язык? Він не понижає його, але навпаки говорить про нього як про вироблений, або по нашому образований язык, що має свої питомі форми, які йому, що не вслухав ся в них гаразд, видають ся вправді непривичними, але не неприличними. Ми віримо, що вони не можуть бути неприличними для жадного вуха, бо нема в них скуплення многих співзвуків, які утрудняють кожний виговор. Русин не проковтує самозвуків, але радо переплітає ними склади і тому легше вимовляє їх. Руська мова власне тому найпридатніша до пісень, бо через богатство самозвуків робить ся дуже плавною. А коли далі Благослав завважує, що сей діалект „*non est inculta*“, бо має навіть свою граматику, то ми дуже вдячні йому за ту відомість, хоч ми так само, як і він не бачили тої граматики. Пригадаємо одначе, що вже давно перед тим, бо ще 1360 р. наші угорські Русини одержали народню просвіту, коли подільський князь Теодор Коріатович осів між ними в Мункачі і позакладав там розсадники освіти, василіянські монастирі. Тому не диво, що Благослав знаходить у тім діалекті багато метафор і інших звірцевих фігур, — се неминучий наслідок вироблення языка богатого по своїй природі. Але не знаємо, як толкувати дальші слова нашого дослідника, який пише: „А є в тім язиці багато пісень“ і т. д. Тут на раз він забуває, що говорив про діалект, і називає той діалект языком. Із того видно, що Благослав не конче твердо стояв на своїм погляді і сам собі нарешті не довіряв, чи він остойть ся. Вправді мимоходом він говорить про діалект, а про те наводить досить такого, що лише про розвитий та вироблений, хоч мало йому відомий язык свого часу міг сказати. Згадуючи в додатку, що в тім язиці зложено багато пісень, віршів та римів, він потверджує те, що й ми всі знаємо, що в Русина нема життя без пісні; чи він веселий, чи сумний, усе співає, на різні лади, як йому припаде до серця або прийде на ум. Тому й пісень

у нас без кінця і міри, і ледво чи який инший славянський народ дорівняє нам у тім багатстві.

„Бажаючи вкінці подати зразок „словенського“ діалекту, наводить Благослав одну пісеньку світського змісту. Без сумніву серед висше згаданого множества пісень було багато церковних, на що вказує вже само протиставлене їм світської пісні, але Благослав, хоч сам духовний, любував ся очевидно також у світських піснях, а може не мав під рукою жадної иншої, чи то світської чи духовної, крім тої одної світської, яку пізнав із устної передачі і навів як приклад того словенського діалекту, а також як приклад ладу та складу подібних пісень для тих, хто хотів би ближше познайомити-ся з тим діалектом“ ¹⁾).

В докінченю сеї статі в ч. 42 сего часопису автор її наводить текст пісні в оригіналі готицькими буквами, подаючи обік того тексту свою транскрипцію на кирилицю. Цікаво те, що назву „od Benatek“, яку поклав Благослав у титулі пісні, наш автор перекладає словами „Изъ Венеції“; тут трапила ся йому та сама помилка, що й мені, помилка справлена пізнійше нашим знавцем угорської Руси С. Томашівським, який сконстатував у дальше наведеній розвідці, що Бенатки зовсім не королева Адриатика Венеція, а невеличке словацьке містечко на пограничю між Словаками й Русинами. Супроти сего не вважаю потрібним передавати тут дальшого міркування нашого автора про те, яким способом ся пісня дістала ся до Венеції, хто був той Нікодим, що чув її там, і як він передав її Благослави. Так само зайвим вважаю передавати тут аналізу змісту пісні, яку подає В. Ковальський на ст. 106 ч. 42 цитованого часопису, а наводжу тільки три уступи з закінчення його статі.

„Не перечу, що та пісня де в чому подібна до словацької мови, та треба признати, що крім Словаків також инші славянські племена можуть знайти в ній слова й цілі речення властиві своїм язикам. Се поясняєть ся головно тим, що перед трьома або чотирма століттями всі славянські язики були ближші до себе о стілько, о скільки користували ся старо-славянським язиком. Та при всім тім жаден Славянин не заперечить, що та пісня зложена поперед усього під впливом руського язика. Вже ті самі слова, котрі Благослав толкує чеськими або латинськими, Русини зрозумілі без толкованя, бо властиві йому. Слова „на версі“, „первша“, „волоска“, „плачет“, „лиши“, „взял“ назве

¹⁾ Сборникъ-Отечественный, р. 1856, ч. 41, ст. 161—3.

певно кожний Русин своїми питомими. А що-ж сказати про слова утончені, які так часто повторяють ся в тій пісні: дівонька, миленька, душенька? Де і в котрім із славянських язиків вони вживають ся так радо, як у наших руських? Далі котрий із суєдніх нам язиків уживає такі форми, як: плачучи, рекла, речёт, пусти мя, есь і т. и.? От тим то ми сміло можемо хоч у часті причислити сю пісню до творів, зложених нашою мовою, а се тим більше, що й воевода Стефан, бувши Волохом, міг швидше по руськи, ніж якою иншою славянською мовою розмовляти з красною дівонькою. Адже-ж відомо, що волоські господарі або воеводи, як і весь волоський нарід, добре знали руську мову, і що урядова та церковна мова у них була русько-славянська, та що вони задля того густо-часто лучили ся з Русинами одновірцями. Про котрого Стефана воеводу тут мова, се байдуже, досить, що він волоський і належав до того часу. Волоських воеводів треба одначе відрізнити від молдавських, із яких більше відомі Стефан із р. 1346, потім Стефан воевода з р. 1497—1500; сей остатній памятник у історії своєю пімстою на польським королю Яні Ольбрахті, що зрадив його перед Турками. Сей Стефан погубивши польську шляхту в буковинських лісах пустошив нашу землю по ріку Вислоку, знищив Перемишль, Радимно, Переворск, Ланцут і загрозив навіть Краків. Але той Стефан був воевода молдавський, а в нашій пісні говорить ся про волоського, яких із іменем Стефан було кілька“.

На сьому кінчу виписки з сеї статі, в якій будь що будь треба бачити серйозну пробу всестороннього пояснення сеї незвичайної пам'ятки нашої мови та народньої творчости, і всякого признання гідне зусилля присвоїти її нашій народній традиції. Не можна сего сказати про другого визначного письменника, галицького Русина Івана Вагилевича, який познайомив ся з текстом сеї пісні правдоподібно незабаром по її опублікованню в граматиці Благослава, але не заняв ся нею спеціальнійше і задовольняв ся самим скопіюванем її тексту на окремій картці, що містить ся вклеєна в один рукопис його історичних дослідів над початками Польщі в бібліотеці Оссолінських ч. 2411.

Найважнішим причинком із усього того, що появило ся після моєї публікації для пояснення сеї пісні, була дра Ст. Томашівського „Замітка до пісні про Штефана воеводу“, надрукована в „Miscellanea-x“ тих же „Записок“ 1907 р. кн. VI, ст. 128—134. Найважнішим із того, що сказав др. Томашівський про сю пісню, треба вважати те, що він сконстатував її угор-

сько-руське походження, стверджуючи сей погляд розбором язика пісні, що в ній виявляють ся прикмети угро-руського діалекту, а власне того, що граничить із Словаками. Друга важна вказівка була та, що за місцевістю Бенатка не треба шукати в Венеції, але така місцевість існує на угорській Русі, в шарішській столиці над рікою Топлею на захід від Бардієва. Він зазначив також, що місцевости з такою назвою „Бенатка або Бенатки“ існують також у Чехії, Моравії та Познанщині. Про чеську місцевість з такою назвою — додаю я — згадує два рази Гінделі в своїй книжці „Geschichte der Böhmischen Brüder“, erster Band, Prag 1857, ст. 345 і 346. Свої уваги про мову пісні др. Томашівський резюмує ось у яких словах: „Розбір мови пісні показує, що перед нами не чиста українська мова, тільки західно-угорське руське наріччє, добре пословачене, підмішане діалектом, який під назвою „шарішського, бачванського, словенського, або східно-словацького, знаний етнографам і лінгвістам“. На думку дра Томашівського також сам сюжет пісні „вказує більше на Угорщину, ніж на инший край“. Зазначаючи факт, що в р. 1577 семигородським воєводою став Стефан Баторі, пізнійший польський король, др. Томашівський схиляється до думки, що пісня могла відносити ся не до дійсно волоського, але до якогось семигородського воєводи, може навіть до самого Стефана Баторія, який був турецьким вазалем і якого військо в значній частині складало ся з Волохів, а турецькі та татарські роти в тім війську були зовсім на місці. Далі висловлює др. Томашівський відмінний від мого погляд на розмір пісні і подає свою власну пробу реконструкції її тексту. Закидаючи мені деяку довільність у моїй реконструкції там, де я додаю в рядках поодинокі склади для вирівняння язика та досягнення одностайного пісенного розміру, він висловляє погляд, що пісня зложена не 12- а 11-складовими віршами, але при своїй реконструкції допускає знов таки довільність, пропускаючи слова, поміщені в тексті. Познайомивши ся ближше з текстом пісні, опублікованим В. Ковальським, і значно відмінним від того, який у транскрипції німецьких букв на чеську латинку опубліковано в виданні граматики Благослава з р. 1857, я дійшов до переконання, що не відступаючи від основної ідеї реконструкції тексту можна обійти ся без деяких із тих змін, які були допущені мною та дром Томашівським, і реконструувати текст у тій діалектовій формі, в якій дійсно зложена пісня, та без претенсії на досягнене одностайного розміру.

Тепер можу подати дещо докладніше про обох тих мужів чеської нації, яким завдячуємо записане та заховане нашої найстаршої народньої пісні. Ян Благослав, уроджений 1522 р. в Прерові на Моравії, належить до найвизначніших проводирів того релігійного руху, що ще від половини XV віку захопив велику часть чеського народу і втягнув її в трагічну та геройську боротьбу за реформу церкви і в загалі релігійного життя, і прославився такими іменами, як Гус, Рокичана, Жішка, Хельчицький, Благослав та Коменій. Від гуситизму, під впливом далеко давнішого богомилства, що в західній Європі доживало свого віку під назвами Вальдензів та Пікардів, повстала в початках XVI в. в Чехії т. зв. „Єднота братів“, прозвана пізніше Чеськими Братами. Переслідувані в Чехії вони користувалися якийсь час більшою свободою в Моравії, а коли в Чехії наслідком цісарського утиску мусіло вимандрувати 1600 родин, вони перенесли свої огнища до Прусії та в Познанщину. Не мішаючи собі ані з чеськими гуситами, т. зв. утравістами, ані з жадною протестантською конфесією, вони держалися своєї виборної єрархії і свого віроісповідання, на їх думку очищеного від людських вимислів ліпше, ніж у інших реформованих сектах, та основаного головню на письмі св. нового завіту, перекладенім не з латинської, але з грецької мови.

Ян Благослав, один із єпископів тої чесько-моравської секти, визначався між іншими своєю незвичайною здібністю, високою освітою, постійністю характеру та літературним талантом. Одержавши незвичайну, як на свій час, освіту в рідній Моравії, він у молодих літах висланий був Єднотою зразу до Королевця, де вчив славний гуманіст Озіандер, а потім до Базилеї в Швайцарії, але не пробувши тут довго задля слабого здоров'я, він вернув назад до рідного краю, де спокійно міг займатися наукою та літературними працями, поки вибір братів не покликав його на високе становище єпископа, яке повело за собою ненастанні заняття публичними справами. Між рр. 1555 і 1570 він мусів у обороні прав та свобод Єдноти їздити чотири рази до Відня, пробувати кілька разів у Празі та в інших містах і займатися різнородними справами, що виникали з чим раз тяжшого положення Єдноти. Як єпископ він проживав головню в Молодім Болеславі, де устроєна була також братська друкарня. По дволітній недужі він умер 24 падолиста 1571 р. в Моравськім Крумлові. Із його літературних праць, друкованих за його життя, найважливіші: „Kancional bratrský“, дру-

кований у Шамотулах у Познанщині, в яким містить ся 51 духовних пісень, уложених самим Благославом, і 18 старших, поправлених ним; „Nowy zakon“ — переклад біблійних книг нового завіта, dokonаний ним із грецької мови, друкований у перше 1565 р. в маленькім форматі 16-ки, а в друге 1569 р. дуже оздобно в форматі великої 8-ки. Незвичайною літературною вартістю визначаєть ся його „Život Jana Augusty“, найвисшого старшини Єдноти в рр. 1547—1571, якого житєпис Благослав довів одначе лише до 1555 р. Сей житєпис, доведений иншими не так уже талановито до смерти Аугусти, що вмер лиш троха пізнійше по Благославі того самого року, заховав ся в кількох рукописах і був аж у першій половині XIX в. опублікований по німецьки і по чеськи. В часі свого урядованя як єпископ та письменоводитель Єдноти Благослав провадив також літопис братської церкви н. з. „Dějiny bratři českých“, що заховав ся до наших часів також у рукописі. Свою граматику чеської мови він мусів написати у всякім разі перед 1550 р.¹⁾

Про Нікодима, який у словацькій Бенатці чув і правдоподобно записав руську пісню про воеводу Стефана, довідуємо ся з книги проф. Гінделі лише стілько, що він був членом Єдноти і в цвітні 1568 р. був два рази її послом у Відні, мав там розмови з цісарським лікарем дром Крато та передавав Благославові листи цісарському секретарю Николаю Вальтерови (Gindely, Geschichte der böhmischen Brüder, II, ст. 46—48). Сей сам Нікодим того самого року вернувши з Відня їде з порученя Благослава до Голомуца для конференції з католицьким єпископом. Що сей Нікодим був освічений і письменний чоловік, доказує його по чеськи писана реляція про його дворазове посольство до Відня, захована в рукописі і визискана проф. Гінделі (op. cit. II, ст. 48—50 і ст. 462, нотка 18).

Мушу ще поправити одну помилку, допущену в моїй студії на ст. 15, де я покликаючи ся на слова проф. А. Соболевського пишу ось що: „Найстарші людові сербські та болгарські пісні складені всі таким розміром, як отся наша. Той розмір, що відповідає греко-византійському т. зв. політичному віршови, ще в X або XI віці разом із грецькими поезіями перейшов до

¹⁾ Отсі дати виймаю з праці чеського історика Антона Гінделі н. з. „Životopis B. Jana Blahoslava“, поміщеної в часописі „Časopis Musea kralovství českého“ 1856, ч. 1, ст. 20—44 і ч. 2, ст. 3—23, а також із його просторої „Geschichte der böhmischen Brüder“, Prag 1857.

Болгарії і був тут ужитий у перекладах грецьких віршів". Те, що сказано про грецький політичний вірш, я взяв на віру проф. Соболевського, та пізніше переконав ся, що се зовсім неправда, бо грецький політичний вірш має розмір 15-складовий, ритмічної формули $8 + 7$, коли натомість т. зв. проф. Соболевським болгарська вірша, а властиво віршована азбучна молитва Константинова має розмір 10-складовий, ритмічної формули $5 + 5$. Сей розмір справді зробив ся прототипом болгарських та сербських епічних пісень та наших колядок світського змісту, але відмінний від розміру пісні про воеводу Стефана, в основі своїй 12- або 11-складового, типічного для наших козацьких пісень XVII—XVIII в. —

Подавши на чолі сего тому фотографічну подобищу тексту сеї пісні з рукопису Благослава вважаю можливим на основі сего тексту поробити деякі поправки в тім тексті, який опублікували чеські видавці сеї граматики і який зробив ся основою пізніших дослідів над піснею. Титул пісні в граматиці, даний очевидно самим Благославом, містить у собі одно дуже цінне історичне свідоцтво, на яке доси не звернено уваги. Назвавши місце, де була записана пісня, Бенатками (od Benatek, треба розуміти: з околиці Бенаток) Благослав додає: *kdež hojně jest Slowaků neb Charwatů*, по нашому: де живе багато Словаків або Харватів. Знаючи, що Бенатки — містечко положене на етнографічній границі Словаків і Русинів, та знаючи, що Благослав відрізняє тих Славян, що живуть у сусідстві Словаків і яких діалектом зложена пісня про Стефана воеводу, від дійсних Словаків, будемо мати в наведених словах Благослава важне історичне свідоцтво, що угорських Русинів іще в половині XVI в. називано Харватами. Се свідоцтво без сумніву останок тої самої традиції, що знайшла собі вираз іще в найстаршій київській літописі, де під р. 993 коротко згадано про якийсь похід Володимира В. на Харватів.

Як читати імя героя пісні? Чеські видавці прочитали німецькі букви *St.* як німецьке *St.*, по нашому і по своєму шт (*Stand, Stube, stehen* і т. и.). В оригіналі чеської граматики скрізь стоїть *Stefan*, а не *Štefan*, як подали видавці; значить, імя треба читати Стефан, а не Штефан. Так читає його також скрізь В. Ковальський. В німецькій азбуці *g* читаєть ся як *j*, значить, пишеть ся: *Dunagu* (Дунаю), *stogu* (стою), *szermugu* (шермую), *strilagu* (стріляю), *wygwoda* (вийвода), *pugmi* (пуйми, пійми, візьми), *pugmil* (пуйміл), *perownagmi* (не ровнайми), *ges*

(се, еси), ga (я), geho (его), gi (ї). Нашому звукови ш відповідає знак ѡ: tešeѡ, werѡi, perwѡa, ѡablami, budeѡ. Але в деяких випадках сему звукови відповідає одно і або подвійне ff: lifi (лиши), ffto (што), liffil (лишил), Sftam (штам, може помилка замість што-ж), duffenko (душенко). Над буквою s нїде нема чеського значка ˇ, натомість маємо такі значки над буквами č, ř, ě, ň у словах: čemu, tešeѡ, břeħu, rotě, Ač, plačet, plačiŭy, rečet, vručeku, dywoňko, mileňka. Vocativ Stefane має на кінці звичайне e, одже, видно, й Чехи вимовляли його як e, а не як ie. Визначною чеською прикметою правопису треба вважати акцентоване а або е в словах: Turecká, Tatarská, Woloská, wlaská, mé (читай ме), té (чит. те), gá (я).

Деякі менше зрозумілі, або й—зовсім неясні йому слова Благослав у своїм рукописі поясняв чеськими, а один раз латинським. І так слова другого рядка Na werѡi пояснив чеськими словами na břeħu, хоч очевидно се пояснене хибне, бо слова „Na werѡi“ треба читати „на версі“. Слово Perwѡa пояснив чеським prwnŭ, слово Woľofka чеським Wláfka, слово plačet латинським flet, слово lifi чеським propusti, очевидно також недобре, бо лишити відповідає чеському zustaviti, а німецькому lassen або verlassen; слово wzal (взяв) пояснив чеським uyal. В однім слові рукопису і стоїть у значіню і: powjdala. Нашому я або ня (асс. заіменника особового мене) відповідають у чеськім рукописі форми: mé (albo mé pugmi, albo mé lifi), mie (kdo mie doplynet), або mne (pusty mne Stefane). Наше не, знак заперечення, пишеться раз ne (Ne rowna), а другий раз nie (nie doplynul). Наше „ніхто“ (немо) транскрибовано в чеськім Nechto. З огляду на довге виговорюване у Чехів букви у в кінці слів (Došly чит. Дошлей або Дошлій) не подивуємо, коли чеський автор переписує наше „глибокий“ німецькими буквами „hluboký“. Теперішні Чехи звичайно акцентують таке у. Зазначу нарешті в однім наведенім уже слові чеське а рівнозначне нашому я: wzal = взяв. Що переголосу л на в у закінченнях минулого часу дієслів Чех або не чув, або не відчув, і пише скрізь: liffil, doplynul, wzal, сему не подивуємо ся, бо такого переголосу інші славянські язики не знають.

Для характеристики язика, яким зложена пісня, не зайвим буде переглянути систематично весь запас слів, ужитих у ній. У тексті пісні маємо всего 117 слів, із яких 37 іменників, 15 прикметників, 24 дієслова, 18 заіменників, 4 числівники, а решта побічних частий мови. Іменники маємо ось у яких формах:

Дунай — *vos. Дунаю, асс. в Дунай.*

рота — *nom. plur. три роти, nom. sing. 1, 2, 3 рота, ablat. sing. w Tureckym rotě, форма властива словацькій мові, а також деяким угороруським діалектам.*

верх — *locat. па werŕi, по нашому на версі в мягким і; слово незрозуміле чеському авторови, і сам звук м'яке і недоступний ані чеській, ані словацькій мові, і для того склад єї заступлений складом ші аналогічно до того, як Німець польське Psiakrew вимовляє Pschakreff.*

шабля — *ablat. Bablami, форма властива словацькій мові і деяким угороруським діалектам.*

стрілка — *ablat. [strylkami; руському складови рі відповідає в чехо-словацькій і польській мовах склад rza або ři, отже стріла — strzala, střila. Задля невластивості сего складу чесько-словацькій мові чеський учений передав його буквами ry.*

воевода — *nom. sing. wygwoda, в тій формі ужито в пісні 4 рази, в тім числі раз у vocat. Форма вийвода відповідає по троха словацькій формі wejwoda, але все таки в тою ріжницею, що тут чується грубіший звук. Коли взяти на увагу, що в семигородсько-руським діалекті маємо форму вайвода, яка перейшла також і в мадярську мову, то не буде невластивим прийняти, що в угороруським діалекті була форма „вийвода“, посередня між словацькою і семигородською.*

дівонька — *nom. sing. dywonka, vos. dywoňko або dywoňku, асс. dywonku. Зі складом dy в початку сего слова повторюється те саме, що було зі складом сї: Чех не міг переписати склад ді, невластивий його мові, інакше, як твердим dy. Форму vos. dywoňku в остатнім рядку пісні можна вважати помилкою чи то записувача, чи автора граматики, чи може навіть друкаря, бо зараз другий іменник, доданий до сего, duŕŕenko (душенько) написаний правильно. Так само помилкою треба вважати форму асс. sing. dywonko зам. дівоньку.*

дівониця, слово ужите тільки раз у формі: Крафна dywonice. Що вона не словацька, доказує перший склад dy, який заступає первісне руське ді; форма дівониця — здрібіла від форми дівона; ся форма невідома доси в нашій лексиконі; що вона могла існувати колись, можна догадувати ся з аналогії лірницького слова каравона, яким лірницький жаргон означає дівчину. (Пор. К. Студинський, Лірники, Львів 1894, ст. 22). Деяку аналогію до слова дівониця бачимо в одній поезії Афанасьєва-Чужбинського, де він ужив слова дівина зам. дівчина (пор. Афанасьєв-Чужбинський, Українські поезії, вид. Львів 1912, ст. 49).

ручка — в тексті пісні в передостатнім рядку написано на повір зовсім абсурдні слова: zabil gi oguŕku. Коли взяти на увагу, що

в рукописі Благослава ті слова були написані одним тягом, як се часто трапляє ся в старших рукописах, то можна допустити, що при переписуваню в переставлено гі, а властиво треба було читати за *bilv gi guč-ku*, по нашому: ва білу і ручку. Здрібніле слово ручка знов властиве тільки руській мові.

Із прикметників маємо в нашій пісні ось які форми:

сму тен, староруська форма, уживана також у старших пам'ятках нашої народньої поезії, пор. нагуївську весільну пісню:

Уставай сваненько раненько,
Підливай виноград частенько.
Аби той виноград зелен бив,
Аби наш староста весел бив.

В турецьким, татарським, волоським ротє — др. Томашівський завважує аналогічну складню в угоруським діалекті: с том своім женом, под ньом (scil. під сосною), мой міла седзела. В сих формах можна одначе підозрівати польські носівки, коли натемих форми наведених прикметників у нашій пісні таким способом не виясняють ся. На мою думку вони виясняють ся ліпше як стягнене прикметника з заіменником мі або ми: в турецькі ми роті; при прикметнику волоський пропущено навіть приіменник в, може через помилку.

красна — слово спільне руській і чеській мові.

неровнаймі — очевидно злучено два слова: нерівна ми (мені); про вставлене між ними й я сказав дещо в моїй студії, ст. 13.

миленька — раз ужите в формі *milenka*, а другий раз у формі *mileňka*; ся друга форма властива тільки руській мові. Натоміх перша в чеській мові вживаєть ся як іменник у значіню *die Geliebte*.

Що до дієслів, то форми: стою, шермю, стріляю, зам. стоять, шермують, стріляють, треба вважати угро-руськими, спільними зі словацькою мовою; в Нагуєвичах чув я початок пісні, мабуть чеського походження, перенесеної вояками на наш ґрунт:

Ой у полю, в полю,
Там жовняри стою;
Як стоять, так стоять,
Аж їх ніжки болять.

Гуцули загально говорять: ходе зам. ходять, робе зам. роблять, говоре зам. говорять.

Плачучи, в чеськім тексті виразно плачу, отже догад про словацьку форму плачусі, висловлений дром Томашівським на ст. 131, відпадає. Форма того самого слова: плачет — староруська, уживана декуди також тепер в устах люду.

повідат — 3 особа sing. praes. у характерній гірській, спеціально бойківській, а також угро-руській формі зам. правильного руського: повідає.

пуйми — pugmi, в оригіналі має u, а не ū, отже рішучо відрізняється від словацького pojmi.

лиши, imperativ від лишити, без сумніву руське слово, невідоме західно-славянським мовам, але за те близьке своїм походженням до німецького lassen.

рекла, речет, форми староруські, вживані подекуди й доси в устах люду.

пусти — характерно переписано німецькими буквами: pusty, а твердим у на кінці, без сумніву руська форма.

скочу — fut. від скочити; руськість сеї форми не підлягає сумнівови.

доплинул і доплинет — перша з тих форм спільна Русинам і Словакам, але друга тільки руська.

взял, німецькими буквами написано в чеській формі wzal, але мабуть тільки тому, що Чехови неможливо було транскрибувати руське а інакше, як тільки через додане і перед а; пояснюючи се слово чеським він пише своє: uyal.

Від слова бути маємо в пісні форми: bych (староруське быхъ, уживане й доси на Покутю та в Гуцульщині, пр. так бих здоров був!); ес, червонорусська тверда форма зам. староруського еси, скороченого на ес (у Нагуєвичах я чув: „Отъ ес тут!“); форма futuri буду спільна Русинам із Чехами, а відмінна у Поляків (będę), не викликає ніякого сумніву. Те саме треба сказати про форму будеш.

Зупинюся ще на двох групах слів. У рядку 12 читаємо на початку: Ас ſfto mi rešet. Початкове Ас, чуже нашій мові, але властиве польській та чеській у значінню: хоч, хоча, видається мені тут тільки помилкою переписувача; дотичне речення на мою думку треба читати: А чшто ми речет. Заіменник „що“ ужитий у отсій пісні два рази, і оба рази в незвичайній формі: раз у рядку 12 написано ſfto, а властиво ѿfto, а другий раз у р. 15: Sftam mi rekla — перше слово знов зовсім загадкове, хоч його значіння не може бути инше, як тільки: Што-ж ми рекла. В старих рукописах дуже часто остатня була одного слова переминається на таку саму букву, якою починається слідуєче слово, особливо, коли те друге тісно в'яжеться з першим. Таким способом можна би вияснити собі повстане вислову: Шта ми рекла зам. Штож ми рекла. Заіменник хто стрічаємо в тексті нашої пісні два рази, а то раз у чесько-словацькій формі kdo, а другий раз у чисто руській людській формі Nechto. Розуміється, першу форму треба вважати припад-

ковою заміною того, хто записував пісню, а друга, невластива його язику і записана не зовсім докладно, нехто зам. ніхто, лишаєть ся важним свідомством руського походження пісні. В тексті по слові Nechto стоїть справді піе, а не пе, як догадував ся др. Томашівський ст. 132.

В тій формі, як її маємо опубліковану в статі В. Ковальського, отся пісня має 21 рядків. Із тих рядки 1, 2, 19 і 21 мають по 12; 3, 4, 5 по 7; 6, 7, 8, 9, 17, 18 по 11; 12, 16 і 20 по 10; 10, 13 і 15 по 13, р. 11 має 15, а р. 14 — 14 складів. Вже з того самого перегляду розміру видно, що запис чеського брата Нікодема не був зовсім поправний, і правдоподібно списаний із устного оповідання співака, а не з його співу.

Після сих уваг можна приступити до нової реконструкції тексту пісні, як вона могла виглядати в співаню. Др. Томашівський стоїть на тім, що пісня зложена одинацятискладовим розміром і відповідно до того реконструує текст Благослава латинськими буквами (ст. 132—133), а далі подає свою повнішу реконструкцію руськими буквами (ст. 134—135). При обох реконструкціях одначе він допускає 9 більше або менше важних змін, переважно пропусків у тексті Благослава, а при тім усе таки не доходить до повної одностайности розміру в своїй руській реконструкції. Я вважаю можливим після сказаного доси стояти далі при своїм погляді, що пісня зложена 12-складовим розміром, що рядки чеського запису з більшим або меншим числом складів треба вважати свідомствами про недокладність запису, що одначе пропусканє в давнім записі чи то поодиноких слів, чи цілих речень або рядків треба вважати дуже великою хибю реконструкції. Придивляючи ся добре текстови пісні в публікації В. Ковальського я завважив, що в 5 рядках рівномірність тексту можна привернути, читаючи старе чеське w як наше у. Не вважаю також потрібним реконструувати рядки 3—6 при помочи скороченя тексту і повтореня одного рядка два рази, як се вчинив др. Том., ані пропускати ті рядки, як се вчинив проф. Грушевський; вони, що правда, зложені коротшим, 7-складовим розміром, але сей розмір також не чужий нашій народній поезії; ним зложені деякі пісні баллядового змісту, пр. галицько-руська пісня про чабана, що притягнений чарами дівчини прилетів до неї на білім кони, і українська пісня про чумака, що взяв за жінку свою власну сестру ¹⁾).

¹⁾ Перша з тих пісень починаєть ся рядками:

Ой у гаю, у гаю
Чабан вівці зганяє.

З доповненнями, мотивованими в моїй студії на ст. 15—17 текст сеї пісні в новій реконструкції виглядав би ось як:

- Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
[Ой як же Дунаю смутному не течи,
Що дно його точуть студені криниці,
А по середині та рибоньки мутять],
5 На версі Дунаю три роти ту стою.
Первша рота турецька,
Друга рота татарська,
Трета рота-волошка.
У турецькі-м роті шаблями шермую,
10 У татарські-м роті стрілками стріляю,
У волоскі-м роті Стефан воевода.
В Стефанові роті дівониця плачет,
[Дівониця плачет], плачучи повідат:
„Стефане, Стефане, Стефан воевода!
15 Альбо ме[не] пуйми, альбо ме[не] лиши!“¹⁾
А што ми [од]речет Стефан воевода?
„Красна дівонице, пуймил-бих [я] тебе,
[Красная] дівонько, неровнай ми еси;
Лишил бих [я] те[бе], миленька ми еси“.
20 [І] што-ж му [од]рекла [красная] дівонька?
[Одрекла дівонька]: „Пусти мя, Стефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий.
А хто мя доплинет, [то] его я буду“.
Ніхто не доплинул красну[ю] дівоньку,
25 Доплинул дівоньку Стефан воевода,
І увял дівоньку за білу ї ручку:
„Дівонько, душенько, миленька ми будеш“.

Нема потреби допускати якийсь пропуск у тексті пісні перед остатнім рядком, як се пропонує др. Томашівський, який зазначає сей пропуск рядом точок, хоч у тексті опублікованім В. Ковальським між остатнім рядком і попереднім у друку по-лишено значну прогалину.

Друга починаєть ся рядками:

У Києві на ринку
Пють чумаки горілку.

¹⁾ Досить близький варіант сего рядка можна бачити в народній коломийці, записаній мною в Нагуєвичах:

Або мене, любку, люби, або мене лиши,
Або мої чорні брови на папері спиши!

Хоча пісня про воеводу Стефана в своїй основі не історична, бо оповідає про факт приватного життя, то все таки не маловажна річ була би знати, до котрого волоського воеводи Стефана вона відноситься. Не маловажна вже хоч би тому, аби вберегти ся від таких необережних догадок, як дра Ст. Томашівського, що вона може відносити ся до Стефана Баторія, який у р. 1571, т. зн. у році смерті Благослава, став воеводою семигородським, а пізнійше був королем польським. Що пісня не може відносити ся до особи сего короля, се випливає з того, що вона була записана коло р. 1550 і відноситься не до семигородського, ані молдавського, але до волоського воеводи.

Волоських воевод Стефанів знаємо кілька. Найдавніший із них той, про якого згадав король Ягайло на з'їзді з німецьким цісарем Зиґмунтом у Луцьку в перших днях січня 1429 р. ось із якого приводу: Потерпівши значне поразенє від Турків у Семигороді 1428 р. німецький цісар Зиґмунт приїхав до короля Ягайла з наміром приєднати його до союзу, що мав би зломати турецьку силу, а між иншим „освободити з поганських рук Мізію, Тракію, Македонію, яку недавно опанував Амурат, а також усю Грецію, і не допустити, аби його панованє ширило ся далі в християнські землі. Для сего дуже велику підмогу дає йому земля волоська, куди можна Дунаєм спускати живність і инші военні потреби. Сю землю повинні оба вони, цісар і король, на сам перед спільно опанувати, а потім поділити ся нею“. На се король Ягайло д. 7 січня відповів цісарю відмовно, а особливо що до волоської землі сказав з докором, „що її не треба видирати нікому, бо се було би не християнське діло, а ся земля — власність волоського воеводи Стефана, мойого „ołdownika“ (підвладного), котрий і без того все буде з нами“¹⁾.

Мабуть про иншого Стефана, воеводу волоського, згадує той сам Бельский під р. 1460 оповідаючи, що король Казимір Ягайлович „будучи на Русі післав до татарського хана Єңін-терея і до Стефана, воеводи волоського, жадаючи їх помочи проти хрестоносців“ (ст. 766). Той сам Стефан, воевода волоський, згаданий другий раз під р. 1462, що зложив присягу перед послами польського короля прирікаючи, що приїде сам до короля і „ołd mu uczyni“, коли король повелить. Хоча той Стефан присягав уже перед тим, але що був переніс ся на Угорщину, то тепер присяг на ново“ (ст. 785—6).

¹⁾ Kronika Marcina Bielskiego. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok 1856, т. I, ст. 591—2.

Žijeti v slovesnosti, v domobit, brez
 bojne žest slovači neč Čhar,
 vabi, pri nas ne
 Džborčevu.

me brägen -
prony
why/te!

Під р. 1468 Бельський оповідає ось що про вмішане короля угорського Матвія Корвина в справі волоської землі. „Три брати не могли погодити ся в панованю над тою землею: Стефан, Петро й Беринда, а коли Стефан вигнав обох, ті втекли до Казимира, але Казимир більше сприяв Стефанови. Тоді вони пішли на Угорщину до Матвія, аби їм поміг відзискати власть у Волощині. Матвій зібрав 40.000 людей і з ними просто через гори потяг у Волощину, воюючи її мечем і огнем. Стефан хоч мав поміч із Польщі, не смів отверто виступити проти нього, маючи меншу силу людей від його війська, тільки шарпав його з боків. А коли побачив, що Угри розложили ся з королем у місточку Бая, післав потайно двох Волохів, які западили місточко. Угри тікаючи з місточка перед огнем натрапили на Стефанових людей, яких той розставив довкола, і тоді Стефан поразив угорське військо так сильно, що Матвій ранений ледво втік через гори покинувши все, а угорських людей, як пишуть, полягло 10.000. Тоді Стефан післав королеви Казимиrowи добру часть добичі і всі хоругви до Вільна“ (ст. 823).

Той сам Стефан воевода в р. 1469 мав прибути до Львова, аби тут поклонити ся королеві, що перед кількома роками обіцяв польським послам у Сучаві, але не посмів приїхати сам, бо дехто страшив його, що король хоче увязнити його (ст. 828). Другий раз мав з'їхати ся сей воевода з королем у р. 1470 на Руси, невідомо де, але знов не прибув вимовляючи ся тим, що воює з молдавським воеводою Дракулом. Стефан просив короля через своїх послів, аби погодив його з Дракулом, і король вдав ся в се, боячи ся, аби Дракул не піддав ся Туркови, а Стефан мав иншого часу поклонити ся королеві (ст. 833).

В р. 1474 знов читаємо, що до польського короля прибули послы волоського воеводи Стефана оповідаючи, що йому пощастило в війні з молдавським воеводою Дракулом, якого він побив, і взяв йому між иншим головний його замок Дімбровицю, а в ньому забрав його скарби і його жінку з двома дочками. З тої добичі принесено королеві 28 хоругв. Але швидко приїхав другий посол просячи в короля помочи, бо Дракул поїхав до Турка за підмогою, і Турки вже воюють волоську землю. Король вислав до Волощини двох панів, аби osiąгнули перемире з Турками, а пану Бучацкому гербу Габданк велено, аби з усею подільською шляхтою тягнув на поміч Стефанови, воеводі волоському. Турецький цісар Магомет вислав молдавському воеводі Дракулови 120.000 турецького війська з Татарами та Молдава-

нами проти Стефана до Волощини. Стефан воєвода волоський, маючи підмогу пана Бучацького з Подолянами від короля польського Казимира, яких було всіх 2000, а Волохів 40.000 і 5000 Чаклів (Секлерів), яких воєвода Стефан відібрав був від короля угорського Матвія, вирушив із тими людьми проти Турків, і поступаючи більше хитрощами, ніж силою, з усіх боків страшенно шарпав величезне турецьке військо. Особливо ушкодив його тим, що на широкій долині, якою мусіли тягти Турки, винищив перед ними все, і навіть трави випалив, так що й сами вони і їх розкішні коні здихали з голоду. Довівши їх оттак у небезпечне місце над озеро Раковець над рікою Берладом ударив на них, і там малим народом поразив на голову 100.000 Турків і Татар, а трупи побитих велів повносити на купи; кости з них і доси лежать там громадами, і стоять три муровані хрести, поставлені на знак сеї перемоги. Кількох башів, головних гетьманів, убито, воєнних хоругв узято більше ніж 100. Бранців усіх велів повбивати на палі, а тільки чотирьох головних, а також 36 хоругв і часть добичі з ворогів вислав через панів королеви Казимира до Литви“ (ст. 847—500).

З р. 1475 Бельский подає відомість, що весною приїхали до короля Казимира послы від Стефана воєводи просячи помочи проти Турків, які знов готують ся на Волощину з Дракулом (ор. cit. ст. 861). Наслідки сеї просьби невідомі, але вже в слідуючій році король польський вислав свого посла до Магомета, султана турецького, який зустрівши султана в Варні в поході на Волощину, іменем короля просив його, аби не йшов на той край, бо се край королівський. Султан відповів йому: „Як би ти був застав мене в Адріанополі, а не тут, так далеко, то я не був би рушав ся. А так вирушивши вже мушу йти далі, особливо задля моїх перекопських Татар, що просять у мене підмоги проти волоського воєводи. Коли волоський воєвода хоче мати спокій, нехай дасть мені гараж, верне вязнів і віддасть Кілію“. На се Стефан воєвода не хотів пристати, а Турки збудувавши на-скоро міст через Дунай перейшли до Волощини. Хоч воєвода боронив їм переправи, але не міг спинити їх, бо з другого боку налягли на нього Татари, на яких мусів обернути ся. Се доніс королеви Вроцїмовский, а швидко потім прибіг посол від Стефана сповіщаючи, що сей поразив Татар на голову і гонив їх аж до Дністра, а тепер обернув ся знов на Турків, але не має змоги видати їм битву, тільки шарпає їх з боків, палить трави та живність, аби їх виморити голодом,

а свої достатки з людьми вислав геть у гори. Вже побив не мало Турків, а отсе недавно поразив їх 30.000, давши їм битву з ліса, в якім вони облягли його; своїх утратив тільки 200, і так пробив ся крізь них силою. Та се ще не велика річ, бо їх дуже багато, то-ж він просить помочи в короля, до якої сей обов'язаний. Король, якому ходило не тільки о Волощину, але також о Поділе, аби Турки звоювавши Волощину не напали й на Поділе (як уже перед тим спалили були кільканацять сіл), велів рушити ся до границь шляхті подільській і холмській з Павлом Ясеньським, скарбником і старостою белзьським та холмським; але ті прийшовши до Волощини наробили шкоди не меншої від Турків, і не давши воеводі ніякої підмоги вернули до дому (ор. cit. ст. 864—5). Характерне свідоцтво польського письменника про те, яким „przedmurzem chrześcijaństwa“ була польська шляхта вже в тих часах.

Під кінець р. 1477 Бельський нотує відомість, що Стефан воевода волоський спіймав свого ворога Дракула, до чого допомогли йому міщани Брашова, які побили Турків. Таким способом Стефан воевода опанував усю ту гарну землю (Молдавію) та надто звоював та попалив іще деякі турецькі твердині і відібрав від Турків соляні жуни, що приносили велику користь (ор. cit. ст. 870).

Король Казимир таки дождав ся нарешті поклону від воеводи Стефана, і то поклону досить незвичайного. Читаємо про се у Бельського: „Року божого 1484 султан турецький Баязет, що настав по Магометі, хочачи пометити ся на Стефані за поразене свого вітця, взяв Кілію в долішній землі, та Білгород, оборонні замки, хоч і не без шкоди для своїх. Молдавську землю повоював шаблею й огнем. Стефан бачучи нерівні сили супроти своїх уступив на бік в оборонні місця, бо волоська земля гориста та болотиста та поросла лісами в многих місцях, а до Казимира післав просячи підмоги. А так р. б. 1485 по жнивах рушив король до Львова і велів усім руським землям готувати ся та стягати ся до нього, а також і Литві. Богато було таких, що з доброї волі йшли та їхали на свою шкоду, а всіх людей, здібних до бою, було більше як 20.000. З ними король переправивши ся через Дністер коло Галича прийшов до Коломиї. Там на полі розп'ято намет, під яким уставлено престол для короля, на яким він засїв, а Стефан приїхав на кони стрійно. Коли зліз із коня, взяли його королівські двораки між себе і привели до короля. Тут він кинув перед короля хоругви і сам

упав перед його ногами, а в тім упав намет, умісно приладжений на те, аби люди дивили ся на се. Потім зложив відповідну присягу перед королем і його радними панами, що буде послухним королеви польському до віку він сам і його потомки, буде з ним проти кожного його ворога, остереже його про все, що могло би бути йому на шкоду, і ні з ким без його волі не почне війни. Потім уставши поцілував короля в руку, а запрошений на обід засів до стола в 14 осіб зі своєю радою“ (ор. cit. ст. 880—1).

Від тепер нема у Бельського ніякої відомости про волоського воеводу аж до смерти короля Казимира, який умер у червні 1492 р., проживши 64, а панувавши 45 літ. Його наступник Ян Ольбрахт літом 1494 р. з'їхав ся в Левочі в північній Угорщині зі своїм братом Владиславом, королем чеським і угорським, де між иншим оба повзяли таємну постанову прогнати воеводу волоського з Волощини, а на його місце посадити королевича Зиґмунта (ор. cit. ст. 892—3). Наслідком сеї умови король Ян Ольбрахт розпочав у р. 1497 правдиво фатальну війну, про око вимірену проти Туреччини, а на правду проти волоського воеводи Стефана. Хід тої війни оповідає Бельський (ор. cit. ст. 907—912); скажу тут коротко, що вона скінчила ся соромним поразенем польського короля, а надто потягла за собою напад воеводи Стефана на польську землю, яку він пройшов аж до річки Вислоки літом 1498 р. З ленника Польщі Стефан воевода волоський зробив ся тепер її завзятим ворогом і побуджував проти неї особливо Турків і Татар. Остаточно польський король мусів перепросити ся з волоським воеводою; умову заключено в р. 1499.

Ще раз було невеличке діло у Стефана воеводи з польським королем Яном Ольбрахтом. Ось що пише про се Бельський: „В р. 1501 прибули до короля послы від волоського воеводи Стефана на сойм у Пйотркові з просьбою, аби король відповідно до заключеної угоди видав йому втікача Петра, сина першого воеводи Іллі, який садив ся на волоське господарство. Про се король довго нараджував ся зі своїми панами, а не хотючи гнівати на себе Стефана, велів претендентови відрубати голову в Хові в присутности волоських послів. Аби ся кара смертна не видала ся безпричинною, розголошено, що він сфальшував королівські листи“ (ст. 911).

Остатня відомість, яку подає Бельський про сього незвичайного волоського володаря, містить ся під р. 1504. Читаємо

там: „Р. 1504 вмер Стефан, волоський воевода, пан хоробрий і щасливий, бо одного разу поразив Турків більше як 100.000, а побивав їх іще кілька разів, побивав також Татар і угорського короля Матвія, якому відібрав чакельську землю, побив навіть польського короля на Буковині. З тим його щастем при такій малій державі може кождий історик класти його на рівні з усіми великими та славними гетьманами. Тому то й Волохи називають його Кара Богдан, т. є дорогий Богдан, а задля його надзвичайної хоробрости кладуть його між святими“ (ор. сіт. ст. 920). Назву Кара Богдан Бельский толкує невірно, бо „кара“ по турецьки значить „чорний“, а „Богдан“ тут очевидно треба брати в значіню „Богом даний“.

II. Іван і Маряна (ст. 19—34).

З приводу сеї пісні і моїх уваг до неї опублікував др. Михайло Тершаковець досить просторий додаток до своєї статі „Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder, resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos“, поміщеної в „Archiv für slavische Philologie“ 1907, т. XXIX, ст. 221—240, який займає ст. 240—246. Сама стаття присвячена розбору статі пок. київського професора Н. П. Дашкевича „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ юго-Славянами въ литовско-польскій періодъ ея історіи, между проч. въ думахъ“, поміщеної в збірній книзі „Изборникъ кievскій, посвященный Т. Д. Флоринскому“. Київ 1905, ст. 119—137. Д. Тершаковець досить подрібно передає зміст статі проф. Дашкевича і дуже скептично ставить ся до всіх хоч би невеличких здобутків його праці. Основне твердження проф. Дашкевича „Съ XV-го столѣтія, когда началъ слагаться свой литературный обликъ въ западной Руси, стали вѣроятно явственно обозначаться своеобразныя черты южно-русской исторической поэзіи и принимать то направленіе, которое находимъ въ позднѣйшихъ думахъ; до извѣстной степени оно окончательно водворилось подъ тѣмъ южно-славянскимъ вліяніемъ, которое обусловило поворотъ и во всей русской письменности со второй половины XIV вѣка“ (ст. 122) наводить д. Тершаковець без застережень і без основного розбору, на який би заслуговували ті слова. Підносить тільки те, що проф. Д. за мало дав доказів на своє твердження і задоволив ся тільки вказанем „возможныхъ путей южно-славянскаго вліянія и участія въ созданіи украинскихъ думъ“, та не вияснив „среднихъ и сходныхъ явленій въ этихъ пѣсняхъ и въ юго-

славянскомъ епосѣ" (ст. 137). Причину сего д. Тершаковець бачить у тім, що проф. Д. заняв ся головно культурно-історичними фактами, а не звернув уваги на літературні. Що до сих остатніх д. Т. зазначає, що в збірнім виданю українських історичних пісень Антоновича і Драгоманова виразно зазначено і мотивовано історичний та місцевий характер козацьких дум; те саме доказав Житецький у своїй основній праці „Мысли о народных малорусскихъ думахъ“, Кієвъ 1894, також що до тих дум, які не мають ані козацького, ані воєнного характеру. На жаль, про обі ті праці, без сумніву важні для історії української пісенної творчости, висловлює д. Т. осуди не зовсім згідні з правдою. І так про публікацію Антоновича й Драгоманова він говорить, що ті вчені видавці „erblicken in den Dumen das, was man in ihnen beim ersten Anblick bemerken kann, nämlich eine treue Darstellung der Personen und Ereignisse aus der Geschichte der Ukraina des 16 und 17 Jh., aus der Zeit der kosakischen Feldzüge gegen Osmanen und der Emancipations-Kriege des ukrainischen Volkes gegen das polnische Joch“ (ст. 225). Не входячи в те, що справді сказали вчені видавці про опублікований ними матеріал, треба зазначити, що козацькі думи з кінця XVI і першої половини XVII в. зовсім не історичні, себто не описують ані одного історичного факту, не представляють правдиво ані одної історичної особи з тих часів. Не маємо історичних дум ані пісень ані про Наливайка, ані про Сагайдачного, ані про Павлюка, Остринина та Гуню, ані про жадну важнішу битву з тих часів. Що-ж до дум про Хмельницького, то їх історичність, як показано в отсих моїх „Студіях“, зовсім не високої вартости. Так само про працю Житецького д. Т. висловляє ся з великим признанєм пишучи: „Das von Žiteckij angeführte Material ist so reich und so überzeugend, dass seine Ansichten im Wesentlichen einer Aenderung nicht unterliegen können. Einem neuen Forscher blieb es nur übrig die Resultate beider Studien zu resumieren und nur wenig neues hinzuzufügen, um die bereits gewonnenen Resultate in einer entsprechenden Perspective hervortreten zu lassen“ (ст. 225—226). Ці слова свідчать про повний брак розуміння задач і метод наукового досліду. Адже-ж пок. Житецький у своїй праці не дав наукової аналізи ані одної думи хоч би такої, яку дав іще 1874 р. Андрієвський про думу про втеку трьох братів із Азова, яка навіть лишила ся йому невідомою. А про наукову вартість здобутків праці Житецького

писав М. Драгоманов іще 1894 р. в „Житю і Слові“ (т. I, ст. 290—2) між иншим ось що: „Статя д. Житецького троха розкидана і тому не досить строго з методологічного погляду обіймає предмет“. Драгоманов підносить малу вартість погляду Житецького, буцім то творцями дум були вбогі та каліки, коли „тим часом зміст многих дум ясно говорить, що часть їх зложена була прямо в татарсько-турецькій неволі, в крепостях або на галерах, а зовсім не в „шпиталях“ малоросійських, о котрих писав д. Єфименко по матеріалам переважно XVIII в. і котрі д. Житецький показує нам як школи наших рапсодів, творців дум“. Не буду цитувати більше сеї статейки, підписаної буквами Р. Л. Н., але написаної Драгомановим, та можу лише пожалкувати, що вона уйшла уваги д. Т.

Ширше зупиняєть ся д. Т. над думою про Олексія Поповича або про бурю на Чорнім морі (ст. 227—232), але й тут його екскурс має переважно полемічний характер, а нового позитивного не дає нічого, і я знов таки можу пожалкувати, що д. Т. не звернув уваги на те, що про сю думу та про її розбір, dokonаний проф. Сумцовим, було сказано мною та Драгомановим у „Житю і Слові“, т. I, ст. 300—3.

Одинокий уступ статі д. Тершаківця, в яким він задав собі троха праці, тай то йдучи за слідами Мікльошіча та проф. Смаля-Стоцького, се збірка виписок із дум, у яких vocat. стоїть замість nominativ-a (ст. 233—6). Се збірка, вибрана переважно з дум пізньої формації, на мою думку не має майже ніякої вартости для зрозуміння походження та історичного або літературного характеру тих творів.

Нарешті зупиняєть ся д. Т. на циклі пісень про турецькі напади та турецьку неволю, з яких найчисленніші і найкрасші варіанти заховали ся в Галичині і в яких уже Антонович і Драгоманов показали виразні сліди південно- а то й західно-славянського впливу, а властиво схожости з творами південно- та західно-славянської народної епіки. Не можна сказати, що д. Т. зрозумів значіне тих західно-славянських паралель до наших пісень, коли він уважав потрібним замаскувати їх славянський характер загальнішим висловом „andere europäische Varianten“ (ст. 238). Довше зупиняєть ся він лише при пісні про Івана та Маряну, опублікованій мною у „Житю і Слові“, та при її сербській варіанті „Зрада жінки Іруї Новаковича“, якої переклад я опублікував також у „Житю і Слові“. Для д. Т. сербська пісня, без ніяких застережень, те саме, що й галицько-

руська, тільки що в галицько-руській пороблено різні зміни з огляду чи то на різні місцеві відносини, чи то на психологію дієвих осіб. Се порівнане (ст. 238—9), на позір наукове, властиво вірець ненаукової необережності, бо-ж автор навіть не завдав собі питання, чи випадком сербська пісня не пізнійша від української і чи вони обі не тому подібні, що мали якесь спільне жерело. Так само неясна для д. Терш. подібність закінчення сеї пісні з закінченням пісні (не думи, як каже д. Т.) про смерть козака Байди, з якої він наводить відповідний уступ на ст. 239—240.

Одержавши вже по написанню сеї статі мою студію про сю пісню, опубліковану в „Записках“ із марта 1907 р., д. Т. уважав потрібним розвести досить широку і в своїй основі зовсім безплідну полеміку з моїми поглядами, які він уважає „unannehmbar“. На його думку „sein Streben, die Entstehungszeit des Liedes festzusetzen, dessen Helden keine geschichtlichen, ja, keine einheimischen, sondern der fremden Poesie entnommenen Personen sind, muss man schon im Voraus sehr gewagt nehmen, geschweige denn, wenn der Verfasser über keine stichhaltigen Beweise verfügt“ (ст. 241). Сей осуд д. Тершаківця зовсім ненауковий, бо-ж герої майже всіх історичних пісень звичайно не історичні особи, а час повстання пісні можна означити досить докладно з різних внутрішніх і зовнішніх подробиць навіть тоді, коли знаємо на певно, що герої пісні — не історичні особи, або що до історичної особи пісня прикладає зовсім неісторичну подію, або таку, що була dokonана не сею, але зовсім иншою особою. Адже-ж означив д. Андрієвський у приближенню зовсім вірно час повстання думи про втеку трьох братів із Азова на кінець XVI або перші роки XVII в., хоч герої тої пісні зовсім неісторичні особи, і коли вони, як бачимо в найстарших варіантах, усі три згинули не дійшовши до України, то й відомости про фактичну втеку якихось невідомих невільників не могли дійти до краю, значить, дума була витвором свободної фантазії, оснований на цілім довгім ряді типових різнородних фактів, із яких може ані один дійсно не відповідав тому, що оповідаєть ся в думі. З другого боку до історичного імені козацького атамана Самійла Кушки, який у перших роках XVII в. брав участь у походах Жолкевського, але правдоподібно ніколи не був у турецькій неволі, приложено оповідане про визволене козаків із турецької галери, що стало ся, як се

знаємо з інших жерел, коло р. 1640 і не на Чорнім, а десь на Егейським або Йонським морі.

Навівши мої докази на те, що пісня про Івана та Маряну повстала не пізнійше XVI в. (ст. 24), д. Т. відкидає ті докази „als unannehmbar, weil unser Lied sonst zu einem Flickwerk werden würde, das aus allerlei aus verschiedenen Gegenden zusammengebrachten Teilen zusammengestopft ist“ (ст. 242). На думку д. Т. півкочовий побут можливий був тільки в українських степах, коли на мою думку він був можливий скрізь на східно-українських пограничних землях, отже в ту пору також над Прутом і Черемошем, де польська держава межувала з краєм підвладним Туреччині. Д. Т. уважає такий півкочовий побут властивістю тільки козацького стану, і запитує: „Ja, woher konnte denn der galizische Volkssänger einen Kosaken schildern, wenn er ihn erst 1648, zur Zeit des Bohdan Chmelnickij, zum erstenmal in Galizien gesehen hat?“ (ст. 243). Д. Т. очевидно не знає, наскільки популярне було козацтво по всій Україні ще перед 1648 р. Не вдаючи ся в полеміку з дальшими увагами д. Т. завважу тільки, що він, аби поставити своє на верха, не цураєть ся супроти старшого варіанта виставити пізнійший, у яким буцім то Іван уминає Маряну, аби покинула пити горілку (концепт мабуть того самого двірського слуги, від якого Кольберт записав сей варіант), аби умотивувати зраду Маряни, і додає глибокомисно: „Ein Weib, das die Zeit auf Zechgelagen vergeudet, die Wirtschaft seines Mannes vernachlässigt und ruiniert, ist im Stande auch ihn selbst zu Grunde zu richten“ (ст. 244). В тім варіанті д. Т. бачить навіть поступ розвою теми, „indem sie das fremde, unbegreifliche, den hiesigen Verhältnissen zuwiderlaufende durch das einheimische, also mehr begreifliche, logische, natürliche Element zu ersetzen sucht“ (ст. 244). Розумієть ся, все те мудроване про причину зради Маряни зовсім безпредметове супроти ясних і рішучих слів, якими в пісні сама Маряна мотивує свою зраду:

„За Іваном би бідувати,
За Турчином панувати“.

По всіх своїх міркуваннях д. Т. доходить до висновка: „Es ist also kein Anhaltspunkt vorhanden, um die Entstehungszeit dieses Liedes zu bestimmen. Wir müssen uns lediglich

damit begnügen, dieses demselben Zyklus zuzuzählen, welchem die 4 anderen angeführten Lieder angehören“ (ст. 246).

Сим признанем д. Т. властиво сам опрокидає всю свою попередню аргументацію, бо-ж власне всі пісні того циклю, не тільки 4, але ч. II—VII моїх Студій, належать безсумнівно до XVI в., як се й показано в мене при кожній пісні з окрема.

III. Батько продає дочку Турчинови (ст. 35—45).

Речена на ст. 45, буцїм то слова моравської пісні „Sodijó syněčka v Kujově na právě“ відносять ся до українського Київа, треба справити о стілько, що мова тут про моравський Київ або Куїевес. На се звернув мою увагу др. Ярослав Окуневський.

(Далі буде).

Чуднівська кампанія 1660 р.¹⁾

Студії *Василя Герасимчука*.

Приготованя з московської сторони.

Рік 1659 зазначив ся на горизонті східної Європи дуже важними подіями і багатими в наслідки. Сього бо то року удалось Москві не тільки оминати сподіваного козацько-татарського походу на Москву, але що важнійше, удалось московському правительству хитрою і зручною політикою знищити тридержавну польсько-українсько-татарську унію, сотворену гадяцьким трактатом з 1658 р. Видимим знаком успіху була повна перемога противної москвофільської партії, що попирала переяславську угоду з 1654 р. і ту свою перемогу задокументувала перемогеною стороною небаби якими трофеями, бо убійством Юрія Немирича, головного ініціатора розриву з Москвою і упадком гетьмана Івана Виговського. Новий гетьман Юрій Хмельницький і козацька олітархія пішли — хоч непевно — знов на зустріч московським плянам. Се пересунене політичної тяжости в инший бік сотворило новий фермент і нове невдоволене і дало основу до ще більшого польсько-московського непорозуміння.

Прийнято на засіданню історичної секції дня 9 липня 1912.

¹⁾ Праця ся під тит. Чуднівська кампанія — се дальше проїзоване моїх студій під заг. „Виговський і Юрій Хмельницький“ і „Перед Чуднівською кампанією“, друкованих в 69 і 70 ч. Записок Наукового Товариства імени Шевченка. Рівнож як попередні нариси так само і ся праця була мною предложена ще на історичнім Семінарі Вп. Професора М. Грушевського. Одначе з браку вільного часу, через занятя чим иншим, доперва тепер при свободнійшій часі, приступаяю до її оголошеня.

Вправді давний гетьман Іван Виговський при помочи Андрія Потоцького старався 1659 р. повернути назад давній лад на Україні і в тій цілі зорганізував був навіть в зимі 1660 р. більшу військову експедицію в Брацлавщину для оборони деяких своїх твердинь і в них замкнених гарнізонів, однак не вийшло з огляду на ostrу зиму і через недостачу попертя польського і татарського правительства, зовсім скінчилась невдатно і не довела до ніяких результатів. Справи заграничної політики і інтерес звернений деінде змушували на разі справу українську занедбати. Але не треба думати, що Польща тим зрікалась своїх претенсій до України, — попередні невдачі тільки йно ще більше поглиблювали пропасть і заострювали антагонізм.

Так в Польщі як в Москві вже не застановлялись навіть над злагодженням від давна поцсованих відносин: обі сторони були твердо переконані, що йно цілком рішуча перемога порішить невпевну долю України. Знов грізна і люта війна висіла над Україною. Уряд московський числився поважно з тим, що між козаками є маса невдоволених з московської політики і що багато є прихильників, як говорено, мстивого Виговського, а до того і всім надто добре було звісно, що Поляки за ніяку ціну не зречуться своїх правних претенсій, сотворених гадяцьким трактатом. І так в Москві як і на Україні сподівалися на велику скалю плянованого „походу ляхського і татарського“ за підмогою Виговського.

Як дотепер Москва супроти Польщі виступала в ролі агресивній, так і тепер не дала себе випередити і готовилася тим ревнніше, бо в Москві знали, що Польща покінчила війну з Швецією, а в Оливі кінчились вже угоди перетрактації. Отже Корона могла тепер без перешкоди кинути всі свої війська на східний терен і накоїти много лиха. А багато можна було зискати через шкоре поготівле.

Для того, відповідно до повзятого пляну, в перших днях мая 1660 р. відбула ся в Москві нарада при участі переяславського полковника Цицюри, головного промотора москвофільської політики, і там на ній уложено плян цілої воєнної акції. За норму в сїм цілім ділі положено засаду царя Алексія — не дозволити неприятелеви за ніяку ціну ввійти в середину України, а стрітати ворога в його власній землі і гасити огонь, заким він іще розгорить ся, бо потім вже запізно. Нова армія, в склад якої входили і українські війська, була призначена до великого

завдання. Київський воєвода, Василь Борисович Шереметев дістав повновасть і наказ іти як найдалше в глуб Польщі і кінчити зовсім з Польщею чи то у Львові, чи в Кракові, чи навіть в Варшаві — де буде король.¹⁾

Приготовлення велись на цілій лінії. На скріплене Шереметєва наказано з Москви поспішати з кавалерією сухою дорогою околицьному князеві Осипові Івановичови Щербатову, а син його князь Константин мав поступати за ним водою по Дніпрі на лодках з піхотою, з тяжкою артилерією і всяким хлібним та оружним знадібем.²⁾ Для потішення і оказання особливої царської ласки перед самою кампанією вислано з Москви стряпчого Михайла Головіна з грамотами і дарунками до Шереметєва, до князя Юрія Никитича Боротинського і Івана Івановича Чаадаєва. В переданій грамоті цар вельми перепрошував київського воєводу, що на його просьбу не уділено йому відпустки до Москви „и тебѣ-бѣ, архистратигу великаго Царя царемъ небеснаго, зємнаго Его воинства о томъ не оскорбляѣца“, а за се віддавано йому провід над цілою армією враз з деякими інструкціями що до воєнних приготовань і що до захованя обережности в сій новій кампанії. А іменно поручалось: 1) жити в згоді і любови з гетьманом Юрієм Хмельницьким, заховуватись зглядом нього ласкаво і привітливо і у всіх ділах, до яких прийде, ділати все за його повідомленем; 2) що найважнійше, поручали чим скорше скликати військову раду і там на ній обговорити з козацьким гетьманом воєнні приготованя; а як він піде до гетьмана Юр. Хмельницького на раду, то на сей час має в Києві полишити товариша князя Юрія Боротинського і 3) повідомлено, що вже вислано до нього князів Щербатових. Вкінци наказувано, щоби з приходом московських людей на Україну місцевим жителям через кватири не чинити ніяких кривд, бо від сього можуть повстати суперечки.

Як сказано, на головного вождя сеї кампанії був визначений Василь Борисович Шереметєв, з рамени царя дотеперішній київський воєвода, чоловік знаний козакам з Охматовського бою з р. 1655 і зі своєї діяльности в ролі головного команданта московських військ на Україні. Дістав ся він на сей уряд на місце Андрія Вас. Бутурліна д. 16 цвітня 1658 р., як раз в дуже тяжкім часі для України. Вже з того самого, що був

1) Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 270.

2) Ibidem, ст. 271. 3) Ibidem, ст. 271—281.

призначений на так важну позицію, якою на Україні був Київ, мусимо судити, що належав він до людей виднійших і більшого талану. А в Москві покладано на нього великі надії: вірили в його військовий талан, в його енертію і — як казали — „неродилъся де такой промышленникъ, кому бы одолѣть его въ войскомъ“. В Москві уходив Шереметев за любимця царя Олексія, який протегував людей з західно-європейськими манерами і цар за його воєнні здібности не щадив йому компліментів.¹⁾ Автор римських реляцій з під Чуднова, що видів його наочно вже яко невільника, з повною гідністю висказує про нього: Шереметев, по його словам, є дійсно особою гідною начальної власти; чоло у нього високе, очі живі, а в мові розважний.²⁾ Одначе зовсім несимпатичними рисами записався він в нашої історії. Хоч в Києві Шереметев ще йно два літа побув, то вже добре дався в знаки Україні, подібно як перед тим Білій Руси. І довго жителі Правобережжя тіркими словами проклинали його пам'ять, бо навіть Татари так жорстоко і люто не понищили Київщини, як сей ненависний воєвода, що раз в раз огнем і мечем мстився на невинних жителях за Виговського. Кождий його крок ворожий нагороджував собі руїною міст і сіл на Правобережжю. Його то передовсім було заслугою, що всі piani гетьмана Виговського прогнати Москву з України і здобути Київ, не удались, і його то за тверду упертість і жорстоке обходжене з Українцями так дуже гетьман і старшина не любили. До того всього була се людина горда і зарозуміла на свій боярський рід і свій новий уряд, і за се навіть робив йому часто докори сам цар.³⁾

Не тільки команда над київським гарнізоном належала до Шереметева. По царському указу поручено йому много інших секретних справ: мав він завести на Україні лад, усунути там безладде і неспокій, його то було обов'язком, так сказати б, у всім контролювати українського гетьмана, наглядати над кожним його кроком, а іменно мав пильно слідити його зносини з чужоземними державами, особливо з Польщею і о всім мав він сей час інформувати правительство. Для засягнення точних інформацій і провірення всяких вістей і зносин з сусідними краями,

¹⁾ Барсуковъ, Р. III., т. V, ст. 13.

²⁾ Theiner, Monuments relatifs aux règnes d' Alexis Michaëlovitch, Fedor III et Pierre le Grand, extraits des Archives du Vatican et de Naples. Rome. 1859, ст. 42.

³⁾ Барсуковъ, Р. III., т. V, ст. 13—14.

наказано воеводі удержувати оплачуваних вістовщиків, посилати їх в потрібні місця а їх реляції посилати до Москви. По словам указу повинен був звертати передовсім увагу на купців: приходячих з Польщі, а особливо мав добре просліджувати їх роллю підчас неспокійного часу — перед війною.¹⁾

Він то був головною колодою, о яку спіткнув ся Виговський і вже не став, і він то за весь час початкового гетьманованя Юр. Хмельницького був властивим гетьманом на Україні.

Чи Шереметев перед кінцем мая мав які вісти про сучасні події в Польщі і в Кримі — годі перевірити²⁾ — тай менше о то. Сам забирав ся він до діла дуже енергійно і хотів йти в Польщу походом вже в Петрів піст с. е. около половини червня.³⁾ Одначе через повільні марші Шербатова в Москви і через зволіканє зі сторони козацького гетьмана, годі було так скоро вирушити.

Доперва д. 28 мая прибув до Київа головний керманитч Лівобережа, приклонник Москви, переяславський полковник Тим. Цицюра і з ним насамперед довірочно обговорював київський воевода біжучі справи. Сей останній, що передше говорив підверіло про вірність Хмельницького і копав під ним доли — сим разом запевняв о гетьманській вірности, говорив, що „гетманъ Юрій Хмельницькій добръ и въ постоянствѣ; а будетъ впредъ либо какое дурно въ немъ обявится, и то отъ него, Цецюры, тайно не будетъ“, але таки радив воеводі підчас своєї несприсутности полишити на правім боці Дніпра в Київі князя Гр. Козловського, того самого, що тепер перебував в Умани, аби часом між правобережними козаками не наступила яка зрада, а по тамтім знов боці для охорони України перед нападом Татар радив повіставити воеводу Гр. Ромодановського з полками лубенським і миргородським. Властиво, як запевняв

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 35—44. Від свого висше згаданого автора довідуємо ся найкрасше про всі атрибути його власти і всі порученя, з якими післано на Україну моск. воеводу.

²⁾ Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 26. Приїхавший в Москву за милостинею ігумен Трехтимирівського монастиря, Іоасаф, 19-го червня в посольскім приказі на допитах говорив, що „про Ляхів і про зрадника Івашку Виговського, чи вони де збирають ся, не чути. А міщане, що приїджали з Польщі до Київа за солею говорили також, що Ляхи віде не збирають ся“.

³⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 282—283 і Государственный архивъ: столбцы приказа тайныхъ дѣлъ, Ч. 166, л. 117/6.

⁴⁾ Ibidem, ст. 283—284.

і твердив, то і сьогоднішні полковники є цареві вірні: „а котрі-де полковники на сей стороні Дніпра, и тѣ-де великому государю все вѣрны и на милость великого государя надежны.¹⁾

Однак всі на раді застановляв факт, що переяславський полковник дуже обережно висказував ся про плян кампанії і що більше охолоджував Шереметєва, як одушевляв. Як потім догадували ся, мав він се чинити з жалю до царя, що підчас побуту в Москві не узглядено його просьби і не видано йому посілостей полоненого Москвою бихівського полковника Івана Ничая, Кричева і Чичерска, підчас коли других московських поклонників, Василя Золотаренка і добровільного кореспондента ніжинського протопопа Максима наділено далеко щедрійше.²⁾ Чи воно так дійсно було і чи вже тоді Цицюра повзяв плян пізнати, се передчасно говорити. Як знаємо, переяславський полковник доперва тоді відступив від Москви, коли вже для неї не було ніякого ратунку.

Та як воно там не було, так ся нарада з переяславським полковником, як рівнож плян, котрий опісля Шереметєв більше сам від себе предкладав до Москви цареві³⁾, були лиш проєктами. Треба було ще конечно порадити ся з гетьманом і з правобічною старшиною, бо доперва за їх порадою і одобренєм можна було щось починати. Генеральна рада відбула ся не скорше, як 17 липня, і відбула ся під містечком Васильковом над річкою Кодачкою при участі всього козацького штабу — с. є гетьмана, генерального обозного, судіїв і всіх полковників. Яко гість взяв участь в нарадах прогнаний молдавський господар Константин Щербан. О скільки можемо вносити з реляції козацьких послів в Москві, в тій справі одинокого жерела⁴⁾, то наради обертались около детальнічного переведення походу в глибину Польщі і над способом забезпечення границь України від сподіваного нападу кримських Татар, теперішніх союзників Корони. А іменно обговорено тут яснійше поданий з Москви плян агресивного походу і після постанови мав Шереметєв з ратними

¹⁾ Ibidem, ст. 284—285.

²⁾ Ibidem, ст. 291.

⁴⁾ Акты Юж. и Зап. Россіи, т. V, ст. 32—34. Наказъ, или інформація, данная Юріємъ Хмельницкимъ посланцамъ своимъ Поддониценку съ товарищами 1660 р. августа 14. Крім того доручено тими післанцями письма гетмана Юр. Хм. царю Алекс. Михайловичу: про раду над Кодачкою і про пропонований похід въ Польщу і просьбу про випущене жінки зятя его Нечая. Інформація носить дати 14 липня, а письмо Хмельницького 15 липня 1660 р.

людьми і з головою задніпрянських полків Тим. Цицюрою йти просто на ворогів, а Хмельницькому з правобічними полками належало давати відпору Татарам і не допустити їх до сполучки з Поляками. Самовидець говорить, що для першого війська визначено напрям маршу головною дорогою на Котельню, Хмельницький же мав поступати Гончарихою¹⁾, а під Слободищами назначено місце на злучення обох армій. Звідти мали спільно виперти Станислава Потоцького і Виговського з західного погранича, а потім без перешкоди йти на Львів.

На тій то вже раді одержали моск. воевода і козаки дуже добрі інформації про становище Татар і про їх пляни ділань. Довідалися про се від слуги Виговського, Стефана Богущевича, що висланий десь в половині мая до Криму, віз тепер листи від хана і визначніших старшин.²⁾ Сього то післанця схопили козаки підчас повороту на сім боці Дніпра і для уді-

¹⁾ Автор реляції Bell. Pol. Mosch. ст. 9 і Kochowski, Annal. Pol. Clim. II, ст. 457—460, визначають час сеї ради як раз перед самим походом і то назначають її в самім Києві, де вона відбула ся в присутності всіх воевод і козацької старшини. Із сею послідною нарадою звязують пізнійші поголоски, що виглядають доволі фантастично. А іменно оповідали, неначе-б то мав московський воевода підчас бесіди звернути ся до образу Спасителя і богохульно висказати ся, що если в таким військом не здобуде Кракова і Польщі, то не буде він гідний називати ся Спасителем (An. Pol. Cl.). Після слів нашого літописця Величка мало се статись тоді, як Шереметев опустивши Київ, ще тиждень цілий бавив ся і справляв бенкети на річці Лебеди. Підохотившись, мав він попри инше вихваляти ся, що й самого короля в срібних кайданах приведе до царя. На тоті його богохульні слови всі аж жажнулись, а ректор Київско-Могилянської Колегії Іоанникій Галатовський похитавши головою, сказав: „Треба о то просити Господа Бога, а не на великі сили рахувати“ (Величко, Літопись, т. II, ст. 13).— То само наводить і автор Potrzeby z Szeremethem i Ciesiurą. Здаєть ся, що такі ті всі поговірки ходили справді тоді по Україні і Польщі, але вони були сфантазовані, здаєть ся, пізнійше під впливом того змінчивого щастя, його великого погрому. Оповідає ще Величко, що коли Юр. Хмельницький недалеко могили Перепятихи стоячи табором, зробив Шереметєві візиту, сей описля сьміючись з його молодости, мав сказати: „Такому гетьманьчикови гусей пасти, а не гетмановати. Сі то слова боярські зараз Хмельниченкови донесено, і то не тільки его вельми уразило, але подало скорійшу причину до наміреної зради“. Юрій Хмельницький прибув на сю раду над Кодачку мабуть з військом; а видимо се з дати його „Універсалу Київським торговим людям про свободний переїзд у всі великоруські городи... Дан в таборі в під Кодачки 5 дня Юля р. 1660. Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 108.

²⁾ Акты Юг. и Зап. Россіи, т. V, ст. 28—32.

лення безпосередних звісток, відослали до Москви. За його побуту в Кримі, як оповідав, а був там цілий тиждень, — відбувались рівнож великі приготування до війни. Саме тоді з Криму вирушав до Білгороду до султана Нурадина Калта, і се його військо було призначене на поміч Полякам; перекопського бей Карача з иншою частиною орди вислано для диверсії на Запороже, а сам хан вибирав ся з кримськими Татарами, Черкесами і присланими від порти яничарами на донських козаків.

Се дізнав устно Богушевич. В листах знов татарські достойники повідомляли про свою воєнну готовість, жалували ся на польську байдужність і проволіканє та острими словами накликували до скорої акції. „Коли 80.000 війська — пише приміром Шабалат-ага, з буджацьких орд — перебуває від шести місяців на моїй голові, то сам Бог знає, які я через то прикрости зношу від кримського війська. Ліпша б річ, коли-б ваша милість, милостиві пани, залишили непотрібні комплектенти, а дали доказ приязни на конях“. А хан, перепросивши дуже Виговського, що не може йому видати жінки писаря Хмельницького Золотаренка, бо серед року померла в Кафі, по при инші наріканя на польське правительство, не укриваючи зовсім свого невдоволення, так кінчить своє письмо: „а війська так наші, як і инші від кількох місяців стоять в Білгороді, очікуючи тільки вісти від тамошних наших підданих. Стоячи так довго на однім місці без діла вони голі і голодні, бо ніколи ми того не чули ані не виділи, щоби орди так довго на однім місці сиділи. І зима дармо пройшла, минула також і весна і вже половина літа кінчить ся, а заки ваша милість рушає ся і підуть на Україну, то наступить зима і надійдуть дощеві часи. Просимо, накла-няйте Поляків до діла чим скорше“.

Відповідно до засягненого язика, ухвалено вкінці на сій раді післати для промислу над Татарами Запорожців, яких могло бути в місці около 15.000, а понадто полки черкавський і канівський.

Хоч як Шереметев спішив ся з походом, то одначе не міг вибрати ся тоді, як хотів, по тій простій причині, що правобережні полковники зі своїми полками зовсім не спішили ся, не зважаючи на се, що до них два рази писано. В тім разі зовсім згідно поступали зі своїм гетьманом, який так само, як міг крутив, відпрошував ся та вимовляв ся виступати разом з Шереметевим. Бо, як писав, годі йому рушати на війну, мусить вперед упорати ся з домовим неприятелем. Доперва аж по святім Спасі,

себто 17 серпня опустив київський воєвода свій Київ і опустив його на всегда, і з ним вийшло майже все військо, а князь Козловський мав наспіти опісля з Уманя і в дорозі злучити ся. Вирушили в дорогу разом і три козацькі задніпрянські полки, а то: переяславський Тим. Цицюри, миргородський Павла Апостола та київський Василя Дворецького.¹⁾ Решта три — інші задніпрянські полки мали злучитись десь за Києвом в дорозі підчас маршу.²⁾ Дня 18 серпня станув воєвода під Васильковом і звідти повідомляв царя, що від Хмельницького і від полковників з пограничних городів раз враз надходять вісти про напади Татар на українські городи і що його, себто Хмельницького, взивала налякана людність до себе запобічи сьому і не допустити до руїни.³⁾ Мабуть мав тут гетьман на думці татарську орду, що йшла Полякам в поміч, а по дорозі палила села і міста. Вправді Хмельницький вислав проти неї „часть свого найліпшого війська“, одначе здержати її і завернути йому вже не удалось. Удалось іно їм відбити якусь частину добичи.⁴⁾ Взивав Хмельницький до себе і Шереметева, але він не пішов за його голосом, а поступав далше в напрямі до Котельні і там задержав ся довший час, бо коло двох тижнів, мабуть, щоб почекаати приходу князя Козловського з його військом. З сього то побуту московсько-козацьких військ під Котельнею ми маємо доволі гарну реляцію одного шпіона, якого то сприт прославив якийсь незнаний автор віршованої епопеї про чуднівську кам-

¹⁾ Барсуков, ст. 297. Велячко в своїй Літописи і інші жерела подають отсі полки, які вирушили з Києва: переяславський Тим. Цицюри, київський Василя Дворецького і гадяцький (властиво має бути миргородський) Павла Апостола. Bell. Pol. Mosch. ст. 9 вчислює такі полки, що брали участь в тім поході: ніжинський, переяславський, полтавський, лохвицький. Здасть ся, що сей перший не брав участі, бо після ухвали на раді над Кодачкою полки ніжинський і прилуцький були післані на Литву в поміч Долгорукому. Акты Юг. и Зап. России, т. V, ст. 28. Давним видають ся звістки, які подавали козацькі післанці під проводом Поддониценка в Москві. Виходить бо з них, неначе б Шереметев вже вирушив перед їх післанем і що з ним пішло 60 тисяч моск. війська і 11 полків козацьких.

²⁾ Jemiolowski, Pamiętniki, ст. 152, подає, що Цицюра з козацькими полками получив ся з Шереметевим під „Fastovem“, себто під Хвастовом.

³⁾ Барсуков, Родъ Шер., т. V, ст. 299 (Пор. жерела Карпова).

⁴⁾ Gazette de France, De Varsove, le 19 Sept. 1660. Довідуємо ся про сей факт із листу Потоцького в дня 26 авг., який ся газета переповідає.

панію.¹⁾ Сей то власне шпiон був наочним свiдком не тiльки останньої ради тамже i перегляду вiйськ, але i гарно змалював настрiй правобережного козацтва.

Як дови́дуємо ся з його оповiданя, вислано з Польщi бiльше таких сьмiльчакiв на Україну — прослiдити вiйськові рухи i приготування, але всi вони не мали того щастя (видно вилапували), як сей шляхтич-шпiон, що вже не по раз перший сповняв такий уряд i сього разу виявляв ся як найлiпше зi свого завдання, хоч тим разом мало що не переплатив своєї сьмiлостi житем. Як виходить зi слiв його реляцiї, прослiдити московське вiйсько було дуже трудно задля великої осторожности; за се далеко лiпше пішло йому дiло з козаками. Перебраний в убогу одiж, за дейнека, потрафив він дуже добре удавати козака i не тiлько що ніхто його про нічого лихого не підозривав, але ще й товариство полюбило.²⁾ З козаками було йому весело, пив, купував їм напитек, кляв добре Ляхiв i граючи на лiрі виспiвував думи про Богдана Хмельницького. Нічого перед ним не укривано, він брав участь у всiх нарадах i кождий перед ним зi всiм звiряв ся. Від козакiв дови́дав ся про їх неохоту до Москалiв та про велику ласку Тим. Цицюри у Москви. Чув, що Шереметев i переяславський полковник хочуть позбути ся Юрiя Хмельницького з гетьманства i гнiвають ся на нього за се, що

¹⁾ Potrzeba z Szemeretem i Ciesiurą, ст. 1—6. Хто знає чи висше згаданий шпiон-шляхтич не був сам автором сеї епопеї?

²⁾ Наведу частину виршованої поеми інтересної під виглядом побутовим. Є то власне опис сього шпiона Дейнека:

„Umiałem ruski język — opowiada — u siernięgę nową
Wdziałem, znalazłem zaraz tam służbę gotową:
Czuprynka była naprzód po nos zawieszona,
A głowa co trzeci dzień brzytwą ogolona.
Deynekiem się nazwał. Irzyki skorzane —
Miałem do samych kolan, rzemieniem wiązane,
Samopał na ramieniu, za pasem siekiera.
Y nadolanik, który skrzynki rado otwiera.
Kołpak lisi w półplecu wisiał, a bok cały
Zakrzywał mi prochowy róg, bo był nie mały.
Na każdy dzień wódę kwartową skłanica
Pijał miasto gorzałki, bym bił pianicą
U nich miany, a przytym kupowałem siła
Trunków, a ztąd kozaków kompania miła,
Była ze mną y kobza, też nie próżnowała —
Chmielnickiego zmarłego dumę przygrywała.
Polaków łżyć, kozaków chwalić trzeba było,
Chcąc, żeby mi się wszystko ku myśli zdarzyło“.

держить коло себе за дорадників прихильників короля. Хмельницький знов нарікав на переяславського полковника, рад би був позбутися його як і його опікуна Шереметева. Все ж козацтво нарікало на царя за злі гроші і всі разом були більше прихильні Хмельницькому як Цицюрі. Вже тоді, коли то все видів і передічив всі прикмети московських сил, сумнівав ся в їх побіді, бо найбільшу надію покладали Москалі на козаків, яких більша часть тільки й думала, як би то відорвати ся від Москви. Потайки показали йому навіть всіх, що тримали сторону Хмельницького і назвали важніших їх по імені.

По прибуттю князя Козловського з Уманя д. 25 серпня, відбула ся по раз останній рада всеї старшини з приводу царського письма; в Москві відступили від давних директив стісняючих свободу головного вождя, цар в останній хвили дав Шереметеві зовсім вільну руку в діланню, так що він міг відступити від виготовленого давнішого плану і вільно після своєї волі застосувати ся до обставин часу і хвили.

Та одначе і тим разом нічого важнішого не зайшло, тож нічого не треба було змінати. Переяславський полковник, що перший забрав голос, підлещуючись воеводі, вихвалював оборотність московського війська, особливо артилерії, і підносячи достатки, які віз з собою в оружю і в запровіантованню, радив іти в глуп Польщі і її цілком завоювати.¹⁾ До тої самої думки, що й Цицюра прийшов був иншим способом князь Щербатов, осудивши і скритикувавшу всі лихі обставини, що утрудняли Полякам зібрати якесь більше військо. Один тільки князь Козловський дивив ся на все здоровійше і супротивив ся веденню війни агресивним способом. Він то пізнавши краще настрій між козаками і їх непевність не радив виходити з границь України, а радив держати ся більших твердинь, щоби в разі нещасливого випадку мати охорону і щоби з них певніше шарпати Поляків при добрій нагоді. По його думці Москалям не слід воювати з Поляками в отвертій полію. Вступним боєм Поляки все брали верх над Москалем. І для того тепер треба більше підступом послугувати ся, треба їх приманити на Україну між

¹⁾ Potrzeba z Szer. i Cieciora, ст. 9. „І король ся не опре, забеш його з королевою, — тільки не горди, не горди моєю жичливою радою. Я в душі допоможу Тобі з моїми молодцями, аби вони тільки не були скривджені при поділі добичі. А я, мовив переяславський полковник, не прошу о ніякі достатки, коби йно було вільно з фрауцімеру королевої долішного і горішного вибрати се, що мені сподобаєть ся“.

твердині і най вони облягають міста, най гублять своїх людей і морять ся голодом. „В чужім краю інакше ведеть ся, а найменша помилка може все знищити; а ми не маємо ще доси ніяких вістий про їх сили“¹⁾ — були слова князя Козловського.

Але ся осторога нікому не подобала ся, буда вона в не-смак всій генералії, а що найважнійше, не подобала ся гордїй вдачі Шереметєва і він дав йому остру відправу на се. Козаків, котрих могли уразити слова князя, московський гетьман похвалив за вірність, а передовсім заохотив до вірности переяславського полковника, а навіть робив натяки, що може досягнути і гетьманську булаву по Хмельницьким, що дуже непевно і загадково поводив ся. На доказ його вірности і щирости пригадав ще свіжої памяти його заслуги, а саме відступлене його від Виговського і замордоване Юрія Немирича — головного винувника всіх змін і лиха на Україні.²⁾ Таки зістало все по давньому, себто був виданий розказ йти в Польщу і її звоювати, заким Поляки успіють приготувити ся до війни і зберуть військо. На другий день відбув ся величавий перегляд, спис війська і виплата грошей. Всі, що виділи се військо, висказують ся з повним респектом про сю армію, гарно видисципліновану і вимуштровану і озброєну відповідно до західних взірців. Були се — як каже автор потреби, самі вибрані, старші, молодих (młokosów) не було, були се ветерани з попередних воєн і багато звербованих жолдаків з західної Європи.

Всього війська, о скільки се певно можна означити, не було більше як понад 40.000; з того половина припадала на самих Москалів, понадто ще зачислювано до Москалів 10.000 військової голоти (luźnych), може резерви.

Для ліпшої орієнтації буде поданий рахунок всього війська, так, як його подає автор реляції „Potrzeby z Szeremetem

¹⁾ Historia panowania Jana Kazimierza, II, ст. 63, оповідає, що Козловський відраджуючи офензивну війну натякав на се, що їх сили є за малі і що Потоцькому йде в поміч з Прус Любомирський. Цікава річ, чи справді тоді могли знати про марши Любомирського. Рук. бібл. Ягай. ст. 264 містить коротку звістку, нібито моск. воевода дістав від царя осторогу поступати дуже обережно. Шереметєв мав йому відписати, що піде в глїб Польщі, у Львові віставить залогу в Козловським, в Кракові, як здобуде, думного дяка Павловича, а сам піде здобувати Варшаву.

²⁾ Potrzeba z Szeremetem, ст. 9. Сі слова не є „поетичною до-вільністю“. Справді тоді в Москві уважали Юр. Немирича властивим винувником зради і тим злим духом, що козацьку старшину позискав для угоди з Польщею і Україною відтягнув від Москви.

і Сієсіура⁴. А заслугоють його дані ще на найпилнійше узгляднене, так для того, що, здається по всьому, оперті вони на добрих інформаціях, як для того, що вони найбільше посередні тай годять ся з иншими на пів урядовими реляціями. Склад самого московського війська, після іатунку зброї і спеціального призначення був слідуючий: їзди 11.200, чужосторонної піхоти 3.000, драгонів 4.000, стрільців 1.000, разом 19.200; а як сказано вище було ще до обслуги понад десять тисяч люзьних, чи як їх називаво люзаків.¹⁾ Все військо було розділене на 3 дивізії:

¹⁾ Так що до скількості московського війська, як і козацького, то цифри подавані ріжними авторами розходять ся між собою в довільній суперечности і вагають ся в границях між 100 а 30 тисячами. Ми вже знаємо, які числа подає автор Potrzeby z Szeremetem i Cieciora, ст. 11—14. Сам Шереметев доносив д. 9 (19) вересня цареві, що з ним і з його товаришами є царських ратних „руських“ людей в поході ріжних чинів 15.031 люда; а з наказним гетьманом Пицюркою 6 кінних і піших полків, а в них 20.000 Черкас. Барсуковъ, Р. III., т. V. Отже заходить між попередню цифрою ріжниця о 4.169 люда. Наведу ще цифри сучасників, які були подані з табору. Bellum Poll. Mosch. рахує всіх Москалів на 30.800. По родам узброєня було там 12.000 чужосторонної кінноти, шляхоцької кінноти 4.000 і 800 боярських дітей „ex filiis familiarum nobilis inventutis lecta quatuor millia et octingenti boiari aulicique Tzari officiales“, піхоти же було 4.000. З ними разом шло 7 полків задніпрянських козаків в числі 30.000, а то київський, перяславський, ніжинський, полтавський, миргородський, чернігівський і ляхвицький, „pars ex dictis civitatibus et earum territoriis praecipiti in rebellionem ardore egressae, pars ex pessimo latronum (quibus deynekorum ea insolentia inditum est vocabulum) confertae, ducibus Timophio Cieciora, Paulo ita dicto Apostolo ex Valachia transfuga, Kurylone Dworecio, Kiioviensi consule. Автор діяря в кількох днів під тит. „Scriptum 29 septembris“ potwierdzaє, що се були виключно лівобережні полки: „Sciendum autem hucusque cum Moschis neminem Cosacorum Volinensium, Ukrainensium fuisse, ...sed tantum cum illis sunt, qui trans Boristhenem inculunt, Kochowski (Ann. Pol. Climacteres, II, ст. 457) подає Москалів на 27.000, а козаків на 30.000. Після Дуар. wojny z Szer. i Ciec. ст. 145 припис якийсь Кричимський вієть д. 7 вересня, що при Шереметевим шло 80.000 люда. Goliński, Księga pamiętn. (Рукопись бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1192) рахує Москалів на 30.000, а козаків на 20.000. По словам Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 753 було 24.000 Моск. а 10.000 козаків. Gordon Patrick. Tagebuch, I, ст. 217, записує по інформації одного в'язня 15.000 Москалів і тільки козаків. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco (Acta hist. res gestas Poloniae illustr. Vol. II, т. I, ст. 177): 40+30 і там же ст. 167 Journal de ce qui s'est passé... 100.000! Darowski (Compendium bellorum in Pol. gestorum) також 100.000. При тім треба згадати і знану реляцію Поддониценка, де рахуєть ся Москалів на 60.000, а козаків на 11 полків.

Перша дивізія була залежна безпосередно від Шереметева і в її склад входили:

1) надвірна рота гетьманська (кінна) з 300 людей, 2) вісім хоругов дворян по 100 коней, разом 800 люда, 3) райтар в найліпшій зброї на гарних конях 300, то є разом було кінноти 4.100. А крім того: 4) 2.000 піхоти чужесторонньої, розділеної на два ретіменти по 1.000 люда, з яких один стояв під полковником фон Стаден, а другий під полковником Краффортом, 5) 2.800 драгонії, а саме: відділ з 1.000 люда під оберштом Яндером, 5 сотень, себто 500 люда під начальством фон Говена, других тільки було під Силичом і вкінці 8 вільних драгонських компаній, кожда по 100 люда і 6) 1.000 знаменитих стрільців під Левонтевичом. Отже разом в дивізії Шереметева було около 9.900.

Другою дивізією доводив князь Щербатов; вона складала ся з отсих частий:

1) надвірна рота кінна з 200 люда, 2) 500 дворян на конях, 3) 2.000 райтар, або разом 2.700 кінноти, крім того 1.200 драгонів; отже всього разом 3.900 люда.

В третій вкінці дивізії, під начальством князя Козловського, находимо:

1) надворню роту з 200 люда, 2) дворян 3.100, 3) райтар 1.100, отже кінноти було 4.400, а з піхотою, якої було 1.000, було разом 5.400.

На основі того обчислення всі дивізії творили армію, зложону з 19.200 люда.

Козацьке військо не переходило числом московського, було його також понад 20.000, хоч той сам автор подає на 30.000.

Були се козаки задніпрянські з полків київського, переяславського, ніжинського, полтавського, миргородського, чернігівського, лохвицького. Доводив ними всіма наказний гетьман, Тиміш Цицюра, з підкомандними: миргородським полковником Павлом Апостолом і київським Кирилом Дворецьким.

Хмельницький зі своєю армією не був іще на поготовю, тож з під Котельні вислав Шереметев до гетьмана післанців з наказом, щоби як найскорше готовив ся і виходив в похід.¹⁾

Артилерія московська посідала 20 великих армат, і багато менших. Козаки мали мати тільки 6 пільних армат. Вовіз з живою і амуніцією раховано понад 1.000.²⁾

¹⁾ Potrzeba z Szerem. i Cieciora, ст. 13.

²⁾ Bell. Poll. Mosch., ст. 19.

II. Приготовання в Польщі.¹⁾

Коли в Москві вже готовили пляни і думали серйозно про війну проти Поляків в спілці з козаками, в Польщі тоді ще до діла зовсім не брали ся. Вправді армія Станислава Потоцького і наємники Виговського стояли весь той час на західнім поясі границь Польщі і на її плечах був ніби обов'язок покорити і привернути Україну, та одначе в дійсности було їй далеко до виконання такого завдання, самій одній без більшого поперти корони.

Через великі попередні висилена, поминаючи вже всі вади внутрішнього устрою, що ще скріпляли сю німіч державного організму, як і сей факт, що всі старання і вся увага корони була деінде звернена, дотепер правительство звертало на Україну меншу увагу і коли щось робило в тім напрямі, то сього було замало і всякі хвилеві напруження і способи запобігання були радше доривочні, як постігні. Для того то не пощастили ся всі заходи Поляків тамтого року і не довела до нічого могилівська експедиція. Польща, що правда, не забувала своїх претенсій на Україну, і рівнож дуже добре здавано собі з того справу, що звідтам грозить їй небезпеченство, бо кордони пограничні не були непроходимі і вісти про поготове воєнне мусіли переходити чи то від всяких козаків-збігців, чи то від різних язиків здобутих на підїздах, та, як висше сказано, з різних причин, годї було так легко свої бажання зреалізовати, і справа мимохіть зволікалась. А Полякам навіть могло залежати на проволоці, бо треба було десь постарати ся війська, треба було позбути ся клопотів деінде; передовсім нале-

¹⁾ Початок сеї кампанії під заг. Potrzeba Cudnowska і стан Польщі перед нею — аж до стрічі військ під Любаром, обробив професор краківського університету Віктор Чермак в своїй більшій праці під заг. *Szczęśliwy rok*. Гляди: *Przegląd Polski, zeszyty z grudnia 1886 r., ze stycznia, marca, kwietnia 1887 r., z listopada i grudnia 1889 r.* і вкінці зошити 1 кварталу 1893. Праця ся, в якій ш. Автор попри основне знане часу і людий зложив великий і дуже цінний призбираний матеріал архивальний, написана проглядно, з вервою, мовою оздобленою цитатами, заповідала гарну монографію „щасливого року“. Та на жаль ш. Автор лишив її недокінченою. Я в тім розділі опру ся переважно на висше згаданих вже готових здобутках. Притім почуваю ся до милого обов'язку виразити щирю подяку Шан. Професорови за впроваджене мене до краківських архивів і за цінні інформації, які я підчас мого побуту в Кракові від нього засягнув.

жало покінчити бодай діло в Прусах зі Шведами і з Москалями в Литві.

Як перше, себто попереднього року 1659, так і сього року, найбільше наганяли до діла Татари. Їм то дуже не подобався так наглий поворот Поляків з під Могилева, де вони навіть не вислали всеї своєї орди. Татарські султани вже були під Тегінею, як повідомлені від повертаючих Татар з під Могилева про все, мусіли і вони, хоч невдоволені, повернути і собі назад.¹⁾ Неподобалися їм і борисівські угоди, і не тільки, що з сього приводу підняли великий крик, але навіть, що більше, дозволили собі настрашити Поляків війною. Вони то найсолідніші союзники, певно найбільше скріпляли надії польської корони і мусіли бути безсумнівно одним з найважніших чинників, що заставляли Поляків брати ся поважно до діла. Інтригував і побуджав їх іще більше до сього Іван Виговський; він здається, чи не старався втягнути в ту справу ще і Туреччину.²⁾

Найважливішою подією, що перехилила державні інтереси тепер на інший бік, можемо уважати покінчення шведської війни і заключене за посередництвом Франції мира в Оливі, який д. 3 мая вже був річю зовсім скінченою. Сучасник сзуїт Даровський оповідає, що по сій події воєнні сили всею своєю масою згідно з думкою і бажанем всіх, звернено проти України, щоби витиснути звідти Москалів і поконати бунтівливих козаків.³⁾ Але з самого початку не було ще ясного плану що до сеї війни; приміром не знати було, чи нове військо має спомогти війську в Литві і побідою закінчити і довести до кінця також і спір о Україну, чи незалежно від акцій на Литві скріпити Потоцького і йти на Україну. На раді воєнній, що зібралася по повероті короля з Оливи в Варшаві, і на якій повинно було се рішитись, роздумовано виправді вже тоді також над евентуальністю можливого наїзду з полудневого сходу, і уважано за потрібне виступити Річипосполитій в тій стороні агресивно, то одначе призначено на сей похід в Україну тільки дивізію Потоцького, а король разом з Любомирским мав стати на

¹⁾ Памятники, т. IV, відд. III, ст. 8—9. Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 743. Копія листу Виговського до Чарнецького з д. 7 квітня 1660. Avviso: Varsavia, 11 Aprile 1660 і звістка друга: In lettere d' Adriano-poli, delli 12 Aprile 1660.

²⁾ Памятники, т. III, ст. 423.

³⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 269 (Darowski, Compendium). Wat. N. Pol. 71, Avviso: Varsovia, ult. Maggio 1660.

чолі лівого крила, що мало бути корпусом резервовим.¹⁾ На тім самім становищу стояло ще правительство і підчас сойму скликаного на другу половину червня для ратифікованя миру: три армії — під проводом Чарнецкого, Сапіги і Любомирського були призначені атакувати Москву з Литви, а Потоцький і Татари з полудневого сходу на Україні.²⁾ На зміну сього плану вплинули доперва вісти з Литви, які дійшли до Варшави зараз по побіді під Полонкою десь в перших днях липня.³⁾ Тепер отже не треба було виставляти армії в Литві, а радше на Україні, звідки треба було сподівати ся реванжу.

Все було добре, тільки один клопіт лежав тягаром і то вельми тяжким, се була справа заспокоєня потреб війська і його вислання на Україну. Король ніби хотів скликати посполите рушене і навіть тричі розписував вісті, останні є з д. 15 серпня; але вони посполитого рушення не привели до факту і здаєть ся сама корона на нього не дуже рахувала. Був се радше спосіб, щоби видусити від шляхти гроші і побори на заплату наємному військовому, що покінчило війну в Прусах, як ждати справді недоладного посполитого рушення, яке могло з великою бідою не скорше станути як при кінци вересня, або в перших днях жовтня. День 4 жовтня був визначений королем на згромаджене ся сього війська в Луцьку.

Що короля інтересували більше гроші, видно се зі змісту в сих трех вістях, де виразно підносило ся, що шляхта може від воєнного обовязку викупити ся і чужоземне військо її вичурить, одначе треба його заспокоїти, одіти і запровіянтовати, на що жадало ся від воєвідств і земель податку в формі чотирох поборів.

Але і сей проєкт не довів до кінця: королівські відозви наробили тільки багато крику і галасу а соймики, котрі мали сю ухвалу перевести і були скликані на д. 27 липня, радше протестували, а коли деякий прихилив ся до сього, то не инакше, як під умовою загальної згоди, а се рівнало ся майже відмові.⁴⁾ Не було иншої ради, як таки самому королеви і обом гетьманам полагодити потреби війська і рушити його на Україну. Як дотепер стояли справи, то годі було сподіватись чогось від

¹⁾ Dr. Wik. Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd Polski, r. 1893, kw. III, str. 45).

²⁾ Gazette de France, De Varsovie, le 3 Juillet 1660.

³⁾ Dr. Wik. Czermak (Przeg. Polski, 1893, kw. III, str. 45).

⁴⁾ Ibidem, str. 44—50 і 61—62.

обох тих дивізій, себто від дивізії Потоцького і Любомирського. Хоч військо домагаючись виплати грошей, нераз відгрожувало ся, але до виповідження служби не здобуло ся і через недостаток організації не приходило навіть до конфедерацій, одначе упала за се до крайности дисципліна і в нутрі був небезпечний рострій. Від гетьманів відривали ся цілі відділи, полковники покидали свої ретіменти, жовніри своїх зверхників; військо місто збільшати ся, поменшалось. Ціла Польща була тоді заповнена шайками жовнірів, що користаючи з безсильности ряду, а за-слонюючись претенсіями до скарбу, пустили ся на промисел, щоби відбити свій довгі поживити ся чужим коштом. Нічого не помагало, що король і гетьмани звертались до них з наказами такої сваволі і їх завертали до послуху, вони робили своє. А і то військо, що позістало в послуху, жило на кватирах коштом тих земель. Найбільше утерпіли від війська Поділе, Волинь і белзьська земля. На кватирах, а особливо в літній порі, в місяцях липни і серпни, було воно добре заобезпечене, голоду не терпіло, але треба було йому заплатити і зневолити вирушити з догідних кватир.¹⁾

Нова рада скликана до Львова всьому тому зарадила.

Дня 4 серпня прибув сюди король з двором і прибули за-візвані вже передше королівськими листами гетьмани.²⁾ Приїхав також з численною свитою (в 200 коний) і бувший козацький гетьман Іван Виговський і тут складав королеви присягу на київське воевідство і на підданство на основі трактатів затверджених козакам Поляками в Варшаві, себто на гадяцькі пакти.³⁾

Взяли в тих нарадах участь і багато инших достойників. Народи обертали ся головню над способами заспокоєня жовнірів. Прибули сюди і вислані від війська депутати. Вони представляли перед королем і радою нужденний стан війська і від них домагали ся виплати належної платні; в противнім разі все військо мало виповісти послух. Король по давньому звичаю старав ся заспокоїти їх, оправдуючи вину правительства зубожілим скарбом і обіцяючи видати до поборців асигнації. Але

¹⁾ Про стан польської армії гарно обговорено в праці Дра Вікт. Чермака, Щасливий рік (ст. 55—58).

²⁾ Gazette de France. De Varsovie, le 21 Août 1660.

³⁾ Goliński, Pamiętn. księga (Рук. біб. Осол. ч. 189, ст. 1180. При тім подає нам кілька рисів з його вигляду: „Człek wysoki, nosa wielkiego, żółtej brody, przywitał się z hetmanami z Potockim i Lubomirskim“. Крім того: Gazette de France, de Varsovie le 25 Août 1660.

все було надармо: відпоручники про асигнації не хотіли навіть чути, а домагалися, щоби уряд призначив всі доходи на сплату військових залежностей, щоби обмежив несовісність поборців при збираню податків і бодай в часті, декотрим найбільше потребуючим, виплатили тепер. По війні знов застерігали для заслужених жовнірів винагородження в урядах.

Головним посередником в порозуміннях між обома сторонами був Любомирський і передовсім його має бути в тім заслуга, що не тільки успокоєно депутатів і військо, але навіть наклонено його до нового походу, а що більше, Любомирський потрапив збудити в ній почуте військової амбіції. Король іно заручив своїм словом сплату залеглих грошей, які мало військо одержати на св. Мартина, себто 12 листопада, а властиво причинилось одначе найбільше то, що залагоджено в часті найгорячішій потреби війська.¹⁾ Вже тут на раді від шпівнів і язиків було звісно дещо про рухи неприятеля²⁾, тож застановилися і над пляном війни і для приєднання козацького гетьмана виготовлено на даний випадок королівські листи. І їх дійсно опісля вислано до нього.³⁾ З сеї ради вислано по раз другий до Татар посольство на чолі поручника з хоругви Собеского Стефана Бідзінського, з зазивом до поспіху і як най-

¹⁾ По приєднанню численні, але короткі звістки про ці наради у Львові, найобширніше нас інформують о перебігу їх автор Potrzeby z Szeremetem i Cies., ст. 14—19 і автор Bell. Pol. Mosch., ст. 10. Автор Potrzeby z Szer. i Cies., стор. 18. признає виразно, що попри ті утихомирювання і заспокоєно військо в часті: „Jakoż wszyscy ostatni grosz na to łożyli, aby nagość żołnierzy królewskich przykryli“. Рівнож довідуємося про це від автора Bell. Pol. Mosch., ст. 13. Sed nihil aequae, ut annonae inopia gravabat, cuius provisione non ad praesens tantum, dum itineribus lassarentur legiones, opus erat, sed in Ukrainam quoque, quae longis iam ante bellis multarum confluentium gentium consumpta et vastata in solam camporum redacta fuit solitudine. Remedium in transitu visum petere a palatinibus Volhyniae et Belzenci terraque Chelmensi, uti quidem et promptum propriis ex horreis obtulerunt pro septem hebdomadis commeatum, qui, ut diutius sufficere militi posset, parce per officiales ad id designatos distribebatur. На заплату послужив своїм кредитом Ів. Виговський і ще один шляхтич-капіталіст. Goliński, P. K. 189.

²⁾ Potrzeba z Szer. i C., ст. 13. Gazette de France, De Varsovie le 28 Août. 1660, звіщає, що Поляки мали звістки про Москалів під Котельнею. Мало там бути 12.000 Москалів а 40.000 козаків.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 28. Рук. біб. Ягел. ч. 5, ст. 752. Compendium zebrane z różnych listów ukraińskich. De data 27 Aug. od kasztel. woł. Каштелян доносив про прихильність декотрої старшини:

скоршої злуки з польським військом.¹⁾ Але Татари вже і без того своє зробили, а в двадцятих днях серпня стояла вже вся орда між Гусятином і Фельштином і вичікувала польських військ.²⁾ Тут на тій раді прийшло і до згоди між обома гетьманами. Король і двір думаючи прихилити маршалка Любомирського для своїх цілей, хотіли весь провід в сій кампанії віддати в його руки і навіть тайною намовою наклонили вже часть війська з дивізії Потоцкого перейти на сторону маршалка, але тепер вони якось згодили ся спільно проводити, а що до головного начальства — мали ще порозуміти ся.³⁾

По замкненню нарад удав ся король з двором десь по дни 15 серпня (16—19) до Самбора. Сам участи в сій кампанії не взяв: йому відрадили ангажовати ся особисто, щоби на случай якого нещастя, невдача не зробила надто великого вражіння і, щоби своїм впливом міг в данім випадку повзяти якісь способи, щоб зарадити.⁴⁾ Гетьмани виїхали до військ — Любомирський до своєї армії над Буг до Крилова а Потоцкий виїхав під Тарнопіль.

Найскорше приготувилася до походу дивізія пільного гетьмана і маршала Любомирського, хоч вона находила ся в далеко

„коли би не йшло о жінки їх і діти, то багато би висвідчили нам добра, тим більше, що є „a partibus nostris“ і того собі бажають. Радить вислати rectos et patriae amatores людей, дляперетягнення на свою сторону.

¹⁾ Ibidem, ст. 10, Gazette de France, de 5. Sept. i 12 Sept.

²⁾ Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 252. Дата: W Samborze die ultima Augusti 1660. Wojska nasze postępują ku nieprzyjacielowi. JM. P. Wojewoda Krakowski 23 praes. miesiąca wyjechał z Podhajec, 25 tego miesiąca ruszyć miał obóz z pod Tarnopola dalej ku Ukrainie. Równow z JMcіą i орда idzie, która między Satonowem a Felsztynem stała, czekając na naszych. O Umańskim i Braclawskim Pułku powiadają szpiegowie, że stoją pod Szarogrodem. Spodziewają się, że прѣдки z nimi będzie experiment. Рукопись біб. Осс. ч. 189, ст. 1180. З записки походячі в перших днях серпня, довідуємо ся, що орда вже ждала в полях. „Chan krymski z wojskami swemi tatarskimi w polu leży, czekając na wojska koronne i zbliżenie się Króla JMcі“. Вкінці Gazette de France. De Varsovie, le 19 Sept. 1660.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 10 і Рук. біб. Ягайл. ч. 5; копія з реляції п. в. W. Samborze die ultima Augusti 1660 говорять виразно, що Потоцкий обіцяв навіть здати всю команду над військом маршалови Любомирському, а сам мав позістати при королі для збирання посполитого рушення; крім сього Рук. бібл. Оссол. ч. 189, ст. 1181, під днем 24 серпня. Але до сього не прийшло.

⁴⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 10.

прикрійшім стані і заходили більші труднощі спровадити її з Прус. Коли се військо опустило Пруси і як довго там воно бавило ся на лежах, не знаємо.¹⁾ Досить, що перша прибула в надбужанські сторони між Грубишів і Сокаль кавалерія і вона вже там стояла в останніх днях липня; піхота, перешкоджена довгими маршами і збиранем по дорозі провіанту, поступала повоільше.²⁾ Дня 2 серпня перейшла кавалерія і піхота через Буг, піхота заняли кватири по селах і містах Волини ближче ріки Буга, а кінноту казав Любомирський львівському хорунжови Сокольніцкому запровадити до Луцька. 19 вересня мала вся піхота, діставши живності, стати в Крилові до перегляду. І так стало ся: 20 серпня по повороті маршала зі Львова відбуло ся святочне повитане його серед пушочних і самопальних вистрілів, відбув ся дальше перегляд, а опісля все військо для легшого виживлення пішло кількома шляхами до Луцька, де на день 25 серпня мала наступити злука з кавалерією. Маршал забавивши два дні (26 і 27) в Луцьку і принявши там посольство від султана Нурадина, що звіщав про свій прихід, удав ся дальше в похід на чолі цілої своєї дивізії.³⁾ Ішов через Острожок, 28 серпня через зруйновану, але в части вже відбудовану резиденцію Бенцьовского Дубно і був в нього в гостині. Далі попри Сураж перейшов річку Вілію, а дня 3 під Ляхівцями, містечком над Горинию, прилучили ся до нього: київський воевода Іван Виговський з 2.000 л., великий хорунжий Іван Собіський, Іван Сапіга, коронний пільний писар, Дмитро Вишневецький, белзьський воевода і луцький староста Самійло Ліщинський.⁴⁾ Дня 5. IX. переправило ся військо через Горинь і ввійшло на подільські рівнини, де як оповідає чужинець Гордон, милі є два рази

¹⁾ Gazette de France, De Varsovie, le 17 Juill. Довідуємо ся з звістки сеї газети, що 15 вийшов Любомирський зі своєю армією з Янівця і, що був назначений в Грубишові перегляд війська.

²⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 11.

³⁾ Рук. біб. Яг. ч. 5, ст. 752. (Compendium zebrane z różnych nowin i listów). Починаєть ся „De 27 Augusta od Kasztelana Wołyńskiego (Pieniańskiego (?)) — нечитко написано — мабуть Бенцьовского має бути), który oznajmił, że... Я вже наводив зміст тих слів. В тім своїм листі звіщає, що маршал прибув під Луцьк „eodiem die“ себто 27, коли на основі опису маршу Гордона (Tagebuch, ст. 215) виходить, що Любомирський прибув там 25. Міг еще добре не знати.

⁴⁾ Про рухи дивізії Любомирского дає нам найдокладнішу реляцію: Patrick Gordon, Tagebuch, т. I, ст. 15. Я його держав ся. Крім того Jerlicz, Latopisiec, II, ст. 50. Здаєть ся автор Dyar. w. z Szer., ст. 145 подає хибно день прибуття під Константинів 7 вересня.

довші, як в Польщі, а місцевість убога водою і деревом. Любомирський десь д. 6 вересня випередивши військо, вибрав ся зі значнійшими в татарський табір до султана на відвідини, а армія перейшовши д. 8 вересня болотнисту річку перед Старим Константиновом, получилась д. 9 вересня з дивізією Потоцького¹⁾.

Коронний гетьман Ст. Потоцький вибрав ся зі своєю дивізією з під Тарнополя трохи пізнійше, бо аж д. 26 серпня і поспішив до Вишнівця, де по словам короля, мав получить ся з ордою. 30 серпня находимо його під Мединою (село в теперішнім збаражським повіті)²⁾, і звідси мабуть довідавшись, що Татари місто поспішати на означене місце, запускались загонами поза Вишневець аж до Острога і Корця³⁾, вислав свого сина, щоби їх відвернув⁴⁾. Також сам, щоби їм перетяти дорогу вирушив до Авратина. Султанови, який находив з ордами від нього на дві милі між Ожоховцями а Чорним Островом, зложив Потоцький 31 серпня візиту і умовились що до походу, а на другий день військо його получило ся під Чорним Островом з ордою і звідти рушило в дорогу до Старого Константинова. Дня 6 були вже на означенім місці.⁵⁾

Так отже вкінці по поконуванню всіх трудностей станула вся польська армія в цілім своїм комплекті. А була се армія так числом як і своєю вартостю імпонуюча. Всього війська разом з ордою було понад 70.000 люда: з того около або понад 30.000 добре виправленого в довголітних війнах в Прусах і на Україні польського війська⁶⁾, а 40.000 прилучило ся орди

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 14, подає нам склад війська, яке під Ляхівцями прилучило ся до Люб. „Accessit in progressu circa oppidum Lachowce Joannes Wychowski, Palatinus Kiioviensis, quattuordecim cohortium et ducentorum dragonum comitatu iunctis“. По словам дневника Гордона Виговський з 2.000 військом прилучив ся в дорозі десь 6 вересня. Gordon, Tagebuch, ст. 215.

²⁾ Dr. Wiktor Czermak, Szczęśliwy rok (Przegląd polski z r. 1893, kw. III, ст. 66). Універсал Потоцького до шляхти землі Галицької має дату: „W obozie d. 30 Aug. 1660 pod Medyną“ (Arch. akt. gr. i z. lw. Acta Castr. hal. t. 151, ст. 1624—5). ³⁾ Jerlicz, ст. 51.

⁴⁾ Bellum Pol. Mosch., ст. 14.

⁵⁾ О рухах дивізії Потоцького подає найдокладніші вісті: Dyaryusz w. z Szeremetem, ст. 144. Grabowski Ambrozy: Ojczyście spominki, t. II.

⁶⁾ Подібно, як не можна було подати докладного числа московсько козацької армії, так само стоїть справа з польськими військами. Сучасні і пізніші реляції подають різні числа, і хіба десь-не-десь

під проводом Нурадїна і Сафер-Гирея — не числячи до того численної службової голоти, призначеної пасти конї і перехо-

якась звістка згоджує ся більше менше з другою. Подавані цифри розходять ся в границях 40—15 тисячий. По всяких комбінаціях можна хиба прийти до приближеного результату і рахувати його більше менше около 30.000. Розгляньмо ся в тих цифрах ближше. По записцї в таборі під Любаром від якогось сучасника з під дивізії Потоцького всього війська польського було там 30.000, себто під Стан. Потоцьким, Ів. Виговським і маршалом. Татар з ханським сином подає він понад 50.000 (*sopra 50 mila*). *Dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciova*. Нунцій Антоній Піньятеллі в своїй депеші з Кракова з дня 18 вересня (*Cracovia 18 Settembre 1660*) рахує Поляків разом з Татарами на 80.000. Не знати, як він рахує сили з осібна. Коли возьмемо, що Татар було з певністю 40.000, то на Поляків припадає других 40.000. Автор епопеї „*Potrzeby z Szeremetem i Ciesiurą*“, ст. 32 таке каже: „*Byłoc wprawdzie nie mało wojska na papierze, lecz do boju — przyznać to każdy musi szczerze — nad pietnaście tysięcy nigdy go nie było*“. Саму дивізію Любомирського ось як рахують: *Darowski*, що був сучасником сього походу і його широко описав (Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 315) числить на 17.000; згадана вже передше реляція (Рук. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 752) потує всього війська на 20.000. *Jerlicz (Latopisiec, т. II, ст. 51)* подає самої кінноти Любомирського на 20.000 а піхоти на 10.000 „*różnej z cudzoziemcy prócz licznej czeladzi i ochotnika, którego kładli na 40 albo i dalej tysięcy*“. Може видавати ся дуже певною цифра чужосторонної піхоти з реляції, яка походить вже з часу по сій кампанії. (Рук. бібл. Ягайл., ст. 762. „*Wojsko nasze — opowiadać tam — po tak wielkich bitwach i pracach jest bardzo nadwężone, tak w ludziach jak w koniach, tak że ledwie 1/3 część wojska superest. Zabitych jest siła, ale postrzelonego i posieczonego prawie połowa. Wojska cudzoziemskiego regimentów więcej ubyło, bo od 13.000 piechoty iako effecte et-realiter w pole wyszli, nie zostaje zaledwie 2.000. Із всього війська ми знаємо найліпше число піхоти в дивізії Любомирського і то не тільки всеї загалом, але навіть і число людей в поодиноких реґиментах. Подав нам в своїм деннику Патрік Гордон (*Patrick Gordon, Tagebuch, I, ст. 215*), яко один із близьких до Любомирського і наглядний учасник перегляду під Криловом. По його рахунку всеї піхоти в 9 реґиментах було 7.160. Сі цифри власне після його дневника наведено. У Потоцького мало бути по його словам 8.000. Але се вже мусить бути рішучо за низка цифра в огляду на се, що дивізія Потоцького, яко начального вождя, чисельно переважала дивізію маршала. Найкращий перегляд всього війська по його розміщенню по реґиментах і хоругвах подав незаний нам автор широкої реляції *Bell. Pol. Mosch.*, ст. 10—14. Що правда, довідуємо ся тут про число реґиментів, про їх властителів, командантів і підкомандантів, та тільки не подав автор загального числа всього війська. Рівнож дуже зближений до сього рахунку перепроваджує і *Kochowski (Ann. Pol. Clim., II, ст. 461—62. Ріжниця в тім, що у нього находимо 12 реґиментів піхоти без означеня приналежности і дещо більше хоругв кавалерії.**

увати добичу. Перевагу, хоч незначну, мала дивізія Потоцького. Число піхоти, наємної, чужосторонньої, можемо подати в приближеню на 10—13.000 і вона розпадала ся по всій правдоподібности на 13 регіментів: на 9 підчинених Любомирському а 3, взглядно 4 Потоцькому. Що до кавалерії, то могло її бути 17.000 або й більше, вона ділила ся на 18 полків: 7 Любомирского а 11 Потоцького.

Тепер назв'єм властителів або провідників поодиноких регіментів. Як сказано, під начальством Любомирского було 9 піших регіментів і вони були: 1) самого гетьмана Любомирского під командою обершта Миколи Константина Гізи 1.000 жовнірів, 2) судомірського воеводи Івана Замойского під оберштом Давідзоном 900 л., 3) генерал-майора Целярія 300 піхоти + 60 драгонів, 4) генерала Гротгауза 800 л., 5) обершта Стефана Немирича 900 л., 6) обершта Христ. Корецького, київського хорунжого 600 люда, 7) обершта де Буї 900 л. + 100 драг., 8) Михайла Радивида, литовського підчасного 200 л. і 9) обершта Чарноцького 200 л.

Знову під коронним гетьманом Потоцьким служили регіменти: 1) Александра Любомирского, коронного конюшого, 2) Івана Сапіги, коронного писаря, 3) Грудзіньского, каліського воеводи і вкінці 4) регімент Фромгольда де Лідінггайзен Вольфа, команданта всієї артилерії (сей надійшов під Любар аж доперва в половині вересня). Як сказано више, тяжко узброєна кавалерія перевисшала числом піхоту, що переважно була чужого походження, а польської піхоти „*Polono more et Marte instructos*“ мало бути йно 600 люда.

(Далі буде).

Вкінці дещо о Татарах. Ту так само деякі реляції не годять ся, але більшість їх і то походячих від наочних свідків, одноголосно подають певну цифру 40.000. І так: Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, також числить їх на 40.000, а день злученя з Поляками називає на 4 вересня. То само говорять: Dyaryusz w. z Szer., ст. 14⁵, Gordon, Tagebuch, II, ст. 215, Avvisi di Polonia, dal campo Polacco, li 15 Settembre 1660 sotto Lubarciovia. Вправді ся послідна реляція рахує їх на 50.000, але підносить, що доборотьби не виступало більше як 40.000, інші були безоружні, мабуть радше за челядь служили. Друга часть Татар мала стати на волошській границі.

З життя українського духовенства Львівської єпархії

в другій половині XVIII в.

Подала *Мелянія Бордун*¹⁾.

М А Т Е Р І Я Л И.

1. *Задача іспитова писана 1786 р. Петром Дорожинським.*

Pytania z teologii pastoralney.

Чyli парох обов'язаны zostawac w parochii zawsze, owieczki swe poznać, kochać y dlaczego?

Zostawać na mieyscu pewnym znaczы się, który na tym zostaje, iako na mieyscu sobie właściwym, zostawanie, jest помieszkanie stateczne w iakowey okolicy, y mieć staranie duchowne około dusz ludu sobie powierzonego, a to nazywa się parochią. To staranie nie inaczey dopełnić się nie może tylko przez ustawiczne zostawanie w parochii, więc обов'язаны jest zostawać zawsze w parochii. Co z słów Sgo Pawła do презбитерів ефезьських będących на tym urzędzie mówiąc = „Uważaycie y zaradzaycie całej trzodzie, albowiem duch sty was postanowił, aby biskupie zarządzili kościołem bożым“ y znowu, „który trzodę паść pragnie niepowinien się nigdy od niey odłączać, który zaś opuszcza ten nie jest pasterzem, ale zdraйca. Pasterz prawdziwy, gdy owieczki swoje wyprowadza, wypuściwszy, idzie przed niemi, a oni за nim. Zostawanie cielesne nie czynи zadosыc обов'язкови, але повинен y myślą, бо dlaczegoż jest pasterzem, aby owieczki swoje паść, to jest słowem, przykładem y sakramentami, y żeby zapobiegł wszystkiemu złemu, coby owieczkom iego szkodziло, lub szkodzić mogло. Paroch обов'язаны prac dopełniać апостольских przez siebie samego. Pracy jego żadного поżyтку nieodbiorа, jeżeli się z niemi nie pozna, to jest другим обов'язkiem pasterza, aby owieczki swoje poznał, y od nich był познаним. Хтус Pan sam о sobie świadczy mówiąc = „Ja iestem pasterz dobry znam moie, a mnie moie“. Te познание повинно byдż nietylko z twarzy, але теж y z imienia, y о uczynkach. Co Ewangelia S-a pokazuje owieczki głosu jego слухаю, y mianowicie ich wspomina. Paroch urząd справує сędзiego, lekarza, наuczyciela, оуца, jako оyciec cielesny mile y логодно постępuje z dziećми своїми, więc y оyciec duchовны постęповаć повинен z парохіанами swemi mile y логодно.

Jakie objectum nauczania pastoralnego y iaki koniec?

Te naybardziej pismo, боже dzieje OO. SS. historyą kościelną, rozum naturalny, ktore w nas nayłatwiey wdzięczność послушенство,

¹⁾ Див. т. СІХ.

ufność y miłość do P. Boga wzbudzić mogą. Koniec, dwojaki jest chwała Boża y zbawienie wieczne.

Czyli wszystkich spowiadających się rozgrzeszać może paroch?

Niewszystkich, 1-mo nałogowych, 2-o powracających znowu do grzechów acz inszego rodzaju, 3-o w okazyach bliskich zostających grzeszenia, 4-o po odprawionej zaraz spowiedzi powracających, 5-o tych, którzy niechcą postępowości czynić, 6-o tych, którzy niechcą, co powinni, 7-którzy grzechów nieunikają, ażeby mogli.

Które są znaki jawne żalu, y czyli może niezalującego penitenta, kiedy rozgrzeszyć?

Znaki są dwojakie mylne, a drugie pewne. Mylne są te, wyznanie grzechów, płacz, wzdychanie, uczęszczanie na odpusty, dawanie jałmużn obfitych. Pewne są te — poprawa życia, należyte, dosyć czynienie obrażonemu majestatowi bożemu. Rozgrzeszać nie powinien tego, który niema żalu z postanowieniem wiecey niegrzeszyć, ten zaś żal powinien być nadnaturalny, to jest zasadzać się na jedyney miłości Pana Boga, nie bojaźni jakiej. To z samego żalu wnieść można, bo jest nienawiść, brzydzenie się grzechem, aby zaś brzydził się powinien przeciwną rzecz kochać. Że potrzebny jest żal z pisma bożego OO. SS. rozumu naturalnego dowodziemy — chociażby grzechy twoje były brzydkie, jak szkarłat wybieleją jak śnieg. Stwierdza to Bazyli S. Grzegorz Nazianzeński, który w mowie swojej wymaga, aby każdy przed rozgrzeszeniem żałował, tak mówi jest, chrzest ten, ale pracowitszy, którym ten omywa się, który łzami obmywa swe łóże.

Vidi Skorodźński. Die 30 Augusti A-o 1786. Piotr Dorożyński. (1786, 61).

2. Задача в теології пасторальної, писана при іспиті 1786 р. Семеном Борисевичом.

Вопроси вгослові пасторальнѣ в' часѣхъ воскресѣченія пасхалнаго предложенніи.

Вопросъ а. А. что требѣ есть ко полученію парохіи? В. и полезному исполненію оураду пастерскаго? С. и или шверѣтатися могутъ іакѣи причини, ради би которихъ ѿ дополненія должности могъ са оуклонити?

А. ко полученію парохіи потребніи сїи сѣтъ а. званіе вжое, иже есть виразнаа воля божаа. В. совершеннаа оумѣтностъ іазика сего, котори' конечно потребни' есть в' овод' странѣ, гдѣ хошетъ получитьи парохію. Г. совершенніи лѣта, которихъ в' сїихъ часѣхъ требують конечно, даби иштѣлѣ совершеннихъ кѣ. Д. Гіи оумѣтностъ котораа в' оученію людѣ сѣбѣ повѣреннихъ всеконечнѣ истазаетъса. Е. Растропностъ дѣловнаа, чрезъ которю извираютъ са средства ко ползѣ дѣловнѣ. З. Гѣблнностъ, даби благимъ шеразомъ или прикладомъ присвѣщалѣ людѣмъ сѣбѣ повѣреннимъ.

(В. яе в польсьвіи)...

С. Причини жадніи нешверѣтають са, ради би которихъ могъ са оуклонити ѿ дополненія должности' своихъ, бо или во время губительства или во время брани или нагоршаго зла не-долженъ оукланятися (обор.) ѿ своего стада, токмо аще бѣдетъ

вєрѣта(ти)ся в'немоци здравѣи, или в'ненависти людє', но да-
ви не з его причини походуѣцо', междѹ котोरими навєть неизчи-
сляетъ ся посѣщеніє сродниковѹ токмо хуба на кратки' часѹ
и то за сонзволєніємъ епископскимъ, инаго на сконмъ мѣсцѣ зо-
ставивши.

Бопросъ В. Я что естѹ пасторальное поученіє? В. и предло-
женіє? С. На чомъ состоитъ D. Ѣ кудѹ сїє тожетъ ся избира-
ти. Е. Чего в'томъ поученію долженъ естѹ хранитися? (А. В. С.
D. — яє в польсєвіи).

Л. 2. Е. Попоученію своимъ пастирѹ долженъ естѹ хранити-
ся сего всяческаго что з хвалою ѣжественною и вѣчнимъ спасе-
ніємъ дшѹ члѣвческихъ—несогласуетъ ся и Матерією оученія па-
стерскаго быти не можетъ якото непотребнихъ постизаній, в'аснє
изобрѣтєннихъ противо истинѣ, всякихъ злихъ возбужде-
нїи похотѣ' своихъ, возвишенія ся зумѣтности, оугожденія на-
мѣтности свое' яково' користи временно' и прочіихъ повѣсте'
новозвѣрѣтєннихъ яко глаголетъ Лука стїи' ничтоже покровє-
но єже неѹкрїетъ ся... в'оврєци в'дєврѹ в'гнєнїю, глаголюже вамъ
того оукоутєся.

(Л. 2 об.) Бопросъ Г. А. что в'посѣщенію болнихъ? В. что
в'посѣщенію оумирающихъ соблюдать должны ести? С. и что
оуѣжати трєвѣ естѹ?

А. В'посѣщенію болнаго долженъ естѹ внимати в'первихъ
в'крєстности недѹга или в'тяжко' болѣзни зостаєтъ или ни? аще-
ли невяжко' болѣзни долженъ ємѹ чинити надеждѹ в здравїи,
и потѣшати его, дави вилѹ споко'но' мисли инє мѣшалъся, а тимъ
часомъ дави приготавлялъ ся до исповѣди...

В. В'посѣщенію оумирающаго долженъ предкладати же оуже
зближаєтъ ся в'ви' страшнї' часѹ разлѹченія ся з симъ свѣ-
томъ и приатєми, долженъ возбуждати дави чинилъ актъ
вѣри надежди наюєє, дави оуповалъ єдинє в ѣзѣ, дави всякиє
оурази в'пушаль, желалъ благополучїя вѣчнаго, благодарєніє чи-
нилъ за вся благодѣянія єжаа (Л. 3) надгорожати кривди кїимъ
козлєкѹ способомъ старалъ ся, дави ащеи єще здравъ естѹ на
змнєслѹхъ имѣнія своа заспосажалъ, дави ни єдино' имѣлъ
склонности ко помпѣ, дави в ницїихъ памѣталъ и просилъ
в благодать и милосєрдїє ѣжїє конхъ не потребное при конци
житїа.

С. Оуѣжати долженъ парохъ дави не в'дкладалъ посѣще-
ніє болнаго ажъ на конецъ смєрти...

Пунктъ А. Бопросъ Д. а. кто оурядѹ пастєрски' постано-
вилъ? В. якъ постановилъ? С. и яковїи его сѹтъ в'євѣязки на-
чалнѣшїи?

(Л. 3 об.) Пунктъ В. Бопросъ Є. Я яковїи конецъ поученія
пастєрскаго? В. и яковїи попоученія в'ити могутъ или повинни
попоученія того?

Я конецъ попоученія пастєрскаго естѹ хвала божїа и вѣчное
дшѹ спасєніє.

В. Класности попоученія пастєрскаго сѹть сїи. а. Истинна...
Б-а ясностъ... Г. естѹ прєвдолѣнїє дави попоученїє пастєр-

ское премагало слншателн в се' истннк' нже ест' матеріа оученія. Д. Оудовност'... Е. Краткост'... С. Простое оуложеніе дави повседневному способомъ вещь сн толковала н нзнснала по разум'нню члов'ческому а не високому мудрому, вднак' не нм'кет' сн разум'нті здѣ, дави н'когда жадного способу краснор'чивого нлн ф'гур' не оупотребляти. З. Етосованіе сн ко в'ещемъ, м'ксту н времени по разлнчностн шкрестносте" н поразлнчностн шсобѣ, котормъ сн нзнснкет' каковаа истннна, то ест' дави ннако до протнхъ люде" ннако до оученнхъ, ннако до д'ѣте" ннако до внжшаго в'ѣку поученіе бнло.

(л. 4.) Пунктъ 3. Многоракое ест' поученіе пастерское. В. что ест' катехнзмъ. С. что шсобанне в катехнзмѣ заховатнса повинно?...

С. Е' катехнзмѣ шсобанне заховатн сн повинна любок' ко д'ѣтемъ в' наущанію, терпелнвост' нбо кром'к' терпелнвостн не может' дсполннтн сего поученія пастерскаго ко д'ѣтемъ...

(л. 5) Die 26 Mai VS. 1786 Simon Borysiewicz (на мартннеці). Vidi N. Skorodynski I-a Classis (1786, 96).

3. Свідощтво шкільне Томи Верхратського з 1783 р.

Omnibus praesentes lecturis salutem. Cum R. D. Thomas Werchratski alio se e nostris transferens scholis de scientia et moribus suis postulet a nobis testimonium: huic justae postulationi annuentes testamur illum operam navasse, post ceterar a primordiis laudabiliter absolutas disciplinas, demus studio Rhetorices annos duos satis fecisse, moresq; bonos, juxta leges scholasticas exemplariter exercuisse. Quare illorum gratiae, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus et petimus. In fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas, dedimus Buczacii, Anno 1783, Die 6-to octobris V. S. P. Dorotheus Michalski OS. B. M. Praefectus scholarum Eundem Rdum Dnum Thoman Werchratski etiam moralis Theologiae studio operam navasse satis diligentem spatio anni unius attestor, idem, qui supra (печатка).

4. Свідощтво Іосафата Кончевича з 1772 р. видане у Львові Іосифом Філіпецьким, префектом єзуїтської школи.

Omnibus Praesentes Lecturis salutem in Domino. Cum Dnus Josaphat Konczewicz alio se ex nostris transferat scholis, testamur illum navasse operam scholae Rhetorices diligentem, nihilq, dissonum bonis moribus, ac legibus scholasticis egisse. Quare illorum gratiae et respectui, ad quos pervenerit, commendatum esse cupimus, ac petimus. In quorum fidem has ei literas manu nostra subscriptas, et sigillo collegii munitas dedimus Leopoli anno 1772, 26 Mai X. Josephus Filipecki Soc. Jesu. praef. schol. (печатка).

5. Свідощтво Івана Данчевського, видане 1782 р. дирекцією академічної гімназії у Львові.

Praefectus Scholarum humaniorum in academico gymnasio leopoliensi, lectori salutem a Domino. Discessurus a nobis Ioannes Danczewski ritus graeci vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus petitioni, ut pro recepto more faciamus satis, prae-

sentibus testamur, eum in hoc academico gymnasio, initio anni huius poeticam frequentare coepisse, et in tertiam classem relatum primo semestri fuisse.

Ad mores quod attinet, sacramentorum poenitentiae, et Eucharistiae usu, virtutum studio, et legum Academicarum observantia moderatoribus suis satisfecit ita ut omnibus commendari possit.

In quorum fidem has ei patentes literas, manu nostra subscriptas, Caesareo et Academico scholarum humaniorum sigillo munitas dedimus. Leopoli Die 16 mensis Iulii Anno 1782. Ign. Milbacher Theol. D.

6. Свідчення університету львівського видане Антонію Клічови в 1781 р.

Lecturis salutem a Domino. Abiturus a nobis studiorum, et vitae suae apud nos actae, literas testimoniales humiliter expetit Magnificus Dominus Antonius Klicz ex Palatinatu Vohliniensi Czarturiensis. Cuius aequae petitioni satisfactori, testamur eundem studia humaniora, philosophiam, et sacros canones universos in hac Alma universitate Caesareo-Regia Leopoliensi, egregio cum profectu absolvisse. Ad haec in vitae, probitate, morumque honestate moderatoribus suis plenam dedisse satisfactionem. In quorum fidem has ei patentes literas manu propria subscriptas, et sigillo munitas dedimus. Leopoli die 4 mensis Aprilis anno Domini MDCCLXXXI. Iosephus Skobera S. S. Theologiae Doctor, ecclesiae S. S. Petri et Pauli Leopoli intre moenia urbis praepositus m. p. (печатка).

7. Свідчення зі школи Піярів в Золочеві, видане 1782 р. Григорієви Долницькому.

Praefectus scholarum piarum złoczoviensium lectorim salutem a Domino. Discessurus a nobis d. Gregorius Dolnicki, vitae suae apud nos actae, et studiorum testes expetiit literas, cujus aequis praecibus facile pro more admissis, hisce literis nostris testamur eum scholas nostras publicas złoczovienses a primis literarum rudimentis ad rhetoricam inclusive frequentasse cum laudabili profectu. Ad vitae rationem et mores quod attinet testamur eundem nihil bonis moribus contrarium egisse. Quamobrem omnibus ad quoscunque perveniunt commendatum magnopere cupimas. In quorum fidem has ei patentes, manu nostra subscriptas et collegii nostri sigillo munitas dedimus Żłoczoviae, die 19 mensis Ian. A. 1782. I. Chrosciński mp. Scholarum praefectus m. p. (печатка).

8. Свідчення службове видане Іванови Птакальському, бакалареві в Лешнова 1757 р.

L. I. X tus Daie te moje testimonium, alias rekomendacyę I. Panu Ianowi Ptakalskiemu, a synowi Śławetnego Piotra Ptakalskiego, piekarza y mieszczanina leszniowskiego. Któryn u nas będąc na bakataryi przy cerkwi świętego Nikołaja, trzy roki wiernie y pobożnie się obchodził przy statku wszelkim, tudzież dzieci w naukach adukował ślicznie. Zadney nie podległy był okazyi, co dla lepszej wiary, y waloru przy imionach naszych rękami własnymi podpisujemy się. Datt. w Leszniowie d. 18 aprylis 1757 an. X. Stefan Floriański P. S. N. m. p. Bazyli Karpiński, brat starszy, Semion Zawadowski, Brat starszy mieszczanie (1757, 11).

9. Свідочтво моральности видане громадою Скоморох поповичеві Луці Беркевичу 1784 р.

My gromada cała wsi Skomoroch daemy te nasze sprawiedliwe zaświadczenie y attestatum za urodzonym imc panem Łukaszem Berkiewiczem, któren się stara o stan duchowieński do cerkwi naszej skomoroskiej, na miesce oycowskie, za którym takowe daemy świadectwo: Iako my wszyscy, cała gromada znamy, iż jest dzieciuch we wszystkich cnotach od młodości swoich lat podsciwy, y niechorowity, ani w niczym najmniejszey złey noty na siebie nie mający. To sprawiedliwie pod sumieniem zeznajemy, y tym naszym świadectwem zaświadczamy na którym własnymi rękami naszymi podpisujemy się. Iako też y to cała gromada zaświadczamy, iż ten duchowny terazniejszy, dany nam do cyrkwi naszej, nie sprawuje się, jako kapłan y duchowny, ale ustawicznie pianstwem się zabawia, y co zbytów nad ludźmi wyrabia. Włosy z wonsow ludziom piany wyrыва, y z niecnotliwemi ludźmi y hultajami ustawicznie kompanie trzyma, którego my gromada za jego występki czynione nam nie chcemy go ani żywego, ani umarłego u siebie za kapłana. Cwyntarz spalił na złość gromadzie, y pustynie czyni koło cerkwi. Upiwszy się wiwat sy każe muzykantom w izbie wygrywać, a sam wywdzie na dwor y w dzwony każe dzwonić tyle razy, kile razy wiwat grają. Z rezydencyi sierote z dziećmi ustawicznie wypędza, y wygania, a nie mając ieszcze takiego dozwoлення, więc my gromada sprawiedliwe użalenie do I. O. Pani zanosimy, y uskarżamy się y na tym zeznaniu własnymi rękami podpisujemy się, jako nieumiejący pisać kładniemy znak krzyża świętego. datt. w Skomorochach 14 Mai 1784 Teodor Pietruch ⊕ Wasyl Pietruch ⊕ Wasyl Smoła ⊕ (1784, 67).

10. Посвідчення морального життя, здоров'я і знання Івана Мустановича, кандидата до стану духовного, видане прислонецькою громадою 1774 р.

1) Uczciwy Jan Mustanowicz jest kanonny syn W. X. Bazylego Mustanowicza, koadiutora przysłupskiego y Tatiany, małżonków, a wnuk nieboszczyka W. X. Bazylego Mustanowicza, a zatem kondycyi wolney. 2) Uczciwy Jan Mustanowicz do stanu kapłańskiego aspirant od młodych lat bawił się nauką, nabywając umiejętności pisma słowiańskiego przez lat pięć, y Борисловія moralney, przez dwa roki w seminaryum Monkaczowskim, co jest wiadomo tu wszystkim. 3) W mocney pogrozie zostawał i zostaje u rodziców swoich Jan Mustanowicz, nie popuścili mu okalać się żadnym złym nałogiem. 4) Zdrow, jak orzech Jan Mustanowicz, nie cierpi żadney choroby, ani pomieszania zmysłów, co jest przed oczyma. 5) Gratis od należytych kolatorów otrzymał prezenty, bo my gromada mocno dokuczaliśmy Panom naszym, aby go gratis prezentowali (1774, 47).

11. Свідочтво моральности видане Іванові Завадзкому, Щасним Чацким 1772 р.

Szczesny na Xsięstwie Poryckim y Brusilowie, Czacki Podczaszy Wielkikoronny, Orderu Orła Białego kawaler, Rotmistrz woysk Rzeczypospolitey. Lubo Panu Ianowi Zawadzkiemu daiać prezętę do cerkwi moiey staromieyskiej-brusilowskiej zaleciłem jego cnoty y dobre obyczaje, gdy

jednak teraz zabierającemu się do przyjęcia, charakteru kapłańskiego, jest powinnością jego pokazać świadectwo urodzenia, obyczajów y sprawowania się w życiu swego, a zatym ia praesentibus onim świadczę: Iż on w dobrach moich, wsi Łuczycach, w wojewodztwie Bełzkim leżących z rodziców dobrego łoża, podściwych y cnotliwych spółdzony. We wsi Steniatynie sąsiedzkiej w szkółce tamże będącey po rusku był edukowany, potym u I. P. Piątkowskiego, ekonoma mego poryckiego lat kilka bez żadney noty służył, od tegoż z swoich cnot zalecony do mnie Pana swego, na służbę do kredensu był wzięty. W moim dworze lat sześć służąc, trzeźwo, wiernie, podściwie, bez żadney zmazy sprawował się, tak dalece, że dla drugich równo z sobą stających z swoich obyczajów, cnot y pobożności był przykładem. Roku terażniejszego po świętach Bożego Narodzenia, tu w mieście moim Brusilowie z Małanką, córką Marusi, wdowy kupcowey, z Panną cnotliwą, rodziców łoża dobrego, mieszczan brusilowskich ożenił się. W tym stanie małżeńskim chwalebnie y przykładnie sprawuje się. A zatem tegoż Pana Iana Zawadzkiego z urodzenia, obyczajów przez cały trakt życia jego dotąd mi dobrze wiadomego, zwierzchności duchowney, która od niego świadectwa takowego potrzebować będzie zalecam, rekomenduję y świadczę, y na to się ręką moją własną, przy przyciśnieniu zwykłej pieczęci podpisuję się. Działo się w zamku moim w Brusilowie 7. 13-bris 1772. Roku szostego niewoli moiey. Szczęsny Czacki (1772, 69).

12. Лібертація дана графом Мошиньским Константинович Грегорчукови 1782 р.

Fryderyk Józef, Hrabia na Wołoczyskach, Karabczejowie, y Berszadzie, Moszyński, sekretarz Wielkiego Xsięstwa Litewskiego, Rady Nieustajacey przy boku I-o K. Mci Konsylarz, Generał-Maior woysk koronnych szlacheckiego korpusu kadetów I. K. Mci y Rzeczypospolitey vice-kommandant, orderów orła białego y świętego Stanisława kawaler. Wiadomo czynię, komu o tym wiedzieć będzie należało, Iż mając wzgląd na pracowite usługi nieboszczyka Iana Hrehoreczuka, w kluczu moim karabczyjowskim przez lat kilkanaście przysiężnego, syna jego Konstantego do stanu kapłańskiego zabierającego się od podañstwa uwalniam, y kapłanem tylko być pozwalam, zawdzięczając szczegulnie wierność nieboszczyka oycy Iego. Datum w Wołoczkwcach Die 27 7 bris 1782 Moszyński (печатка).

13. Презента дана Теодорови Пухальському на парохію в Поморцях, Тересою Потоцкою 1783 р.

Teresa z hrabiów Ossolińskich Potocka, Krayczynna korony polskiej, Storościna leżajska, Dama orderu gwiazdzistego. Iasnie Wielmożnemu IMci Xsiędzu Piotrowi Bielańskiemu Biskupowi lwowskiemu, Halickiemu y Kamieńca podolskiego, winną zasyłając submissyę, wiadomo czynię, iż ad praesens wakuie, cierkiew pod tytułem Tróycy przynajświętszy po śmierci wielebnego xsiedza Teodora Puchalskiego w dobrach moich dziedzicznych, we wsi Pomorce zwany, w kluczu łazłowieckim, cyrkule zaleszczyckiem leżacey, w której aby chwała Boska nieustawała, y owszem, aby pomnażała się upraszam I. W. Bi-

skupa, aby Wielebnego X. Stefana Puchalskiego, dobrze u mnie zaleconego, a nie kogo innego do wspomnioney cerkwi instalować raczył. Ia zaś z strony moiey namienionego X. Stefana Puchalskiego nadając onemu (za czułe około dusz staranie, jego powierzonych pilności) wolne używanie pola, ogrodow, y sianozęci, iak w oryginalney erekcyi do wspomnioney cerkwi od antecessorów moich nadane są, prezentuję. Przy tem kurzenie wudki, warzenia piwa, szczegulnie tylko podczas prazniku dla własney potrzeby jego pozwalam, oraz od wszelkich dziesięcin, y innych danin, jakie tylko być mogą wspomionego Stefana Puchalskiego y jego sukcesorów wolnymi czynię. Którą prezentę dla większey wagi y waluoru przy wyciśnieniu rodowitey pieczęci, ręką własną podpisuję. Datt. w Lwowie dnia 4-go Listopada 1783 r. Teressa Potocka (печатка) (1783, 32).

14. Zobowiązanie dane gromadzie żelichowskiej Andrieim Ribчинським, що старав ся о парохію желехівську 1759 р.

Nizey na podpisie wyrażony zeznają tą moją assekuracyą, iż ia na usilną prośbę gromady żelichowskiej odebrawszy łaskę pańską, I. W. Państwa y Dobrodzieystwa mego, w podpisaniu mi prezenty na parafię cerkwi żelichowskiej, zaco naprzód przy codziennych ofiarach świętych Majestat Boski za I. W. Państwo Dob. moje błagać nie przestanę, zobowiązuję się. W nagrodę zaś teyże gromadzie oświadczam przychylność moją, y też assekuracyą moją przyrzekam y potwierdzam z nią się w niczym niekłucić, y w żadnych okolicznościach trafiających się żadney krzywdy nieczynić; lakoto w ślubach, chrzcinach y pogrzebach, ale w codzienny przed Bogiem mieć ich pamięci, tudzież działki małe w cerkwi Bożey artykułów wiary świętey nauczać deklaruję się. A ponieważ taka wola y postanowienie teyże gromady, czym się mam kontentować, więc na to mając wzgląd y ich dla mnie wdzięczność, według ustanowienia tym się kontentować będę powinien. Od pogrzebu każdego gospodarza i gospodyni zł 4, za pogrzeb parobka lub dziewczki zł 2, za pogrzeb dzieci małych zł 1. Od ślubów możniejszych chłopów po zł 3, od mizerniejszych po zł 2, za chrzciny ile można w każdego dać. Ostrzega to sobie dwór, aby do pasieki swojej na gruncie duchownym będący żadnego poddanego, z żadney wsi klucza rzepniowskiego tak krewnych, jako y przyjaciół do pasieki swojej pni z pszczółmi nieprzyjmował, ieżeli by się zaś z indagacyi pokazało, za słusznym dowiedzeniem tedy niezbrania się pod wolnym zabraniem całej pasieki na dwór, y w tey okoliczności nie szukać od nikogo, ani od zwierżchności duchowney żadney protekcyi na dwór. Y to potwierdzam co antecesoro wie zażywali tego zażywać powinien, aby przy różnych okazach trafiających się z cudzych aręd do domu swego trunków żadnych nie bierał, ani pod pretextem swoim gromadzie żelichowskiej nie podwoził, za co w sądzie duchownym znacznie odpowiadać będzie powinien, ale u tegoż arędarza części I. W. Państwa Starostwa bierał, a arędarz powinien będzie trunek dobry i miarą sprawiedliwą dawać taniey, jak gromadzie. Z tą się zaś excepcyą dokłada y pozwala, aby pod ten czas miał tę wolność, jakoto na wizyty domowe, krzciny, wesela, y pogrzeby trunku lepszego do domu swego przywozić, bez żadney arędarza przeszkody,

w niedotrzymaniu zaś dobrowolnie tych punktów, wolnym się poddaje pod sąd duchowny konsystorza lwowskiego. Iako dla lepszej wiary i wagi ręką moją podpisuję się. Działo się przy gromadzie żelichowskiej. Andrzej Rybczyński. 1759 r. (1759, 9).

15. Зобов'язанє дане громаді шрубковській кандидатом до стану духовного Іваном Гладкевичем.

Ia niżey na podpisie wyrażony daję na siebie ten skrypt gromadzie szrubkowieckiej według dawnego zwyczaju, to jest, że iak będę kapłanem to będę brał od wielkiego pogrzebu po zhr. dwa, od małego po zł. 1, to przyrzekam y podpisuję się przy ludziach na ten czas będących. Ian Hładkiewicz. Hawryło Hładczeko ⊕ Wasyl Hładczeko ⊕ Tymosz Bądareko ⊕ Sawa Łucyk ⊕ Dokument a tergo pisany przez aspiranta szrubkowieckiego od tamecznych ludzi odebrawszy odsyłam Ian Stroszyński (1764, 57).

16. Інквізиція в справі Стефана Кочановського, презентованого до парохії в Ляшках 1778 р.

Inquisitio super vita, ac moribus ingenii Stephani Kochanowski, praesentati in coadiutorem ad beneficium Laszczense tam etiam de statu ecclesiae, fundorumq. ejusdem, ecclesiae ex testibus idoneis, iuratis fide dignis, quamque Ecclesiae praedicta deducta in fundo Sacro in ecclesiae Laszczensi 1778 anno, Die 15 Mensis Aprilis V. S. Testis 1 mus Stefan Pasiecznik, obywatel Laszkowski, annorum 60 confessus confessione paschali post iuramentum. Ad 1 m um tak zeznał: Ian Paroch Laszkowski zostaje prawdziwie w słabości zdrowia, ale podobno dla tego, że mu już lata sędziwie przychodzą, a nie z swywoli żadnej, ani z piiatyki. ad 2 dum. Prezentowany Stefan Popowicz laszkowiecki jest życia pobożnego, przykładnego, bo gdyż nie tylko sam czyni dobrze dla Pana Boga, ale y innych pobudza, stymuluje do dobrego, jakoto nie dawno przywiódł parochian do tego, że postarali się o artykuły na bratstwo, z czego cyrkiew święta jakież kolwiek ma porządek, którego przed tym nie było w cyrkwi bożej. ad 3 tium. Ani sam przez się wiem, ani od kogo słyszałem, żeby na prezentanta terazniejszego pokazała się iakowa makuła. ad 4 tum. Nie jest bigamus, bo ani sam był wdowcem, ani wdowe pojął. ad 5 tum. O tym nie wiem doskonale czyli dał, czyli nie, tytkom słyszał od prezentanta, który mi tak powiedział: Suplikując do Dzidzica o prezente, położyłem pokłonu dwa czerwone złote, a Imci, mi te oddał mówiąc: „Niechce nie, weź sobie na swe potrzeby, a iak zostaniesz kapłanem, proś za mnie Pana Boga“. ad 6 tum. Niewiem jak dawno cyrkiew S. w Laszkach zafundowana, tylko to wiem, że żadnych nie ma gruntów od kolltora danych. Dawnych czasów nie bywało duchownego parochialnego własnego przy tej cerkwi. Tylko parochianie, kiedy prosili zwierzchności duchownej, to dano kapłana. Pomieszkawszy czas jakiś, ćwierć roku, a naywięcej pół roku, odchodził kapłan widząc, że ta cyrkiew żadnych nie ma gruntów. Gdy się poświęcił do tey cyrkwi laszkowskiej za własnego parocha, nieboszczyk O. Ian, rodzic terazniejszego oycy Iana, parocha aktualnego laszkowskiego, mówił do parochianów nie mam zkad żyć, bo cyrkiew S. niema gruntu żadnego, oprócz jednego ogrodu. Parochianie pora-

dziwszy się nadal nieboszczykowi O. Ianowi kawałki pola do gruntów pocieżnych należące, z których to kawałków na gruntach pocieżnych, poddaństwo siedzące pańszczyzne robi, y wszelkie powinności dworskie odbywa. A te pole pozarastało było krzykami, częścią tedy nieboszczyk O. Ian, po części terazniejszy paroch kopali krzaki na tych kawałkach, y tego pola uczyniło się na pułmiarków 14 albo 15. y tego tylko pola dotychczas używa O. Ian. Sianożęci także żadnej nie miała ta cyrkiw S. terazniejszy O. Ian suplikował do I. W. Świętej pamięci I. M. Pana Wojewody, y nadał mu na kosarzów 12, ale tylko dożywocie jego, y karte O. Ianowi, dał na to, że tylko do żywocia należącego! a d 7 m um. Żadnych daczek nikt niewyciąga z gruntu cyrkiewnego, bo gdyż go cerkiew S. nie ma oprócz tych małych niwek, które gromada nadała, ale z nich powinności dworskie sama odbywa. Cyrkiw ogród tylko jeden ma, na którym mieszka kapłan, y ten ogród jest wolny nikt z niego żadnego datku niewyciąga. Слідують візнаня других свідків (1748, 19).

17. Інkwізиція в справі Єремїї Волковинського, презентованого до парохії в Галузинцях, 1749 р.

Actum in villa Hałuzince, anno domini millisimo septingentesimo quadragesimo-nono, die vigesima prima, die Iovis, mensis N-bris. In praesentia Urodzonych Ichmościow Panów Władysława Siecińskiego, Namiestnika szlacheckiego, Teodora Hałuzińskiego, Stefana Hałuzińskiego, Alexandry z Hałuzińskich Sieczynskiej, Andrzeja Sozańskiego, Iana Hałuzińskiego, Samuela Hałuzińskiego, Antoniego Lachowieckiego, Tomasza Kraszowskiego, Alexandra y Daniela Hałuzińskich etc. My niżej podpisani iurysdykcyę zafunduwawszy, świadków iuramentu wysłuchawszy z temi ad secretum examen in Dei-nne przystąpiłszy. Świadek pierwszy. Urodzony Grzegorz Lewicki, ann. 34. confessus confessione paschali, post iurementum praestitum recognovit. ad 1 m um Kapłan nasz W. X. Iremiasz w tym roku, dnia 29 augusta miesiąca, umarł po którym cerkiew bez parocha należytego wakuje. ad 2 d um Wiem o tym, że zdawna Ichmości Panowie Szlachta sianożęcie do cerkwi tu-teyszey dwoiaką wydzielili, jedne pod dołżkiem, a drugą za mostem, pola we trzy ręce, dostatkiem, aby mogli zorać. ad 3 tium Wsi tey dziedzice Ichmości Panowie Hałuzińscy, którzy są w prezentach podpisani, ciż Ichmość y przeszłych presbiterów prezentowali. ad 4 t um. Wiecey jak z pułorasta Rusnaków parochian znajdzie się. ad 5 t um Wiem bo y byłem przy tem, jak pierwszy, y drugi prezent Panowie szlachty podpisywali, ale nic za niego niedawał Pan Wołkowiński. ad 6 t um Nie widziałem pianego, y nie słyszałem o złych obyczaiach, nauki uczył się w szkołach barskich, a po rusku tu w Hałuzincach. ad 7 m um. Syn X-a Ieremiasza Wołkowińskiego, szlacheckiego stanu, część swoją tamże w Wołkowińcach mającego, lat ma dwadzieścia pięć. Дальші візнаня майже зовсім однакові як ті наведені (1749, 43).

18. Просьба громади надвірнянської до митр. Петра Білянського, щоби парохом був у них Антоній Процевич, 1783 р.

Іаśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Nayosobliwszy Dobro-dzieju nasz! W smutney przez lat kilka zostając ciszy, zbawiennego

dotąd niesłyszac Pasterza głosu, aże szczerą wyznamy prawdę, znacznie w obyczajach chrześcijańskich zdżiczawszy, nayusilniejszą tknięci cześcią ze drzeniem y bojaźnią sprawowania zbawienia dusz naszych z naygłębszą pokorą, my gromada miasta Nadworney zchilamy głowy, archipasterskiey IW. Pana Dobrodzieja dopraszamy się benedykcji, którą ośmieleni nayusilniey żądamy, aby Imci Xsiaźdz Antoni Prociewicz, do stanu duchownego zabierający się, naszym był parochem. Ten dzikość naszą skromnością swoją ugłaska, ślepotę oświeci, niewiadomość rzeczy zbawiennych, nauką swoją zniesie, prostotę wydoskonali, zbłąkanych na zbawienną naprowadzi drogę. Wiadome nam są chwalebne obyczaje, y bez nagany życie I. X. Prociewicza. Zapatrywaliśmy się na stateczne we wszystkim postępi jego y życzyliśmy sobie jego bydź owieczkami. Niech będzie Bóg pochwalony, że mu daie chęć do tak zacnego stanu, do którego za wysoką archi-pasterza powagą przyszedszy, niech nas zdawna sobie tego życzących duchownym rżadem usześliwi. Będzie to archipasterskiey I. W. Pana Dob. staranności o nas owieczki swoje nayoczysztszym dowodem, będzie chwały boskiey pomnożeniem, będzie kościoła zaszczytem przezacnego kleru chwałą, będzie nakoniec zbawienia dusz naszych nayspewniejszym zadatkem, naco swymi y całego zgomadzenia miasta Nadwórney piszemy się laśnie Wielmożnego Archipast. Dob. powolne owieczki, słudzy y podnózkowie. Datum w Nadworney Dnia 24 octobra 1783 a. Iwan Nyszczy, brat starszy Bazyli Tartykiewicz brat wtory. Co y my urząd miasta Nadwórney zaświadczamy y na to się dla lepszey wiary podpisujemy. Antoni Bartkowicz woyt Bazyli Słusarczuk burmistrz Ian Lisiniewicz pisarz (1783, 64).

19. Просьба громади жиравської до львівського єпископа, аби поставлено у них парохом Андрія Снігоровича, 1759 р.

Iaśnie wielmożny Miłościwy Panie Pasterzu y nayosobliwszy Dobrodzieju nasz! My Gromada y Parochianie żyrawieccy pozostali po śmierci W. X. Gabriela Wiszniewskiego, ostatniego parocha, nie mogąc mieć przywoitey w nabożeństwie wygody, umyśliliśmy upaść do nóg Iaśnie Wielmożnego Pasterza y Dobrodzieja nayosobliwszego, y podług prawa nam służącego nayuniżenney upraszać, abyś z czułości pasterskiey swoiey, Pana Andrzeja Snigorowicza od zwierzchności Duchowney rekomendowanego poświęcić y instytuować do wakującego w wyż rzeczoney wsi Żyrawce beneficium raczył, o którą łaskę suplikujemy. Którego parocha przyszłego do żadnych powinności quocunq. titulo nazwanych pociagać nie będziemy, owszem od wszelakich impedycji od kogoż-kolwiek chcącego nanieść zastąpić deklaruiemy. Krzywd czynić wolnościom stanowi duchownemu, tam quo ad personam, quam fundum ecclesiasticum, przyzwoytym nikomu nie dopuścimy. Tudzież przy wszystkich gruntach bez naymniejszey zmiany, których przeszły używał Paroch utrzymać, y zachować assekurujemy się, które są te zdawien dawnych poświętne należące — (ту слідує вичислене всіх ґрунтів парохіяльних і опис границь). Na co się rekami własnemi, przez położenie znaku krzyża świętego, podpisujemy się. Upraszamy o to, ażeby przyszły Paroch żadney nam krzywdy nie czynił. Datt. Die 20 X-bris 1759 w Żyrawce Iwan Antoniszyn woyt ⊕ Stefan Bahriy ⊕ Iacko Szwed ⊕

20. Просьба громади тростянецької до митрополита Льва Шептицького аби у них парохом іменовано отця Василія Палієвича. Заразом заносить громада скаргу на поповича, який безправно уживає парохіяльний ґрунт і сварить ся зі священниками, через що ніхто не хоче удержати ся при їх парохії. 1779 р.

Іаśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, Panie y Dobr. nasz nayosobliwszy! Przy nayniższej y naypokorniejszey submisii naszej, upadamy do stop W-o Pana y Dob., żebrzemy łaski Іего Pańskiey, iż my bez lat sześć nie mamy obrządków cerkiewnych wygodnych. A w terażniejszym roku 1779 nam nadała Władza Konsystorska halicka W. Xdza Bazylego Palijewicza, od którego mamy teraz należyte cerkiewne obrządki odbieramy, bo iako w samey istocie wielu było Xsieży do tych czas nie mieliśmy tak doskonałego, y pilnego nabożeństwa, a we wszystkim pilność y staranność. Tedy my gromada obradziwszy się, radzibyśmy wszyscy jego mieć za naszego pasterza, abyśmy byli jemu owcy powierzone. A udajemy się do W-o Pana o otrzymanie skutków od łaskawego rządu, y nayosobliwszego sendzi, aby ten x-dz, a nie inny był w teyże cerkwi wakuiacey, żadamy sobie. Ale nie możemy Xdza utrzymać, bo tenże popowicz, czyli akolit Michał siedzi na cerkiewnym gracie, a wszystkie grata używa, a co my sobie którego xdza za wakuujemy, to wszystko ten akolit xsieżamy kluci, iako też kluci się, y z nami gromada, a co nieuczciwemi słowami każdego człeka zbeszta, iako też iednego xdza bił, y za barki wodził. My niektórzy na to iezdeśmy świadome, y dokażemy tego. A nie możemy iuż wytrzymać y wycierpieć, wielkiey ohydy od niego, wszystko co iest złe pochodzi od tegoż akolity, na co możemy sub iuramentem przyznać. Zaczynamy my w tak wielkich krzywdach nie od kogo inszego tylko po P. Bogu do Wo Pana naszego uciekamy się. Racz Miłościwy Panie, łaskawym pańskim okiem weyrzyć, y nas mizernih pocieszyć, abyśmy mizerne, błudne owcy byli przypuszczone do owczarni z nadanym nam swoim pasterzem, a my za doznanie łaskawego respektu Wo Miłościwego Pana y Dob. naszego gotowi będziemy, iako y zawsze powinniśmy za zdrowie, długoletnie życie, a szczęśliwe panowanie wstając y ligaiąc, co dziennie pacierzy wraz z dziatkami swemi odmawiać. Gromada Trościaniecka. Na co się my gromada podpisujemy Pawło Gliniak ⊕ Wasyl Danilak ⊕ Iwan Marczuk ⊕ i t. d. (1779, 29).

21. Просьба Василя Телішевського до єпископа, аби по зволено йому старати ся о парохію опорожнену по смерті тестя. Заразом вносить скаргу на другого кандидата до тоїж парохії.

Іаśnie Oświecony Pasterzu y Nayosobliwszy Protektorze! Gdzie w prośbach łaskawe wysłuchanie, litościwe na wszystkie sieroty względy, wrodzona łaskawość panuje, tam wszyscy, jak jelenie do źródła dąża. Tak ja do nieprzebraney dobroci І. O. Pasterza z płaczem przy nogach dobroczynnych, żebrze miłosierdzia, abym gdy parochia berteszowska bez xsieźda zostaje, którą przedtym oyciec czyli teść żony moiey administrował, też otrzymał jedyną protekcyą pasterską. Lubo za niezdolnego mnie byдź sąдзя, w szkołach łacińskich niejestem wydoskonalony,

jednak w ruszczyźnie bydy mogłbym zdatnym y żadney noty de vita et moribus wynaleźć nikt nie potrafi. Żadney inney protekcyi nieszukam, jedynie pasterskiej łaskawości. A terazniejszy pretendent z punktów niżej wyrażonych jeżeli da dostateczny wywód, uzna I. O. Pasterz, że nigdy o to więcej dopraszać się nie będę, tylko gdy o jego po całej okolicy słychać obyczajach nieprzyzwoitych y do stanu tego mu przeskadzających, wyrażam: 1 m o okradł kapłana na Podolu u którego diakował, kapłan przyjechawszy do oycy y jego brata x. dulibskiego dopominał się krzywdy, którą rzecz in parte oyciec zaspokoił, a postać oycy, reszcie kradzieży brat pretendenta uspokoić y ułatwić musiał. 2 d o Przychodziła do niego pierwsza żona, którą na Podolu pojął z dwoigiem dziećmi. A on w tym kraju pojął drugą, terazniejszą, krył się przez czas niejaki przed pierwszą, ale to brat X. dulibski zatarł y ją odesłał. Jeżeli tedy XX. dziewiętnicki y dulibski potwierdzą przysięgę, że o tym nie wiedzą, lub nieślyszeli, lub to niestało się, lub czyli X. dziewiętnicki niewywoływał publicznie na niego na prawniku w Łużkowcach (na co X. Krynicki, paroch sokołowski świadek). Ieszcze jeżeli nie jest przekupiony, skorumpowany obietnicą, 4 pni pszół y pieniężną pewną kwotą do instancyi y assekuracyi, że ten pretendent sine nota. Ila odstąpię więcej prośb do pasterza zanosić w tym punkcie y przeprosić publicznie obligowanym jestem. Jeżeli zaś za niezdolnego I. O. Pasterz mnie uzna przynajmniej, aby dziecie moje, coreczka, gdy jej da Bóg męża zdolnego do tego stanu to miejsce odzyskała, a ja wikarego trzymać do czasu będę, gdyż posagu żadnego niewziawszy, tylko obietnicę mnie uwodził iż koadiutorem mnie zapisze teść tedy niech za posag niby to odzyskać mogło moje dziecie. A ja za łaskawość Nieograniczonego Boga błagać będę, aby pozwolił przy czerstwej sile długiego panowania. Nayniższy podnożek y poddany Bazyli Teliszewski z Kotohor Iaśnie Oświeconego Pasterza, Protektora, Dobrodzieja.

22. *Переслуханє свідків в справі Петра Друкевича, презентованого до парохії в Лемківцях, оскарженого в сімонії.*

Indagacia ex parte W. X. Ignacego Kieluhowicza, wikarego lenkowieckiego, instalowanego ab Illustrissimo Loci ordinario przeciwko Piotrowi Drukiewiczowi, malarzowi ratione, iż dobrze wiedział, że Wielmożny iMC. Psn Dulski, miecznik warszawski, kollator przyobiegał X. Kieluhowiczowi terazniejszemu wikaremu dać prezentę na beneficium lenkowieckie, on praeveniendo in praeiudicium konkurenta beneficii contra prohibitiones sacrorum canon., per astucia wymógł prezentę simoniace, y przed ludźmi różnemi mówił, taki teraz świat, choćby y oycy nie tylko wikarego wytrącić aby parochii dostąpić, teraz za złotem ydzie sprawa. Testis primus Urodzony iMC. Pan Szymon Ortyński, Gubernator Lenkowiecki annor. plus quem 30 ad tectur crucifiks recognovit. Byłem na ten czas, kiedy X. Ignacy Kieluhowicz starał się u Wielmożnego Ic. pana Miecznika o prezentę, y trzy czerwone zł. honorarium położywszy, takową łaskawą dla siebie rezolucję otrzymał od W. P. Miecznika — siedź Waszeć, jakoś siedział, jak tylko Pan Woyna, komisarz mój przyjedzie każe waszeci prezente napisać. Potym, kiedy

przyjechał Pan Woyna, komisarz, Piotr Drurkiewicz, malarz z korumpowawszy I. Pana Woynę, dawszy mu czerwony złoty jeden, a drugi przyobiecawszy w prętcę dać, aby dla niego w W. Pana Miecznika wymógł prezenty, deklarując kollatorowi znaczną sumkę złotą za prezentowanie do cerkwi lenkowieckiej. Żyd Berko szafarz, terażniejszy, arędarz szarawski powiedział mnie, że widział, jak Piotr Drurkiewicz, malarz za prezenty do Lenkowiec dał W. I. Panu Miecznikowi czerwonych zł. 13. Wielmożny I. P. Dulski, miecznik warszawski sam mnie powiedział, dał mnie za prezenty Piotr Drurkiewicz, malarz zł. 20, y kazałem onemu napisać prezentę, y podpisałem. A gdy W. Imc. P. Miecznikami mówiłem X. Kieluchowicz jest ufundowany na łaskawym respekcie pańskim, że ma deklaracyę odebrania prezenty, y czeka łaski — „kiedy Piotr Drurkiewicz nie będzie konsekrowany, to iemu dam prezenty, aby był parochem moim prezentowanym lenkowieckim“ tak mnie powiedział „y jako siedział w Lenkowcach na Parochii X. Kieluchowicz tedy będzie siedział“. Tenże Piotr Drurkiewicz, bez I. P. Brata mego dawał mnie cz. zł. 1, abym dla niego u W. I. P. Miecznika wyrabiał łaskę dla prezenty, alem go nie brał mówiąc — niegodziwa ta solucia. Tenże P. Drurkiewicz przyjechawszy do Lenkowiec z X. Malinowskim, parochem narawskim, gorzałkując w karczmie, ludzi gorzałką poiąc obligowali, aby za nim strone trzymali, a nie za X. Kieluchowiczem.

Testes 6 tus X. Tymoteusz Czykowski, paroch Skarzyniecki recognovit. Wim dobrze, że P. Drurkiewicz (bo u mnie majest maluje ze wszystkim do cerkwi) żyta, które miał w Kopaczowie koło Tarnorudy sprzedał jedynastie telerów bitych wioł, w Hryhorego Gładkiego, obywatela Lechnowskiego pięć czerwonych pożyczyl, te wim, a jeżeli nie wiecey, bo y swoje suknie y żony swoiey z krzyniami w tego człeka pozostawiał, y te pieniądze wszystkie poszły na prezenty, także od ludzi, że tenże Piotr, y w Xsieży szarawieckich zapożyczył się na staranie się o prezentę. Nieraz mówiłem temu Piotrowi, niegodzi się nakupować na parochie, dowód mu tego pokazywałem w karusach, że jest symonia, na co on tumanit, y mówił, „powiedli mnie na to“. Peter Ioannes Strzelbicki D. Czarnosz P. Antonius Zowski.

23. Переслухання свідків в справі Алексія Ступницького, пароха липовецького, оскарженого в сімонії і піянстві, 1763 р.

Interrogatoria przeciwko Xsiedzu Alexemu Stupnickiemu parochowi Lipowicy dolney ad indagandum podane. I mo iako świadek wie, widział słyszał sam lub od kogo, że Xdz Alexy Stupnicki starając się o parochię lipicką znaczną kwotę za prezentę zapłacił. Iako — że X. Alexy ustawicznym bawi się piałństwem, a w tym nieprzyzwoite akcyce popełnia, y czym daley w gorsze nałogi postępuje, chociaż o to nieraz od zwierzchności swoiey był upominany y karany. Actum in Lipiec dolna; anno Domini 1761, Die 3 tia mensis februaris v. S. I mus testis, Iacobus Symygin, incola lipiciensis. ad 1 m um Pamiętam dobrze, jak X. Ian Stupnicki, paroch przeszły lipicki, rozhułtaiwszy się porzucił parochię lipicką, y syna swego, a terażniejszego xa Alexego, mającego na ten czas lat dziewiętnastie, czyli dwadzieścia w Lipicy zostawił, sam na Wołoszczyznie uszedł. A gdy po nim, parochia bez kapłana długo

wakowała, xdz Teodor, dyakon lipicki terazniejszy, a brat rodzony po-minionego x. Iana chcąc, aby ta parochia nie uszła rzeczzonego Alexego, synowca jego, nimby ten doszedł lat zupełnych, wzięł na osobę swoją u nieboszczyka Im Pana Adama Niesiołowskiego, starosty dynamentskiego, dziedzica tych dóbr prezente, do lat tylko trzech sobie służąc. Z którą gdy do konsystorza udał się, tam za nikczemną te prezente uznano, y xa dyakona z naganą odprawiono. To widząc xdz Alexsy, terazniejszy paroch lipicki z nieboszczykiem x. Dymtrym, parochem herbutowskim, a testiem swoim, udał się o prezentę dla siebie do wyż wspomnionego Pana kollatora, jakoż y otrzymał, y przy tey jest poświecony, wieleby zaś dał Panu za nie, doskonale nie wiem, tylko z powieści ludzkiej słyszałem, że nieboszczyk x. Herbutowski, test xa Alexego rękami swemi coś znacznie dał z pieniędzy Panu za te prezente, o czym najlepiej ma wiedzieć x. dyakon, gdyż y u niego samego z tey przyczyny, że Panu umowionej kwoty niedopłacili za prezente, a x. Dyakon w tym za x. Alexego ręczył się, wzięto było woły do dworu, aż X. Dyakon na ten czas pożyczył talarów 6, y woły swoje za talarów 20 wykupił. ad 2 dum Na swoje oczy widzę, że x. Alexy do pniaństwa ma wielkie przywiązanie (1761, 4).

24. Скарга громади новоскварнявської на свого лихого пароха подана до єпископа.

Wielmożny Mci Panie y Naylaskawszy Dobrodzieju! My cała громада Ново-Скварзawska z wielkim żalem upadamy do stóp pańskich uskarżamy się na xsiedza Ierzego, parocha naszego, któren bardzo z nami nie dobrze postępuje, nie tak jako pasterz z owieczkami, ale właśnie jako wilk kluci nami y wymyśla czego niebywało. 1 m o. Zalecał w cerkwi na ambonie y przeklinał nas y bydło nasze, mówiąc bo-day wam grad zboże wszystko powybił, y żeby wam bydło do szczętu wyzdychało, a wy bractwo jesteście nie bractwo tylko świniarze y durnie, nie godzi się wam całować ewangelię świętą, tylko całujecie psa w kadencyę. Szanując honor pański, błażeńskie słowa wymawia, nie szanując swego duchowieńskiego charakteru. Według postanowienia bractwa, według zwyczaju y artykułów nadanych od Iasnie Wielmożnych Ich. Mściow P. Pasterzów, gdy stajemy służyć z świecami, powiedział: nie uwijajcie się z tymi kosturami. To się działo na zwiastowanie nay. S. Panny. Niewiasta, która będzie w połogu, zaczym razów trzy cztery, chodzić musi przez wieś nie wywodzona, a poki nieda 10 gr. y wudki puł kwarty y pare chleba, puty nie wywodzi. Y dochodów przyczynił, bo nad dawny zwyczaj, bywało gr. 3, a teraz przyczynił sobie gr. 6 choćby y dwa gospodarzow było w jedney chałupie, to od każdego po gr. 6 do roku bierze. Dzieci małe boją się puść do niego do spowiedzi, bo z nahałem stoi nad niemi, y chce żeby się sami exnunc nauczili, a to nie można. Prosił Pana Boga w czwartek y w niedziele na Boże Ciało, aby bractwo głowami ponakładały, iuż jeden nogi złamał, a drugi żeby szyie złamał, który to na bractwo przywiedli. Kiedy młodzian bierze panny z pod inszey parochii to musi dać duchownemu od karty tyńfa, z wielkim uproszeniem bierze od ślubu od swoich po zł 5 albo 6 od obcych bez miłosierdzia. A kiedy człek umrze tedy parastasu jednego niechce odprawić

pokolmu zaraz tyńfa nie dasz, a tego nigdy nie bywało. Panna która wstępuje do stanu małżeńskiego, to nie przypuści, poki mu nieda złotego y chustki, także y młodziana. Przeszłego roku według dawnego zwyczaju nie chodził około pola z processyą, a teraz także na SSS. Trojcy nie święcił, ani wody, ani ziela, ani chodził z processyą około pola według dawnego zwyczaju, tylko sobie kazał za to zapłacić, a nie chodził około pola. Teodor syn Boyków starszy brat cerkwi świetey po mszy Świetey, wyszedł z cerkwi, niewstrzymał się y nie słuchał kazania, za to powiedział duchowny „o to jest niepoczciwy albo złodziey“ y tak publice w cerkwi wywoływał. Przyszłego roku pomarła niewiasta za którą wziół legacyi pecuł pni 3, y tyńfów 9, a na bractwo tylko tyńfów 8, które y to ciało nocowało na cmentarzu z iego zawziętości, aże musieli bractwo apelować do imci x. dziekana y z pozwolenia iego zaledwie ciało było pochowane. Y innych punktów wiele mamy dopowiadać, gdzie tego będzie potrzeba do których sądów — że nam wielkie wykrety wyrabia, iednego razu od służby bożey po ewanielię wycytawszy porzucał z siebie filony, inne odzienie y wychodził na dwór a potem przyszedszy ubrał się y dokączył Służby Bożey, nie wiem dla czego to czynił. Dziewczynie było lat siedm y ta umarła, chodził oyciec jey do duchownego, żeby mogła przyjąć sakrament S. na drogie, a ten nie chciał puścić, tylko powiedział niech się pirwy uczy 10 przykazania w ten czas dam sakrament, kiedyż to się było uczyć, gdy już umiała dziewczyna. Ieszcze się dokłada, że w cerkwi nas przeklina powiedział; „boday was mor wymorzył“, iuz trzeci raz przeklina nas, niewiemy z jakiey racyi, z nas żyje, z nas panem został. Powiedział, że ia mogę uczynić, że na was deszcz ogniowy upadnie. Iacko Wasyliszyn, kiedy wydawał swoje curkie zamaż przyszli do niego, do ślubu iego, przynieśli powinność, a chustki mu nieprzynieśli, przez to ją przeklinał, bo-gday się chleba nie dorobiła, z zawziętości swoiey rzucił flaszkę wudki o ściane ponad ludzi, troche ludzi nie pobił. Michayła żona chodziła na wywód razy trzy, ale duchowny chciał u niey chleba pare y gorzalki kwarte. Iacka Maxymowego żona chodziła na wywód do niego razów dwa, aż za trzecim razem wywiódł, iak mu dała bity szóstak y chleba pare. Struża Prytuły żona po połogu, chodziła do niego razow cztery, dawszy jemu za trzecim razem dwa bite szostaki, y wziół dwa bite szostaki, y nie wywodził, tylko powiedział „ditko ją będzie wywodził“, aż za czwartym razem rodzic jego wywodził, a iey to wszystko z nieszkodą było, bo y do Żółkwi chodziła, gdyż była na ten czas na pańskiey usłudze, a nie wywodzona.

25. Скарга громади полянської на пароха, подана до єпископа Льва Шептицького, 1772 р.

Iaśnie Wielmożny Archy Pasterzu Panie miłościwy y Dobrodzieiu nasz! Z woli swey własney, a bardziey z rozkazu Iaśnie Wielmożney Imci Pani Kasztellanowej lwowskiey, a naszej Pani y Dobrodziejki, czyniąc, umyśliliśmy my gromada polańska powtórnie ucałować nogi Iaśnie Oświeconego Archy Pasterza naszego oskarżając Imci Xsiedza Parocha po drugi raz, to jest po komisyi, złe y niegodziwe postęпки jego. Ato w ten sposób. 1 ma. Kobiete Haške Stasyche, którey przed

tym do komisji nie przypuścił w oczach całej gromady zła, a co większa wywoływał na jej matkę, już zmarłe takowe rzeczy, które na świętej spowiedzi wyznane mu były, jako y sam powiedział. Co jest wielkim zgorszeniem dla nas prostych ludzi. 2 do. Człowieka Hawryła Forteka będącego w cyrkuwi przed służbą w obecności innych złał wspominając złe duchy. 3 tio. Za kobietą Nastią Miszczychą, nie mu złego nie mówiącą, porwawszy kija, gonił tak dalece, że gdyby była nie uciekła byłby ją śmiertelnie ranił, będący w pasyi. Człowieka niewinnego zbił, y głowę mu ranił, kłóten do tych czas ma znaki na głowie. Czyniąc pakości całej gromadzie, mielnikowi żyto wuzkiem jadąc pograsował odgrazając się, że ja com stracił wszystko muszę odzyskać na całej gromadzie y za łeb was pobiorę, przyjechawszy ze Lwowa. My tedy nędzni ludzie, a co większa przyciśnieni terażniejszemi niedostatkami, udajemy się pod sąd y protekcję naszego Archi Pasterza, Pana y Dobr. żądając miłosierdzia jego, abyś nas chciał z tej nienawiści naszego parocha wyprowadzić. Za co my iako jego owieczki obowiązujemy się błażać maieśtat boski za szczęśliwe życie y panowanie naszego Archy Pasterza Pana Miłościwego y Dobrodzieja. Pisząc się nayuniższymi podnużkami. Gromada polańska 18 Aprilis 1772 anno Datt. we Lwowie. Suplika pokorna do Iaśnie oświeconego Biskupa Ruskiego Pana y Dobrodzieja (1772, 70, 71).

26. Скарга громади ранковської на михого пароха, подана до єпископа 1761 р.

Nayprzewielebniejszy w Bogu y Nayosobliwszy Panie y Dobrodzieju! My gromada rankowska upadamy do nog Pana y Dobr. naszego, upraszamy nad sobą klemency pańskiej, y rady oycowskiej, gdyż wiadome bractwo nasze za protekcją W. Pana Dob. starającym nam, którą zaczęła się od lat dwóch, y pierwszego roku, póki nieodbierał nam władzy x. Ian Czaykowski, paroch nasz za opatrnością boską, y staraniem naszym, starszych braci, był wszelki porządek y dochód cerkiewny. Ale teraz już od roku y daley, iako poodbierawszy nam tenże x. Ian fundusz, y skarbony, już nietylko cerkwi św. przychody zaginęli, ale z kogoby powinien być powód, ten teraz naywiększą ruinę stał się w cerkwi św. Bo nas przysięgłych starszych braci, już iako nie gospodarzów ostatniemi słowy niepotsciwemi hańbił, y poodrzucał od tegoż bractwa, y tak nam ostatni wstyd, y cerkwi św. wielką krzywdę uczynił. Bo ani rejenta, bez którego my żadnym sposobem obeyść niemożemy, y nie chcemy. Bo y szkołę gromada wystawiła, ale się żaden utrzymać nie może przez x. Iana. Bo mu dochody do niegoż należące odbiera, a od nas bierze y za niego przychód. Y teraz przed ślubem poddanego szaszkowskiego mnie Hawryła Torochtija spodkała hańba, że się x. Ian upominał o przychód diaka, odpowiedziałem, — „komuż dać należyć, kiedy diaka nie ma“, — a on mnie złał, iak ostatniego, — „a tobi zasie siaki-taki, żebyś w cerkwi nie był, tobym ci pysk obbił“. Tudzież y mnie Pawła Suszka wielką honfuzją nakarmił niewinnie dosyć do tego nam przychodzi, że przez x. Iana wyrzekać się musimy wszystkiego przez jego dumność, y wzgardę nad nami. Także uskarżamy się Panu y Dobr. naszemu, że przeszłego roku mieliśmy kupca na

drzewo z dzwonicy, który dawał zł 40, aże x. Ian powiedział, że ia bliższy do zapłaty, tegoż drzewa zaczym my jako x. naszemu, dali za zł. 32, a on rozebrawszy, drzewo lepsze wykspensował na swoją potrzebę, teraz nam resztę drzewa przyrzuca, y zapłacić niechce cerkwi sw. To my wszystko oddawszy w protekcję pańską ze tak wielką krzywdę cerkwi s. bez promotora uczynioną, y za naszą wielką hańbę żebrzem miłosierdzia pańskiego nad sobą, y wimierzenia, a za uznana dobroczynność, y zmocnienie nieustannie błagać będziemy Majestat Boski za szczęśliwe panowanie y długo-letnie życie Hawryła Torochtiy, Przysięgły Bazyli Patayda Pawło Suszko. 1761, Die XXI maz. Iunii.

27. Скарга громади Бolečова митрополитови на ляху попадоу, 1784 р.

Nota, czyli nayspokorniejsza supплика do I. W. Imc. Xsiedza Administratora, Nominata biskupstwa lwowskiego, halickiego, y kamienieckiego od całej gromady wsi Wołoskiego Bolechowa, podana we Lwowie. Iaśnie Wielmożny, Miłościwy Panie, y Naosobliwszy Nasz Dobrodzieju! Odebraliśmy požądanie za wikariusza czyli administratora za-wakowanego parafii wołoszczańskiey I. X. Teodora Dupleczy parocha Dołżańskiego od I. W. Pana y Dobrodzieja oficjose naznaczonego, z którego, jak zdawna, tak y teraz chwałę bożą promowoiącego zupełnie jesteśmy kontenci, y widzimy nabożeństwo całe, y zawsze porządnie swoim trybem odprawiającego. Supplikujemy tedy do I. W. Pana Archypastyrza z powodu tego, iż nie dosyć na tem, żeśmy za życia s. p. nieboszczyka i. x. Malinowicza, parocha naszego różne nieprzezwoite doligliwości wydzierstwa konfuzyi y t. d. przez informację żony jego dla siebie ponosili, że po ulicy, y na grobach ludzi biał, w cerkwi zamykał, klontwy rzucał, przynosinami do cyrkwi sw. od nas gardził, jakowego użytku sam chciał, takowego dogadzając mu dawać musieliśmy, więc y teraz taż papadia tego chce, z wyrażonym i. x. Dołżańskim kluci się na sianożęciach, y nas gromadę przeklina, y przechwala się, mówiąc „day mi Boże dostać was do rąk, będziecie mnie w grobie pamiętać“. Zaczym tedy, chociażby ona sobie jakiego przyjaciela dostała, by u nas na parafii mi zostawała supplikujemy. Ponieważ ludzie przez nią, y za nieboszczyka po kilka lat w spowiedzi nie byli, gdyż kłatwy rzucał w dzwony dzwonił, świcy kapał; wiolencję czynił, a wszakoż ona nie jest córka kapłańska, albo szlachecka, y pieniędzy za nas nikomu niewyrachowała (owszem zabrała, niechay powróci), aby nad nami takową wiolencję czynić miała, żadną żywą miarą, my iey mieć u siebie niehcemy. Dopraszamy się tedy respektu pańskiego, aby zł. 8 z skar-bonki wziętych obróciła, item zł. 3, item za ewanielię dawnych zł. 10, na dzwon zł. 6, za spaloną drabinę od cerkwi zł. 4, a cyrkwi gnie bez drabiny, bo niema inney do reparacyi cerkwi. Tudzież od dzwonicy tarcie I. P. Ekonomowi przekazanych, które trudno odszukać dwanaście zł. pol. 12 uczyni, zł. 43 item. IP. Ryszertowa darowała do cyrkwi kawałek materyi, która była warta 11 zł. a ona sobie gorsety z tey porobiła. Co zaś Dmiter Mykulin umarł wzieli u niego za pogrzeb zł. 4, a córkę sierotę na służbę wyprawiła, która y dotąd służy, mizerna. Ia-koż y niejednego tak żdzierali, a minęło się. Podczas budowania cyrkwi

wybrał iak najlepsze drzewo dla siebie na budynki, a swoje podłe do cyrkwi rzucił, y starania małego do niey przykładał, tylko nas zdzierał. Nayduje się tu u nas i. x. Ian Ilewicz, przeszły paroch topolecki, starający się o beneficya, tego życzylibyśmy sobie widząc go w pobożności, stateczności, y w trzeźwości, o którego jako nayspokorniey dopraszamy się klemencyi I. W. Pana y Dobrodzieja, naszego miłościwego, a wyż zmiankowana popadia, aby podług rozporządzenia pańskiego, Prześwietny Biskupi! aby sobie spokojnie do czasu siedziała, za które względy do zgónów naszych majestat boski błagać przed bogiem zapisujemy się niegodni podnożkowie cała gromada wołoskiego Bolechowa jednostaynie podpisujemy się (1784, 49).

28. Скарга на лихого пароха подана від громади Стрілиск до дідича, воеводи брацлавського, 1772 р.

Iaśnie Oświecony, Miłościwy Xże Panie a Panie y Dobrodzieju nasz nayłaskawszy! My obywatele a cała gromada miasta Strzelisk, y mizerne robaki I. O. Wey Xcey Mci, z nayniższą submissyą naszą niegodną suplikę naszą składamy pod stopy I. O. Pana, względem zdzierstwa, y nieporządku duchownego strzeliskiego. W którym interesie dawno mieliśmy turbować I. O. Pana, ale czekając na wizytę generalną zatrzymaliśmy się, gdzie podaliśmy punkta krzywdy naszej, y nieporządku duchowego, naznaczony komis. Na którym to komisie zesłanym na podane punkta przysięgło ludzi pięcioro godnych, mężczyznów czterech, piąta białogłowa. Z tego komissu odsyłają nas y z dekretem do Włgo Imci Xdże Biskupa, a dekret pod pieczęcią, y nie wiemy, co się w nim zawiera. A to początek punktów sprawy naszej, iako mieliśmy prawo biskupie sławney pamięci nieboszczyka Szumlańskiego, po czemu powinien brać duchowny od parafian, iako to: od pogrzebu gospodarza zł. 2, od gospodyni toż samo, od ślubu także parafian gr. 12. A teraz od gospodarza lub gospodyni, co może wydrzeć, gdzie y ciała dwa, albo y trzy dni trzyma, poki na swoim nie postawi, co mu się upodoba, nie uważając choćby się naywięcey sierot ostało, byle on za swoje wydarł. Także od ślubow co może wydrzeć, choćby nayuboższy tyńfow dwa, albo trzy koniecznie dać musi. O którym to prawie wiedzieliśmy, które było u Iacka Orycznego, gdzie tenże Iacko zachorowawszy, przyszli go ludzie w chorobie nawiedzać, y Teodor Steczkiewicz z drugim człekiem przyszedszy do niego odebrali papiery, tak iako też y prawo gromadzkie, oraz postanowku cerkiewnego. I teraz gromada chcący to prawo mieć w rękach za to się pokłócili, y prawo zataili u siebie duchowny z pomienionym Teodorem Steczkiem. Na które prawo gotów pomieniony Iacko przysiąc, iako go od niego wziął Teodor Steczkiewicz. Tenże Teodor Steczkiewicz miał na ten czas, y przez kilka lat urząd tak gromadzki, jako y cerkiewny. W którym to interesie pomocy I. O. Pana suplikujemy, ażeby nam to prawo było przywrócone. Także y za ludźmi, którzy wysłani od całej gromady z dekretem do Wgo Imci Xdza Biskupa, łaskawości y pomocy I. O. Pana pokornie suplikujemy, a my robaki, y poddani za wyświadczoną łaskę, y miłosierdzie I. O. Miłościwego Pana y Dob. za długoletnie zdrowie, y panowanie aż do zgonu życia, y z działkami naszymi majestat Boski błagać obligowani 1762,

Dieb. Fbbruar, адрес звучить як слідує: Pokorna suplika do I. O. Xcie Imci Wdy bractawskiego, a Pana naszego Miłościwego podana od całej Gromady Strzeliskiej 1762. Nayniżey si podnożkowi I. O. M. Pana Cała gromada strzeliska (1762, 54).

29. Скарга Францішка Урбановича, маляра на Теодора Фацевича пароха малогорожанського.

Iaśnie Wielmożny Miłościwy Panie y Naylaskawszy Dobrodzieju! Z wielkim uzaleniem odważam się narazić I. W. Pana y Naylaskawszego Dobrodzieja, uskarżając się na wielbного Imcie xsiędza Teodora Faczewicza, proboszcza małohorożańskiego, od którego bardzo wielkie krzywde poniosłem. 1 m o. Kazał sobie portret malować żony swojej, tom mu wymalował, podług upodobania jego, ale jednak już przez dwa roky upominam się o zapłatę, żadney niewiiedziałem, ale mnie jeszcze za każdym razem beształ. 2 d o. Przyszedszy z karczmy piany z żydem do cerkwi mówił mi, abym mu dał tabaki, a gdy ia odpowiedziałem, że nie mam, porwał moją opaczę, y szedł z nią z cerkwi, a gdy ia niedawałem mu opaczę zaraz mnie zaczął bić w cyrkwi, a potem wyciągnął mię z cyrkwi na cmentarz, bił mnie do poty, pokimu się chciało, a gdy ja wyrwałem się z rąk, uciekałem na wulice, to jeszcze za mną z kijem pendził, mówił do mnie: „chodź ze mną bić się“. 3 t i o. Gdy teraz przyszedłem porachować się z ludźmi od malowania cyrkwi, to mi xsiądz wziął kontusz, a gdy ia upominałem się o kontusz, to porwał misę, y uderzył mię w głowę, która na kawałki rozleciała się, a po tym porwałszy garnek lepiey mi doprawił, że głowę mi zranił y skrwawił, a gdy iam się pytał, muwiąc: „W. mość xsięże za co mie tak bijesz“ — to mi odpowiedział: „iam miał gospodynie naylepsze y we wszystkim naywierniejsze, a tyś mi ia podmówił, y ona mię porzuciła“. Co wyraziwszy żądam miłosierdzia I. W. Pana y Dobr. w moiey krzywdzie a przytem zostaje I. W. P. Dob. Nayniegodniejszym podnożkiem Franciszek Urbanowicz (1782, 28).

30. Акти до справи Антонія Волковича, пароха водницького, оскарженого за ріжні надужиття, а між иншими і о крадіж полотна, 1756—1762 р.

Anno Domini 1756. Die 16 mensis Augusti in Kryłos. Przed Wielmożnym y Nayprzewielebniejszym Imcią Xsiędzem Anastazym Szeptyckim opatem Kaniowskim, sądów zadwornych IW. IX. Leona et. audytorem generalnym y sędzią stanowszy, osobiście pracowity Iwan Matolaka, aktor na terminie z pozwu przypadaiącym, z tegoż pozwu proponował, przeciw Wbemu Antoniemu, parachowi wodnickiemu, zapozwanemu oto: jako on zapomniawszy bojaźni bożej y miłości blizniego, urościwszy sobie iakoweś pretensye do aktora, onego widłami ciężko zbić ważył się, za co onego przykładnie skarać, do nagrodzenia za ból, y koszta prawne przymusić, debita cum instantia upraszał. W przytomności wnego Antoniego Wołkowicza, parocha wodnickiego, zapozwanego salvis dlatego pobił, y dopoty bił, dopoki futra nie oddał odpowiadającego. Pracowity Petro Koczut obywatel wodnicki, o to, że żony jego przez niedziel dziesięć wywodzić niechciał y ogrodu znaczną część za-

ioł, y stodołę postawił na gruncie tegoż interweniendi proponował. Ex parte dworu wodnickiego, wielmożny Zawadzki similiter interveniens ratione popełnionego krzywoprzysięstwa o półsetek płotna, o zabranie prosa kop iedynaście, o odcięcie szabli, y potracenie tegoż, przeciw temuż zapozwanemu zaniósł skargę. Ex adverso tenże zapozwany odpowiadając na interwencyę, iż dla tegoż żony Petra nie wywodził, że siana zebranego oddać czyli za niego zapłacić niechciał, ogrodu zaś nie zaiął, exclu-zował się, że onemu gromada wodnicka sianożęci kawałek przykupiła skarżył się. Co się tyczy pretensyi dworskich, że ktoś podrzucił półsetek do komory, o czym on nie wiedział, y nie wie. Prosa spasionego półszosty kopy zabrał, ale te nietylko iego, ale y gromadzkie świnię spasił. I panu Zawadzkiemu, podczaszycowi tylko bronił się, który naszedł był na rezydencyę, ale nie porywał się, szable odiał y te gotów oddać, byle onemu koń także, iakiego zabrano, był oddany, justyfiko-wał się. Wielmożny y Nayprz. Imci X. Audytor wyż wspomiany wyslu-chawszy stron pretensyi, sądownie proponowanych, y na nie odpowie-dzi, ponieważ do niektórych dobrowolnie przyznał się, niektóre zaś nego-wał, przeto zawiesiwszy decyzję kategorii tych, które są przyznane. Indagacyę potrzeбно być uznał y przew. x. Serwatę, dziekana uście-ckiego tak dla uczynienia indagacyi w tych pretensyach, które są nego-wane, jako y wizyi gruntu zaiętego, y sianożęci inquantum przekoszoney, y spatium czasu dla wyprowadzenia tey indagacyi od aktu dzisieyszego tygodnia naznaczył, na który termin tak szable zabraną komportować, jako y konia zaiętego do sądu przyprowadzić nakazał. Ex actis curiae Epp. extracta. -

Anno Domini 1756 die 21 mensis Augusti V. S. Testis 3 tius Mykita Koczut annorum 80 paschali confessione confessus deposuit. a d 1 m um Ia iuż nad grobem, umierać mi, nacoby miał to mówić o czym nie znam, nie zawiodę sumienia, co wiem to powiem. Syn moy, iak miał puść ze wsi, tkacz, hospodynowa przyszedszy do izby do syna mego mówiła: Iwasiu „aty chcesz pość ze wsi, otyż ia, dam znać do dworu“, a on prosił żeby nie rozgłaszała, y dał tynfa y loche wziąć kazał, bo był coś winien x. parochowi. Y iak tylko syn moy poszedł ze wsi, teyże samey nocy x. paroch wziął loche, y pan Babliński widział, że teyże nocy szedł do chałupy syna mego x. paroch y siekiere miał w rękę z żoną swoią y siostrą żony swoiey, y dziwką służącą, y chłopcem bratem swoim. Która dziwka x. parocha w kilka niedziel przyznała się przed moją córką w te słowa „iaby tobie coś powiedziała, żebyś mię nie wydała, oy po zbiegłym twoim bracie nasz hospodyn wziął półsetek, y sześć kłabków, drzwi, ławe, y słomiankę, y ia tam chodziła. Do-brodziey niośł drzwi, ia ławe, hospodynowa słomiankę, chłopiec półsetek, a siostra hospodynowej kłabki“. a d 2 dum Byłem sam przy tem, iak panicz przyszedł do x. parocha. Nie wiem czy po woły, czy żeby tylko widział, aby się x. paroch nie zapar, bo tey nocy chciał x. paroch wydać woły na strone czleku, który na ten czas był w rezydencyi x. parocha. Niewiem zkąd, y iak tylko przyszed do wrot pan podczaszyc x. paroch nic niemówiąc, wyrwawszy szable od boku z pochwy pani-czowi, uszedł do izby, a panicz za nim opominając się o szable, y tak prętko gdzieś x. Paroch zarzucił szable, że znaleźć nie można było. Po-

tym przemawiać się poczęli, y uchwyciwszy się za barki wodzili się po sieniach długo. A potem x. paroch panicza obwalił na ziemię, aż człek pana podczaszyca zerwał x. parocha z panicza, ale żaden żadnego nie-uderzył, widziałem, bom stał przy tym. ad 3 tium. Słyszałem, że bydló x. parocha w prosie pańskim było razy kilka, y do dworu zaięte było z prosa, y to od ludzi słyszałem, że x. paroch prosa pańskiego niewiedzieć za co, y na co wził półszosta kopy, a drugie półszosta kopy, co bydló nierogate rozziadło pan zabrać kazał. ad 4 tium. Tum się urodził, y tum się starzał, y iak dziś pamiętam, iak stryj x. parocha terażniejszego sadił iabłoń na miedzy pod płotem, y byłem przy tym, y posadziwszy do płotu prętami przywiązał, a teraz x. paroch iuż trzeci rok iak płot na półtora siazni zato iabłonio zagroził, y stodołę na kilka łokci ogrodu zajał. ad 5 tium Niedalekom tam na wozie kład snopy, ale niewiedziałem iak x. paroch bił Iwana Matoleka, co na to y dzie sięć razy sumieniembym poprawił, że niewinnie, bo woły tegoż Iwana niebyli na ten czas w żadney szkodzie, widziałem, któredy paśł chłopc. Hac omnia fidelissime descripta et connotata ad Illustrissimum iudicium remitto, meg. ultimum subpedaneum Iudicis clementissimi gratiae recomando M. Serwata (1756, 47).

31. Інформація про різні провини Теодора Мачкевича, пароха городиловського, подана деканом золочівським до відомости владики, 1783.

Informacya o życia obyczajach X. Teodora Maczkiewicza, parocha horodyłowskiego, nieprzyzwoitego postępowania z parochianami, onych zdzierania, niepilnowanie nabożeństwa, zdezelowania szkoły parochialney, nietrzymanie diaka etc. z należytem uszanowaniem Iaśnie W. Pasterzowi Dobrodziejowi dla otrzymania rezolucyi przez urząd dziekański złoczowski w niemożności zaradzenia złemu dnia 31 Lipca 1783 roku wiernie spisawszy podaje się. 1 mo. Po ukaraniu dekretem konsystorza lwowskiego y dziekańskim postępku w mieście Złoczowie, bicia żydów, skrwawienia zębami ich palców z publicznem pogorszeniem całego miasta, miał zakaz niezaydowania się w mieście, tego nie zachował, pił, upił się y na drodze kireje własną bił z siebie zrzuciwszy kiєм, do domu przyszedłszy żonę dzieci y okna powytlukał. 2 do. Przeciwno charakterowi kapłańskiemu pułbeczek much, woszczyn y piasku nakładł, miodem tylko z wierzchu pokrył, żydowi złoczowskiemu sprzedał, ten wybierając postrzegł to oszukanie, y wizyę urzędową miasta na przeświadczenie sprowadził. 3 tio. Przeciwno temuż zakazowi niejeżdżenia do miasta, lecz w interesie żony lub dzieci posyłania, przywiozł pszenicę y umowiwszy cenę z woja tuteyszego żonę y mieyskim pisarzem zaczynających mierzyc, lżył, szarpał, aż go mieyscy słudzy do dania znać dziekanowi z obelgą stanu, duchownego utrzymali y od ukarania takiego postępku zemknął. 4 to. Postanowił urzędownie wszelkich trunków zaniechać, przecieж tego różne nieprzyzwoitości czyniąc, y w domu, y w mieście niedotrzymał. 5 to. Dnia 25 terażniejszego miesiaca y roku córce krew szła z nosa, X. Maczkiewicz urosił pretensyę, że diak z Hodowa uderzeniem w gębę upuścił ją, tego pięścią uderzył z kosą się za nim uganiał, a perswadując szlachciankę, pannę Grabowską po-

liczkiem aż do naklonienia do ziemi uczęstował, zhańbił, zdysfamował. 6 to. Die 29 ejusdem parafianinowi jego w Horodyłowie zmarło dziecko w niebytności parocha, przyszedł do dziekana y wziął zalecenie x. parochowi chyleckiemu na uczynienie pogrzebu, w czasie tego zieżdża własny paroch, opłaty za pogrzeb 4 zł. dopominając się, ten rzekł: „mam zlecenie od x. dziekana zapłacić temu, który pochował“, zaraz go gwałtownie wytrącił z izby, za łeb porwał, targał, w kark bił, aż do rozbronięcia. Przybiegł pobity z lamentem do Złoczowa, do dziekana y wziął dyspozycję dla x. chyleckiego, aby gwałciciela, jeżeli dobrowolnie niezechce stawić się do urzędu, używszy pomocy świeckiej stawił. Paroch chylecki przeczytawszy dyspozycję zaraz odebrał od parocha horodyłowskiego policzek, uganiał za nim z piłą, którą mu przecie odebrano, y sposobem włożono na wóz, wydarł się y z tego, z tym doniesieniem paroch chylecki przyjeżdża dodając, że jeżeli niezabieży temu dziekan, prócz piły ma szpadę, zapewne kogo trupem położy. Dziekan uczyniwszy actum, contritionis zbieżał na miesce y niedobrowolnie, lecz użytą świecką pomocą wpadłego, in canonem si quis, sprowadził, y utrzymuje do rezolucyi pasterskiej. To jest znaczniejsze wykroczeń x. parocha horodyłowskiego opisanie. 7 m o. Co się tycze postępowania z parafianami własnymi x. parocha horodyłowskiego ich nauczania takie bywają w cerkwi: „Haydamaki, złodzieje“. 8 n o. Zdzierstwa y nielitości zostawił te dowody: u Demka Hunki gdy niemiała kobita chora od spowiedzi czym zapłacić wziął kurę, y na chłopca groszy trzy. Alexy, parochianin, z Ielichowicz chorą kobitę przywiozłszy, niechciał ją od groszy piętnastu spowiadać, y w niemożności tey kwoty wypłacenia musiał ją do Złoczowa wozic. 9 n o. Semka Zarycznoho pałaszem wzmiankowanym płazował, y z tym się uganiał. Semka Łysoho zięcia patynkami y tykami bił y po wsi uganiał. 10 m o. Przeciwno konstytucyi syna swego dziewięcioletniego bez edukacyi po tylokrotnych upomnieniach na diaka utrzymuje, y pensję diakowską przy spowiedzi paschalney na niego odbiera. 11 m o. Szkołę z nakazu dziekańskiego wybudowaną spustoszoł, gdy się diak dla bicia nie mógł utrzymać żaden, dla jakiegokolwiek prowentu na cerkiew naięli za zł. siedem na rok tkaczowi, temu żadnym sposobem pociągając do swoiey roboty, y bijąc na szkołę napadając przemieszkac nie dał, a teraz do niey konie zapędza swoje. 12 m o. Dnia wyrażonego 25 przy akcie weselnym córki swoiey, y zgromadzeniu licznyh gości, ufatygowaną, y zmordowaną żonę porwawszy za nogi tu y owdzie siedzącą po ławce włoczył, y do tańca pałaszem zachęcał. Tey szkarady ile pod bokiemy cyrkułu niemogąc znieść złoczowski dziekan y hańby duchowieństwa, końcem oddalenia iey Iaśnie Wielmożnemu pasterzowi Dob. dla uświadczenia przesyła, y że iest rzeczywista podpisem ręki własney stwierdza, Datt. ut supra Antoni Sebatowski Dz. Ian Smiechowiecki, paroch strutyński instrygator y rewizor dekanatu.

32. Акти до справи Василя Левицького, пароха задворецького, який оскаржує слугу двірського Андрія Пахолка за відібранє фляшки з горілкою і побиття позиваючого, 1749.

Anno Domini Millesimo septingentesimo quadragesimo nono. Die Lunae vigesima octava mensis augusti Veteris styli, Leopoli. Przed

Wielmożnym Imcią Xsiędzem Antonim Lewińskim, Protonotariuszem apostolskim, spraw nadwornych Iaśnie wielmożnego Imci Xsiędza Leona na Szeptycach Szeptyckiego, z Bożej y stolicy apostolskiej łaski, biskupa lwowskiego, halickiego y kamieńca podolskiego, opata mielnickiego, audytorem wikarym y officyałem generalnym lwowskim, podczas publicznej spraw audyencyi, stanowszy osobiście Wielebny Xsiądz Ian Gromnicki, W-o X-a Bazylego Lewickiego, parocha zadwórceckiego, aktora, prokurator na terminie dzisiejszym ex monitorio simpliciter przypadającym, contumaciam pracowitego Andrzeja Pachółka ex adverso pozwanego, quatenus niestawiającego accusavit et in eius contumaciam przeciwko niemu proponował: Jako naszedzsy w. aktora z innymi ludźmi dworskimi, na polu jego własnym cerkiewnym, gorzałkę, którą robotników częstował, wydzierając onego lżył, dysfamował, potraçał y harapnikiem razy kilka uderzył. Przeto onego pro praemissis skarać za uderzenie y potraćenie w exkomunikę papiską deklarować y na expensach prawnych kondemnować debita cum instantia upraszał. W obecności urodzonego Krzysztofa Dlymy, uczciwego Andrzeja Pachółka, wielmożnego Ożgi Stolnika Lwowskiego służącego ex adverso pozwanego, prokuratora, ponieważ tenże pozwany zostaje in actuali obsequis pana swego, bez którego pozwolenia in gnovis iudicio respondere nie może, a zwłaszcza, że zapozwano go absq. assistentia directi dmi, zaczym o odcytację wielmożnego Stolnika od forum competens upraszającego. Ex adverso W-o aktora prokurator non esse de iure canonico necessarium assistentiam Domini in causis, gdzie sługa albo poddany pro suo facto odpowiedzieć ma replikując terazniejszego pozwanego od directe respondum stringi upraszał. Wielmożny Imc. Xsiądz auditor i sędzia generalny lwowski, qui supra siedząc et auditis, ponieważ to non servatur in causis fori spiritualis in praxi, aby za występki swoje słudzy lub poddani przez się odpowiadać nie mogli. Przeto ad citatione pozwanego directi Domini non necessaria adiuventa temuż pozwanemu na propozycję w-o aktora odpowiedzieć rozkazał. Od którego dekretu pozwanego prokurator ad quem de iure apellował. Wielmożny Imci Xsiądz, sędzia zwyyż mianowany takową apellację refutował. Eodem procuratore a refutatoriis apellante, et r. dōns index stetit in—decretis. Tandem citati procurator stando sub tuitione apellationis suae na propozycję w-o aktora odpowiedział, iż pozwany żadney violencyi aktorowi nie uczynił, tym bardziej niepotraçał go, ani bił, tylko widząc wielki detryment przez kupowanie onych ludziom, na prowentach pańskich, aktorowi dependenter od woli pańskiej flaszę pułgarncową gorzałki w cudzey ařędzie kupioney dobrowolnie odiął, y takowy detryment przez odebranie tey gorzałki panu remonstrował. Wielmożny imc. Xsiądz Auditor y sędzia generalny lwowski siedząc et auditis et w-o actora ad probandum ipsi incumbentia admisit y komissarzów stronom mianować rozkazał. Tandem przewielebnych xsięży Iakoba Bereźnickiego, kamioneckiego, y Iakoba Partykiewicza białokamienieckiego dziekanów na stronę powodową, y wielmożnych Iakoba Migalskiego kijowskiego, proboszcza gliniańskiego y Iakoba Leymana żółkiewskiego kanoników z strony pozwaney mianowanych, asbentia unius ex utraq. parte non obstante approbował y teraz-

nieyszy dekret vim remissorialium literarum na osoby ich mieć chciał mocą dekretu niniejszego. Ex protocollo actorum curiae ac officii eppalis leopoliensis extraditt, et sigillo Illvni ac Rndmi Dm Leonis in Szeptytce Szeptycki Dei et aplliae sedis gratia Eppli Leopoliens. Halicien et Camencen Podell. Abbatis Mielcen Communit Bazyli Ilaszewicz Aplski Ahtl. Biskup. Nadwor. y Konstystt. lwowski pisarz (1749, 3).

33. Справа межи парохом Кукізова Іваном Пясецьким і парохіянами Тимком і Іваном Воленниками про запис, який їх мати зробила на річ пароха, а якого вони не хотять видати.

Testis 1 mus. Rdus Ioannes Terlecki, par. ruden. an. 36. a d 2 dum Przy czynieniu testamentu od nieboszki Wollennika Andrzeja nie byłem. Pod niebytność x. pozwanego (Iana Piaseckiego, par. kukizowskiego y diaka gliniańskiego) byłem proszony do dyspozycyi uczynienia słabey żonie tegoż Andrzeja Wolennika, która po uczynioney spowiedzi dobrowolnie kapłanowi swemu przy pałamarzu ze mną będącym — krowę, kozuch, sirak, owiec dwie, półsetek płutna, niespominając jaki, legowała, y te legacyę mając do siebie odchodzić, iak Andrzej mąż jey ze dworu wszedł do izby oświadczyłem, który usłyszawszy niezbraniał, tylko sobie płutna puł pułsetka, które miała oprócz całego zamawiał, a krowę żeby sobie rezerwował do śmierci tego nie było przy mnie. Iuż umarła wprzód niż Andrzej mąż iey, który testament uczynił, y X. pozwany ze mną ją pochował. Po odjeździe zaś x. pozwanego w teraźniejszym roku do Kryłosa, iak wspomniany Andrzej Wolennik we dwie niedzieli po śmierci żony swoiey pomarl. Ia na mieyscu x. parocha z innemi kapłanami pochowałem. Krowę legowaną od nieboszki ieszcze żony jego, synowie Tymko y Ian wziąć zaraz kazali. Testis 2 dus Wasyl Sławetny z Swierza. a d 1 mum Słyszałem o tem, tam gadają ludzie, że udają duchownego przed panem nie wiem o co. a d 2 dum Robiliśmy na tenczas w sieniach swoje szewską robotę, kiedy przyszedł naysamprzód kozak, pytając o duchownego „hde Bat'ko“ odpowiedziała mu sama (попада), że niema w domu. A duchowny był na gumnie, czyli na podwórzu na ten czas. Potem poszedł, aż znowu za mało chwile przyszedł y siadł mówiąc „nie niepoyde z tąd, aż poydzie do dworu x. pozwany, zabiie prosie, będę-iesć y czekać go będę“. Za kwarans przyszedł pacholek wołając pozwanego do dworu, za nim po chwili lokay z tąż nowiną. a d 3 tium Iużem o tem namienił wyżej, że koniecznie kazali iść do dworu z sobą, taki mając rozkaz, żeby bez duchownego nie poszli. a d 4 tum. Iak duchowny nadszed do izby kazali mu iść z sobą do dworu. x. duchowny pytał ich po co. Oni odpowiedzieli kazano przychodzić nie wiemy po co, y tak zabrawszy się duchowny poszedł z niemi. Ieden szedł w przód, a dwóch po bokach duchownego, prawie szręgli, jak pod wartą. Testis 3 tius. Iakob Markiewicz. a d 1 mum. Wiem, że Wolennicy udali duchownego przed panem, bo się w karczmie jednego czasu chwalili przy mnie, że go przysolili przed panem, y widziałem, kiedy szli do dworu skarżyć. A nie słusznie udali, bo duchowny według testamentu swego się upomina u nich, niesłyszałem zaś, żeby od kogo co napaścią wydarł, ale iak się

z nim kto ugodzi od czego, tym się kontentuie. ad 5 t. m. Od samych że Wolenników y innych słyszałem, o tym powiedali oni, że x. duchowny miał czego słuchać od księcia. Ia sam nie byłem przy tem. ad 6 t. m. Byłem ia raz u duchownego rudanieckiego który mi powiedział, iż mu tam iakiś iego parochianin, wymawiał, że talara bitego niechciał za pogrzeb, ale odkazanego wołu „trzebaby cię oycze do xsięcia, tobyś tak usłyszał, iak namiesnyk gliniański za legacyę, co namiesnyk, a ty się niechcesz talarem kontentować“. ad 7 m. u. m. Słyszałem, że konie wzięto, ale nie wiem z czyjey racyi, o tym słyszałem, że Wolennicy odebrali krowę legowaną od ich matki duchownemu, z rozkazu xsięcia, y lubo ia duchowny odebrał nazad oni się przechwalają, iak słyszałem znowu zaiąć. Basilio Piaszewicz Aplco et Const. Epp. Leop. Not. (1757, 4).

34. Akty do sprawy Якова Шведзickiego, пароха цуніовського оскарженого звержністю деірською за писанє суплік і бунтованє жлонів проти деора, 1783.

Actum in ecclesia parochiali cunioviensi Anno Domini 1783, die veneris 25 mensis Iulii nv. Przedemną niżej wyrażonym od Iaśnie Wielmożnego y Nayprzewielebniejszego Imci Xsiędza Piotra Bielenkiego z bożey y stolicy apostolskiey łaski biskupa lwowskiego, halickiego y kamienieckiego, stronom y sprawie niżej wyrażonym deputowanym kommissarzem stanowszy obecnie wielebny Ian Dorożyński, paroch powiteński imieniem wbnego sądów duchownych instygatora czyniący aktor, y jego mieysce zastępujący ode mnie officialiter wyznaczony. Tudzież usciewy imci pan Antoni Rosnowski, plenipotent dominii grodeckiego, do tey sprawy interessujący się, y obstawający na terminie dziesieyszym z wyznaczenia kommissarskiego przypadającym, przeciwko Wbnemu Iakobowi Szwedzickiemu, parochowi cuniowskiemu zapozwanemu o fomentacyę poddaństwa starostwa grodeckiego, to mową, to pismem przeciwko gruntowey zwierzchności. Dopraszali się abym jurysdykcyę moją komissarską zafundował, y podług podanego punktu od im. pana plenipotenta wyżej wspomnionego świadków zeznania dobrowolnie bez przysięgi wysłuchał. W obecności usciewy Anny Szwedzickiey, wnego Iakoba Szwedzickiego, пароха cuniowskiego, zapozwanego małżonki na zafundowanie jurysdykcyi, y przepuszczenie przez zwierzchność dworską podanych świadków, przeze mnie zapozwanych, uwolnienie od przysięgi, y na ich relacyi każdego z osobna wysłuchanie zezwalającej. Ia wysłuchawszy — świadków, a ci są następujący — 1. Seńko Pirog, 2. Iwach Wasylów, 3. Michayło Iaszczyk, 4. Andrzey Hodi. Podawszy im pierwiey duchowną naukę, aby sprawiedliwości w podaniu swego świadectwa zachowali, examino wałem w następujący sposób. Punkt podany od zwierzchności dworskiey jest taki: Iako świadek wie, że wny paroch cuniowski suppliki na też zwierzchność dworską uszczypliwe, y niektóre buntujące pospólstwo pisał. 1 mus Testis Seńko Pirog, przysiężny cuniowski an. 45, confessus 4. hebdomadus rudimenta fidei scit, justiae favet, citatus libenter deposuit. Prawda, że nam x. paroch nasz cuniowski pisał supplikę do samego I. W. Starosty, teraz jak tu zjechał był do starostwa grodeckiego, bo go tu 18 lat niebyło, y podawaliśmy

ją do pana, ja sam podawałem z Iaszczykiem, przysiężnym kamino-brodzkim. Ale nas do tego x. paroch niepobudzał, ani fomentował, tylkośmy go sami o to prosili z gromady, bo mamy krzywdę. Ito prawda żeśmy pisali przeciwko p. Rosnowskiemu, pisarzowi, przeciwko p. Okolskiemu co był w Horodietyczach za pisarza w starostwie grodeckim, bo piekelne od nich mieliśmy krzywdy. Wiele pracy naszej gromadzkiej potaili, pozabierali, cośmy dawali y cesarskich podatków, to przy nich poprzepadało, ale żadney na to rezolucyi od I. W. Pana Starosty nieodebraliśmy. Pisaliśmy y przeciwko p. Ianoszewskiemu, possessorowi zyszykiemu dóbr I. W. I. Xsiedza Arcybiskupa lwowskiego, bo nam paswisko odebrał dla siebie na sianożęć, bydło nasze zaymuje, gęsi tłucze etc. Ale I. W. P. Starosta na to tylko powiedział — macie wy od cyrkułu na to rezolucyę, to tey się trzymajcie. — Ale my się mocno xu nakłaniali, nim nam tę supplikę napisał, y popadła na nas, y na x. bardzo swarzyła. Ieszcze ten świadek tak dodał: jak miał x. paroch poddaństwo na zwierzchność dworską tomentować, kiedy ieszcze tak dwarocznego roku, to jest rok minął mięsopustu wielkiego, kiedy pan Przybyłowicz zaarendował był nas, y przysłał był szwagrowi x. parocha Michałowi Bednarzowi siedzącemu na gruncie kaplańskim sztukę laniicy przuć, a ten spalił, a x. niebyło wtenczas w domu, odjechał był dokądś, owóz przyjechawszy zaraz mię posłał do niego — pódź mów, y nakaż mego szwagra, aby ex nunc zapłacił sztukę p. Przybyłowiczowi, żebym ja się nie klucił z dworem. I tius testis Michayło Iaszczyk, ritus latini, przysiężny kaminobrodzki, starostwa grodeckiego — deposuit: la tylko od dwóch wiem supplikach, że nam x. cuniowski pisał, bo y ia byłem przy tych pisaniu, a trzecią Wasylko brat jego nam pisał, a x. gdzie nieco tylko poprawił, bo mu trzeciej popadła niekazała pisać, swarzyła na niego mocno y na nas, mówiąc: A wiesz sam powiadałeś, jak przyjechałeś z Obroszyna, od x. dziekana, że wam wszystkim xsiężom zakazano w chłopskie wtrącać się skargi, y nie pisać supplik, a tobie nic nie poradzi, pamiętaj do czego ciebie te suppliki przywiodą. Byli raz z Mużyłowic ludzi ieszcze przed wielkanocą, to y tym napisał był, a o więcej supplikach nie wiem. Ot Wasylko to pisze, bo on z tego tylko żyje. Ale choć nam x. pisał to prawdę, bo wielką mamy krzywdę od naszych officialistów, pisał nam jedną do gubernium jak grad wybił, żeby nam była jaka defalka, ale tamta tam przepadła. Znowu powtórnie pisał o tę gradoboję, y natych naszych ministrów, że nas w niwec obracają, y kazali nam w gubernium czekać — poczekajcie będziemy szukać tamtey pierwszej waszey suppliki iesiennej, -- a my powiedzieli — nie mamy o czym, bo iuż ty cztery dni siedzimy, ale tu inszych przyszlemy, — lecz dowiedziawszy się, że I. W. Pan starosta ma przyjechać już sami nie chodziliśmy do gubernium, y drugich nie poselali, tylkośmy referowali do naszego jegomości z trzecią suppliką od Wasylka pisaną, którą oddał na ręce p. kommissarza: — będziecie moi dzieci mieli tu repplikę na piśmie, -- y tylko nam owies darowano osypny y drób. Ale żeby nas paroch cuniowski fomentował, albo nam kazał na panów pisać to się nie pokaże. My ieszcze będziemy pisać, choć nam xsiądz nie zechce, my takiego znajdziemy, kiedy ci pankowie, co chcą to robią, y jegomości samego podiudzają,

ia p. Rosnowskiemu taki w oczy mówiłem, y będę mówił. 4 t u s Testis Andruch Hodi y z gromady kaminobrodzkiej. Żeby nas x. cuniowski na zwierchność dworską buntował, albo naradzał, na to niejadszy, niepitszy gotów jestem dziesięć raz przysiadz, że nieprawda. Pisać, pisał, bo go nasza gromada kamienobrodzka y cuniowska woleńska y dobrze-stańska o to prosiły, na samprzód pisał do p. kommissarza, bo jakeśmy odebrali w gubernium drukowane uniwersały, że wolno na pana swego zalić się, kiedy mamy jaką krzywdę, które to uniwersały gromadom y xsięży wszystkim rozdawane były. Także my widząc krzywdy nasze nie tak od samego pana, bo go tu 18 lat nie było, y P. Bóg wie kiedy iuż będzie, jako od panów naszych nam czynione. Naradziwszy się, poszliśmy do x. parocha cuniowskiego, aby nam przeczytał, bo nasz duchowny choć czytał w cerkwi, y w Łwowie niemiec nam czytał, ale nie rezolutnie, nie mogliśmy dobrze wyrozumieć, aż w niedzielę przybrawszy sobie czas poszliśmy do x. cuniowskiego, y nam wytłumaczył, y zaraz prosiliśmy go, aby nam napisał do p. kommissarza, a iak nam niebędzie sprawiedliwości, to się udamy do gubernium, napisał tedy. A im. p. Rybaczewski, kommissarz odebrawszy tę supplikę, w której naszą uciemiężliwość wyraziliśmy, powiedział: posłę ia tam do was za dni 14 p. Rosnowskiego, pisarza, to będziecie mieli rezolucyę. Owóż przyjechał p. Rosnowski y dwóch złapawszy kazał położyć krzyżyki, y kazał się nam gromadom z dworem pogodzić, a my niechcieli, bo było z naszą krzywdą, pouciekaliśmy. Tylko tamtych dwóch jak się podpisało, posłał pan Rosnowski do Łwowa, do gubernium, czy gdzieś tam, a oni wstąpili do xa cuniowskiego, a x. cuniowski na drugiej stronie podpisał, że to niedobrowolnie, ale przez przymus podpisali się, bo go o to prosili, żeby tak podpisał. A gdy ci poszli do gubernium, kancelaryści obaczywszy ten skrypt y krzyżyki powiedzieli: „aha, a to sieczka była klopi w głowie“ — a oni powiedzieli — „nie sieczka, tylko nas złapano, y przymuszono podpisać się“, a oni przewróciwszy papir na drugą stronę obaczyli y mówili — prawda, że jest podpisano, że przez przymus, — y kazali przyść za trzy dni, y ia z niemi chodziłem, y to bardzo długo wlekło się. Ia sam z pięć razy byłem w Łwowie, aż potym potroche dwór nam ponadgradzał. Teraz zaś do I. W. Starosty nie xsiadz, ale brat jego Wasylko na p. Rosnowskiego, y innych oficalistów pisał, prawda, że y xsiadz był przy tem, ale mu popadia niekazała pisać, y nam łajała, mówiła, że jemu starsi zakazali pisać. Co wszystko wiernie z swiadków ust słowo w słowo opisawszy do sądu I. W. Imci Xsiędza Biskupa wyżey wspomnionego z powinnym uszanowaniem w zapieczętowanym rotule odsyłam. Stefan Mokrzycki Dziekan Obroszyński deputowany kommissarz (1783, 74).

34 a. Акта до справи Василя Палиєвича, пароха рокиївського, оскарженого в підбурюванню громади проти двора.

Punkta przeciw W-u xsiędzu Bazylemu Paliewiczowi, parochowi różnowskiemu, ad actum praesentem commissinis, tam ex parte aulie roznoviensis, quam ex parte w-o sądów duchownych instygatora podane, Die 3 Mar. v. s. 1782 A-o. 1-mo Iako świadek wie, że WX. Paliewicz uniwersał I. C. A. Mości prawie co niedziela synowi swemu w cerkwi

ludowi czytać każe, a sam opacznie go wykładając ludzi do nieposłuszeństwa nakłania, mówiąc tymi słowy „niebójcie się dziatki teraz iuż dwór nic niema do was, y karać was nie każe y nie może. 2-d o Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Bazyli Paliewicz fomentował przeciw dworowi ludzi, aby punkta y krzywdy y iakie mają wyraziwszy w supplicę do dyrektoriatu podawali. 3-tio. Iako świadek wie? Iż tenże w. x. Paliewicz diaka aby supplikę przeciw dworowi różnowskiemu pisał przymuszał, y napisaną supplikę przez diaka, ludzi na teyże swoją ręką popodpisywał y krzyżyki przy imionach tychże pokład. 4. Iż tenże W. X. upiwszy się należyście napadł na dwór różnowski, upominając się niby o zaaresztowane siano za nabraną w propinacyi pańskiej gorzałkę, imci pana ekonoma nieprzystoynemi lżył słowy, aż do alkirza przed nim skryć się musiał. W. x. coraz więcej pozwalając sobie haec formalia powtarzając = pisałem supplikę, y ieszcze będę do Wiednia pisał = wyjść z izby niechciał. Imc. pani Komarowa widząc tak wielką znie wagę męża swego te do niego wyrzekła słowa = oycze poydź spać, bo cie każe nie iako, kapłana, ale iako chłopca z izby wyprowadzić. W ten czas w. x. Paliewicz wyszedszy do sieni iak mu się podobało gadał y łajał. 5-to Iż gdy Imci pan ekonom w. x. Paliewiczowi różne dawał sposoby, aby za nabraną w propinacyi pańskiej gorzałkę na kwart 192 wypłacić się mógł, ten formując sobie iakoweś do szynkarza pretensye, płacić niechciał. Imc. pan ekonom mając wyraźną dyspozycyę j. w. pani swojej posłał do niego ekzykucyę, którą w. x. Paliewicz kazał bić y wiązać. Komar.

Печерыхане свідків. Testis primus, rdus Stephanus Michniewicz, parochus roznovien. heri celebravit iuravit et deposuit ad puncta actorum.

O tym słyszałem od ludzi, że o tym gadali, to prawda, że gdy mnie imc. x. dziekan oddawał parochie w administracyę święto-michalską różnowską, przy ludziach natenczas żałującym się przed nim na imc. pana Komara, że ich krzywdzi y biie, radził, aby spisawszy swoje krzywdy udali się do dyrektoriatu mając po sobie uniwersały cesarskie zakazujące karać. Udawali się y suplikę pisali z wyrażeniem punktów na p-a Komara. X. zaś Paliewicz tylko słyszałem od ludzi, że niby z ludźmi chciał iść do Kołomyi y w samey rzeczy chodził. 3 tio. Nie x. Paliewicz pisał supplikę, ale diak czapliniecki, który się także nazywa Paliewicz. Z czyiey rady niewiem, y kto ją podpisywał nie widziałem, aż imci x. dziekana naszego słyszałem sam na swoje uszy, iż przyznawał się, iako on swoją ręką podpisał ludzi na supplicę y krzyżyki kładł. — Testis 3tius Atanazy Daniluk incola roznov. ann. 50. confessus confessione paschali. Ad 2 dum. Byłem na ten czas, kiedy X. dziekan oddawał parochię xsiędzu Mychniewiczowi, y słyszałem kiedy czytał uniwersał cesarski x. dziekan, y mówił do nas wszystkich, że kto ma iaką od pana krzywdę, a niema się gdzie żalić, niechay się uda do Kołomyi, bo takie teraz uniwersały wyszły, ale to x. Paliewicz do nas niemówił, bo my nie iego parafianie. Ad 3 tiu. Supplikę przeciw panu Komarowi diak czapliński pisał, bośmy go oto prosili, ale x. Paliewicz o tym wtenczas niewiedziął, aż gdy wyszliśmy z tą supliką do Kołomyi x. Paliewicz dependziwszy nas na drodze pytał się „dokąd idziecie“. Odpowiedzieliśmy, że do dyrektora, zaczął nam mówić x. Palie-

wicz poczekaycie troche póyde y ia z wami tylko niechay wstąpię do x. dziekana. Wyrwał się z x-m Zachara Mychniak y z tą naszą supliką wraz z x-m Paliewiczem poszedł do dziekana, którą wzięwszy x. dziekan poprawił, gdzie było złe napisano, y wypytawszy się który z tą supliką idą swoią ręką imiona nasze bez nas popodpisywał y krzyżyki pokładł (1782, 21).

34 б. Акта до справи священників з округу калузького оскаржених в підбурюванню селян і писанню суплік.

Duchowni którzy poddanych fomentowali y fomentują przeciw zwierzchności dworskiey kałuskiej, y onym supliki pisali. X. Odzierżyński, paroch perehiński. X. Nowodworski, paroch kałuski. X. Koniewicz, paroch petranecki. X. Koniewicz, paroch kamiński. X. Lewakowski, paroch kropiwniański. Wszyscy wyżej warażeni duchowni poddanych starostwa kałuskiego fomentując supliki onym z oczernieniem niektórych officyalistów pisali, a nayosobliwiej x. Odzierżyński, paroch perehiński, który y dotąd poddanych fomentuje y supliki do kraysamtu stanisławowskiego pisze. And. Dunajewski.

Suplika pokorna do wielmożnego pana y dobrodzieja naszego pisana od gromady kropiwiiańskiej.

Wielmożny panie miłościwy y dobrodzieju nasz łaskawy! My cała gromada kropiwiiańska do wielmożnego pana naszego miłościwego dobrodzieja należące ludzie y nadto zubożałe doczekawszy się szczęśliwego przyjazdu pana naszego y dobrodzieja przy upadnięciu do nóg żalosne nasze krzywdy zanosimy. 1 m o. Przedtym miesialiśmy ten sposób z solą iędzić y zarabiać na kawałek chleba, a teraz nam tego zabroniono, że niemamy sposobu do życia. Zwłaszcza jesteśmy bardzo na szczupłych y młakowatych polach, spuściwszy się na swoje własne zasiewy y sposobu niebyłoby do wyżywienia się, żebyśmy w drogie nie gościli za kawałkiem chleba. 2 d o. Pan Bóg dopuścił na nas w pierwszym roku, że nadto jesteśmy zubożałe nietylko od kawałka chleba, ale nawet z bydełka ile któren miał do ostatniego wyzdychało, jeszcze na tym niestało się w tym roku nawet y grad powybił uwszystkiem ile któren co miał. Nietylko zboże, ale y słomę że wcale, a wcale niemamy sposobu do życia, chiba wezniemy się jeden za drugim y poydziemy z torbami. 3 t i o. Pociągają nas do straży nocney y dzienney. Wypędzają nas na kole ustawicznie, czego niebywało zdawna, dawien. Wypędzają nas na łokę nieustannie. Co przedtym była proszona łoka do wożenia różnych materyałów do zamku y na żupy solne. Oprócz włożoney pańszczyzny musimy wozić y robić popioły na maydan ustawicznie palić, tak że gospodarz musi w lasach palić, a gospodynie muszą w domowych gotować popioły y przetakiem przesiwać y pod karą y egzekucyą kozacką. 4 t o. Wymysłono na nas drwa furzonowe, które musimy wozić, albo płacić. Nadzwyczay jesteśmy uciśnieni to jest każą drzewo ścinać y w szereg wysoki składać. Co nam nieznośną pracą przychodzi, albowiem jeden gospodarz poszedł rębać jedną klepkę cały tydzień musi koło niey pracować, a nadgrody od tey klepki tylko dostanie groszy 24, gospodarstwo przez to musi w domu opuścić. 5 t o. Iak wielmożny pan miłościwy y dobrodzieju nasz łaskawy, niewesprze

nas ze skarbu do zasiew naszych, to každy z nas wiosne utraci y poydzie za kawałkiem chleba. Gdyż niebędziemy mieli żadnego sposobu do zasiania wiosny. Zaczyn Wielmożny panie nasz miłościwy y powtórnie suplikujemy, abys jako pan miłosierdny raczył weyrzeć łaskawym okiem tak wielkie nasze krzywdy y ubostwa, ażebyśmy mogli przy łaskawem respekcie otrzymać jakową dla siebie klemencyę, w czym wznaawszy łaski wielmożnego pana y dobrodzieja, za miłe zdrowie y długoletnie panowanie do zgonu majestat boski błagać nieprzystaniemy, jako jesteśmy wielmożnego pana y dobrodzieja naszego. Przypominamy wielmożnemu panu y dobrodziejowi żeśmy mieli hayduka zgodzonego na struże y płacimy, co rok a z niego insza usługa dworska iest, a my musimy inszego struża naimować na cały rok y płacić mu zł. pol. 150. Na to podpisujemy się cała gromada. Michaiło Brestawski. Iwas Szachworosz ☩. Ias Iwanków ☩. Iurko Senilun ☩. Ataman Iwas Brestawski ☩. Przy siężny Iwas Iwanów ☩. 6 to Kontribucie dawniey zł. pol. 156 a to przedtym dawaliśmy wraz z kniaziami, a teraz kniazie odlaczone, od nas gromady też sami wypłacamy, zwyż wyrażone sume. 7 m o. Na całym starostwie żadna wieś nie daje łanowego, a my teraz dajemy, a tego przedtym niebywało. 8 to. Przedtym niebywało takowych ustanow grodzienia jak teraz powstało, że dajemy každy po dwa wozy pręcia łozowego, a przedtym tylko dwanaście kołuw y puł wozu pręcia. 9 n o. Prowentu drobnego dawniey zł. pol. 65. 10 m o. Ogradzamy żydowi corok ogród, a tego przedtym niebywało, y co potrzeba reperujemy. Porcij dajemy zł. 43. Strazczymy dajemy zł. 18, gr. 10.

На супліїі зазначено що її писав „духовны кропиwniański“.

Supplika pokorna do wielmożnego IP. Stolnika lwowskiego, pana y dobrodzieja. (Зазначено на боці). Supplika przez x. Nowodworskiego, parocha kałuskiego pisana.

Wielmożny imci nayosobliwszy panie y dobrodzieju! My gromada mościska przy nayniższym upadnieniu do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja wnosimy naypokornieyszą prośbę naszą w uczynionych nam krzywdach od jursdykcyi dworskiey. 1 m o. Iż my mając pańszczyznę do odbycia, które powinniśmy odbywać podług inwentarza mamy w tym wielką krzywdę, że nam niedopuszczają sobie nic zrobić w polu, około zasiewów, gdyż nas gonią ustawicznie oprócz samey pańszczyzny to w łatry, to w klepki demeńskie to do różnych robocizn skarbowych nas zażywają. 2 do Zapamiętaliśmy, iż jak się postawił maydan pierwszy, y drugi w tych leciech do pierwszego postanowili na gromadę naszą do odbycia na łannego gospodarza co ma czeladz po półtora korca, a na pieszego poł korca, a teraz na jednego gospodarza naznaczono pod surową ekzykucyą na naymizernieyszego po korcy 4, a na lepiej się mającego po korcy 6, do zupełnego oddawania, a na inszego y po więcej przypadnie. 3 t o. Był zwyczaj u nas żeśmy trzymali hayduka rokowego, któreń odbywał stróżę, a teraz iuż trzeci rok, jak zrucili hayduka a naznaczono odbywać stróżę, gdzie na każdego człowieka dób 18 w roku. 4 to. Nigdy u nas tego zwyczaju niebyło, abyśmy ogradzali aredarzowi gumno, stajnie, chlewy, ogrody bez pańszczyzny, a teraz musimy pod surową exekucyą to wypełniać bez żadney powinności zapłaty y ekzykucyę stawować musimy. 5 to. Podatki z gruntów

naszych wszelkie opłacamy a niemamy spokoju y wolnego wygonu na naszych pastwiskach własnych, gdyż skarbowe woły, konie wypasają te pasowiska, a naszemu bydelku paść niedopuszczają. 6 to. Iż my nie tylko, że swoją grątową pańszczyznę odbywamy ale y do budowlu żupy nowej straciliśmy jedne lato, a drugie około budowlu ratusza, trzecie około folwarku nowego, dodając różnych materyałów do teyże budowlu, a za to żadney robocizny, ani pańszczyzny nam nie wytracają. 7 mo. Tłoki żadney u nas nie bywało a teraz postanowiono na nas odbywać po dni 4 lub pociężne lub pieszą. 8 vo Przedtym niedawaliśmy osypu tylko zł. 2, gr. 15 z pręta pola, a teraz podniesiono na nas drugich zł. 2 y gr. 15, co opłacamy już od lat 15. 9 no Przed tym u nas zwyczaj był żeśmy dawali kur 15, jay kup 2, prosie, gęś, pułtrzecia korca owsa, za sieczkę zł. 1. na pieniądze worek 1 z nowego płotna przy odebraniu rogowszczyzny, drugi przy odebraniu osypu. DREW jarzmowych fura jedna od ciągłego gospodarza. Po tym za to wszystko płacić kazano zł. pol. 60. A my teraz dajemy y tych kur 15, jay kop 2, prosie, gęś, półtora korca owsa, za sieczkę zł. 1., worków na pieniądze, drwa jarzmowe, y tych zł. 60. 10 mo Rabialiśmy siana styrtu zakośney sążni 10 zwyczajnych, aby było w czele sążni 2, y wysokości sążni 2. A teraz y sążeń większy, y na dolożenie styrtu każo dawać siana wozow 10, jak się styrtła osiedzie. 11 no Gdy się bywało okna y piec w karczmie popsują za reperacyę onych, połowę gromada, a połowę arędarz płacił, a po tym arędarz gromadzie spłacił, arędarzowi zaś w wypłaceniu rathy przyjmowano, a teraz gromada sama musi reparować bez żadnego wytracania. 12 do Kontrybucyi spoczątku jak włożono płaciliśmy zł. pol. 155, y podróżnego zł. 1 y gr. 15. A teraz dałemy zł. 233 y gr. 8, y podróżnego zł. 1 gr. 15, y niewiemy co za przyczyna, że im. pan Podliwski, pisarz prowentowy, gdy przyszłe rozpis aby składać kontrybucye na przykład zł. 155. A w tydzień lub dalej znowu każe dodawać insuper zł. 30 lub więcej. 13 tio. Tenże pan pisarz prowentowy przy pisaniu rogowszczyzny od każdego gospodarza bierze jay 3, y gęś. Przy odbieraniu zaś rogowszczyzny oprócz zwyczajnego kwitowego co się płaci po gr. 2, od każdego bydłęcia bierze po gr. 1. A to niedawnemi czasy nastalo. 14 to. Z folwarku len nam nawrzucają, a potem każą powisma gotowe dawać, w czym to jest krzywda, że inszemu dostanie się len zgnily, to musi swoje powisma dawać. Y pan dyspozytor poty do skarbu odebrać niechce, póki dla niego gospodarz nieda swoje powismo, co u nas nie bywało. W których krzywdach z jak nayniższym upadnieniem do stóp wielmożnego pana y dobrodzieja upraszamy o względy łaskawe dla nas mizernych poddanych. A my za miłe zdrowie y szczęśliwe panowanie majestat boski błagać będziemy. My gromada cała mościska obieramy z pomiędzy siebie ludzi dwóch znających się do tego interesu, y ci ludzie niżej podpis znakiem krzyża świętego stwierdzają. Michał Łuciuw ☩, Michał Dutezyn ☩ I my na to cała gromada zezwalamy ☩

Do wielmożnego imci pana Iwanowskiego, stolnika lwowskiego, miłościwego pana naszego y dobrodzieja podana pokorna suplika od gromady Słobody Nebyłowskiej 1782 anno w Kałuszu — (на бої зазначено). Duchowny perehyński, x. Odzierżyński.

Wielmożny miłościwy panie y dobrodzieju. Po kilkakrotnie czyni-
liśmy skargę, a żadney folgi nieodbieraliśmy teraz czynimy rekurs
z pokorną supliką do wiel. pana y dob. w poczynionych krzywdach nad-
zwyczaj spodziewając się zyskać naylaskawszą satysfakcyę. 1 m o.
Lubo powinniśmy stawić łatry na banie krasniańska, jako poddani, bo
ich insze poddaństwo niepowinno wozic tylko my, których zwyczaj ta-
kowy bywał, że kto miał ciąгло lepsze więcej postawił, a kto podlejsze
mniey, y co zmagał wywiozł na later, sani siedmioro wzioł zł. 8, y las
był w pobliskości, potem jakowe drzewo trafiło się. A teraz równo
słabszy z dużym a niezważając czy ma czas, y sposób tylko wieź
a same bukowe drwa, y to z wymysłem, żeby z oboch stron był równy,
y polana żeby niekrzywe, a nie sękowate, żeby przez later nic niewi-
dać, gdyż wylizą y depcza, zaczym teraz na later wychodzi fur dobrych
osimnaście lub więcej, a lasy iuż tak dalekie, że trzeba stracić dni 24
y więcej póki postawi, a gdy przyjdzie rozkaz wozic łatry niechże
nagła śmierć potyka człeka, to żona wieź, lub niedostatek domowy nie
na to uwagi niema, przybieże im. p. Olszewski z kozakami mordują,
biie tyrańsko. Żądany na to uwagi. 2 do Zwyczaj dawny nam w sło-
bodzie był takowy, żebyśmy dali trama do tartaku iednego, y to iaka
zmożność, a teraz dajemy cztery pod zakładem żeby był większym,
którego trama y czterma wołami wyprowadzić nie można. Pod któremi
chudoby zbawiamy, a do tego za zaorki, oborki każdy człowiek od
pary wołów powinien dać tramów trzy. A który pieszy to powinien na-
jać, aby za niego postawił drugi, za co płaci zł. 2. 3 tio. Maydanu nie
było w starostwie kałuskim, gdy nasi dziadowie, oycowie zasiadali na
powinności pańskiej, a gdy sobie skarb wynalazł intraty z maydanu
pod obowiązkiem bez naszey krzywdy, gdyż popioły kupowano za swój
grosz skarbowy nietylko w poddaństwa starostwa kałuskiego ale y po-
stronnych ludzi, y maydan był mieyszy, y to któren zmagał to dał
y zapłate wzioł za gieletkę korcową zł. 1 gr. 15, a teraz nam ten may-
dan poszed w wielką powinność, gdyż nieuważają tak na tego co bierze
czy niebierze pieniądze na popioł, dawaj. Od lat 30 ułożyli byli podług
zmożności człowieka gieletkę. Na którego gieletkę na którego dwie, na
innego trzy. Ieszcze płacili po zł. 1. Od lat zaś 20 ułożono na nas hur-
towo gieletek 120, przed tym nas więcej gromady było, a teraz przez
ucięmżenie porozchodzili się, wymarli, poubożeli, iednak musimy zu-
pełnie oddawać, gdyż im. p. Sawicki takiego przystawił człowieka he-
roda Cwiklińskiego, że iak wpadnie do wsi, którego zastanie w domu,
biie mordue nie nahajem, ani kiem przyzwiołym, tylko cō się drwa
przypręca zapręta, a gdy nie zastanie w domu to się wgania po polach
y łapa jak złoczyńców, po przy konie wodzą biją, mordują, jak nigdy
było w Egipcie u faraona. A gieleotka cwiercią większa, a płacą tylko
gr. 15. Ieszcze to mały na nas smutek należeli jeszcze większy, żeby
nasze dzieci nie grzeli się w piecach, ale żeby żeny dawali popioł. Pier-
wiew każda żena, żeby dała po gieletek 2 y kwart 4 od których płaci-
cili zł 1, y ten na kypiankę dawano, a zapłaty nie było. 5 to Repera-
cya żup takowa była przed laty, że gdy wieża się przedarla wtedy bu-
downiczy ziechał prosił po iedney dranicy, a teraz poszło w powinności.
Wieże przed tym byli pod dranicami, a teraz pod gętami, zaczym musi

gospodarz dać każdy dranic kope, lub co potrzeba do innych budowli pod ciężką ekzekucją. 6 to Koley na nas im. p. Kereczyński z nienawiści ułożył takim sposobem, gdy w. im. p. Danicz nastał na komis, tedy wszystkie sprawy do niego się powróciły on niemogąc gromadzie wyrobić sztukię wymyślał koley na ludzie, żeby każdy człowiek szed do Kałusza, póki była jaka robocizna, póty nieustawała koley, tam się wszystek czas nam miał o głodzie, chłodzie y nudzie, miał się za co na nas gniewać pan Kereczyński za sprawy, gdyż bywało iak ziedzie na wie takowe sprawy czynił, gdzie była jaka kura, iaia, gęś, prosie baranek to szło na kuchnie. Siana, obroki, od ludzi pstrągi, lisy, wilki, niedźwiadki, to się do Kałusza prowadziło, a sprawy nie było żadney, a nam wszystko złe. 7 m o. Stróże z dawnych czasów i. p. pisarzowi żupy Kraśniańskiemu nie odbywaliśmy, a co za pana Olszewskiego takie ciężkie odbywamy, że nas każdego gospodarza kosztują po zł. 3 gr. 10, gdyż niemogliśmy koleyno odbywać, gdyż to stróża nieskarbowa, tylko usługa samemu i. p. Olszewskiemu zaczym musieliśmy rokowano nająć. Drwa iakoweś jarzmowe na nas włożona powinność, że bywało gdy zjedzi I. O. x-że imci lub komisarz to ze wsi na kuchnie damy po furze z łaski, a teraz każdy po furze musi dać bywało, a po tym pomiarkowali się, że im lepiej wyniesie biorą u nas po zł. 1 y gr. 1, y to dla nas z wielką krzywdą. Podatku cesarskiego na nas włożono w początkach zł. 30 a w drugim roku daliśmy zł. 44 y gr. 10 a teraz dajemy po zł. 64, gr. 10, niewiemy, czy to z założenia cesarskiego, y skarb cesarski czy tyle bierze. Owo zgoła gdybyśmy na wołowey skurze nasze krzywdy spisać teby niewystarczyło, co my cierpimy za dolegliwości, niedosyć, że na nas ciężkie podatki, robocizny dolegliwe, ale tysiącraz większe dla nas nużdy, gdy nas zaczęną pędzić że wszzech stron, że gospodarz iak usłyszysz głos od zwierżchności człowieka bez pamięci ucieka, żona sobie z dziećmi od chałupy, dosyć iak w tatarszczyźnie człowiek przykrada się ku chałupie, żeby mógł wziąć dla siebie żywność, to z kątów dzieci przestraszone uciekają, rozumiejąc, że łapią kozacy, to człowiek ledwie z żalu duszy niestraci, patrząc koło domu na upadek y roztrąsek, skądzi nam żyć, y dawać podatki cesarskie, jeżeli nam nie nastąpi nadgroda, gdyż utraciliśmy chudobe, y folga nadalšie czasy śród białego dnia przyjdziem do w. pana, y podziękujemy, abo nas niech wezmo, w niewolę aczey nam dadzą żywność ta nikt się nie będzie znęcał. Żadając rezolucyi, jako prawdziwy poddani w. pana y dobrodzieja podnóżkowie. Cała gromada Słobudka Nebyłowskiego pod zeznaniem sumienia podała punkta. D. 20 Feb. 1782 a. w Kałuszu (1782, 15).

35. Скарга греко-катол. священників з деканату куликівського на римо-катол. священника Журовського, каноніка жовківського, за хоронення померлих Русинів при костелі і змушуване Русинів в їх урочисті свята до тяжких робіт, 1758.

Inquisitio ex Decanatu Kulikovien. expedita 1758 an. 1 Ian. V. S. 2 dus Testis X. Eliaz Żółczewski, paroch ceperowski. Wiem to dobrze, bo mnie samemu X. Żurowski kanonik żółkiewski, a paroch kukizowski,

teraźniejszego roku Katarzynę Marynyczową, wdowę, parochiankę moją ceperowską, a swoją poddankę przy kościele pochował, choć nie miała tey woli, aby się tam chować. Nawet mi nic nie dał z funeraliby, ani dać kazał, chociaż mi sama przed śmiercią owiec dwie deklarowała. A on zakazał, y tego dać, nieuważając na to, żem z tego domu przed tą kobitą zmarłych troje pochował, a nic nie zwiąłem za to, bo x. kanonik, y wtenczas zakazał. A gdym mu wymawiał krzywde moją, ieszcze mi nakiwał, mówiąc: „poczekay popiku nauczę ja cię“. Także y parochianin moy Hryčko Hnatów, a poddany jego, gdy mu mówił, że wielką krzywde w. pan czynisz przez to cerkwi S. że legacyę zakazujesz oddawać, na co odpowiedział: „cicho chłopie mam w Bogu nadzieję, że ia was wszystkich pochowam“. Bywało to za nieboszczyka pana Tarła, wojewody sandomirskiego, że y w święta uroczyste, y niedziele kazano ze dworu robić Rusiom, a co teraz nie słyhać. Tylko to im. x. Żurowski każe w niedziele y święta uroczyste Rusi zboże wozić, sieczkę rznąć, na podwody wyjeżdżać a kiedy ja ich strofuję o to, to mi odpowiadają: „mnie tak mówił x. kanonik, pan moy, chłopie co będziesz jadł, ieżeli będziesz wszystko świątkował“ (1758, 1).

36. Скарга греко катол. священників з деканату білокаменецького на надужиття ксендзів, які перетягають уніятів в латинський обряд.

Punkta z dekanatu białokamienieckiego od kapłanów pod przysięgą zeznanych. 1. X proboszcz białokamieniecki ochrzcił dziecko, dziewczynę u Iana Łysego na tem koniec, aby było edukowane w rzymskich obrządkach, który ma żonę z relig. ruskiej, którą przymusza, aby polskie posty obserwowała, a nie ruskie, z rady tegoż x. proboszcza. 2. W kluczu białokamienieckim w wsi Uszni, kobita na imie Helena mając rodziców ruskich, y sama z małych lat w tymże obrządku zostawała, po tym gdy za Polaka poszła po dwóch leciech przyjęła obrządek rzym. 3. w tymże kluczu we wsi Skwarzawie. Częstokroć w święta y niedziele za pańszczyźne z różnemi rzeczami do zamku białokamienieckiego ludzi wyganiają przez co mszy św. niesłuchają. 4. we wsi Skniłowie. W święta uroczyste częstokroć na pańszczyźne wyganiają, y robić siłują. 5. w Bortkowie. Ian Popowicz z Kupcza z diecezji łuckiej będąc przez wszystkie lata Rusinem, jak się ożenił przy panij Łaszczynie został Polakiem, y przy niey zostaje kuchmistrem. 6. w wsi Zalesiu. Wiedząc o tym, że zakazano u żydów służyć dziewczkom y parobkom, tedy na wzgardę duchowieństwa dwór przykazał, aby ze dwóch gromad Zalesia y Łasynowic dla posługi żydowskiej na dzień y na noc szło po dwie osoby do karczmy. 7. w Żłoczowie. X. Piotr Klemens z rozkazu nieboszczyka proboszcza żłoczowskiego ochrzcił syna Piotra, parobka wojty żłoczowskiego na ten koniec, aby było w obrządkach łacińskich edukowane, który ma żonę Polkę y teraźniejszego roku drugiego także ochrzcił. 8. Marcin Czuchrayczyk uchwyciwszy pannie na imie Anne, córkę Maryi Alexandrowey, wdowy, ruską, zaszedł z nią do wsi Łyczkowiec pod Kamieniec podolski, y tem u x. łacińskiego ślub z sobą wzięli. Mieszkając tam przez lat sześć powrócili do Żłoczowa, y tu już przez lat trzy w obrządku łacińskim zostają, y lubo kilka razy będąc od cerkwi na-

pomniona, ale za radą xx. łacińskich jest w tym utwierdzona, aby tego napomnienia niesłuchała, y nie słucho (1757, 13).

37. Скарга Лазаркевича, пароха сороківського на Пясецького, свого сотрудирика і зятя за ріжні провини і надужитя, 1775.

Punkta wielebnego w Bogu xsiędza Łazarkiewicza parocha srokowskiego na przeciwko xsiędzu Piaseckiemu, koadiutorowi srokowskiemu do sprawy spisane. 15 Iun. 1775. 1 mo. Iako świadek wie, że Xsiądz Piasecki napiwszy się dobrze w karczmie z różnemi ludźmi z wtorku na środe, przebrawszy się po chłopsku naszedł w nocy na sianożęć cudzą, gdzie syn aktora konie pasł, którego zastawszy na cudzey sianożęci bił, syn zaś mój miał się sposobem broniącym? 2 do. Iako świadek wie iż potym biciu w nocy przyszedł cicho do rezydencji aktora, którego posłyszawszy pytał się aktor, zaczym kto przyszedł, odpowiedział, że pretextem trebnika. a zamiast trebnika wziął kontusz czyli suknie syna aktorowego? 3 ti o. Nazajutrz pojechał do S. Iura y okoliców sprowadziwszy na rezydencję aktora napadwszy bez żadnego pozwu y dekretu y gwałtem syna aktorowego kazał wziąć do Lwowa, y osadził go w karczerze, któren na fabryce w kaydankach robi. 4 to. Iako świadek wie, iż tenże xsiądz Piasecki takowe zamieszanie uczynił, y pospółstwo zakłócił, że nie przyszło dzwonów ruszyć, przez które zamieszanie grad wielkie szkody poczynił, konopie wszystkim ludziom po bił. 5 to. Iako świadek wie, iż x. Piasecki w sobotę przeszedł w cerkwi syna mego bił y potraçał z gorszeniem całego pospółstwa. Przez co się wydał nie umiejącym kauusów gdy się odważył biciem w cerkwi popełnić świętokractwo. 6 to. Iako iż dawniey sierpów dwa xsiądz Piasecki u aktora wziął, które syn poznawszy odebrał, a xsiądz Piasecki za te sierpy przywłaszczone sobie wziął książkę, akafest, y nie oddaje. 7 mo. Iako iż x. Piasecki poszanowania żadnego nie daje, y gromadzie, owszem lży, łaje y znieważa do bicia się porywa. 9 no. Iako iż X. Piasecki z sianożęci konie własne aktora będące na przyponie na łące swojej, też konie zabrał nie ze szkody, które konie zaprowadził w jęczmień aktora y poprząpinał, znaczną przez to w jęczmieniu krzywde uczynił. 10. Iż aktor kilka gałęzi z wierzb jeszcze przez—oyca swego posadzonych do zagrodzenia wyciął, a te xsiądz Piasecki z domu wyszedszy z fuzją w pole, postrzegł, wierzb ściętych nie dał brać, y owszem w słowach lżywych fuzję do aktora zmierzył, mówiąc: „nebery, bo tylko drygniesz“. 11. Iż X. Piasecki klucza, po któren wnukę swoją posyłał do cerkwi dać niechciał, gdzie sam aktor poszedszy do rezydencji koadiutora z kółka klucz zjął, a koadiutor niechcąc dawać klucza na chłopców swoich krzyknął, aby pomagali wiązać aktora. A gdy parobczaki niesłuchali, tenże koadiutor do fuzyi się porwał, zmierzył — „że tylko mi drygniesz, za co na rezydencję moją napadasz“, — na które porwanie się po dwa razy do fuzyi y mówienie, „że tylko mi drygniesz“, gotów sam w. x. Łazarkiewicz poprząsić sprawiedliwie. 12. Iż x. koadiutor będący na krzeinach u kowala dano mu znać, że dziecko Kozakowa, które się urodziło bardzo było słabe. Pijany poszedszy koadiutor okrzyk z wody, y dał imię, po tym w kilka dni powtórnie tak z wody, iako y innych ceremonij krzcił. 13. Iako sam aktor widział, iż w wielki

czwartek chostyi do monstrancyi nie założył, y w piątek monstrancya stała tylko z komunikantami drobnemi. Gdy aktor tegoż koadiutora strofował, odpowiedział, że niewiedział o tym. 14. Iako świadek wie, iż Fedka Śliwę koadiutor bił, a Fedko go także kijem zebrał. Po tym biciu y kłotni poszedł do cerkwi msze odprawił. Po odprawioney mszy zaniósł sam skargę na Śliwę, któren Śliwa był bity, a należało się wprzód pojednać, a potem msze odprawić. 15. Iako świadek wie, iż Petrzychę na krzcinach koadiutor za łep włoczył, rozczepczył, y w pysek trzy razy wyciął. 16. Iako, iż Xsiądz Piasecki kazał parobkowi swemu na gruncie aktora hreczki snopów dwanaście nagrabić y nawiązawszy te hreczkie przywieźć do stodoły omłociwszy zaś na krupy koadiutor obrócił. 17. Iż ze stodoły poł kopy żyta aktorowego koadiutor z parobkiem wzięli do stodoły swoiey przenieśli. 18. Że x. koadiutor pola coraz więcej y sianożęci aktorowe własne co raz sobie przyrwie y sianożęć przekasza, a to tym końcem, aby w. aktor na większe ubostwo przyszedł, y kawałka chleba nie miał. 19. Iako świadek wie iż koadiutor parobkom służącym y wszelkiej czeladzi swoiey nie płaci, którzy lubo się upominają, iednakże bez płaty odchodzą. Trzcinę zaś w srebno oprawną przez czeladnika znalezionej do siebie odebrał. 20. Iako świadek wie, iż w niebytności siebie aktora xsiądz koadiutor wierzbę aktorową ściął, gdy dano znać żonie aktora niebożce wybiegła y niedawając tey wierzby własney brać, koszule podarł na swoiey teszczy. 21. Iż x. koadiutor z żoną swoją bywszy w Lwowie popili się na odwrot powracając po drodze bili się, y z gniewu iuż nie poszła do rezydencyi, ale nocowała w rezydencyi aktora, całą noc bardzo chorowała, na zaiutrz zaś żona jego zrana dziecię poroniła. 22. Iż człek grzybowiecki dał na msze x. Piaseckiemu talar bity z tym dokładem, aby y mnie cztery zł. z tego talara dał, których cztery zł. nieoddał aktorowi (1775, 70).

38. Скарга інстигатора судів духовних на Івана Стопчацького, пароха малополянського, за ріжні надужиття і провини, 1780.

Punkta Wielebnego sądów duchownych Instygatora przeciwko Ianowi Stopczańskiemu, parochowi małopoлянському. d. 10 Febr. 1780 podane. 1 mo. Iako X. małopoлянський w dni uroczyste y niedziele przez swe niedbalstwo wcześniej niepostarawszy się o wino albo nie posławszy do blizszego którego parocha prosząc o pożyczenie, nietylko kilkadziesiąt mszy sw. opuścił, ale też z parafianami swemi nigdzie nie poszedł onych słuchać, z niemалą utratą pożytku duchownego, y wykroczenia przeciwko przykazaniu boskiemu y cerkiewnemu. Do tego gdzie chramy to y on tam, a w swoiey cerkwi wróble śpiewają. 2 do. Iako w też dni święte uroczyste z pogorszeniem swych owieczek y innych postronnych w polu, osobiwie w lecie robić y święta gwałcić ważył się. 3 tio. Iako karcznię nawiedza, y przytrafiało się, że muzykę y ludzi od niey odganiał, nieuważając na konsekwencyę, że mógłby y sam budź nagnany od piianego chłopstwa z niemалą ohydą całego kleru, jako iuż raz na to zabierało się. Czyż nie lepiej w cerkwi nakazać y napomnieć? 4 to. Iako gdy mu dano znać do chorego, aby go poszedł wysłuchać spowiedzi y sacra synaxi opatrzeć odpowiedział; niech go diabli wezmą nie

poszedł on do mnie młócić, gdy poselał po niego, nie poydę y ia teraz do niego, y tak nieszczęśliwy, bo kto wie w jakim stanie sumienia musiał zeyść z tego świata bez spowiedzi y wiatyku, dla srogości wilka nie pasterza, rozboynika, a nie lekarza y nauczyciela. 5 to. Iako tenże nie pamiętając na uczciwość stanu swego z ohydą naszego duchowieństwa nierozczesany, pierza na głowie z pułmacek, bez kołnierza tylko brudną koszulę widać, gębę roziawiwszy po iarmarku zwykły chodzić z niemalym nastrząsaniem się osobliwie Polaków. 6 to. Iako zaproszony na iaką okazyę z niepohamowanym łakomstwem mięsiwa prawie wszystkie przed siebie zagartywać, apetycznie to zjadać, a obżarłszy się y upiwszy do woli z chłopami klucić się, albo kogo cenzurować y obmawiać, albo co nieuczciwego zwykły gadać, nie pamiętając na to, że powinien na każdym miejscu być światłem dla ludzi, y zbudowaniem w każdym postępku dla drugich. 7 mo. Iako zapomniawszy o przykazaniu boskim czci y oycy twego, nietylko oycy własnego, kowala małopolańskiego słowami ostatniami żyć do żywego doganiać, złodzieystwo oycu y bratu rodzonemu zadawać, ale też tegoż oycy swego własnego kowala pomiedzy ludźmi cenzurować, y złodziejem nazywać ważył się. 8 no. Iako gdy mu pieniądze ukradziono już, aż wtenczas wcale zbisurmanił się, iuż wtenczas przestał być katolikiem, wiary sw. y samego Pana Boga odstąpił, a do cudzych bogów się udawał. Nieprzestannie to żonę posyłając, to sam gdzie jakiego tylko słyszał wróżka y diabełka-szczebiotka, to za nim się uganiał, iuż go y austruacy znali, że za woroźbitami udaje się, o czym cała Mszana pełna. 9 no. Iako iuż powtórnie uśmierzywszy się o te swoje szkody ieszcze ze łzami nie nawrócił się do Pa Boga swego, ale sam do tegoż wróżka jadąc do Obroszyna do Fedka Hnatowego wstępował, y mówił — „czey ia jeszcze odzyskam swe pieniądze, poiadę no ia do tego woroźbita“. 10 mo. Iako u mielnika iankowskiego lat temu z dziesięć upiwszy się okazją xu parochowi mosteńskiemu dawać słowami, żyć, tykać, y bić prawie porywał się, tak dalece, że gdyby nie xsiądz stawczański y obroszyński, który na ten czas ieszcze niebył dziekanem rozerwali, y wyperswadowali, toby do wielkiej historii było przyszło. 11 mo. Iako iemu skłamać, iak miodu liźnąć, a swoje kłamstwo łaniem się, dalibugowaniem, y przysięgą stwierdzić jest za rzecz powszechną. 12. Iako iuż teraz niedawno ze dwa roki temu, piwszy u pomienionego mielnika, y innych ludzi stawczańskich przez noc całą na prazniku, gdy na drugi dzień po S. Michale niewyszumiawszy się, był strofowany od przewielebnego dziekana swego, że się gorzałce radował, a mszę sw. za dusze zmarłych prawie opuścił, posiadał na dziekana tak dalece, że mu dziekan zmilczeć y znieść na siebie jako pianemu musiał. 13 tio. Iako tenże nie tylko ochędostwa około ołtarza niezachowuje, y niewie sancta sancte tractare, w puszcze pro deferendo ad moribundos viatico particulos dobrze nie wybiera, znać niewie, że in minima particula consecrata est totum corpus Christi. Ale też oto strofowany podczas wizyty od dziekana, bo przyszedł napity z okazji, y nakazany, aby z gromadą o podważenie cerkwi w ziemię wgrążony starał się. Zwłaszcza mając na to sposobność, bo j. w. stolnikowa koronna mając takowe lasy, jako pobożna pani kollarorka łatwoby dębów na podwaliny pozwoiliła, do czego cała gromady

chętnie przychyliła się, a X. Paroch nie tylko na dziekana, gdyby na ostatniego chłopca otuknął się — „prowizorom breszy, maiesz brechaty“ odpowiedział, y tychże przy dziekanie z izby wytrącał. Ale też strofowany o to, że to taka jest wola j. w. administratora, pasterza, biskupa, dobrodzieja, aby dziekani po cerkwiach swych dekanatów porządek czynili, odpowiedział „mnie nikt do tego nie przyniewoli, nie była cerkiew ważona y nie będzie“, y tak nawet swych przychilnych parafianów od dobrego odwodził przedsięwzięcia, a zkaż że ma być początek do pomnożenia chwały Pana Boga, y przyozdobienia świątń, jeżeli nie z kapłanów, nie z parochów? 14 to. Iako tenże z niepomahowaną passią przeciwną stanowi kapłańskiemu ubierając się na mszę sw. y iuż proskomydyę prawiać, prowizora cerkwi do kuny sadzał, słowami ostatniemi w cerkwi z wielką złością lżył. A po mszy s. do dworu pobiegł, y do karności pańskiej przyprowadził, bo pan niewysłuchawszy drugiey strony popędliwie onego skarawszy, potym swey popędliwości żałował. 15 to. Pycha też nadętość, niepowinowanie się zwierzchności, przewyższa stan jego, bo za te swoje przestępstwa nakazany dekretem dziekańskim wizyty, aby przy katedrze sw. Ierzego męczennika lwowskiey odprawił na przeproszenie majestatu Boskiego dwoniedzielne z mortyfikacyami rekolekcyę. A przywiczyl się lepiej Bogu służyć, y skromności nabrać, by swych zbrodni poprzestał, y miał czas wyznaczony sobie, to jest dzień piątkowy 24 tam Ianuari v. s. w który miał zacząć rekolekcyę duchowne, idg. sub paena suspensionis in casu na czas y dzień wyznaczony nie stawienia się, lub o sublewacyę u j. w. imci xa administratora, nominata biskupa dobrodzieja upraszania o toż. Ani na dzień wyznaczony stawil się, ani o sublewacyę nie prosił, ani apelacyę założył, y w tey suspensie divina prawić ważył się, y dłużej by był prawił, gdyby go był pozew niezashedł, który to dekret listownie przewielebny x. dziekan urzędowi fiskalnemu doniósł, a dowiedziawszy się, że podług niego x. paroch małopolański niesprawił się o pozew upraszał. 16 to. Iako tenże x. paroch mało kiedy na zwykłych dziekańskich instrukcyach bywa, a choć będzie to bez przygotowania się do odpowiedzi, o co upomniony kilkokrotnie, żadney poprawy nie czyni. 17 mo. Iako mało kiedy w domu posiedzi ustawicznie aż do Żółkwi ugania się, gdzie sobie grunt na przedmieściu y domostwo kupił. Znać iuż nie myśli osiadać beneficium małopolańskiego, a przez to parafianie za innemi po cudzych wsiach ubiegając się kapłanami, wielką w odbieraniu sakramentów cierpią niewygodę. Gdyż on tylko siebie tuczyć a nie dusze ludzkie swych owieczek zwykł paść. Słowem w tym kapłanie hardość przeklęta, gnuśność w chwaleniu P. Boga żółtwa, passya niepomahowana, występki odszczepieńskie. 18 v o. Ad extremum y to przypomina się, że on wielkanocną spowiedzią ludzi od spowiedzi odwraca, dopoki mu proskurnego nieoddadzą, y za spowiedź nie zapłaca, mówiąc: „a за сповідь заплатити“, a któż sakramenta sw. przedaje, albo za one płaci? Do tego za śluby y pogrzeby niezmiernie zdziera, iż ludzie mawiać zwykli „не для того ся посвятив, аби нас научав, але жеби зе скіри дерп“. A iuż y od dworu od i. pana Kusowskiego marszałka j. w. Humiekiey od dziekana o to była rekvizycja, y oto napominany niezaniechiwa swego zbytniego łakomstwa. 19. Iako wspomniany paroch małopolański będąc na obiedzie

u Stacha Iaremczuka, gdzie znajdowali się y inni kapłani postronni, jako to x. Kiernicki, mosteński, skniłowski, tam baba biorąca dzieci cztery razy przychodziła prosząc xśiedza małopolańskiego, aby szedł dziecię chrzcić, odpowiedział: „u mnie dziś obiad, a jutro będę robił, jutro ochrzczę, y pójdę na chrzciny. In qu. fied. X. Ś. Mokrzycki Świadkowie na ostatni punkt ci są 1. X. mosteński 2. X. Skniłowski 3. X. Kiernicki. Causa V. Instygatoris et A. R. Mokrzycki Decani Obroszynen contra R. Stopczański ex inquisitionibus de usu 1780 die XXVIII Februari (1780, 57).

39. Skarga parochiów całego dekanatu kołomyjskiego na dekana Petra Kozłowskiego za zdradę, 1758.

Prytęsia przeciwko Ici X. Piotrowi Koziołkowskiemu, dziekanowi kołomyjskiemu, całego dekanatu kołomyjskiego. 1 m o. Iako świadek wie iż musimy jeździć za rozkazem przewielebnego x. dziekana do Kutow, a drudzy piechotow chodźć o pięć mil, y tam się musimy bawić po trzy dni tak na instrukcyi, y do oddania prowentu archypastyrskiego, y za mirem s., przez co trafia się w parochiach, że nie jedna dusza z tego świata bez sakramentu sw. zeysza. 2 do. Iż z desperamentu bierze u nas, co sam chce. Kwitow nam nie daie, przytym że prowęcie bierze u nas na sędyka złoty, na prokuratora złoty, na patrona złoty, od diakow po tyńfowi, na drogie tyńfa. Od tychże złotych, y od tyńfów daemy kolekty po szostaka bitemu, a w innych bierze we dwoie. 3 to Iż x. dziekan jeżdżąc po wizycie bierze u nas po tyńfów dwa, a w inszych y po cztery, na instygatora po bitemu szostakowi, na czeladnika po groszy sześć, a któryby kapłan niechciał dać, to bierze antymynsy albo y czapkę z kapłana. 4 to. Iż x. dziekan za kōżdo instrukcję bierze u nas po tyńfowi, na tychże instrukcyach, jedne kapłany nigdy nie bywają, a chocząy będą, to ich nieegzaminuje. 5 to. Za miro bierze u nas po tyńfowi, a czasem y po cztery bite szostaki. 6 to. Wiele przyedziemy do x. dziekana ni mamy wolnego przystempu, a to stey racyi, że zawsze piany, musimy czekać po puł dnia, albo y więcy. 7 to. Imc. x. dziekan nazywa nas kanaliaamy, śmierdziuchamy, dziekciarzami. 8 to Imc. x. dziekan zadaie nam kare takową, jakowe się nie przynależą kapłanowi, w iame wsadza, y łańcuchem za szyję przykownie do słupa, y karze nas bez sądu. 9 to. Słyszeliśmy, że jaśnie wielmożny pasterz y dobrodziez nasz jakowyś sekret dziekanom obiawił, aby kapłanow rewidowali, a w nas nie było sekretu, bo go nam x. dziekan nie obiawił. 10 to. Imc. x. dziekan za pogrzeby kapłańskie bierze wiele się mu upodoba, a sam nigdy nie ziedzie na pogrzeb kapłański. 11. Imc. x. dziekan zwokowawszy kapłanow do Pistynia zaięchał de gospody żydowskiej, y tam odbierał u nas kolekty, a od kolekty kolekty, po gr. 6, przytym że brał u nas na sędyka szostak bity na prokuratora szostak bity, na patrona szostak bity, od diaka szostak bity, na drożnego szostak y tamże nas przymuszał, abyśmy uczynili żydowi intrate, y musieliśmy wziąć po trzy garnce miodu. 12 Imci x. dziekan za śluby od kapłańskich synow y corek bierze po czerwonemu złotemu. 13 Imci X. dziekan, gdy się kapłani pobiią, to sam ich apsoluie. 14 X. dziekan z kobitami zasiada po szynkownych domach, gdzie służebnicy służo nie tylko

po szynkownych, ale y po inszych domach, z kobitami się zapira, y piie, nas obdziera, a cudzym żonom pieniędzy daie. X. Michał Terlecki, paroch kniaźdwor. X. Bazyli Lewicki, par. ch kidaniecki.

Preteysi osobyste przeciwko Imci X. Piotrowi Koziełkowskiemu dziekanowi kołomyjskiemu. 1 W. X. kosmackiego wziół konia za pogrzeb oycowski, któren wart był sześć czerwonych złotych, dwie kosy, płutna dwadzieścia arszynów, y na pogrzeb nie przyjeżdżał. 2. W tegoż kapłana rodzzonego brata za szlub wziół trzy czerwone złote, ktury szlub w czwartym gradusie dyspenzował. 3. W. X. parocha nyszyńskiego wziół pięć czerwonych złotych, wilka y lisa za rekomendacją, gdy się starał o kapłaństwo, w tegoż parocha parochii wziół imci x. dziekan dwa wilky y czerwony złoty, ato zato że pomar człek bez sakramentów sv. Pozostała po zmarłym żona musiała żebrać w ludzi a x. dziekanowi oddać te kwote, bo nie kazał chować, kapłan był w Kutach na instrukcii. 4. X. dziekan w parocha rangurskiego wziół tyńfów dziesięć y pczuł dwoie, które kupował, a musiał dać. 5 tum X. dziekan w parocha kluczowskiego Zacharyiewicza wziół dwanaście talierow, dywan za któren dał trzy talary bite, safian za talarą, kunice, płutna moskiewskiego kilkanaście arszynów, za rekomendację. 6 Imci X. dziekan niechciał ziechać do Rungur na założenie cyrkwi, ato z tey racyi, że mu niechcieli dać, cztery czerwone złote, za fatyge, ale dawali cztery taliary bite, y tak to drzewo zegniło, które zgotowane na cerkiew było. 7 X. dziekan w parocha małokluczowskiego wziół za szlub, za syna czerwony złoty. 8 Imci X. dziekan w parocha martowieckiego za szlub od curki wziół dwanaście zł., y płutna na koszule. 12 Imc. X. dziekan bydło swoje rozdawał na zymuwke niktórym kapłanom. 13 Imc. X. dziekan jeżdżąc po wizycie opominał się, żeby mu darowali pczoły, a który kapłan niechciał darować, to y do tego czasu nima słowa dobrego. X. Michał Terlecki, paroch kniaźdwor. X. Bazyli paroch kidaniecki d. 25 Junii V. S. 1758 ad productl. in acta compoli. N. Szadurski, Comm. Ad hoc puncta respondeo negative P. Koziełkowski mp.

Interrogatoria pro parte Revend Ioannis Stopczańskiego, parochi stopczałovien. actoris contra Rdum. Koziełkowski Decanum kolomien, cittum in fundo oppidi Kołomyja die 25 V. S.—1758 anno, ad inquisitionem porrecta. 1 m o Iako świadek wie, widział albo słyshał, iż i. x. Koziełkowski, dziekan kołomyjski wziowszy z sobą z domu w. xa Iana Barabasza, parocha stopczałowskiego przymusił jego, aby wraz z nim nocował u xa Dymitrego, parocha także stopczałowskiego, gdzie spiącego nasiadłszy, iedną ręką za gardło dusił, drugą zaś kamieniem w twarz bił, zkrwawił, y kolanami piersi deptał. Od którego pobicia więcey, jak pół roku chorował. 2 do. Iako świadek wie, iż X. Koziełkowski wgo aktora w nocy zbiwszy na zaiutrz onego suspendował, y u własnego syna iego, koadiutora stopczałowskiego, żeby go nigdzie nie wypuszczał arestował. W tey zaś suspenzie bez przyczyny w. x. aktor cały rok pozostawał. 3 tio. Iako świadek wie, iż x. Koziełkowski ordynując syna wgo aktora do konsekracyi obowiązał się, że syn jego w Kryłosie nie będzie bawił więcey, iak niedziel dwie, za to wziół czerwonych zł. ośm, klacz z zrębieciem, która warta była czer. zł. sześć, wieprzów trzy, z których każdy był wart talarów bitych dwa, pczół pniów dwa, za które

także zawszeby było talarów bitych trzy. Nadto tenże w. x. aktor musiał mu zimować bydła sztuk siedm bez żadney rekompensy. X. Ian Stopczański, par. Stopczałowski Ad hoc puncta negative respondeo P. Koziełkowski. die 25 Iuni vs. 1758 Ao, in acta commissionis producte. N. Szadurski. Klacz iest, wieprz jeden, dwa darował, jak inni.

Examen testium Adm. Rdi Koziełkowski, in relevantiam adversus puncta Rdi Ioannis Barabasza (paroch stopczański). I mus testis W. X. Demetry, paroch stopczański, celebravit ipso testis Ioannis, iuratus recognovit. ad I m u m. U mnie się to działo podczas jesieni lat temu kilka, iak przyjechał X. dziekan nasz do Stopczałowa, y był pierwszy u x. Iana Barabasza wraz ze mną. A potem z tymże x. Ianem, y ze mną przyszliśmy do moiey rezydencyi, y mało co napiwszy się, poszliśmy spać na dzwonicę, gdzie do poduszki chcąc wypić x. dziekan kieliszek wódki, posłał po swoją wódkę do poiaźdu, który stał u x. Barabasza, y zaczym posłaniec nadszedzy ia usnąłem. Iednak mię zbudzili oniż, y napiliśmy się wszyscy po troche tey wódki, którą ia prawda wyrzuciłem, y znowu zasnąłem, y nie wiem co się między x. dziekanem u x. Barabaszem w kupie ze mną śpiącemi stało, bom się wtedy ze snu ocucił, kiedy x. dziekan mówił głośno, krzyż święty z tobą xsiężu, a x. Ian osuwał się z swego mieysca, y dotknął mię u nóg, który pozostawszy x. dziekana łaiał, beształ, a co go bił wymawiał, y po długiem szkalowaniu do domu swego poszedł. (Правдоподобно вина півна по стороні обох, оба були п'яні і оба побили ся).

2 dus Testis, W. X. Bazyli Lewicki, paroch wierzbiański celebravit hodie, iuratus zeznał. ad 14 tun Żeby z jakowemi kobitami niegodziwie przestawał x. dziekan tego nie wiem, tylko że u popadi Wierbiaża-Górnego, którey męża za instygatora y wielkiego sobie przyjaciela ma, często bywa, co u ludzi, y w okolicy wielkie porozumienie sprawuje, y mowę bardzo o nim łađa iaką. Tego zaś okazyą, jest sam x. dziekan, gdyż bez męża rad u niey bywa, y z nią się sam na sam upiia. Raz ia przyszedłem pod niebytność xa instygatora do Wierbiaża, bo w bliskości mieszkam, zastałem samego z nią p'ianych gorzałkę piiających, w chałupie. A kapłan nieiaki Kraiowski zwany, wikary x. dziekana, także p'iany na dworze raczkował, y ledwie mógł słowo przemówić. Znów drugi raz inszego czasu byłem, kiedy x. dziekan wizytował w Wierbiażu cerkiew, wtedy x. instygator od wizyty swoiey cerkwi dał mu dwa tyńfy, a on potrymawszy w ręku te dwa tyńfy, oddał iego popadi mówiąc: „na te pieniądze, daruję ci Parasko“. Po trzecie znowu wiem, y to że raz przed Bożym narodzeniem powracając z Kryłosa przyjechał rano na wilię do Wierbiaża, y nie jechał do domu na święta, ale tamże świętkował, y tak często trafia się bardzo, że on do Wierbiaża zizdża, a do żadnego kapłana w dziekanii swoiey nie rad tak ugeszczać. Nawet popadye okolicznie tu gadają, że ta wierbiażka popodia z kontemptem drugih chlubi się, że żadna tak do gustu Xu Dziekanowi nie nagotuje ieść, iak ona, o tym słyszałem od wielu. (Що до здирств то всі свідки згідно потверджують факта наведені в скаргах) (1758, 17).

40. Просба Маріяни Водзінської, попаді куликівської до митрополита, аби даровав решту кару її мужеви.

Iaśnie Wielmożny, Nayprzewielebniejszy Pasterzu Nasz Panie y Dobrodzieju Nayłaskawszy! Wiedząc dobrze o nieporównaney sprawiedliwości, tudzież miłosierdziu wrodzonym Iaśnie Wielmożnego Pana i Dobrodzieja nad swemi owieczkami, które z pokorą powinny zaufanie swoje pokładają w tym miłosierdziu pańskim, strapiona matka z dziećmi moimi, niektórymi ieszcze małoletniemi odważam się przez niniejszą supplikę moją upaść do nog pastyrskich I. W. P. Dobrodzieja i z płaczem żebrać politowania i względu na dzieci moje. Ociec ich, a mój mąż, xsiądz Wodziński, paroch kulikowski według sprawiedliwego dekretu przeświętnego sądu I. W. P. Dobrodzieja zostaje na rekolekcyach przy katedrze pastyrskiej. Ia biedna żona jege muszę tu we Lwowie siedzieć, dlatego, ażebym miała staranie o tymże mężu moim co się tycze wiktus supplytowania onemu, bo się boję bardzo o niego, ażeby iako słabowity i dużo paschalną powinnością strudzony przed czasem nieumarł in quantumby niemiał o sobie staranności. Gdy ia tu we Lwowie siedzieć będę musiała, zapewne gospodarstwo moje domowe osobiwie zasiewy bez żadnego dozoru i ogrody zniszczą się y dzieci moje drobne pomizerują się. Z czegoż będziemy mieli pożywienie, na cały rok, nie z parochyji, bo z tey żadną miarą wyżywić się nie można dla szczupłych prowentow. Aktorowie niemilosierni przeciwnicy nasi, nalegają na mię, abym im podług dekretu sprawiedliwego Iaśnie W. P. Dobrodzieja wypłaciła tak znaczną summe odgrażając mi surową exekucyą, gdy m pretendowaną za grzywny, za expensa prawne, (których tak wielkich, jak do sprawiedliwego sądu I. W. P. Dobr. podali nigdy niemieli) sumnę zapłać, gotowe ubostwo mnie z dziećmi moimi czeka i oplakana mizerya. Ieżeli nie moje łzy niegodne, przynajmniej tych niewiniątek moich serce pańskie wrodzoney dobroci pełne niech nakłonią do zmiłowania się nad ich oycem, ażeby I. W. P. Dob. iako pasterz nasz łaskawy rygor dekretu swego arcysprawiedliwego mitygować y zmieyszyć raczył, ażeby x. Wodziński tak długich nie miał rekolekcyi, a przez to do większey niebezpieczniejszey nieprzyszedł słabości. Za co majestat boski błagać będziem, ażeby I. W. Pasterzowi naszemu użyć zdrowia, jak nayszerstwszego w jak naydłuższe lata, tudzież zamysły jego pomyślnym, jak nayprędzey honorował skutkiem. Nayniższa podnóżka Maryanna Wodzińska (1781, 133).

41. Просьба І. Комарницького, пароха бубнянського до єпископа Льва Шентницького о позволенє відбути паломництво до Риму, 1766.

Suplika do rąk I. W. Archipasterza. Iaśnie Wielmożny Archipasterzu Panie y Dobrodzieju. Wszechmocność Boska wszystko w swojej woli y rządzeniu mając przeto y moja wola teyże wszechmocności Jego podlega y zgadza się. Albowiem od dziecińczych lat jeszcze mnie pobudzała, ażebym pielgrzymujące drogę Bogu na chwałę odprawił do Rzymu. Ale w młodszych latach moich rozumiałem, że w dalszych odmiennoscі tey moiej woli będzie, lecz też samą żadnym sposobem mam

nieodmienną. Iakoż jeszcze y sposobności do tego, że celebs będąc, ani dzieci, ani gospodarstwa takiego mając, któreby mi do tego drogę zbawienia zagradzało. Y lubo parafię zostawuję, która cale mizerną jest, jednak na swoim miejscu zostawuję wikarego, który w swojej pastwie odemnie zleconey mieć będzie. Ia ile na tak odległe miejsce puszczać się, ażebym dla siebie w drodze miał wyżywienie Iasnie Wiel. Archipastyrza zebrzę łaski, ażeby mi pozwolić y błogosławić raczyła, gdzie gdzie potrzeba y oblig wyciągać będzie, ażebym w teyże drodze z dyspensy archipastyrskiej mógł odprawiać msze świętą. Przy której ofercie równie za czerstwe zdrowie Boski Majestat błagać będę, a teraz z najgłębszym uszanowaniem pod stopy Iasnie Wiel. Archipastyrza upadam. X. I. Komarnicki, paroch bubniański. Резолюція. Pozwala się X. Bubniańskiemu intencyi swojej w drogę do Rzymu za dosyć uczynić, y na ten koniec maia być onemu wydane Literae passus z kancelaryi naszey Datt. w Kryłosie 17 Mai 1766 r. Leo Biskup (1766, 137).

42. Заповітанє Якова Бучицьовського, каноніка з Крилосу, 1793.

W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego Amen. Niżey podpisany własną ręką zdrowy na umyśle, ale dla podeszłego wieku y innych defektów ciała na zdrowiu y siłach bardzo słaby, y codzien bardziej słabszym się bydz czuję. Uprzedzając moment czasu rozstania się duszy z ciałem, jak mi niewiadomy, tak tym bardziej do wczesnego przygotowania się, y udysponowania, co do duszy y szczupłego majątku, którego mi opatrzność boska udzieliła z takowego powodu postanowiłem u siebie nieodkładnie ostatney woli moiey uczynić dyspozycyę. Iakoż do tey uprosiwszy sobie przyjaciół na świadectwo niżej podpisanych, przy obecności tychże oświadczam się z tym, y wolę moia wyrażam, a nayprzód imci xsiędza Bazylego Mogilnickiego, dziekana halickiego, parocha kryłowskiego obligeuję, aby po zeyściu moim z tego świata raczył zwokować kapłanów dwudziestu-czterech dekanatu swego na pogrzeb moy, y każdemu po zakończonym pogrzebie wyliczył po złotych polskich 56. Tym sposobem za kondukt y pogrzeb po zł. 2, aza msze sw. po zł. 2, a po zł. pol. 52 każdzmu na roczny oblig, żeby każdy kapłan z tych 24, co tydzień mszę św. przez cały rok odprawiał za duszę moia. A Imci xsiadz Bazyli Mogilnicki za pogrzeb y fatygę około pogrzebu żeby wziął sobie 2 czer. zł., to jest zł. p. 36, a na obliги czety czerwone zł. to jest zp. 72. Na te obliги znajduje się ubogiego zbioru mego tak w gotowiznie, iako y w zbożu, y na gromadzie kryłowskiej, podgródzkiej sokolskiej, osobnym rejestrem specyfikowanego zł. pol. dwatysiące czterysta szesćdziesiąt cztery, y gr. 28. 2464 zp. gr. 28. więcej grosza nie mam, protestuję się tym pismem, com miał pracy moiey, tom dawniey rozdysponował. Tę tylko resztę na sustentacyę moia, kuracyę y pogrzeb przytrzymałem, ażeby krewni moii nieważyli się nikogo inkietować, bo ia oyczysteý substancyi nie niepartycypowałem, ale z dzieciństwa mego krwawie dosługując się, zebrałem był y tegom im udzielał. Przeto krewnych, powinowatych y należących w iakimkolwiek stopniu wszystkich wyraźnie od successyi oddalam, y uchylam prócz dwoch synowców Romana y młodszego jego brata z Mateusza Bucniowskiego spółdzonych, którzy o nic wiecey niemają się dopominać prócz sukien, które tu spe-

cyfikuję, 1 mo żupan gęsiey skory sosonkowy, y kontusz do niego granatowy, 2 do para sukien czarnych, wraz złączonych, 3 io żupan szagrynowy żółty y kontusz do niego stalowy, 4 to kitajowy, używany, kontusz do niego cielisty czarnym suknem podszyty, z postrzebami czarnemi, 5 to delia pomarańczowego koloru, moskiewskimi wilkami podszyta, 6 to belnizka piepszowego koloru, futrem lisów tuteyszych podszyta, 7 mo kapota, kitayko obłożona, 8 vo czapek dwie, konfedertaki z siwemi barankami, obie dobre, jedna letnia druga zimowa z futrem. Trzecia czapka stara z zielonym wierzchem, opończa y szlafrok, w którym mię mają po śmierci pochować. 9 no Pasów dwa do sukien, jeden czarny z złotemi brzegami, drugi jedwabny perski. Bielizna jaka się znajduje, którey niewiele mam, te wszystkie przed śmiercią Annie Brańcowey gospodyni dla dzieci jey zapisuję. Kilim, piernat, kołdrę, pierzynkę, wałek, poduszkę, te całe pesianie y tłumoczek imci xsiędzu Bazylemu Mogilnickiemu na obliży za poprzedzoną taką sprawiedliwą oddaje. Wspomnieni synowcowi moi mają się dopomnieć, y obie odebrać od imci xsiędza Rożałowskiego, surrogata kamienieckiego, złożone, u niegoż rzeczy następujące: dywan moskiewski, stary, obie perskie, płutnem podszyte, parawanik żelazny, nowy z firankami kartonowemi, imbryk, y garnuszek miedziane z nakrywkami, y lichtarz stołowy, cynowy, także zp. czterysta pięćdziesiąt, zp. 450 zarezerwowanych dla mnie u tegoż i. x. Rożałowskiego, surrogata za wiadomością y rozkazem I. W. Imci Xa Pastrerza dobrodzieja maia się dopomnieć, y kiedy zmożą odbiorą dla siebie. Bratu memu rodzenemu, imci xsiędzu Mateuszowi urazy wszelkie z serca daruję y braterskim go afektem kochając, y wzajem po nim żądam, aby mnie darować y odpuścić raczył. Pas jeden trzeci powszedni wspomniony Annie gospodynie, opończę zaś y czapkę starą Mikołajowi Kwiatkowskiemu dysponuję, y dług zł. pol. ośiemdziesiąt temuż całkiem daruję, aby z działo o duszy moiey pamiętał. Annie gospodyni gotowizny zp. 10. Pani Agnieszce Krechowickiey 12 zp. Prowizorom cerkwi kryłowskiey na воск zp. 7. a na konsolecę ichże zp. 4, na przyjęcie kapłanów podczas pogrzebu zp. 50, na światło, trumnę, płutno, y inne potoczne, oraz y nieprzewiedziane konieczne expensa zł. pol. sto-czternaście dysponuję. Reszty sumki po wypłaceniu wyż każdemu oznaczoney kwoty, y konieczney expensy zaspokojeniu, co registr osobny zbywającej kwoty okaże, w długach na gromadach, iako wyżej wyrażono, po wybraniu tych od dłużników dwieście zł. pol. 200 zp. bratu memu rodzonemu imci xsiędzu Mateuszowi dysponuję tym sposobem, aby za każdy zł. jednego sta zp. msze ss. za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii odprawił, a sto zp. drugie w sukcesyji przyjął. A od tych pozostające kapłanom, tym, którzy na pogrzebie moim nie będą dekanatu halickiego na msze ss. porozdawać imci xsiędzu Bazylego Mogilnickiego pod najwyższym sumienia jego obowiązkiem obliguję y zaklinam. Summę zaś jedynaście tysięcy złotych polskich, 11100 złp. y sto jeden, zp. dekretami, pierwszym forum lwowskiego pod dn 4 maja 1787 roku, potym drugim najwyższy apelacyi trzecim forum stanisławowskiego mnie przysadzona, które w krydzie wo Iana Iastrzemskiego na Podhorecach była lokowana, ni-niejszym testamentem rozporządzam, aby sześć tysięcy zł. polskich do katedry tuteyszey, iako żadnego funduszu niemającej, halickiey w kry-

łoście będącey na wieczny fundusz jej teraznieyszego y po nim następujących parochów należyta zapisuję, z tym obligiem, aby co tydzień, dwie mszy ss. przed obrazem nay. Maryi Panny Łaskawey, a w dzień zeyścia mojego msza św. y parastas za dusze moją y rodziców Iana y Pelagii wiecznemi czasami odprawiane były. Podobnie zp. pięć tysięcy do katedry lwowskiej s. Ierzego, męczennika, także z obligiem wiecznym, aby co tydzień msza s. odprawowana, y akafist do Maryi Panny był spiewany, et in die obitus mei msza sw. y parastas odprawowane były na tą samą intencję. Dysponuję, y zapisuję procent od summy wyż dysponowany 11 tysięcy złp. od daty skryptu do roku 1792 imci p. Dziduszyckiemu przez cessę na piśmie daną odstąpiony temuż należy, a od wspomnionego roku aż do odebrania summy zachodaącej obliczywszy z tegoż prawny ekppens prawiedliwie wynikły, y zapłaciwszy złp. 400 i. w. panu Alexandrowi Lewińskiemu, komornikowi forum stanisławskiego, które onemu za jego fatyki podjęte, y podiać się mające naznaczam, resztę pozostającą dodawszy, y owe złp. 101, dekretem sądzone wraz na wieczny oblig za duszę moją proporcjonalny wynikley summe założyć się mający determinuję, y tey ostatniey woli moiey za exekutora, za exekutora I. Wo Imci Xsiędza Piotra Bielańskiego, Pasterza Dobrodzieja obieram, łaski tegoż y następców Iego, Pasterzów naypokorniey, y nayusilniey dopraszam się, y na wszelki obowiązki zakliman, aby ta moia dyspozycya w niczem nieodmienniona niebyła, owszem oblig za resztującą prowizyę śpiewania akafistu, lub parastasu za duszę moją, y rodziców do tuteyszey katedry był aplikowany dopraszam się y dla lepszey wiary, wagi y waloru tę dyspozycyę wraz z uproszonemi świadkami ręką własną podpisuję, y pieczętką moją stwierdzam. Datt. w Kryłowie dnia 31. Stycznia 1793 roku Iakub Bucniowski (m. p.) Qua nixpetratus amicus Benedykt Łakowski, qua nixpetratus amicus manu propria subscribo And. Lisowski (1793, 18).

Погодін і Зубрицький

Написала **Евстахія Тишинська.**

Характер взаємних відносин австрійської Русі і Росії можна означити так: в XVII в. лучила їх ідея єдності релігійної, з кінцем XVIII і з початком XIX вв. на місце давньої єдності релігійної виступає ідея єдності племінної, а пізніше — ідея племінно-культурної і політичної єдності.

Жерел свідомости племінної єдності належить шукати в тодішнім умові русі. Досліди на полі історії, етнографії і народної мови викликали на переломі XVIII і XIX вв. як у Славян, так і в інших народів більше або менше ясну свідомість племінного споріднення поодиноких племінних груп і свідомість кінечности народної і племінної єдності. Бачимо се пр. в чесько-словацькім відродженю, в полуднево-славянськім ілліризмі, а в кінці в славянській взаємности. Тут лежить також жерело свідомости племінної єдності австрійської Русі з Україною і Росією. Пізнане історії давньої Русі вказувало на спільні історичні первні, на спільні літературні пам'ятники, на оден літературний язик. З кінцем XVIII і з початком XIX вв. австрійські Русини, що перебували на університетських студіях в Пешті і Відні, стикали ся з угорськими Сербами, Словаками і Чехами, котрі були переняті симпатіями для Росії, як одинокої незалежної славянської держави — і симпатії ті уділяли ся руським студентам. З поміж них вийшли власне люди, що були живими культурними лунчиками між австрійською Русією і Росією.

Прийнято на засіданю історичної секції дня 21 лютого 1912.

Такими живими культурними лучниками між австрійською Руссю і Росією були в першій мірі угорські Русини Орлай¹⁾ і Венелін²⁾. Перенісшись до Росії, вони перші будять в сферах російських учених живий інтерес до пізнання Руси Карпатської. Орлай, уважаючи безпосереднє пізнанє Карпатської Руси за конєчне жерело належного розвитку руської історії, до-раджував російським історикам знайомитись з австрійською Руссю і сам був в нею в живих зносинах до кінця житя. Діяльність Орлая продовжав Венелін, котрий, вважаючи Русь Карпатську частию Мало- і Велико-Росії, твердив, що части може існувати лише в цілості, а ніколи окремо, тому Русь Карпатська відірвана від спільного руського пня упала. Важним лучником розділених частий руського народу вважав Венелін правопис, що повинна бути спільна північній, полудневій і австрійській Руси, тим більше, що правопис, прийнята в літературі російській, властива не лише північній, але і полудневій Руси, спільна отже всім частям Руси.

Виводи Венеліна про одноплемінність і культурно-літературні лучники обох Русий мусіли збільшити інтерес науковий ученого російського світа до безпосереднього пізнання австрійської Руси. Зазначити треба, що Орлай і Венелін, доказуючи потребу культурної і язової єдності всіх частий Руси, мали на гадці рівноуправненє всіх частий руської землі, а не геґемонію Росії в значіню півнійшого панрусизму³⁾. Заінтересованє до пізнання Карпатської Руси, яке викликала діяльність Орлая і Венеліна в сферах російських істориків, етноґрафів і фільо-

¹⁾ Орлай (ур. 1770 † в Одесі 1829) в кінцєм XVIII ст. переносить ся з Угорщини до Росії, де студіює в медично хірургічній академії в Петербурзі (1789—94) а доповнює студії у Відні (1794—8). Опісля вертає до Росії і вістає дійсним державним совітником, надворним медиком, директором ніжинського ліцею (1821), а в кінці директором Рішельєвського ліцею в Одесі (1826).

²⁾ Венелін (ур. 1801 † 1839) скінчив гімназію і т. зв. філософію на Угорщині в Вижгороді і Сатмарі. В 1822 записуєть ся на львівський університет і студіює старинну історію і жерела історії славянської. В 1823 переносить ся до Росії і по дволітнім побуті в Кишеневі удаєть ся до Москви, де кінчить медицину 1829 р. Одержавши стипендію з російської Академії Наук, удаєть ся в подорож на Волощину і Болгарію, а вернувши до Москви, займаєть ся опрацьованєм зібраного матеріялу. Запізнаєть ся з історією, археологією і етноґрафією Славян, а своїм впливом причинюєть ся до відродженя болгарської народности.

³⁾ И. С. Свѣшчянікій, Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. Сп., 1906. Ст. 24—45.

льотів, було в перших десятках ХІХ в. побільшене тою обставиною, що тоді показало ся, що руська наука, географія, історія, етнографія і фільольотія були вже неможливими без основного пізнання як поодиноких частий Руси, так і Славянства. Безпосереднім наслідком того факту були подорожі російських учених по славянських землях, між иншим і по австрійській Руси.

Першим російським ученим, що в наукових цілях звидів австрійську Русь, був Петро Кепен. Цілю його подорожі було зібране матеріалів про руські наріча й означене границь їх в західній Галичині. Результатом тої подорожі було кілька інформаційних артикулів про значіне Карпатської Руси для руської діалектольоії, географії й історії, що причинили ся до обзнайомлення російського ученого світа в Карпатською Русію. Плодом тої подорожі була також коротка переписка галицького ученого Лаврівського з Кепеном і Востоковим, що причинила ся не лише до розширення студій на полі староруського письменства галицьких Русинів, Лаврівського і Могильницького, але також до сего, що вони взяли чинний уділ в первопочинах руської науки¹⁾.

Другий учений, що відвідав, також в наукових цілях, Русь австрійську, був Михайло Погодин (ур. 1800, † 1875), історик, археолог, публіцист і російський журналіст, професор російської історії на московськім університеті, член академії наук (відділу російської мови), редактор „Московского Вѣстника“ (1827—1830), „Москвитянина“ (1841—1854) і часописи „Русскій“ (1867—1868). Погодин відзначав ся замидуванем до наукових дослідів і як діяч відіграв значну ролю в славянськім світі, який старав ся пізнати і зблизити до Росії, а також накликавав до „пізнання самого себе“, заохочуючи діячів поодиноких славянських племен до дослідів на полі рідної мови й історії, до збирання старинних памяток, що мають загальне значіне для історії славянства. А звідси широка переписка між Погодином й ученими славянських земель. Зі всіх закутків славянської землі діставав він від різних людей письма, що висказували різні індивідуальні погляди на славянське питанє. Погодин за життя уложив хронологічно переписку зі славянських земель, яка була видана що-йно по його смерті²⁾.

1) *ibid.* 45—50.

2) По смерті Погодина жінка його віддала переписку „Императорскому Обществу Истории и Древностей Российскихъ при Московскомъ Университетѣ“, а товариство видало її н. з.: Письма къ М. П. Пого-

Погодін був кілька разів за границею; з його подорожжй по землях славянських найбільше значіне має перша 1835 р., коли він в Празі навязав близькі зносини зі світилами славянської науки: Шафариком, Ганкою і Палацьким. Ся подорож без сумніву причинила ся до зближеня російського ученого світа зі славянським. Тоді також, вертаючи з дороги до Росії, загостив Погодін перший раз до Львова. У Львові здібав ся він з російськими подорожними: Є. Надєждіном, Княжевичом, П. В. Кіреєвским і з князем Крапоткіним¹⁾. Завдяки професорови Завадському оглянув Погодін разом з товаришами подорожжй памятки Львова; звидів Музей Оссолінських, Монастир ОО. Василіян, де пізнав прокуратора Василіянських монастирів в Галичині Компаневича, котрий обіцяв Погодінові достарчити деяких старих книг і рукописий. Крім Завадського пізнав Погодін також польських учених: Й. Н. Камінського, редактора „Gazety Lwowskiej“, бібліотекаря в Музею Оссолінських, Казимира Туровського і Росцішевського; до них також звернув ся Погодін з просьбою, щоби достарчували йому старих славянських памятників друкованих і в рукописах і на сю ціль лишив навіть Завадському певну суму дукатів²⁾. Запізнав ся також Погодін з львівським книгаром Мєдиковским, а в кінці в Бродах навязав зносини з комісіонером Гартельштайном.

Про сей побут Погодіна у Львові і про його наукові розвідки довідали ся тодішні львівські руські учені що-йно пізнійше від Компаневича і польських літератів. Вагилевич, що займав ся тоді славістикою по львівських бібліотеках, перший постановив навязати з ним переїску про пи-

дипу нязь славянскихъ земель (1835—1861). В. І. Письма О. М. Бодянского съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова (8^о) стр. XVIII+136; В. II-ий Письма П. І. Шафарика (8^о) стр. 137—448; III-й (8^о) 449—744, 1879—1880. Випуск III-й має велику вартість для історії і літератури галицьких Русинів, бо тут побіч листів Кошітара, Дубровського, Вука Караджіча, Мікльосіча, Колляра, Штура, Ганки, Ліндого, Матієвського й інших, знаходять ся і листи галицьких Русинів: В. Компаневича 2, Д. Зубрицького 28, І. Вагилевича 11, Якова Головацького 2, Северина Шеховича 5 (стр. 533—666).

¹⁾ Барсуковъ, Жизнь и труды М. П. Погодина IV, 327—28; також И. С. Свѣнцицкій, Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Льв. 1906, ст. 142.

²⁾ Поповъ, Письма къ М. П. Погодину, 531—32: лист до Завадського.

таня, які його вікавили¹⁾). Погодін завважав, що в Галичині є багато цікавого і важного для руської історії²⁾ і тому стався набути ті важні пам'ятки для своєї бібліотеки або за гроші або в заміну за російські книжки. Др. Свенціцький на підставі листів Завадського, Компаневича, Зубрицького і листів Погодіна до Компаневича і Вагилевича подає, що перейшло в руки Погодіна з Галичини і що від нього прийшло до Львова³⁾).

Щоби познайомити ся з науковим рухом в Галичині, Погодін навязав переписку з Поляками, котрих пізнав у Львові і з Русинами, котрих не знав ще особисто: Вагилевичом, Головацьким і Зубрицьким, що доносили йому про тодішний літературний рух в Галичині. Уривки тих листів і оригінальні артикули карпато-руських учених поміщав Погодін в „Московкомъ Наблюдателъ“, „Москвитянинъ“, „Чтеніяхъ“ і „Ж. М. Н. Просв.“ Тим способом російська суспільність познайомлювала ся з Галицькою Русі, а галицькі діячі були введені в ряди діячів російської науки. І, противно, своїм „Москвитянином“ познайомлював він також галицьких учених з науковим рухом в Росії⁴⁾).

Другу подорож по славянських землях підняв Погодін 1839 р., тоді одначе не був зовсім у Галичині. Плодом тої подорожи було перше його донесення до міністра нар. просвіти гр. Уварова. На зміст того донесення зложили ся по части листи Вагилевича і Зубрицького (Ваг. 6 листів від 1836—9, перший лист Зубрицького 1839), а по части уложене воно самим Погодіним. І так, що тикаєть ся культурних потреб галицьких Русинів, про які говорить Погодін у своїм донесенню, як: підпи-

1) Свенцицькій, Матеріали 145.

2) Барсуковъ, IV, 329.

3) В руки Погодіна дістали ся з Галичини: „Сборникъ пѣсень Жеготи Паули (Завада.), Слова Єфрема Сирина XIII в., Іоана Дамаскина О священствѣ 1614, (Ком.-Зубр.), Служебникъ 1702, Псалтирь 1704, Катавасія 1723, Апостолъ 1706, Евхологіонъ 1720, Служебник Страт. 1604—(?), Купча 1421, Збірка автографів українських і польських діячів XVII в., письмо патр. Мелетія, Требникъ Сурат. 1606 (?) (Зубр.), — „от все“ — пише згаданий автор „що було післане — або був намір післати Погодінови зі Львова“. З книжок післаних Погодіним до Львова подає др. Свенціцький: „Исторію Карамзина“ в двох примірниках (Василіянській бібліотеці і Зубрицькому), „Сводъ законовъ“, руські літописи і цілий ряд творів, що відносили ся до руської історії і літератури, Зубрицькому, пачку книжок через Княжевича на руки Компаневича для Василіянської бібліотеки і для Туровского.

4) Свенцицькій, Обзоръ, 53—4.

пиране галицько-руської літератури, потреба граматики і словаря галицько - руської мови, потреба російської книжки у Львові, на се дали матеріял листи Вагилевича і Зубрицького, а знов що до племінно-релігійних симпатій галицьких Русинів до Росії, що до переконань австрійських Славян про близький упадок Австрії, їх симпатій і надій на Росію, що до пропозицій давання авторам помочи через другі і треті руки, що до назначення премій на дані теми по історії, мові і т. д. — то скомпонував сам Погодін, не дуже числячи ся з тим, чи таке представлене річи відповідає дійсности, чи ні. — Бо йому хотіло ся лише переконати російський уряд, що Росія повинна взяти уділ в славянських справах. О скільки твердження Погодіна про упадок Австрії і про бажання відділити ся від неї Славян були узаasadнені, показав 1848 р., той сам рік і тодішня література галицької Руси вказує, що також твердження Погодіна що до австрійської Руси були безпідставними.

Третю подорож в чужі краї 1842 р. почав Погодін від Львова. Коли тільки сюди прибув, відшукав історика Зубрицького, котрого пізнав з наукової переписки і перебув тоді у Львові виключно в його товаристві 2—3 дні. Другого дня звидів Погодін православну церкву, її убогу бібліотеку, друкарню, Ставропітійський Інститут і монастир ОО. Василіян. Погодін не хотів лишити ся довше у Львові і робити знайомости, „щоби не викликати підозріня австрійського правительства, яке слідило кождий крок подорожних, а особливо російських“¹⁾ Від тої пори Погодін не мав нагоди особисто зносити ся з галицькими Русинами в Австрії, лише виїмково 1853 р. видів Головацького у Відні. Письменні зносини одначе тривали до 1861 р., як вказує останний лист Зубрицького до Погодіна датований 19. I. 1861. Результатом другої подорожі по землях славянських було друге донесене до міністра нар. просвіти 1842 р. По всякій правдоподібности є воно виключно продуктом славянофільських поглядів Погодіна і його вражінь, винесених з подорожі по славянських землях, а не впливів славянських діячів, що з ним зносили ся.

Погодін в обох донесенях відносить ся симпатично до руху, який що-йно повстав у Славян і в обох старає ся переконати російське правительство, що конечним є, аби Росія взяла уділ в славянських справах як одинока незалежна славянська дер-

¹⁾ Барсуковъ, Ж. и тр. II. VII, 17—19.

жава, котрої „могучість не має собі рівної в світі“ й котрої призначенем є визволити з під чужого гнету братні народи і через то ще більше скріпити свою могучість, розширити славу і стати до боротьби з „переворотним“ заходом і на звалищах „розкладаючої ся його цивілізації“ збудувати нову, вищу славянську культуру і тим способом довершити й увінчати діло розвою людскости“. Тоді Погодін не здавав собі справи, що та його ідея про незмірну могучість Росії не відповідала дійсному станowi річи, а також, що політика, котрої він очікував з такою нетерпеливістю, не могла тішити ся поведженням, бо противила ся засадам св. Союзу, що взагалі розвязка славянської проблеми не могла бути задачею тодішньої Росії і що справу треба було зачати передовсім від внутрішньої переміни самої Росії.

Не зважаючи на се, що зносили Погодіна з ученими Галицької Руси були спорадичні і короткотривалі, то все таки його впливови на відроджене Галицької Руси, на розбуждене у неї свідомости народної й умового руху приписують історики відродження Карпатської Руси, польські й українські, велике значінє будьто в додатнім, будь у від'ємнім значіню. На думку одних, Погодін прибув до Галичини, післаний російським правительством, щоби переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови російської та української, а через се позискати їх для Росії. Найблизшим наслідком тої діяльности був занепад вказаних Шашкевичом народних змагань і витворене „макаронізму“ і „москвофільства“ на галицькій Руси, „котре на десятки літ здусило живе слово, зломало на душі не одну живішу одиницю і підкопало віру в будучність українсько-руського письменства“. Орудем тої робити Погодіна був історик Галичини Зубрицький, — „в него в голові мов в зеркалі відбилися всі фантастичні мисли того незвичайного пропагатора російського урядового централізму“ і він сам підписував ся в листі до Погодіна з 19 червня 1886: „отаманом Погодинської кольонії в Галичині“. На думку інших — діяльність Погодіна в Галичині не лише, що не була шкідливою, але — противно — корисною, як для розбужденя народної свідомости так і умового руху Галицької Руси. Погодін, тим що дав імпульс галицьким Русинам до дослідів на поли рідної історії, мови, до збираня старинних памяток, достарчуючи їм нових видань історичних і познайомлюючи їх з умовим рухом в Росії взагалі і з літературою українською з осібна, причинив ся не лиш до розбужденя умового руху, але і народної свідомости галицької Руси.

До представників першого погляду належить проф. Огоновський, на думку котрого Погодін і „московські панславісти при помочи Дениса Зубрицького притемнили духа кількох галицько-руських письменників“¹⁾. Тверджене се поділяв і др. Франко, який каже: „Русин історик Д. Зубрицький познайомився з панславістами в Москві, з Погодіном і багатьома іншими. Зубрицького й Івана Головацького, брата Якова, панславісти нахилили до своїх ідей про єдність народа і мови велико-російської і галицької і дораджували змагати до присвоєння собі літературної мови російської. Ті ради певно не сягали так далеко, щоби Русини мусіли зараз хапати ся російської мови; певно, що письменники руські мусіли самі наперед навчити ся тої мови, про котру взагалі не мали поняття. Але в першій розгоні не добре зрозуміли вони раду панславістів і зачали ушляхотнювати народну мову або писати так дивачно що і найзавзятіші панславісти лише з обуренням могли се читати“²⁾. З твердженням проф. Огоновського і др. Франка годить ся також проф. Барвінський, який каже: „обяви народного і літературного руху галицьких Русинів 40-вих років незадовго змаліли — виступає напрям „обединительний“, а жерелом сего напряму була пропаганда горстки московських славянофілів при помочи професора московського університету, Михайла Погодіна, а головним репрезентантом того напряму в Галичині являє ся учений історіограф Денис Зубрицький. Погодін через се, що познайомився з Зубрицьким, мав нагоду вийти в зносини з Вагилевичем, Головацьким й іншими руськими письменниками і старався їх позискати для своєї славянофільської ідеї. Той напрям мав дуже некорисний вплив на розвій руської народної літератури в Галичині“³⁾. Погляд сей поділяв також Терлецький, котрий в характеристиці поглядів Зубрицького твердить, що Зубрицького „знакомство з Погодіном добило до останку. Погодін був не лише його професором в історії, археології, не лише підтримував його наукові стремління, через посилку книжок, але і довершив розвою його поглядів на світ і утвердив їх“⁴⁾. Приклонником того погляду є також проф. К. Студинський,

¹⁾ Огоновський, Історія літ. рус. II. 42.

²⁾ Ateneum, 1885, III, 339.

³⁾ Барвінський, Виймки з народної літератури укр. руської XIX в. Ч. II у Львові 1893. Вступ стр. XXXIX—XLI.

⁴⁾ Терлецький, Галицько-руське письменство 1848—1865, Літер.-Наук.-Вістник, 1903, VIII.

котрий рівнож твердить, що твори українських письменників мали би були великий і корисний вплив на дальший розвій українсько-руської літератури в Галичині, коли-б тих взаємин не перервано до 1848 р., і знов головну причину того, що по 1848 р. колишні товариші Шашкевича стають ся товаришами „отамана Погодинської кольонії“, Зубрицького, що організує з них гурток „москвофілів“, приписує проф. Студинський впливови Погодіна на Зубрицького. Проф. Студинський підозріває навіть Зубрицького, що він сам знищив ті листи від Погодіна, які могли його скомпромітувати, бо в рукописнім зборі Зубрицького не знайшов він навіть сліду листів Погодіна¹⁾. Подібно дивлять ся на діяльність Погодіна в Галичині і польські письменники: Боїданський і Й. Краевський. Боїданський так говорить про тайну місію Погодіна в Галичині: „Микола, що під плащиком панславизму наміряв сотворити панмосковщину... на внї, до Славян йому не підчинених вислав проворних людей з рублями, щоби вони славили його вітцівське правління і його опіку релігії, котрою наміряв у них довести до очищення від римських брудів, і його оборону славянства перед кожним ворогом“. Одним з таких післанців був Михайло Петрович Погодін. Він дістав порученє звідати ся до всіх Славян, що є під австрійським правлінням, основно розслідити їх національні успособлення і позискати їх для Москви; передових людей уйняти або рублями, або обітницею світлого становища в їх будуччині, або в кінці підперти змагання поодиноких народів до піднесення початкових їх літератур. Головна його задача була вмовити в галицьких Русинів, що вони правдиві Москалі, лише підбиті Поляками і відсунені від Москалів пародним переслідуванєм через кілька віків, а також суспільним впливом, який зробив їх більше подібними до пануючого над ним ляцького народу: і що до свого московського племені, з котрого вийшли і до котрого належать, повинні вернути. І Погодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибав в р. 1838, лишив ся через роки 1839 і 1840. Він перший в Галичині запровадив і урядив між тутейшим руським духовенством царську пропаганду, наклонюючи до неї людей поредовсім тих, що потребували грошей“ „.... коли ще змагання горетки Русинів і партії

¹⁾ Студинський, Кореспонденція Якова Головацького 1850 – 62, 1905. Перед. I—XLVI; idem., 3 кореспонденції Д. Зубрицького 1840—53, 1904 стр. 1—2.

московської дуже себе поборювали, прибув до Галичини Потодін, а упереджений Раєвским, надібав своїх і відкрив перед ними свої наміри царизму в півній їх наготі. Вістка про Потодіна розійшла ся скоро поміж нашими союзниками і говорено, що священники: Маркіян Пашкевич, Михайло Малиновський і Григорій Яхимович, були з ним в тісніших зносинах... і Потодін розкрив їм всі пляни і способи московщення і відкрив їм жадання свого правительства... Вибраний нашим союзом Евген Хшонстовский до пізнання самої особи Потодіна, дійшов до него, а проворний і розсудний удав перед тим царським післанцем горячого приклонника московського панславізму. Потодін завірив йому і відкрив перед ним пляни...¹⁾ Оціню Боґданського про Потодіна повторив Й. Краевский в своїй праці: *Tajne związki polityczne w Galicyi od r. 1833—1841. Lwów 1903* ст. 88—90.

До представників другого погляду належить Я. Головацький, що вплив російських учених на Галичину через пересилку книжок з Росії галицьким ученим вважав додатним²⁾. Додатною діяльністю Потодіна вважав також М. Драгоманів, який думав, що вплив Потодіна на Галичину в 40-их і 50-их роках був корисний для пробудження там народної свідомости. Річ у тім, що в 40-их роках і пізніше все руське в Галичині було в погорді, а Потодін попірав інтерес до руськості, помагав галицьким ученим книжками, давав для їх праць місце, якого не находили дома. З тих праць найважніші дві: Зубрицького Історія галицької Руси і Головацького Пісні зібрані в австрійській Руси. Прихильно відносив ся до української літератури, заприятнив ся з українськими письменниками і спас від загибелі десятки цінних рукописів. Одним словом Драгоманів уважає „цілу мітольогію про вплив Потодіна на Галичину за зовсім усправедливлену в яким небудь поліційнім донесеню з часів Метерніха, але за невідповідну, коли бере ся річи науково“. „Опираючись на ґрунті науковім, каже Драгоманів, треба признати, що навіть тепер, а тим більше в початках, галицьке москвофільство є переважно продуктом краю-суспільно-літературного процесу, а не самих посторонних впливів, а найменше впливу Потодіна...“³⁾. До приклонників того погляду належить

¹⁾ Pamiętnik H. Bogdańskiego. Рукопис бібліот. Осолін. Ч. 3486 том I, розділ Moskiewskie knowania, стр. 285—341.

²⁾ Я. Головацький, Воспоминания (Лит. Сборникъ 1885 стр. 35).

³⁾ Народ, 1894 IX, 127—34.

також Ф. Свистун, коли говорить, що „Погодін дав Галичанам імпульс до пізнання своєї минувшини, достарчав їм книжок і наукових засобів, подавав вказівки як поступати в історичних дослідях, дав підставу тодішній історичній науці у Галичан. Він поступав розумно, не мішався до спорів фільольотичних, а старався лиш про се, щоби Галичани віддалися поважній праці і навчилися думати... Коли Зубрицький зацікавився руською історією, зачав намовляти других до читання руських книг і до дослідів історії...“¹⁾).

Др. В. Коцовський, можна сказати, займає що до сього питання посереднє становище. — признає вправді, що „по 1848 р. починає ся в Галичині під проводом „отамана Погодинської кольонії“, Зубрицького, цілком поважна проба заціплення у нас російщини“, що „наші учені замість надіятися на власну працю, ходили на Високий Замок і з тугою гляділи на північ...“ (так оповідає Громека, люблин. губерні. в своїх споминах з подорожи по Галичині коло 1855 р.)²⁾, Однак др. Коцовський розрізняє „симпатії російські і російщину“ перших галицько-руських діячів: Захариясевича, Лодія і Могилянського, доказуючи, що симпатії до Росії і славяно-російської мови мали своє жерело в книжково-літературних, церковних і політично-народних взаїмних відносинах та і в літературній традиції XVIII в. обох Русий — від панросійських стремлінь другої половини XIX в.³⁾).

Питане се порушив в останних часах також др. Іл. Свенціцький. Автор рішучо перечить, ніби то Погодін прибув до Галичини, щоби переконати галицьких Русинів про єдність їх мови і народности з великоруською і ніби він заціпив „московіфільство-русофілство“ в Галичині при посередництві книжок. Вкінці твердить, що Погодін не мав жадного спеціального поручення єднання Славян для російського правительства. Українські симпатії Погодіна, каже автор, не змінили ся в 40-вих роках: він не заперечував відрубности Українців від Великорусів. Коли він вважав Карпатську Русь частию України, то як він міг до неї прикладати иншу міру? Погодін до 1856 р. ніколи не виступав з думкою про північно-руський характер старої Київської Руси. Супроти того і мови не може бути про те, щоби Погодін доказував Кар-

1) Ф. М., Прикарпатская Русь, Львовъ 1895, стр. 117—118.

2) Зоря 1887, Ч. 21—22, стр. 376.

3) В. Коцовський, Житє и значенє Мар. Шашкевича Льв. 1886, стр. 23—86.

пато-Русинам їх тотожність з північними Руссами. Не менше неправдивою являє ся і гадка, немовбито Погодін заціплював серед Карпато-Русинів „москвофільство - русофільство“ за посередництвом книжок. Він посилав їм нові історичні видання, котрих Галичани просили, а своїм „Москвитянином“ познайомлював їх з українською літературою. Що-ж тикаєть ся „спеціальної місії Погодіна приєднати Славян для російського правительства, що для багатьох є предметом „віри“ — у Погодіна не було такої місії; він уложив собі тільки план, що російське правительство обов'язане підтримувати стремління Славян і в тім напрямі старав ся вплинути на правительство“. На доказ того твердження наводить др. Свенціцький хронологічний реєстр урядових і приватних поглядів, а також і декотрих поступків самого правительства, котрі були дуже суперечними з Погдинським патріотизмом¹⁾.

Коли хто супроти тих суперечних поглядів на діяльність Погодіна в Галичині хоче вияснити собі се питане, мусить відповісти на слідуючі точки: а) який був характер відносин Погодіна до України і Галичини, зн. — які були його етнографічні погляди що до українського елементу і які були його відносини до української літератури і мови? б) що можна сказати про діяльність Погодіна в Галичині на підставі позитивних свідочств? в) які причини зложили ся на вироблене літературного „макаронізму“ і „москвофільства“ в Галичині до 1848 р., що перервало розвій народного напрям, вказаного Шашкевичем?

Погодін належав до патріотів історичної школи Карамзіна, бажав отже сполуки розділених частий давньої Руси, а що вважав Галичину за часть України, тому вважав також за річ природну прилученє її до російської України. Подібні плани сполуки славянських племен існували тоді також незалежно від російської історичної школи у діячів славянського відродження, особливо у Чехів, Словаків і Сербів. Однак мимо стремління до сполуки розділених частий Руси він заведи признавав великі і давні етнографічні різниці українського і великоруського на-

¹⁾ И. С. Свенцицкий, Обзор сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. СПб., 1906, ст. 65—70; також idem, Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. I. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I—10 п. XIX вѣка. Львів 1906. Є то головні листи галицьких Русинів до російських учених і діячів, писані в першій половині XIX в.

роду. В II томі своїх „Исслѣдованій, замѣчаній и лекцій“ (1846 стр. 390) каже, що „малоруські і великоруські нарѣча рѣзнять ся більше між собою, як між иншими славянськими нарѣчами“ і не хоче навіть вірити, щоби вони належала „къ одному народу“.

Твердить, що „Норманъ (Рюрикъ) въ пятомъ, шестомъ колѣнѣ содѣлался малороссіяниномъ“; що Андрій Боголюбський, переселившись на північний схід, „сохранилъ, разумѣется, свое малороссійское происхожденіе и только дѣти и внуки его, и его братьевъ, послѣ Монголовъ, живя между великороссіянами, сдѣлались сами великороссіянами...“¹⁾. Навіть його славна теорія про великоруськість Києва, з котрою виступив в 1856 р. в статі „Записка о древномъ рускомъ языкѣ“, випливала власне з признання давньої етнографічної відрубності Українців від Велико-русинів. В переїзді через Галич 1842 р. в часі своєї третьої подорожі Погодін зробив записку, в якій називає галицьких Русинів „Малоросіянами“, а коли додає, що вони самі називають ся „русскими“, то додає: „Да, они настоящіе русскіе, какъ въ Черниговѣ, Полтавѣ, Харьковѣ, говорятъ тѣмъ же языкомъ...“²⁾. Отже коли твердив, що вони „настоящіе русскіе“ і такою мовою говорять, „як в Харкові, Чернигові і Полтаві“, а не згадував про Калугу, Москву, Ярослав, то не ідентифікував народу і мови Галичан з народом і мовою московською, але з народом і мовою українською. А коли признавав відрубність етнографічну Українців російських від Росіян, то як міг прикладати иншу міру до Русинів галицьких, котрих уважав за частину Українців російських? Супроти того твердження нібито „Погодін старав ся переконати галицьких Русинів про єдність народу і мови великоруської з галицькою“ — безпідставне. Коли-ж говорив про єдність, то говорив про єдність племінну, а не про єдність національну.

Відносини Погодіна до українського народу і літератури були в першій пол. XIX в., себто в першій фазі його славяно-фільських поглядів, прихильні; до того часу відносить ся хронологічно діяльність його в Галичині, про яку виробили ся різні погляди. Означуючи отже характер відносин Погодіна до України, маю передовсім на оці першу пол. XIX в. (до 50-тих років), бо пізнійші зносини, вплив і діяльність Пого-

¹⁾ Москвитянинъ 1845, III; Исслѣдованія, замѣчанія и лекціи III, 1846. ²⁾ Барсуковъ VII, 17.

діна (в другій половині XIX в.) не входять в обсяг її праці.

Що Потодін тоді відносив ся прихильно до української літератури, свідчать про се його симпатії до українських письменників. І так 1829 р. Потодін відвідав Котляревського в Полтаві, Квітку і Артемовського в Харкові¹⁾. Заприязнив ся з Гулаком-Артимовським, Бецьким, Бодянським, Срезневським, Кухаренком, Кулішом, не згадуючи вже про Максимовича; помагав їм в наукових працях, хвалив їх писання в своїй часописи „Москвитянинъ“. Новоповстаючу українську літературу в Галичині уважав Потодін за цілком природний і дуже додатний об'яв, як свідчить його донесення до міністра 1839 р. про галицьких Русинів. Потодін там так каже: „Русини, котрі до тої пори немовби не існували, котрих імени не можна було чути (особливо у нас), Русини, гнетені більше від всіх, під потрійним ярмом Австрійців, Поляків, католицизму, а навіть під почвірним, з додатком Жидів, проголошують тепер своє ім'я, займають ся своєю історією, записують свої перекази, друкують пам'ятники, збирають пісні, досліджують мову — словом, зачинають свою власну літературу“. Потодін радить підтримувати ту літературу, давати підмоги авторам, друкувати книжки, назначувати премії за оброблене даних тем по історії й мові, посилати російські книжки особливо з галузи історії і філології до бібліотек Львова і інших австрійських міст: Відня, Пешту, Прешбурга і т. д., співділяти при уложенню словаря, граматики, при збиранню переказів, пісень“.... Тут говорить він також: „Для порівнючої граматики славянських мов потрібні поодинокі граматики; належить отже назначити премії на уложення граматик тих мов, котрі їх ще не мають, як нашої малоросійсько-галицької. Декотрі мови не мають ще словарів; належить назначити на них премії а також на наші малоросійсько-галицькі, болгарські“²⁾.

Ще 1863 р., коли то первісні ліберальні погляди славянофільства Потодинського набирали вже характеру панросійської доктрини, Потодін говорив: „Розвій малоросійського наріччя, поширення малоруської літератури, похваляю в цілій повні...“³⁾. Се все свідчить, що Потодін не був противний українській мові

¹⁾ Барсуковъ Ж. и. тр. П. I. 315—325.

²⁾ Барсуковъ V. 332—342.

³⁾ Польскій вопросъ 1831—1867, 96.

й українській літературі. Одначе противний був піднесенню української мови на ступінь мови літературної, бо се не відповідало його славянофільським поглядам, після яких: російська мова, обіймаючи в собі первні всіх славянських нарічій, і після найсушніших прав повинна бути природною представницею всіх славянських племен, повинна бути для Славян спільною літературною мовою. Від всіх племен славянських жадав Погодін, щоби вони прийняли мову російську як спільну мову літературну, не виключаючи навіть Українців, супроти котрих, як ближших братів „переплетених з Росією історією, географією, фізольотією, іональотією, обставинами, іменами, так що їх від неї не можна відділити ніяким способом“ — „это утокъ и основа если не петербургская одной и той же тканини“¹⁾ — се жадане видавалось йому тим більш узаasadненим, що тоді дальші полудневі братя і західні Славяни підносили брак спільної літературної мови для всіх славянських племен, як для успішного розвою славянської літератури, так і для протиділаня ворогам славянства. Повисші висновки вказують, що жадання Погодіна що до принання Українцями російської мови як літературної були впливом його славянофільських поглядів, а не заперечування етнографічної відрубности Руси-України від Росії, не з його неприхильности для розвою української літератури і мови, яку він попірав.

Приступаємо до розгляду другого питання, а саме: що можна сказати про діяльність Погодіна в Галичині на підставі позитивних свідощтв?

Як на підставі особистих зносин Погодіна з галицькими Русинами, так і на підставі переписки тих останних з Погодіном та його власних записок і взаємної виміни книжок і т. д. характер відносин Погодіна до галицьких Русинів можна назвати: племінно-науковим. Предметом переписки Погодіна до 50-тих років були питання науково-інформаційного характеру і виміна книжок²⁾. І так: Вагилевич, Головацький, Зубрицький, виповняючи бажання Погодіна, доносили йому обширно про тодішний новий рух в Галичині. Знаючи прихильне відношене Погодіна до їх наукових підприємств, робили йому галицькі учені в тім напрямі численні пропозиції. Вказували на потребу граматики і словаря галицько-руської мови, що передовсім було

¹⁾ ibid. 95—6. ²⁾ Письма стр. 537—621.

предметом листів Вагилевича, який в січні 1842 р. просить знов Погодіна о поміч на виданє „Літописи Нестора“ і „Слова о полку Ігоревім“ в українській мові і Символіки¹⁾. В тім листі просить також о деякі книжки з галузі фільольогії і етнографії і о нові українські виданя. В слідуючих листах просить о цілий ряд українських видань: Квітки, Котляревського, Ілюмовського, Сепельникова, Артимовського, Шевченка і Довгоносенка²⁾. Подібного змісту науково-інформаційного була і дальша переписка Вагилевича з Погодином, що тревала до 1845 р. Такого самого змісту є переписка Зубрицького з Погодином, що тревала від 1839 р. до 1861. Були в ній: звістки про умовий рух, про книжки, інформації про наукові львівські інституції, статі для „Чтеній“ і „Москвитянина“, виміна книжок, посередництво між Погодином і львівськими письменниками взагалі — а впрочім приклонники історичної школи Карамзіна: Погодін і Зубрицький мали досить сказати собі на теми: „автократизм“, „православіє“ і „народність“. Що до пересилки книжок, то Погодін прислав галицьким Русинам книжки переважно історичного змісту і українську белетристику.

Маючи на увазі з одної сторони низький уровень знаня тодішньої руської інтелігенції, недостаток основної школи, належного приготованя учених руських, не дасть ся заперечити, що зносини з російськими ученими, котрі під тим зглядом стояли багато вище від галицьких Русинів, могли лише впливати додатно на розбудженє умового руху Галичан; без сумніву се і наступило через їх зближенє до Погодіна. Коли такий історик як Бестужев-Рюмін в часі 50-літнього ювілею наукової діяльності Погодіна 1871 р. зложив йому подяку за ради і вказівки в історичних дослідях³⁾, то тим більше міг бути йому з'обовязаним історик Галичини, Зубрицький. Зубрицький, що до хвилі, коли зближив ся до Погодіна, знав з російської історичної літератури лише історію Карамзіна, мав нагоду за його помічю познайомитись з новішою російською літературою, а особливо з її історичними творами. Понад се заохочуваний і поучуваний Погодином, до чого Зубрицький в своїх листах признає ся, взяв ся поважно до розсліду руських літописей, збираня історичних матеріалів, а безнастанно розсліджуючи рідну історію, виробив ся на основного історика Галичини. А се,

¹⁾ Письма стр. 639.

²⁾ Письма стр. 641—643.

³⁾ Барсуковъ IX. 148—9.

що Зубрицький зацікавився руською історією, потягнуло й інших на це поле; його учениками були: Я. Головацький, А. Петрушевич і М. Малиновський. Можна сказати, що від Зубрицького починає ся у нас живіший рух на полі історичних дослідів.

Отже впливу Погодіна не можна тут заперечити. Нові історичні видання, подавані Погодіном, дали галицьким Русинам змогу познайомитись з давню руською історією взагалі, а з українською спеціально; а коли додамо до сего книжки і статі, що відносять ся до української літератури, присилані Погодіном, то можна сказати, що даючи галицьким Русинам змогу пізнати українську історію і літературу, Погодін міг за посередництвом тих книжок причинити ся радше до пробудження, як до „затемнення“ в них національної свідомости.

Що Погодін в першій пол. XIX в. обрусителем в новім значінню того слова не був, свідчить хочби се, що в першій донесенню до міністра 1839 р., де Погодін виложив програму свого панславизму, говорячи про Поляків, радить своєму правительству, щоби в школах в Коніресівці добре учили польської мови, бо „мысль уничтожить какой нибудь языкъ есть мысль физически невозможная“, а навіть радить розширити виклади польської історії, заложити для неї особну катедру, опікувати ся польськими письменниками, які живуть у Варшаві, відновити польський університет і т. д.¹⁾

В другім донесенню 1842 р. Погодін ще виразнійше виказує свої переконання, що знищення якої небудь народности в річю неможливою, що, противно, сила її зростає в міру, як проти неї виступають, і що се не може принести нічого крім шкоди²⁾. Тут нема ані сліду пізнішого панрусизму.

Те, що Богданський подає в своїм „Памятнику“ 1832—1848 про діяльність Погодіна в Галичині, а Краєвський повторяє в своїй праці „Тайні політичні союзи в Галичині 1833—1841“ не має доказів в жадних жерелах. Можна би єї твердження збивати точка за точкою, але що се тревало би за довго, то для прикладу наведу хочби се: На стор. 286 Богданський каже: „І Погодін вибрав собі дорогу через Галичину і коли тут прибув 1838 р. лишив ся протягом 1839 і 1840 р....“ а потім на стор. 297—303 подає перегляд трилітньої діяльності Погодіна в Галичині; а тимчасом Погодін не лиш що не був так довго, але

1) Барсуковъ V. 337—338. 2) Барсуковъ VII. 71.

тоді і зовсім не був в Галичині. Перший раз загостив до Львова 1835 р. підчас першої своєї подорожи і тоді у Львові був дуже коротко, а опісля підчас другої своєї подорожи в чужі краї 1839 р. зовсім небув; що йно 1842 р., в часі третьої подорожи прибув до Львова та був тут лише 2—3 дни, бо бояв ся, щоби не викликати підозріння у австрійського правительства, яке пильно слідило російських подорожників¹⁾. Неправдою є також, нібито Погодін був в зносінах з духовенством і радив йому прийняти православіє... (стр. 297—303), нібито Погодін був у близьких відносинах з М. Шашкевичом, М. Малиновським і Гр. Яхимовичом... (296) і т. д.²⁾ Памятник той писав Богданський вже в глибокій старості і то уривками і відніс се, про що галицькі дневники писали в 50-тих і 60-тих роках XIX в., хронологічно до 30—40-вих років м. ст.³⁾.

Що-ж тикаєть ся т. зв. москвофільства і макаронізму, які по 1848 р. взяли верх над народним напрямом, вказаним М. Шашкевичом, то оба сї протинародні напрями були продуктом дуже скомбінованих причин і то передовсім краю-органічних — а менше чужих впливів.

І так, була тут причиною ціла минувшина історична українського народу, його живі лучности і симпатії до Росії, які мали своє жерело в літературній традиції XVIII в. і в книжково-літературних, релігійних і політично-народних взаємних відносинах обох Русий; з другої сторони мали вплив тут також антагонізми против давної Польщі і против претенсій, з якими виступили Поляки в хвили, коли почалась будити народна свідомість галицьких Русинів. Причиною тут тодішні спільні граматичні правила і тодішні проби славянських діячів, що намагали ся сотворити спільну славянську мову; причиною — антагонізми кастові руської інтелігенції, вихованої в польсько-шляхотських традиціях, яка горнула ся до панського й офіційного світа, погорджуючи простим народом і його мовою; вкінці причина тої появи лежала в неприяних умовах політичних а передовсім у внутрішній недослідості самої руської інтелігенції

Значить, згадані протинародні напрями існували вже давно серед руської суспільности і без спеціальної москвофіль-

¹⁾ Барсуковъ IV. 327—28, *ibid.* VII. 17—19.

²⁾ Рукопись бібл. Оссолінських у Львові. Ч. 3486, том I. 284—343.

³⁾ И. С. Свѣицицкій, Матеріали стр. 155—157.

ської пропаганди, але пригнетені історичними умовами були усунені поки що на дальший план. Що-йно тоді, коли народні змагання в літературі не видали сподіваних овочів, оба сї напрями церковний і російський, які перед тим ішли окремими дорогами, тепер хоч ріжні, одначе згідні з тим, що з погордою відвертали ся від простого народу і його мови, получили ся разом до спільної боротьби з народним напрямом. І тут починає ся історія літературного москвофільства, котру плястично представляє проф. К. Студинський в передмові до переписки Гловацького.

Коли-ж отже не спеціальна москвофільська пропаганда, а принайменш не вона головно причинила ся до занепаду напрямку Шашкевича перед 1848 р., то все таки, може хтось запитати, чи можна заперечити вплив тої пропаганди на Зубрицького, що стає провідником того протинародного напрямку? Тому, що всі, котрі занепад народного напрямку до 1848 р. приписують головно москвофільській пропаганді, опирають свої твердження на впливі Погодіна на Зубрицького, треба відповісти на питанє, чи Зубрицький справді лише через вплив Погодіна став ся в тій порі „атаманом“ москвофільської кольонії в Галичині?

На мою думку, Зубрицький і без впливу Погодіна в тій порі був би таким, яким був для своєї суспільности, бож його суспільні і політичні погляди, хоч дуже споріднені з Погодинськими, розвинули ся і виробили ся зовсім незалежно від впливу Погодіна, з котрим Зубрицький навязав переписку в 61, а особлисто пізнав ся в 64 р. життя, коли його політичні і суспільні погляди були вже вироблені і скристалізовані, а погляд на світ був зовсім готовий. А що такі дві споріднені духом індивідуальности симпатизували і гармонізували зі собою, се річ зовсім природна, але споріднення їх поглядів, що розвивались незалежно, не можна вияснити впливом одного на другого, тим більше, що Зубрицький в хвили, коли познайомив ся з Погодіном, не був в віці молодечої вражливости. Чоловік, який мав шістьдесять кілька літ, не був би спосібним під впливом хвилевих зносин з другим, хоч би чоловіком незвичайним, так перемінити ся і так перенятя ся до глибини душі його поглядами, колиб з ними не зріс, не виховав ся, колиб вони не були ідеалами його молодости.

А так власне маєть ся річ з Зубрицьким. Він обожав Карамзіна, любив Росію, ненавидів хлопа і хлопську мову і тоді, коли ще не знав Погодіна.

Денис Вінява Зубрицький (1777—1862), руський шляхтич, син посесора, ту частину свого життя, в якій виробляють ся погляди на світ, пережив на селі. З відносин між дідичом і народом, де дідич супроти селянина чи то безпосередно чи то посередно був все чоловіком упривілегованим, виробила ся у нього антипатія до хлопа і його консервативно-аристократичні переконання, що були угольним каменем його дальшої діяльності. Від простого народу відвертав ся Зубрицький з погордою. Хлоп був у него „підлим сотворінем, обов'язаний робити панщину і приготувати для висших, вибраних людей середники до вигідного життя“; він був також ворогом народної мови і просвіти. Тих, що задумували просвічати народ, називав „варятами“, „бо жадному розумному чоловікови не прийде на гадку просвічати свій робучий інвентар (свої воли, коні і т. д.)“. „Крім катехизму, книжки до моленя і псалтира — на думку Зубрицького — нічого більше хлопови й не треба“. А що тикаєть ся народної мови, то Зубрицький думав так: „Хотіти, щоби вчений і розумний чоловік писав мовою галицької черни, можуть лише божевільні, а радше неукі..., що прислухують ся розговорам власних слуг і робітників“. Річ зовсім природна, що такий чоловік не міг мати симпатій до української народности, на скрізь хлопської, і до її хлопської мови. Одначе він був горячим патріотом, любив Русь, але не ту, що перед його очима стогнала в тяжкій неволи, але ту, яку видів в пам'ятниках. Славні часи княжої Руси, її державна могутність, потім боротьба за віру і церкву наповняли його ентузіазмом, бо відповідали його консервативним поглядам. Досліді над пам'ятниками відкрили йому образ історичної, світлої минувшини, а історична критика і література виказали, що така минувшість є живою теперішністю, бо і тепер існує сильна руська держава, „яка може не лише що до вишньої могутности і світлости заспокоїти вимоги найбільшого народного шовініста, але і що до свого політичного і суспільного ладу мусить радувати серце кожного консерватиста“. Отже коли його обходили руські справи і коли працював для руської народности, то лиш для такої, яка відповідала рамкам його політичного і суспільного погляду на світ. Погорджуючи простою мовою, говорив і писав по польськи і по німецьки і багато літ перед тим, поки пізнав Потодіна, прихилився цілою душею до Росії, російської мови і літератури. 1809 р., коли російські війська стояли в Галичині, почув Зубрицький російську мову, купив собі кілька російських книжок,

познайомився з російською літературою, а коли прийняв уряд російського перекладача при апеляційнім суді, виправляв ся в російській мові. Коли-ж став членом Савропійського інститута і порядкував його архів, дістав Карамзіна, а пізніше познайомився з жийським архівом Львова і його історичними пам'ятниками, то се ще більше скріпило його симпатії до Росії, що була образом світлої історичної минувшини Руси, вчитаної в пам'ятниках. Рівнож перед тим, поки познайомився з Погодіном, висказав він ясно свої погляди на руську народність в своїй полеміці проти гадки Могильницького, виложеної в його розвідці про руську мову, в своїй першій історії галицької Руси (*Rys do historii narodu ruskiego w Galicyi i hierarchii cerkiewnej w temże królestwie, zeszyt pierwszy do r. 1340. Львів, 1837*).

Коли Могильницький докладно розрізняє назви „руський“ і „росийський“, Зубрицький боронить назви „росийський“ — Могильницький зачисляє Нестора до української літератури, Зубрицький твердить, що мова Нестора „є то наріче церковне або староруське, зрозуміле кождому Великоросиянинови, але не кождому Галичанинові“. Вкінці противить ся Зубрицький німецькій назві „ruthenisch“: „що якийсь латинський письменник найперше ужив тої назви, то се ще не доказ, що вона справді тому народови властива“ (*ibid.* стр. 25—6, в увазі). Розуміється, що тут не ходить о саму назву; тут криє ся глибша різниця поглядів, хоч би з огляду на видану Зубрицьким ще перед тим оду Державина „Богъ“. Словом, Зубрицький вже в самім початку своєї діяльності виробив собі зовсім інші погляди на руський патріотизм і руську літературу від тих, якими жив Шашкевич і його товариші. Отже — Зубрицький не завдячує виробленню своїх поглядів на світ Погодінові. Рівнож не Погодін, а обставини зробили його до 1848 р. провідником москвофільської „колонії“. Як ми виділи, різні причини зложили ся на занепад народного напрямку до 1848 р. і ті причини дали спромогу віджити і получить ся антинародним партіям, ті самі умовини і причини склонили до уділу в тій праці Зубрицького. А що він був одним з найбільш освічених людей в тодішній руській інтелігенції, тож зовсім природно, що мусів бути душею умового руху тодішньої галицької Руси. Розуміється, що чоловік тих переконань, що Зубрицький, не міг бути мотором українського руху, лише москвофільського, до якого належав і прихилив ся цілою душею і то силою власних переконань,

а не під впливом москвофільської пропаганди. І зовсім не треба було тої пропаганди ні впливу Погодіна, щоби Зубрицький в тодішніх умовах міг бути „отаманом“ москвофільської кольонії.

Не перечу, що Зубрицький побіч додатної діяльності в напрямі розбудження умового руху на поли історії, впливав і відємно на народну свідомість тодішніх руських письменників і діячів, і по части плодом сього є період літературного москвофільства в письменстві галицької Руси. Правда також, що до української мови відносив ся неприхильно, чого доказом його листи до Погодіна починаючи від 1851 р. („Письма“ 586, 608). Правда вкінці, що бажав, аби російська мова в галицькій Руси запанувала і в школі і в літературі і витревало працював в тім напрямі, покладаючи найбільші надії для зреалізування своїх бажань в своїй історії „Галицького Княжества“. В листі до Погодіна зізнає, що „головною цілю написання тої історії було познайомлене Галичан з руською історією і з російською мовою“. „Коли ми — каже Зубрицький — розкинемо між народ кілька соток примірників „Історії“, тоді на завсіді утвердимо русський елемент“.

Тому всьому й не гадаю заперечувати. Та рішучо не годжу ся з тим поглядом, немовби Зубрицький лиш завдяки Погодінові був „отаманом“ москвофільської „кольонії“ і нібито виключно або головнo його вплив викликав занепад народного напряму до 1848 р., вироблене літературного москвофільства і макаронізму в галицько-руськiм письменстві. Явища, що є вислідом внутрішніх, зложених причин, не можна поясняти одною зовнішньою причиною москвофільської пропаганди, пропаганди російських панславистів з Погодіном на чолі і видіти головну причину в тім, що, коли й грало тут яку роль, то лише мінімальну і мусить бути зачислене до ряду причин другорядних, та не може вважати ся головною причиною того явища.

Що тикаєть ся додатного або відємного впливу Погодіна на відроджене галицької Руси, певно можна сказати лише то, що причинив ся до розбудження умового руху на поли історичних дослідів, даючи Галичанам товчок до збирання пам'ятників, історичних матеріалів, даючи вказівки до історичних дослідів і т. д. Що-ж тикаєть ся пробудження народної свідомости, то про се задля браку доказів не можна сказати нічого певного; його погляди етнографічні, симпатії до української літератури, письменників, достарчуване книжок і т. д. уважаю за докази не вистарчаючі, щоби на них можна було опирати своє твердження.

Тригорій Ількевич як етнограф.

Написав *Андрій Франко.*¹⁾

IV.

Тепер подаю ті приповідки, які, що правда, знаходять ся і в рукописі і в друкованім збірничку, та на жаль значно були позмінювані редактором, Я. Головацким. Для ліпшої орієнтації подаю тут приповідки, записані Ількевичем, латинкою, зазначаючи рівночасно всі зміни та варіанти Головацкого в нотках під текстом гражданкою.

Aby Bõh łaskaw, bude¹⁾ batõh traskaw²⁾).

1) Друк. а. 2) Друк. тряскав.

Aby wam siã¹⁾ harbuz ne pokotyw.

1) В друк. „ся“ стоїть по дієслові покотив.

Aby mojã hołowa zdrowa buła¹⁾, to wse harazd bude.

1) В друк. се слово вас.

Andreju, ne bud'¹⁾ swyneju, koły tiã²⁾ lude wełyczajut³⁾).

1) Друк. будьте. 2) Друк. вас. 3) Друк. величають.

Ani w studenij wodi siã ne obmyjesz¹⁾).

1) Друк. не умиєшся.

Ani świazczena¹⁾ woda ne pomoże.

1) Друк. священна.

Ani świazczenow wodow¹⁾ siã ne õdchrystysz²⁾).

1) Друк. священною водою. 2) Друк. не вõдхристишся.

A ty¹⁾ Andruszku, jiz²⁾ juszku, a jã budu mjãsce, bo mene dytyna se³⁾).

1) В друку оба ці слова вас. 2) Друк. будеш тв. 3) Друк. дитина ссе.

Babyna dońka, popowa gospodynĩa a okomoniw kõń — zawsze hła-deńkyj¹⁾).

1) Друк. усе гладонькї.

¹⁾ Див. Записки т. СІХ.

Bez syły daremnyj¹⁾ hniw.

1) В друку хибно надаремный.

Bez soli i¹⁾ chliba chuda²⁾ besida.

1) Друк. бев. 2) Друк. худая.

Bez sudu, bez prawa kazaw bym ho powisyty¹⁾.

1) В друк. замість чотирьох остатніх слів: повѣсили.

Bery sobi¹⁾ Petre na rozum.

1) В друку се слово вас.

Byj¹⁾ zabyj na mene²⁾.

1) Рук. Веј. 2) Друк. него.

Bihdaj i¹⁾ pes maw²⁾ swoju chaťu.

1) Друк. Бодай и. 2) В друку се слово на жіаці приповідки.

Bida bidu porodyła, a bidu i bis¹⁾ ne woźme.

1) Друк. а бѣди и чорт.

Bida tyj¹⁾ kurci, na kotryj²⁾ jăstruba³⁾ do łowiw⁴⁾ zaprawlajut⁵⁾.

1) Друк. тій. 2) Друк. котрій. 3) Друк. сокола. 4) Друк. на лови. 5) Так було первісно в рукоп., а пізнійше поправлено на wprawlajut.

Biłszyj czołowik hromada niź¹⁾ pan.

1) Друк. як.

Błyższa soroczka¹⁾, nyź²⁾ ridnajă teta³⁾.

1) В друку додано: тѣлу. 2) Друк. як. 3) Друк. тѣтка.

Blysza¹⁾ soroczka tiła²⁾, niź kaftan³⁾.

1) Друк. Ближча. 2) Друк. се слово вас. 3) Друк. як жупан.

Błud miă siă dopytaw¹⁾.

1) Друк. допитався.

Bohato wody do mora¹⁾ ujde²⁾, nim toje siă³⁾ stane.

1) Друк. до моря. 2) Друк. ушлине. 3) Друк. заким ся то.

Bohato howoryty¹⁾, a nema szczo sľuchaty.

1) Друк. говорить.

Bohato dwa hryby na raz¹⁾ w borszcz.

1) Друк. сі два слова вас.

Bohatomu czort dity kołysze, a bidnomu ni niăńka ne chce¹⁾.

1) В друк. друга половина сеї приповідки вас.

Bohacz rydko¹⁾ żyje w harazdi²⁾.

1) Так в ркп., друк. рѣдко. 2) Друк. в гараздѣ жіа.

Bohdaj bohatoś¹⁾ wydyl²⁾, a ne maw za szczo kupyty.

1) Друк. Бодай єсь богато. 2) Друк. видѣв.

Bohu sľawa, koły¹⁾ siă dusza napchała.

1) Друк. хвала, що.

Boże daj dobre, a¹⁾ ne dowho czekaty²⁾.

1) Друк. та. 2) Друк. ждати.

Boit siă. szczo by¹⁾ zajać dorohy ne perejszow²⁾.

1) В друк. додано: жу. 2) Друк. перебѣг.

Borh umer, zaczekaj ne żyje, chto ne maje hroszyj, naj ne jist' i¹⁾ ne pje.

1) В друк. сі чотири слова вас.

Brechlywuj¹⁾ sobaku daleko²⁾ czuty.

1) Друк. Брехливу. 2) Друк. далше.

Buw wowk w sity i pered sitew¹⁾.

1) Друк. сътью.

Bude dost¹⁾ odnoho²⁾ sonciä na nebi.

1) Друк. „досить“ в скобках. 2) Друк. єдного.

Cerkow¹⁾ horyt, a liude ruky hryjut²⁾. Gleichgiltig in Gefahr seyn.

1) Друк. Церква. 2) Так у рип., друк. грѣють.

Cyhańska kobyła try dny biżyt, a deń¹⁾ leżyt.

1) Друк. день бѣжить, а три дни.

Chwały mene rote, a ni, to tebe peredere¹⁾.

1) Друк. тя ровдеру.

Chwałyt, jāk by¹⁾ mastyw. Er lobt, wie schmirt.

1) В друку додано: медом.

Chlib najde¹⁾ rohy i nohy. Der Wohlstand bringt den Menschen zum Schlechten und zum Guten.

1) Друк. має.

Chłopec¹⁾ jāk żywoje srybro²⁾.

1) Друк. Хлопець. 2) Друк. срібло.

Chody durniu perciu, szafranu tobi¹⁾ pryczyniu. Der Dumme weiss nicht das Eitle zu beurtheilen.

1) Друк. ти (dat.).

Chot' wywozy ciłyj lis, to wse¹⁾ oden bis. Man soll ihm Tag und Nacht vorpredigen, er bleibt immer ein Tölpel.

1) В друк. додано ще: буде.

Chot' ydu w hostynu, to беру chlib w tajstrynu¹⁾.

1) Друк. торбяну.

Chot' smerdyt, ale¹⁾ smak maje.

1) Друк. коли.

Chromoho psa borzo¹⁾ dohonyty²⁾ można³⁾.

1) Друк. лехко (!). 2) Друк. здогонити. 3) Друк. вас.

Chto bohato maje¹⁾, to²⁾ burczyt, a chto mało, to³⁾ mowczyt. Der Reiche räsonirt, der Arme schweigt.

1) Друк. має багачо. 2) Друк. той.

Chto borsze nasypaw¹⁾, toj borsze i zmołow²⁾. Wer eher angefangen, wird eher endigen.

1) Друк. насипле. 2) Друк. змеле.

Chto w bołoto lize, toho szcze i popchne¹⁾.

1) Друк. й підпхнеть.

Chto w bołoto lize, toj siä powaleje¹⁾. Wer Pech angreift, der besudelt sich.

1) Друк. тот ся покаляє.

Chto wysoko litaje, toj nysko¹⁾ siedaje. Поп. нім.: Je höher das Berg, desto tiefer das Thal.

1) Друк. тот низко.

Chto ôd strachu umeraje¹⁾, tomu witrom²⁾ zwoniat'. Wer als Hase stirbt, hat keinen Nachruhm.

1) Друк. умер. 2) Друк. бдинами.

Chto w piecu¹⁾ liehaje²⁾, druhow³⁾ ôzuchow⁴⁾ (!) dosiâhaje. Wer böses tut, glaubt, daß Andern ebenso handeln.

1) Друк. печи. 2) Друк. лягає. 3) Друк. другого. 4) Друк. ожогом.

Chto dwa zajci¹⁾ honyt, żadnoho ne dohonyt²⁾. Wer zwey Hasen auf ein mahl (sic!) jagt, wird keinen bekommen.

1) Друк. заяць. 2) Друк. догонитъ.

Chto dwoch zajciw¹⁾ honyt, żadnoho ne jme²⁾. Wer zwey Dinge zugleich unternimmt, richtet nichts aus.

1) Друк. два заяць. 2) Друк. не здогонить. Замість сих двох приповідок у другу маємо тільки одну.

Chto dobre¹⁾ jist' i pje, toj w rozum ne tyje²⁾.

1) Друк. богато. 2) В рп. ся приповідка перечеркнена, мб. тому, що записана два рази.

Chto durnewy wybaczyl¹⁾, sto dni²⁾ ôdpustu³⁾ maje. Wer aus dem Wege geht einem Narren, hat Ablass auf hundert Jahre.

1) Друк. wybaczить. 2) Друк. має сто днів. 3) Друк. відпусту.

Chto z¹⁾ psamy perestaje²⁾, nauczył się³⁾ brechaty.

1) Друк. с. 2) Друк. пристає. 3) Друк. навчиться.

Chto liubyt¹⁾ rewne, szalije²⁾ pewne.

1) Друк. любитъ. 2) Друк. жалѣє.

Chto maje pszczoły¹⁾, maje mid, a²⁾ chto maje dity, maje³⁾ smrid. Wer Bienen zieht, hat Honig, wer aber Kinder hat, der hat Sorgen.

1) Друк. пасіку, той. 2) В друку се слово вас. 3) Друк. той має.

Chto maje chlib¹⁾ w torbi, toj zjist' i na horbi.

1) В друку се слово вас.

Chto meszkaje¹⁾ w riâdu, musyt²⁾ daty koliâdu. Wer zur Gemeinde gehört, muß die Gebräuche derselben erfüllen.

1) В друку се слово вас. 2) Друк. мусить.

Chto mowczyt¹⁾, to zloho²⁾ siâ zbude. Wer schweigt, befürchtet keine üble Folgen.

1) Так в рп., в друку: мовчять. 2) Друк. лиха.

Chto na poczatku¹⁾ vyhrywaje²⁾, to³⁾ na kinci ne maje szczo stawyty.

1) Друк. в разу. 2) Друк. выграв. 3) Друк. той.

Chto na sopilku¹⁾ daw, bude²⁾ na nij hraw, a chto ne daw, ne bude na nij³⁾ hraw. Wer Geld gibt, erhält auch die Ware.

1) Друк. сопівку. 2) Друк. той буде. 3) В друку є два слова вас.

Chto ne zaznaw zła, toj¹⁾ ne bude umity²⁾ szanowaty dobra.

1) В друк. се слово вас. 2) Друк. не вмѣє.

Chto ne maje zbroi¹⁾, naj siâ ne wdaje²⁾ w boi.

1) Друк. зброи. 2) Друк. най не йде.

Chto ne stojit¹⁾ o swōj²⁾ hrisz³⁾, toj i szeleha⁴⁾ ne wart.

1) Друж. не стоить. 2) В дружку се слово вас. 3) Друж. гробъ. 4) Друж. шелюга.

Chto ne umije siā mołyty¹⁾, naj ide [na]²⁾ more siā uczyty³⁾.

1) Друж. молиться. 2) Се слово в рип. вас. 3) Друж. учиться.

Chto ore i¹⁾ sije, toj siā nadije.

1) В дружку се слово вас.

Chto perszy¹⁾, toj lutszy²⁾.

1) Так в рип., в дружку: першій. 2) Друж. лѣпшій.

Chto po kładci mudre¹⁾ stupaje, rydko siā w bołoti kupaje²⁾. Wer vorsichtig geht, fehlt nie.

1) Друж. мудро. 2) В дружку замість сеї другої половини приповідки читаємо: той ся в болотѣ не купає.

Chto potapaje, toj i¹⁾ brytwy siā²⁾ fataje³⁾.

1) Друж. тот ся. 2) В дружку се слово вас. 3) Друж. хапає.

Chto protyw Boha, to¹⁾ Bih²⁾ protyw neho³⁾. Der Feind Gottes hat auch Gott zum Gegner.

1) Друж. то и. 2) Друж. Бог. 3) Друж. ньому.

Chto sewyj¹⁾, ne mudry²⁾, ale³⁾ staryj. Pop. Wer grau ist, ist nicht weise, sondern alt.

1) Так у рип., друж. сивый. 2) Друж. не мудрый. 3) Друж. лишь.

Chto służył¹⁾ z łaski²⁾, w toho³⁾ miszok płaskij.

1) Друж. служить. 2) Друж. з ласки. 3) Друж. того.

Chto staje siā owcew¹⁾, toho wołk²⁾ zjist'.

1) Друж. вовцею. 2) Так в рип., в дружку вовк.

Chtoś siā kwasnoho¹⁾ objiwo²⁾, a mene oskoma napala. Jemand hat Böses gemacht, und ich muß büßen.

1) Друж. квасу. 2) Друж. навів.

Chto try roky służyw u dwori¹⁾, try u popa²⁾, a try u żyda³⁾ — to ne wart bilsze, aby ho⁴⁾ powisyły.

1) Друж. у панів. 2) Сі три слова в дружку вас. 3) Друж. у Жидів. 4) В дружку замість сих шістьох слів: того бы лишь.

Chto chlib nosyt¹⁾, nikoho²⁾ ne prosyt. Pop. нім. Wer Brod im Sack hat, braucht nicht zu betteln.

1) Друж. носитъ. 2) Друж. той їсти.

Chto chce zbyraty¹⁾, musyt²⁾ dobroje³⁾ zasijaty. Wer will reichlich ernten, muß einen guten Saamen anbauen.

1) Друж. зберати. 2) Друж. мусить. 3) Друж. добре.

Chto chce pytlowaty¹⁾, toj²⁾ musyt czekaty³⁾. Das Bessere kostet Zeit und Mühe.

1) Друж. пытлювати. 2) Друж. вас. 3) Друж. мусить зачекати, а хто нараз, буде зраз. (Додаток Голов.).

Chto szklānej¹⁾ (sic!) dach²⁾ maje, naj na czużyj³⁾ kamenem ne kiedaje⁴⁾. Pop. Wer ein gläsernes Dach hat, der werfe nicht mit dem Steine auf fremdes.

1) Так у рип., в друку скляний. 2) В друку хибно: дух, що не дає ясного значіння, як бачимо із цитованого мною вище поясненя до сеї приповідки. Пор. Етнографічний Збірник, т. XXVII, ст. 109. 3) В друку хибно: на чужого. 4) Друк. яздає.

Chuda chudoba ne¹⁾ swoho chowaniã. Пор. Unter fremden Aufsucht mästet man das Vieh nicht.

1) В друку се слово, хоча конечно, вас.

Chudyj peš ne stykaje¹⁾ siã, tilko²⁾ sytyj.

1) Друк. скажется. 2) Друк. ино.

Czekaje¹⁾, jãk kaniã na doszcz. Er wartet sehnsuchtsvoll auf das Seilige.

1) Друк. Чигає.

Czem dalij¹⁾ w lis, tym bilsze drew²⁾.

1) Друк. Чим дальше. 2) Друк. дров.

Czerez twoji¹⁾ teliãta i²⁾ w horod ne možu³⁾ siã podywyty⁴⁾. Spricht falsch. Stellt sich unschuldig und hegt böse Gedanken.

1) Друк. бабиніи. 2) Друк. вас. 3) Друк. не можь. 4) Друк. подивитися.

Czy¹⁾ wydysz, czy¹⁾ ne wydysz, to mołczy²⁾. Höre viel, rede weniger.

1) Друк. Цы, цы. 2) Очевидно польонізм, у друку: мовчи.

Czym byk nawyk, toho¹⁾ i rewе. Пор. нїм. Gewohnheit ist die zweite Natur.

1) Друк. тым.

Czy¹⁾ siã wraczymy, czy¹⁾ ne wraczymy, naj siã²⁾ zobaczymo.

1) Друк. Цы, цы. 2) Друк. нехай ся хоть.

Czyja¹⁾ dusza czosnyku²⁾ ne jiła, to i smerdity ne bude³⁾.

1) Друк. Чія. 2) Друк. часнику. 3) В друку замість другої половини приказки: не буде смердѣла.

Czoho by ślipyj¹⁾ chti²⁾, kołyby³⁾ plit wydiw?

1) Друк. слѣпащиче. 2) Друк. хотѣв. 3) Друк. кобы.

Czoho oko¹⁾ ne wydyt²⁾, toho serciu ne žal.

1) Друк. очі. 2) Друк. видять.

Czoho ślipyj płacze? — Bo steżky ne wydyt¹⁾.

1) Друк. не баче.

Czółowik tilko¹⁾ raz dast' siã z rozumu zwesty. Der Kluge läßt sich nur einmahl betrügen.

1) Друк. хибно: не дається лише.

Czółowik jak¹⁾ bańka na wodi. Das Leben des Menschen gleicht einer Wasserblase.

1) Друк. Ч. на свѣтъ, як.

Czomu ditko¹⁾ mudryj? — Bo staryj.

1) Друк. чорт.

Czużyj¹⁾ ruku ľehki²⁾, ale³⁾ ne pożyteczni. Jeder sorgt für sich, aber nicht für einen Anderen.

1) Друк. Чужій. 2) Друк. лежніи (sic!). 3) Друк. та.

Czużymy rukamy dobre¹⁾ ohoń braty.

1) Друк. тилько.

Czużych bohiw szukaje, a swoich w domu¹⁾ maje.

1) Друк. дома.

Daw Bih duszu jāk w hruszu, woliw w¹⁾ kozu, to by mołoko²⁾ dawala³⁾. Ein Mensch ohne Geist taugt zu nichts.

1) В друку се слово вас. 2) Друк. молока. 3) Друк. дала.

Daw jomu¹⁾ bobu²⁾ zjisty. Er hat ihm eingepfeffert.

1) Друк. му. 2) Друк. додано: залѣзного.

Daj, didu¹⁾, pałyciu, a tebe naj psy zjidiāt'. Pop. Jemandem die Waffe geben und sich der Gefahr aussetzen.

1) Друк. старче.

Daj komu žinku, a sam truby w krużiwku¹⁾. Gib Jemandem Brod und selbst leide Noth.

1) Друк. кузѣвку.

Daj myni¹⁾, Boże, takij²⁾ rozum s peredu³⁾, jāk Rusyn maje s zadu⁴⁾.

1) Друк. менѣ. 2) Друк. той. 3) Друк. на перед. 4) Друк. що Русини на послѣд.

Daj tobi¹⁾ Boże tilko hadky, abyś o mni zabu²⁾.

1) Друк. ти. 2) Так рип., друк. забув.

Daremno¹⁾ s suchoji kiernyci²⁾ wodu braty.

1) Друк. дармо. 2) Друк. кирницѣ.

Darmo suszysz mōzh¹⁾, neboże, krupa jahłow²⁾ byt[y]³⁾ ne może. Umsonst ist deine Bemühung.

1) Друк. голову. 2) Друк. пшевом. 3) Друк. бути.

Dwom panam trudno¹⁾ służyty.

1) Друк. тяжко.

De Bih sobi¹⁾ cerkow stawyt²⁾, tam zaraz sobi³⁾ dit'ko i⁴⁾ korszmu.

1) Друк. се слово вас. 2) Друк. ставить. 3) В друку сі два слова вас. 4) Друк. вас.

De wełyka¹⁾ rada, tam ridkiej²⁾ borszcz.

1) Друк. великая. 2) Друк. рѣдкій.

De wse hostyna, tam hołod ne daleko¹⁾.

1) Друк. не далекий.

De ditko¹⁾ ne może²⁾, tam babu poszle.

1) Друк. чорт сам. 2) Друк. зможе.

De dit'ko¹⁾ ne posijaw²⁾, tam siā baba wrodyt³⁾. Wo der Teuffel nicht gesäet hat, dort kommt seine Mutter auf.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. посѣв. 3) Друк. вродить.

De dobre pywo, ne treba¹⁾ wichy. Wo gutes Bier ist, braucht man keinen Schild.

1) Друк. не треба й.

De kum, a¹⁾ de korowaj.

1) В друку вас.

De nema łyciä, tam nema wstydu¹).

1) Друк. встыда.

Dere koza łozu, a chłop kozu, a chłop¹) pan, a pana jurysta, a jury-
stu²) trysta. Jeder hat seinen Wurm, der ihn naget.

1) Друк. додано: Жяд, а Жяда. 2) Друк. юриста.

De rozumu ne staje, tam syły dobuwaj¹). Wo der Verstand fählt,
dort strenge die Kraft an.

1) Друк. добуває.

De-ś ne daw hrosza, ne wtykaj¹) nosa. Menge dich nicht in fremde
Geschäfte.

1) Друк. там не пхай.

De-ś ne posijäw¹), to win²) tam zijde. Er muß überall seyn.

1) Друк. Де го не посієшь. 2) В друк. ті два слова вас.

De siä dwom waryt¹), tam siä i²) tretuj pożywy³).

1) Друк. варить. 2) Сі три слова в друк. вас. 3) Друк. поживить.

De siä toj chlib podiw¹), szczo-śmy²) wczera³) zżyły.

1) Друк. дівся. 2) Друк. що-сьмо. 3) Друк. вчора.

Desiät' raz¹) mir, a raz ulny. Überlege paar Mahl, bis du etwas un-
ternimmst.

1) Друк. расоѵ.

De tebe¹) prosiät', ne wczaszczaj, a²) de ne prosiät', ne buwaj.

1) Друк. тя. 2) В друку вас.

De tonko¹), tam siä rwe. Der Arme verliert das Brot aus dem Bettel-
sacke.

1) Друк. тонше.

De szczastie ustało¹), tam i przyatelj²) mało.

1) Друк. упало. 2) Друк. и приятель.

Dytyna szczo¹) postupy²), to łupy³).

1) Друк. що ся. 2) Друк. поступить. 3) Друк. лунить.

Didu, selo horyt! Jä torbu беру i dali¹) idu. Ein Bettler in seinem
Gewande ist gleichgültig bey seinem Brande.

1) Друк. на друге.

Dit'ko¹) ho tut²) prynisł³).

1) Друк. Дѣдько. 2) Друк. сюда. 3) Друк. принѣс.

Dla¹) kompaniji dał siä²) Cyhan powisyty.

1) Друк. При... 2) Друк. дався.

Dme siä, jāk lehkje na vodi¹). Er bläht sich, wie ein Frosch im
Wasser.

1) Друк. в борщи.

Dneś myni, a¹) zawtra tobi.

1) Друк. менѣ, завтра.

Dobra wola stojit¹) za uczynok.

1) Друк. стане.

Dobra¹⁾ gospodyn²⁾, koły je³⁾ w sudyni. Es ist keine Kunst eine gute Wirthin zu seyn, wenn in der Kammer alles im Vorrathe liegt.

1) Друк. Добре. 2) Друк. господинъ (dat.). 3) Друк. є повно.

Dobre howoryty, koły¹⁾ ne bołyt²⁾. Dem ist leicht zu reden, wem es nicht wehe tut.

1) Друк. кого. 2) Друк. болить.

Dobre psowy i¹⁾ mucha. Dem Hunde ist auch eine Mücke gut, wenn er hungrig ist.

1) Друк. Добро псу.

Dobre siä pestyty¹⁾, koły²⁾ je de siä zmistyty³⁾.

1) В рукоп. хибно: pystyty. 2) Друк. коли ся. 3) В рукоп. zmistyty.

Dobre toho straszty, szczo¹⁾ siä boj²⁾. Einen Furchtsamen ist leicht zu schrecken.

1) Друк. же. 2) Друк. боить.

Dobre szelity¹⁾, koły prystupaje. Wenn es gut geht, so artet man aus.

1) Друк. дурѣти.

Dobryj¹⁾ dity winec²⁾, a złyj³⁾ konec⁴⁾.

1) Друк. Добрій. 2) Друк. вѣнецъ. 3) Друк. лихій. 4) Друк. конецъ.

Dobryj pes lutszyj, niż¹⁾ złyj czołowik.

1) Друк. лучший, як.

Dobroje¹⁾ nykoły²⁾ siä ne sprykryt³⁾.

1) Друк. Добре. 2) Друк. вѣколи. 3) Друк. не укучится.

Do hotowoho chliba najde¹⁾ siä hubu²⁾.

1) Друк. знайде. 2) Друк. губа.

Domowoho złodija nykoły siä ne ustereżesz¹⁾. Vor einem Hausdiebe hilft das Verschließen nicht.

1) В друк. замість чотирьох останніх слів: вѣхто не встерече.

Do oruża, do chliba i¹⁾ noża!

1) Друк. та до.

Dopoty¹⁾ zban²⁾ wodu nosyt³⁾, dopoky⁴⁾ siä ucho ne urwe.

1) В рукоп. Dopoty; в друку: Доси. 2) Друк. збанок. 3) Друк. носить. 4) Друк. доки му.

Do sity pade¹⁾, chto z durnem²⁾ krade.

1) Друк. впаде. 2) Друк. з дурным.

Dureń psowy oczy promyw¹⁾. Nur der Dumme reiß dem Hunde die Augen aus.

1) Рук. промы; друк. псує.

Durnewy zawsze¹⁾ wicznaĵa pamjät¹⁾. Der Dumme und der Todte sind Brüder.

1) Друк. вас.

Durnewy i Böh¹⁾ siä ne protywyt²⁾.

1) Друк. хибно: Böh. 2) Друк. противится.

Durne¹⁾ daje, a rozumne²⁾ bere.

1) Друк. Дурный. 2) Друк. разумный.

Durnyj¹⁾ i w Kijowi²⁾ ne kupył rozumu. Ein Narr bleibt überall ein Narr.

1) В рп. Durnej. 2) Так у рп., у друку: Кієвъ.

Durnyj nosyt serce na jâzyci, a mudryj derżył ho¹⁾ w serciu²⁾.

1) В друку оба слова вас. 2) Друк. в серци.

Gazda¹⁾ ciloju hubow²⁾. Ein Wirth im ganzen Sinne.

1) Друк. Гавда. 2) Друк. губою.

Hadynu maje za pazuchow¹⁾ — ne wir²⁾.

1) Друк. за пазухою. 2) Друк. оба сі слова вас.

Hadka za morem¹⁾, a smert' za płeczamy.

1) Друк. за горами.

Narazdowy ne chce, a biđi¹⁾ musyt.

1) В друк. хибно: бѣду.

Hej hej! tu ne w¹⁾ doma, de²⁾ macnu, to sołoma!

1) Друк. та не. 2) Друк. куда.

Hyrkij¹⁾ świt, tało y mama oslip, a dity na²⁾ pomacky chodiat³⁾.

1) В рп. поправлено на: Hörkij. 2) В друку се слово вас. 3) В друк. ходять.

Höst¹⁾ dnie perszoho²⁾ jāk³⁾ złoto⁴⁾, druhojho jāk⁵⁾ srybro⁶⁾, a⁶⁾ tre-toho jāk³⁾ mid', a czetwertoho i⁷⁾ do domu jid'.

1) В рукописі було первісно: Hyst'; друк. Гѣсть. 2) Друк. першого дня. 3) Друк. вас. 4) Друк. золото. 5) Друк. срібло. 6) Друк. вас. 7) Друк. вас.

Höst¹⁾ ne proszenyj ne barzo²⁾ buwaje tuczenyj.

1) В рп. було первісно Hyst'. 2) В друку дуже.

Hłuchoho i¹⁾ nimoho prawdy²⁾ siā³⁾ ne dopytajesz.

1) В друк. а. 2) Друк. справи. 3) В друку сей заміненник по дієслові.

Hłuchoho siā pytaj¹⁾, a win siā Bohu mołył²⁾.

1) Друк. пытайся. 2) Друк. молиться.

Hłań w¹⁾ sebe, bude z tebe.

1) Друк. на.

Howory Hryciu¹⁾. Er spricht immer das Seinige.

1) В друку додано: богородицю.

Howoryła nebiżeczka¹⁾ do samoji smerty, a jāk umerła, to nohy do hory²⁾ zaderła.

1) Друк. небіжченка. 2) Друк. оба слова вас.

Howory Petre z chwostom¹⁾. Цікава німецька паралеля: Kannst so Etwas einem deines gleichen sagen (Volkssage), спеціально тому, що як показує слово в скобках, повстала вона на основі народного оповідання.

1) Друк. с фостом.

Hołyj siā¹⁾ rozboju ne bojīt²⁾.

1) В друку „ся“ стоїть по „боят“. 2) В друк. додано: мокрый дощу не лягається.

Hołowa od¹⁾ kłopotu tryszczyt²⁾, a bidi siā chce wesile³⁾.

1) Друк. вѣд. 2) Друк. тріщить. 3) Друга половина приповідки в друку вас.

Hołowow muru¹⁾ ne probjesz.

1) Друк. стѣны.

Hołodnyj u kijā siā ne bojit¹⁾.

1) Друк. не боится.

Hołodnych i mucha skołotył (powadył¹⁾).

1) В друку тільки вар. поводити. Пор. нім. Die Hungrigen kann auch eine Fliege erzürnen.

Hołodnomu zawsze¹⁾ połudne.

1) Друк. завжди.

Hołodnomu, koźde jidło¹⁾ dobre jomu²⁾.

1) Друк. кожда страва. 2) І в ркп. і в друку се слово зайзне. Пор. нім. Dem Hungrigen schmeckt jede Speise gut.

Horiłka¹⁾ ne diwka, a maczucha ne mama²⁾.

1) Друк. Горівка. 2) Друк. мати.

Hornec¹⁾ kōłłowy dohaniaje, a obydwā²⁾ mutniji³⁾. Ein Narr lacht den Anderen aus und ist selbst dumm.

1) Друк. Горнець. 2) Друк. оба. 3) Друк. смільніи.

Horochoł o ścinu¹⁾ kydaje.

1) Друк. Горох на стѣну.

Hradu, tuczy ujszoł¹⁾, a złych ruk ne ujszoł¹⁾.

1) В друку хибно: увійшов.

Hrych łyczkom¹⁾ zawjazaty²⁾ i pōd stōł schowaty. Пор. Es ist Sünde, so was unterm Tische zu halten.

1) Друк. не лычком. 2) Друк. вязати.

Huku puku za talar, a roboty¹⁾ za szostak. Viel Geschrey, wenig Arbeit.

1) В друку хибно: чоботы.

Hulaj dusza w tili, poky¹⁾ koszty cili²⁾.

1) Друк. коли. 2) Друк. в цілѣ.

Jāka spowid¹⁾, takie rozhriszenyje²⁾.

1) Друк. исповѣдь. 2) Друк. розгрішення.

Jāk by wtiew¹⁾.

1) Друк. втѣв.

Jāk by szło o hołowu¹⁾.

1) Друк. о г. йшло.

Jāk bida, to do Żyda, a¹⁾ myne bida, naj dit'ko²⁾ wozme³⁾ Żyda.

1) Друк. а як. 2) Друк. дѣдько. 3) Друк. бере.

Jāk budesz panom, to wse budesz maw¹⁾ darom.

1) Друк. брав.

Jāk w pekło (wodu)¹⁾ kienuw²⁾.

1) В друку сей вар. вас. 2) В друку повнійше: кинув, так загинув.

Jāk dobra hodyna, najde siā i¹⁾ rodyna.

1) Друк. то знайдеться.

Jāk dudy nastrojāt', tak ony¹⁾ hrajut²⁾.

1) Друк. дуды. 2) Друк. и грають.

Jäkie derewo, takyj klyn, jakyj otec¹⁾, takyj syn.

1) Друк. якій батько.

Jäkie jichało, takie j najszło¹⁾.

1) Друк. здыбало.

Jäkiej bis¹⁾ peczenyj, takiej i²⁾ warenyj.

1) Друк. Якій дѣдько. 2) Друк. такий и.

Jäkie czestowanie¹⁾, takie diekowanie²⁾.

1) Друк. частованье. 2) Друк. дякованье.

Jäk zbiże¹⁾ w oborozi, to nadijã w Bozi.

1) Друк. жито.

Jäk zyzwaw¹⁾, tak zyzwaw¹⁾, aby szczo daw.

1) Друк. звав.

Jäk¹⁾ z rozumnym howoru²⁾, to i sam³⁾ siã rozumu naberu; a jäk⁴⁾ z durnem⁵⁾ howoru⁶⁾, to i swõj straczu⁷⁾.

1) Друк. Коли. 2) Друк. говорю. 3) Друк. сі два слова вас. 4) Друк. сли.

5) Друк. з дурным. 6) В друк. се слово вас. 7) Друк. згублю.

Jakyj dit'ko¹⁾ Chymka, taka jeho žynka²⁾.

1) Друк. Якій дѣдько. 2) Друк. жінка.

Jäk ne dasy s proźby, dasz¹⁾ s prynuky, a czoho proźba ne dokaże, to dokażut²⁾ buky.

1) Друк. то даси. 2) Друк. докажуть.

Jäk ne peredresz¹⁾ oczy, to peredresz¹⁾ moszonku.

1) Друк. продрешь.

Jäk ohniu siã stereże¹⁾.

1) Друк. стережеся.

Jäk pryjszło¹⁾, tak piszło²⁾.

1) Друк. прийшло. 2) Друк. ся розійшло.

Jäk świt nastaw, to pör¹⁾ ne swystaw.

1) Друк. рак. Се очевидно поправка Головацного і то в клерикальнім дусі.

Jäk siã napuw¹⁾, to siã do kiernyci płeczyma²⁾ obernuw³⁾.

1) Друк. напився. 2) Друк. задом. 3) Друк. обернувся.

Jiw by kõt rybu, ałe¹⁾ w wodu ne chce.

1) Друк. а.

I w¹⁾ doma mene ne łysziej²⁾, i s sobow³⁾ ne bery⁴⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. лиши. 3) Додано потім: мя. 4) В ркп. хибно: бере.

I w pohodu czasom perun¹⁾ udaryt²⁾.

1) Друк. грѣм. 2) Друк. ударить.

I w¹⁾ syna hyrka hostyna²⁾, a w dońkie³⁾ przybude bidońkie⁴⁾.

1) Друк. И у. 2) Друк. гóрва година. 3) Друк. у доньки. 4) Друк. бѣдоньки.

I w starij peczy dit'ko¹⁾ pałyt²⁾. Das Alter schützt nicht vor Thorheit.

1) Друк. дѣдько. 2) Друк. топить.

Ide¹⁾ swojim²⁾ dworom. Auf seiner eigener Fuß leben.

1) Друк. Иде с. 2) Друк. своим.

Jid' kobyła, chot' jeś tre¹⁾ dny niczoho²⁾ ne jiła.

1) Так в ркп., друк. три. 2) Друк. вас.

Jist'¹⁾ pes psa, koły barana nema²⁾).

1) Друк. Зѣсть. 2) В друку оба слова переставлені.

I kwasne jăbłuko¹⁾ robak²⁾ hryze.

1) Друк. квасницю. 2) Друк. хробак.

I pered moimy woroty¹⁾ sonce zaswitaє.

1) Друк. нашими воротами колись.

I ryba ne płyne protywy¹⁾ bystroji wody²⁾).

1) В ркп. хябно: prostow. 2) В ркп. bystroj wody, а в друк. быстрий водѣ.

Ichała Chyma z Jerusałyma, wōzok tyrkocze¹⁾, Chyma siă rehoczē²⁾).

Den Dummen bringt alles zum Lachen.

1) Друк. скрегоче. 2) Ркп. ryhocze.

I chołodno i hołodno¹⁾ i do domu daleko.

1) Друк. И голодно и холодно.

I czortowy treba czasom swiczu¹⁾ zapalyty²⁾).

1) Друк. свѣчку. 2) В ркп. додано варіант „поставити“ в скобках.

I jă siă nauczu¹⁾ po semōj dytyni²⁾ diwoczyty. Ich werde auch nach dem Schaden klug.

1) Друк. научуся. 2) Друк. дитинѣ.

Każe dytyna, że¹⁾ byta, ale ne każe²⁾, za szczo.

1) Друк. що. 2) Друк. скаже.

Kazaw pan, musiw¹⁾ sam.

1) Друк. та зробив.

Kyjow¹⁾ ne razem²⁾ zbudowanyj.

1) Друк. Кѣев. 2) Друк. вѣд разу.

Kōlko wosku, tilko i świczky taj ładanu¹⁾).

1) Друк. сѣ два слова вас.

Kōń znaє, de ho¹⁾ sidło dolihaje.

1) Друк. як му.

Kōt łownyj, chłop mownyj to siă wsiudy pożywiat'¹⁾).

1) В друку зам. чотирьох останніх слів: всюда поживится.

Kłyn kłynom tilko można wybyty¹⁾).

1) Друк. зам. сих трьох слів: выбивають.

Koby mniă¹⁾ hryz²⁾ czobit, to by myni³⁾ ne žal, a to chodak, taj szcze ne tak.

1) Друк. мя. 2) Ркп. hryżł. 3) Друк. вас.

Koby¹⁾ ne huba, buła by²⁾ szuba. Müßte man nicht auf Nahrung ausgeben, so hätte man schöne Kleider.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. додано: золотая.

Koby¹⁾ ne žynka²⁾, ne dity, to by dobre³⁾ w koreczmi sydity.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. сѣ два слова вас. 3) Друк. лишебы.

Koby¹⁾ pes ne buw²⁾ siw³⁾, to by buw⁴⁾ zajăciă złowyw.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. вас. 3) Друк. сидѣв. 4) Друк. тоб.

Koby¹⁾ swyniă rohy mała, to by wsiu czeredu²⁾ wykołōła.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. всѣ бы люди.

Kowal kleple, poky¹⁾ teple.

1) Друк. доки.

Koho siä wczeryt bida¹⁾ z ranku, toho deržyt siä až do poranku²⁾.

1) В друк. оба слова переставлено. 2) Друк. останку.

Koho szczastiä¹⁾ zhubyty chce, rozum mu²⁾ widbere.

1) Друк. щастье. 2) Друк. тому перше р.

Koždyj мае swoho mula, szczo¹⁾ ho hryze.

1) Друк. моля, же.

Koły hroszi howoriat, druhi¹⁾ musiät huby stułyty²⁾.

1) Друк. говорить, то всѣ. 2) Друк. мусять г. постулювати.

Koły diwci schodyt na wini¹⁾, to zbabije.

1) Друк. хибно: на вѣнцѣ. —

Koły na medwedia upade mała hałuż, to rewe¹⁾, a jak wełyka, to mowczyt²⁾.

1) Друк. бурчить. 2) Друк. мовчить.

Koły¹⁾ ne w ład, to²⁾ z swoim nazad.

1) Друк. Коли мов. 2) Друк. то я.

Koły¹⁾ swyniä w bołoti, to mowyt, że²⁾ krasna.

1) В друк. додано в скобках „шановавши сонѣнько св., образы св. и людей добрых“. 2) Друк. що.

Koły siä wstydaiesz¹⁾, nakryj siä²⁾ reszetom.

1) Друк. стыдаешься. 2) В друк. вас., а в натомісь: решетом голову.

Koły siä zaczynaє zwada, to¹⁾ ne pomoże dobra²⁾ rada.

1) Друк. вас. 2) Друк. и.

Koły siä syroti żenyty, to¹⁾ nōcz małaja²⁾.

1) Друк. тогдѣ. 2) Друк. маленька.

Koły-ś w swobodi, myśl¹⁾ o pryhodi.

1) Друк. гадай.

Koły trwoha¹⁾, to do Boha, a jāk²⁾ po trwozi¹⁾, zabuw³⁾ o Bozi.

1) Друк. тревога, тревожѣ. 2) Друк. вас. 3) Друк. забуде.

Koły¹⁾ umre dytyna, to mała dołyna²⁾, a jāk umre³⁾ mama, to wełyka jāma.

1) Друк. Як. 2) Друк. щербина. 3) Друк. тато або...

Komu¹⁾ Bōh hodyt²⁾, tomu i ohoń³⁾ horyt⁴⁾.

1) Друк. Коли. 2) Друк. годить. 3) Друк. то й вогонь. 4) Друк. горить.

Komu szczastiä raczyt¹⁾, to²⁾ i na kijowi³⁾ wypłyne.

1) Друк. щастье рачить. 2) Друк. той (ille). 3) Друк. вірнійше: кієвъ = кію.

Korowu trymaje, a¹⁾ druhyj mołoko jist²⁾.

1) Друк. а хто. 2) Друк. вѣдає.

Kotora¹⁾ korowa bohato rewe, to²⁾ mało mołoka daje.

1) Друк. Котра. 2) Друк. тота.

Krapla cziesta¹⁾ doszczu kamiń podirawyt²⁾.

1) Друк. Часта крапля. 2) Друк. подѣравить.

Krasne¹⁾ pire na wudwodi, ałe²⁾ sam smerdiäczyj³⁾.

1) Друк. Краснов. 2) Друк. на вудвудѣ, али. 3) Друк. смердить.

Krasnosty¹⁾ na tareły ne krajut²⁾.

1) Друк. Красы. 2) Друк. крають.

Kruty ne werty, ta¹⁾ treba wmerty.

1) Друк. Куда крути, туда верти, таки.

Krutyt siä, jāk posolenyj pyskir¹⁾.

1) Друк. вьюн.

Kuda ihła¹⁾, tuda i nytka.

1) Друк. голка.

Kuda pizow¹⁾ Łeś, to wsiuda²⁾ uweś.

1) Друк. по́де. 2) Друк. всюды.

Kudy¹⁾ za hrōsz tanciowaty²⁾.

1) Друк. Куда ему. 2) Друк. танцювати.

Kum ne swyniä¹⁾, aby ciłe²⁾ jājce w borszczy zjiw.

1) В друк. додано в скобках: простѣть ми се слово. 2) Друк. вас.

Kurwi pluj w łyce¹⁾, a²⁾ ona³⁾ każe, szczo doszcz ide.

1) Друк. в очи. 2) Друк. вас. 3) Друк. вона.

Kurka zbōże rezhrebuje¹⁾, a w smitju zerna szukaje.

1) Друк. розгребает.

Kuchti ne¹⁾ do patyny. Поп. Der Kuchjunge ist nicht zum Küssen der Patina.

1) Друк. Куда кухтѣ.

Linywyj¹⁾ i²⁾ w swojej chati zmokne.

1) В рип. Linewy. 2) В друк. вас.

Liubimo siä jāk bratja, a torhujmo siä¹⁾ jāk Żydy.

1) Друк. рахуймося.

Łaska pańska¹⁾ do poroha.

1) Друк. Панська ласка.

Łastōwky wylitajut¹⁾, wesnu obwiszczajut²⁾.

1) Друк. вилітають. 2) Друк. погоду обвіщають.

Łyży¹⁾ meni huby, koły hyrki, a koły²⁾ sołodki, to jă³⁾ sam sobi³⁾ obłyžu⁴⁾.

1) В рукоп. Łyże. 2) Друк. а сли. 3) Друк. вас. 4) Друк. злижу.

Łysa złowyj¹⁾. Er hat den Rock verbrannt.

1) Друк. зловити.

Łycha¹⁾ iskra wse pole spałyła i sama zhasła.

1) Друк. зла.

Łychyj peredobidok najłutszyj¹⁾ obid popsuje.

1) Друк. и најлѣпшій.

Łowył¹⁾ wowk, a dali²⁾ i wowka złowiat'.

1) Друк. „Ловив“, яке повторено також по „вовк“. 2) Друк. колись.

Łutsza w domu¹⁾ horoch-kapusta, nyż na wōjni kurka łusta.

1) Друк. Лутшій дома.

Łutsze dneś worobec¹⁾, jāk zawtra hołubec²⁾.

1) Друк. Лутшій нинѣ горобець. 2) Друк. голубець.

Łutszyj funt¹⁾ złota²⁾, niż cetnar³⁾ ołowa. Die Tugend ist besser ohne Ehre, als Ehre ohne Tugend.

1) Друк. Лутше око. 2) Друк. золота. 3) Друк. камѣнь.

Łuczsza¹⁾ odna świczka pered sobow, niż²⁾ za sobow. Es ist besser, wenn das Licht vor mir brennt, als hinter mir.

1) Друк. Лутша. 2) Друк. додано: двѣ.

Łuczsze hoduwały, niż¹⁾ pomynaty.

1) Друк. Лутше годовати, як.

Majet się¹⁾, jāk horoch pry doroz²⁾.

1) Друк. Маюся. 2) Гол. додав: хто йде, то скубе.

Myż¹⁾ dwoma²⁾ sokiera³⁾ zhyнула⁴⁾.

1) Так в ркп., друк. Меже. 2) В друку дод. „своими“. 3) Друк. сокира. 4) В ркп. zhenula.

Mynuly tyi roky, szczo rozperały¹⁾ boky.

1) Друк. розперались.

Mysły w nebi, a nohy w popeli¹⁾. Er hat hohe Gedanken und kleines Vermögen.

1) Друк. в постели.

Mysły do wójta¹⁾ ne pozywajut. Gedanken sind zollfrey.

1) Друк. до суку.

Mizynyj¹⁾ pałeć mi²⁾ toje³⁾ powiw.

1) В ркп. хибно: Nyzyni; друк. Мѣзиний. 2) Друк. менѣ. 3) Друк. тото.

Mińba tölko¹⁾ odnomu służyt²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. панув.

Mowczynka¹⁾ ne puszyt i²⁾ hołowky³⁾ ne suszyt.

1) Друк. Мовчанка. 2) Друк. вас. 3) Друк. головоныи.

Mudra hołowa ne dbaje na złyj¹⁾ słowa.

1) Друк. лихія.

Muż i¹⁾ żona, to odna²⁾ sotona.

1) Друк. а. 2) Друк. една.

Mjäsom się chwałyt¹⁾, a²⁾ juszky ne jiw.

1) Друк. хвалитсья. 2) Друк. а він и.

Nawczu ją tebe w piątncyu¹⁾ kieszku²⁾ jisty.

1) Друк. середу. 2) Друк. кишку.

Na hniw nema likarstwa¹⁾.

1) Друк. лѣкѣв.

Nadijāw się did na obid, lih spaty ne jiwszy¹⁾.

1) Друк. та без вечери лѣг спати.

Nadijā się w kut skryła¹⁾.

1) Друк. скрилася.

Na druhoho prymowa, a na sebe¹⁾ ani słowa.

1) Друк. о собі.

Na złodijowy¹⁾ szapka horyt²⁾.

1) Друк. злодѣю. 2) Друк. горить,

Naj¹⁾ bude hreczka, aby ne buła supereczka²⁾. Es soll bey deinem bleiben, um den Streit auszuweichen.

1) Друк. Нехай. 2) Друк. най не буде суперечка.

Naj i¹⁾ ślipyj kamiń u wodu kyne²⁾, to i wyduszczyj ne najde.

1) Друк. вас. 2) Друк. верже.

Najlutsze siã sweju piedoju¹⁾ miryty.

1) Друк. своєю пядью.

Najluczsza spółka: muž i¹⁾ żynka.

1) Друк. чоловік та.

Naj siã toho ne zabahaje¹⁾, szczo siã chaty ne trymaje²⁾.

1) Друк. бажить. 2) Друк. держить.

Najszoł cerkow¹⁾ Bohu siã mołyty²⁾.

1) Друк. Знайшов церковцю. 2) Друк. молитися.

Na łedi¹⁾ nichto²⁾ chatu ne stawyt³⁾.

1) Друк. їеду. 2) Друк. не дурный. 3) Друк. ставить.

Na Łuky¹⁾ nema chliba ni²⁾ muky.

1) Друк. святого Л. 2) Друк. анї.

Napast' na hładki (sic!) dorozi najde¹⁾.

1) Друк. здыбле.

Na Podółu chlib na¹⁾ kilu i²⁾ kowbasamy płoty horodzeni³⁾.

1) Друк. по. 2) Друк. а. 3) Друк. плót гороженный.

Na psa wroki¹⁾ na kota zawalki²⁾.

1) Друк. уроки. 2) Друк. помысл.

Na swoji¹⁾ ruki najdu wsiuda muki.

1) Друк. мои.

Na smert' nema lików¹⁾.

1) Друк. вѣдь.

Nastawyło siã psowy¹⁾ w zuby.

1) Друк. вовкови.

Na stare smitiã¹⁾ siã wertaje²⁾.

1) Друк. смѣтьє. 2) Друк. вертайся.

Na tobi¹⁾, synu, raka, nabuchaj siã taj mowczy²⁾.

1) Друк. ти. 2) Друк. та молоти.

Na toje kowal kliszczu trymaje¹⁾, szczo by jeho w ruki ne pekło.

1) Друк. держить.

Natiãhajet siã, jãk wołk¹⁾ do roboty.

1) Друк. пес.

Na czyjim wozi jidesz, toho piśń¹⁾ spiwaj.

1) Друк. пісеньку.

Na szczastiã¹⁾ wsiliakie²⁾ maj serce odnake³⁾.

1) Друк. щастье. 2) Друк. вшеляке cursive. 3) Друк. еднаке.

Na szczo swyni pereł¹⁾

1) Друк. монисто.

Ne bery¹⁾ psa za chwōst, bo tiã wkusyt²⁾.

1) Друк. тягни. 2) Друк. вкусить.

Ne byty kuma, ne pyty¹⁾ pywa.

1) В друк. доповнено: з ним; в рпц. хибно były.

Ne bude s psa solonyna¹⁾.

1) Друк. сала.

Ne budesz palec lyzaty¹⁾.

1) Друк. палця лызав.

Ne wełyka ricz, szczo¹⁾ w chati picz.

1) Друк. шо є в...

Ne wydila sowa sokoła, a¹⁾ jāk uzdrila, to²⁾ umliła.

1) Друк. вас. 2) Друк. ажь.

Newidomist' hrichu ne tworyt¹⁾.

1) Друк. чинить.

Ne wrodyw siā¹⁾ krasnyj, ale²⁾ szczasnyj.

1) Друк. родися. 2) Друк. но родися.

Ne vse dobre¹⁾, szczo smakuje.

1) Друк. добро.

Ne vse złoto, szczo¹⁾ siā swityt²⁾.

1) Друк. все то золото, шо. 2) Друк. свѣтитъ.

Ne vse to prawda, szczo na wesilu pleszczut¹⁾.

1) Друк. ладкають.

Ne wsim odnakowo¹⁾ dano: odnomu syłu²⁾, a druhomu resztu³⁾.

1) Друк. однако. 2) Друк. ситце. 3) Друк. решѣтце.

Ne wsiākomu duchowy¹⁾ wir. Traue nicht Jedem.

1) Друк. духу.

Ne howory pyszno, aby ty¹⁾ na złe ne wyszło.

1) В рпц. хибно: tiā; друк. тѣ.

Ne hordun: szczo dostane¹⁾, to w kawdun²⁾... j pōłknuł³⁾.

1) Друк. достає. 2) Друк. то ковтує. 3) В друк. вас.

Ne hraj kōtko¹⁾ s medwedim²⁾.

1) Друк. кōтка. 2) Друк. з медведем, бо тя здавить.

Ne hrij hadynu za pazuchow¹⁾, bo jāk siā rozyhrije, to tiā²⁾ wkusyt³⁾.

1) Друк. гадюки в пазусѣ. 2) Сї слова поч. від „jāk“ в друк. вас. 3) Друк. укусить.

Ne do tebe siā pyło¹⁾.

1) Друк. пилося.

Ne zaznawszy złā, to¹⁾ ne bude i²⁾ dobra.

1) Друк. бѣды. 2) Друк. вас.

Ne zaspyt hruszky¹⁾ w popeli. Er verschlaft nichts.

1) Друк. заспить грушок.

Ne zatrubyt' tak¹⁾ pes, jāk wowk. Der Hund ist nicht im Stande so zu heulen, wie der Wolf.

1) Друк. вас.

Ne z odnoho pieca¹⁾ chlib jiw. Er war in der Welt.

1) Друк. з одной печи,

Ne każy złodij, poky-ś za ruku ne złowy¹⁾).

1) Друк. схопив.

Ne kijom¹⁾, to pałkoju²⁾).

1) Друк. кіом. 2) Друк. то го палков.

Ne kłady psowy pałec¹⁾ w zuby, bo wkusyt²⁾).

1) Друк. палцѣв. 2) Друк. вкусить.

Ne kusaj¹⁾ i ne lży.

1) Доповнено в друку: не стиж.

Nema lisa bez wowka, nema¹⁾ seła bez złych liudyj²⁾).

1) Друк. а. 2) Друк. без лихого чоловіка.

Nema prypowisty¹⁾ bez prawdy. Es ist kein Sprichwort ohne Lehre.
(Wahrheit).

1) Друк. приповѣстки.

Nema smerty bez pryklipu¹⁾).

1) Друк. причины.

Nema tak¹⁾ złoho, szczoby²⁾ na dobre ne wyszło.

1) Друк. вас. 2) Друк. жебы.

Ne mohły¹⁾ zwabyty kołaczem, a połôm tiażko buło ödyhnaty²⁾ by-
czem.

1) Друк. могла. 2) Друк. вóдбити.

Ne nadaremno¹⁾ ho Bõh naznaczył²⁾).

1) Друк. дармо. 2) Друк. назначив.

Ne obertaj kota chwostom¹⁾).

1) Друк. фостом.

Ne pyszno, ale¹⁾ aby zatyszno.

1) Друк. вас.

Ne pokazuj puhaczewy zerkala, bo õn¹⁾ znaје, że²⁾ krasnyj. Zeige dem
Mohren keine Spiegel, denn er kennt seine Farbe.

1) Друк. він сам. 2) Друк. що.

Ne pomoże krukowy¹⁾ myło, ani umerłomu²⁾ kadyło.

1) Друк. воронови. 2) Друк. ани вмерлому.

Neproszenomu¹⁾ hostiu za dwerm y misce²⁾).

1) Друк. Невванному, а в ркш. оба вар. 2) В друку се слово по „гостю“.

Ne równiāj swyniu¹⁾ do koniā, bo szerst' ne taka.

1) Друк. Не рóвняйся свиня.

Ne¹⁾ siło, ni pało, dawaj²⁾ babo sało.

1) Друк. Нѣ. 2) Друк. дай.

Ne spuskaj siā¹⁾ Hryciu na durnyciu... pałanyciu²⁾).

1) Друк. лакомя. 2) Сей вар. в друку вас.

Ne siāhaj czerez krupy do jāho¹⁾).

1) Друк. пшона.

Ne takyj diťko¹⁾ strasznyj, jāk ho malujut²⁾).

1) Друк. чорт. 2) Друк. малюють.

Ne tólko świta, szczo w wikni, bółsze za ôknom¹⁾.

1) Три останні слова в друку вас.

Ne toj złodij, szczo ukrade¹⁾, ale toj, szczo schowaje²⁾.

1) Друк. же вкрав. 2) Друк. же сховав.

Ne uwirysz, aż¹⁾ zmirysz.

1) Друк. поки сам не.

Nechaj¹⁾ toho opanuje, szczo swoho ne szenuje²⁾.

1) Друк. Най. 2) Друк. пилнув.

Ne sztuka rozkienuty¹⁾, ale²⁾ sztuka zôbraty.

1) Друк. роскинути. 2) Друк. а.

Ne szczo dnia można sijaty i¹⁾ zbyraty²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. зберати.

Ni¹⁾ wasz, ni¹⁾ nasz.

1) Друк. Анѣ, анѣ.

Ni¹⁾ jiwszy, ni¹⁾ pywszy, skaczy, durniu, oszeliwszy²⁾.

1) друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. ошалѣвши.

Nikomu sama ptacha w ruku¹⁾ ne skoczyt²⁾.

1) Друк. в руки. 2) Друк. вскочить.

Nim dytyna¹⁾ zařła, kohut ucho spustyt²⁾.

1) Друк. дѣтина. 2) Друк. духа спустив.

Ni¹⁾ pysła²⁾, ni¹⁾ chysła³⁾. (?) Weder der Bothe, noch der Esel gekommen.

1) Друк. Анѣ, анѣ. 2) Друк. посла. 3) Друк. хосна; німецька паралеля домагаєть ся радше форми „osła“ як „chysła“ в другій часті приповідки.

Ni płuha, ni roli, wyspały się¹⁾ dowoli.

1) Друк. выспися.

Ni s¹⁾ huby mowu, ni s¹⁾ dupy²⁾ witr. Es taugt zu nichts.

1) Друк. з. 2) Друк. з носа.

Ni se, ni to¹⁾.

1) Друк. те.

Ni czytaty, ni pysaty¹⁾, choczut mjä²⁾ za korola obybraty.

1) В друк. оба ці infinit. переставлено. 2) Друк. а хотять.

Noha nohu wspiera¹⁾.

1) Друк. підпieraє.

Obyjde się¹⁾ cyhańskie wesile bez marcypanów²⁾.

1) Друк. Обійдеся. 2) Друк. марцыпана.

Obycienka ne¹⁾ dank, durnomu radost'.

1) Друк. Обѣцienka, а не.

Ohliādaj się¹⁾ zawsze¹⁾ na zadnyji²⁾ kolesa.

1) Друк. вас. 2) Друк. заднѣ.

Ohoń s wodow¹⁾ nikoły ne pohodysz.

1) Друк. з водою.

Oden¹⁾ derżyt²⁾ peczeniu, a druhyj rožen.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. тримає.

Oden¹⁾ za wisimnajciat'²⁾, druhy³⁾ bez dwóch dwajciat'.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. в'осьмнадцять. 3) Друк. а другий за.

Oden¹⁾ mudryj stojit'²⁾ za sto³⁾ durnych.

1) Друк. Єдин. 2) Друк. стоять. 3) Друк. десять.

Oden¹⁾ pore, druhy(j) szyje²⁾.

1) Друк. Єдин. 2) В друк. оба дієслова переставлені.

Odna¹⁾ ówcia parszywa ciłu²⁾ czeredu zapaskudyt³⁾.

1) Друк. Єдна п. в. 2) Друк. всю. 3) Друк. заразити.

Odnakowo bidnomu¹⁾ niczoho ne mały.

1) Друк. Єднако убогому.

Odnym¹⁾ zubom treba teper²⁾ jisty. Es ist Hungersnoth.

1) Друк. Єдним. 2) Друк. вас.

Odnym ne bohato¹⁾ przybude.

1) Друк. Єдним богацьо не.

Odnów nohow¹⁾ w hrobi stojit'²⁾, a szcze złe tworyt³⁾.

1) Друк. Єдною ногою. 2) Друк. стоять. 3) Друк. злоє творить.

Odnoho¹⁾ skaranie desiātiom skajanie²⁾.

1) Друк. Єдного. 2) Друк. поканянє.

Odnoho¹⁾ to płotu kół²⁾. Sie sind gleichen Gelichtes.

1) Друк. Єдного. 2) Друк. плота колы.

Odnomu i szyło hołyť¹⁾, a druhomu i brytwy ne chotiat'.

1) Друк. Єдному шила голять.

Odn¹⁾ oko ma je bōlsze wiry, niż dwa ucha²⁾.

1) Друк. Єдно. 2) Друк. вас.

Odn¹⁾ pyszy²⁾, druhe³⁾ łyszy²⁾.

1) Друк. Єдно. 2) У ркп. pysze, łysze (sic!). 3) Друк. а друге.

Oreł ne perestaje¹⁾ z worobciamy²⁾. Ein Kluger gibt sich nicht mit Narren ab.

1) Так у ркп., у друку: пристає. 2) В ркп. s worobciama (sic!).

Otak po kozacki: nema chliba, to już¹⁾ placki.

1) Друк. їсти.

O twoju skiru chodyť¹⁾.

1) Друк. О нашую то шкиру ходить.

O umerłych¹⁾ howory dobre²⁾, a ni, to mowczy.

1) Друк. О умерлим (!). 2) Друк. д. вогори (sic!).

Ödchrystysiä¹⁾ öd dit'ka²⁾, a zbudesz się hrychu³⁾.

1) Друк. В'одхрестись ся. 2) Друк. д'їдка. 3) В ркп. хибно: hryhu; друк. грїха.

Ödsadyw¹⁾ ho, jāk kota öd mołoka²⁾.

1) Друк. В'одсадив. 2) Друк. в'од сала.

Ön¹⁾ na swōj młyn wodu obertaje.

1) Друк. вас.

Pan na troni, a dureń¹⁾ na osłoni. Der Herr bleibt immer Herr, der Arme arm.

1) Друк. хлоп.

Pan panom¹⁾, a Iwan Iwanom²⁾.

1) Друк. с паном. 2) Друк. з Іваном.

Persze kolo czobõt chodyw, a teper¹⁾ ne znaje, jāk w nych stupaty.

1) Друк. теперка.

Perszyj kieliszok jāk po ľedu, druhuj jāk po medu, a¹⁾ tretyj, ne pytaj — tylko²⁾ dawaj. Aller Anfang ist schwer.

1) Друк. а за. 2) Друк. лише.

Perszoho¹⁾ torhu ne pokydaj siā²⁾.

1) Друк. Первого. 2) Друк. попускайся.

Pes zdochły¹⁾ nykoho²⁾ ne kusaje.

1) Друк. здохлий. 2) Друк. вас.

Pesi¹⁾ hołosa²⁾ ne idut pōd³⁾ nebesa⁴⁾.

1) Друк. Псѣ. 2) Первісно в ркп. було: hołosy. 3) Друк. йдуть на. 4) Так було в ркп. первісно, описи поправлено: nebesy.

Pes leżył na koszty¹⁾, (na sterwi), i²⁾ sam ne jist' i druhomu ne daje³⁾.

1) Друк. на к. лежить. 2) Друк. сі три слова вас. 3) Друк. дасть.

Pes psa jist', jāk¹⁾ siā jisty chce.

1) Друк. коли.

Peczeni hołuby ne letiat' samy¹⁾ do huby.

1) Друк. се слово вас.

Pje jāk po seledcy¹⁾.

1) Друк. оселедци.

Pytaj¹⁾ siā kuma rozuma.

1) Друк. Питати.

Pōde i¹⁾ do Krakowa, to wsiudy²⁾ bida odnakowa.

1) Друк. Пōди. 2) Друк. всюда.

Pōdczas¹⁾ pohody bij siā wełykoji wody.

1) Друк. В часѣ.

Pōznaty durniā¹⁾ po smichu²⁾.

1) Друк. дурного. 2) Друк. дод. його.

Pōznaty ptyciu po piru¹⁾.

1) Друк. ворону по пѣрю.

Pōłty¹⁾ nictu ne smaruje²⁾.

1) Друк. Пōлтя. 2) Друк. маститъ.

Pōsła ne siczut, ne¹⁾ rubajut.

1) Друк. нѣ сѣзуть, нѣ.

Pōszła po ser¹⁾, a w chati pożier²⁾; pōszła po masło, a w chati³⁾ po-hasło. Von allen Seiten schlechte Folgen.

1) Друк. сыр. 2) Друк. пожар. 3) Друк. а ѣ в печи.

Pōszow¹⁾ bohaczewy po smert'. Ein reicher fürchtet vor dem Tode.

1) Друк. Пōшов як.

Poberim siā, neboho, w tebe mało, a w mene niczoho¹⁾.

1) Друк. и того.

Powelo siä mu¹⁾, jäk s Petrowoho dniä²⁾. Seine Absicht ist ihm mißlungen.

1) Друк. му ся. 2) Друк. с Петровои днини.

Poki Wasyli¹⁾ poty wesile²⁾. So lange das Haupt befiehlt, so lange geht es gut im Hause.

1) Друк. Василя. 2) Друк. весілья.

Poky w miszku¹⁾ czujut²⁾, poty tiä³⁾ szanujut.

1) Друк. мѣшка. 2) Друк. чують. 3) Друк. вас.

Poky try¹⁾ piat' ne myne, poty²⁾ tepła ne bude.

1) В ркп. хибно: tre. 2) Друк. то.

Pokora mur¹⁾ probuwaje.

1) Друк. стѣну.

Pokrasity¹⁾ ne pokrasije²⁾, a podobrity może³⁾.

1) Друк. Покрасити; в ркп. хибно: Pokrasyty. 2) Друк. покрасѣе. 3) Друк. подобре.

Pomahaj Bõh Hryniu! — Kopaju¹⁾ hłynu. Ein Fauler antwortet immer was anders.

1) В друк. додано: пане.

Po pari, po pari, a na kõncy¹⁾ dwa.

1) Друк. а з заду.

Poprawyl siä z pieca¹⁾ na łob.

1) Друк. с печи.

Poty jähniätoczka¹⁾ skaczut, poky mamy²⁾.

1) Друк. ягнятка. 2) Друк. мати (асс.) видять.

Potrybne¹⁾ (sic!) jäk dira w mosti.

1) Друк. Потрѣбный.

Po järmarku¹⁾ złyj²⁾ torh.

1) Друк. ярмарцѣ. 2) Друк. лихий.

Prawda jäk oływa na wercha wychodyt¹⁾.

1) Друк. на верх выйде.

Prawdow¹⁾ ciłyj świt projdesz²⁾, a neprawdow¹⁾ ani za porõh³⁾.

1) Друк. Правдою, неправдою. 2) Друк. зійдешь. 3) Друк. до порога.

Pracuje¹⁾, jäk czornyj wõł.

1) Друк. Працює.

Pry hotowõj kołodi¹⁾ dobre ohoń kłasty.

1) Друк. колоди.

Pryjde¹⁾ i na psa kołys moroz²⁾.

1) Друк. Прийде. 2) Друк. зима.

Pryjde kum na obid¹⁾, ale²⁾ łyżky ne bude.

1) Друк. кумець на обѣдець. 2) Друк. а.

Pryłoży ruku do roboty¹⁾, bo ruka ne kuma.

1) В ркп. єі оба слова в скобках, а в друк. вас.

Prytiały mu krył¹⁾.

1) Друк. крыла.

Propaw, jāk kamiń w wodu¹⁾.

1) Друк. у водѣ.

Prose¹⁾ jāk najbōlsze, a bere²⁾, szczo dajut³⁾.

1) Друк. Проси. 2) Друк. бери. 3) Друк. дають.

Psowy oczy, a czortowy duszu prodal¹⁾.

1) Друк. запродав.

Pusta hołowa ani połysije, ani posywiје¹⁾.

1) В друк. оба дієслова переставлено.

Pusty ucha myżу¹⁾ liudy²⁾.

1) Друк. меже. 2) Друк. люде, то цымало учуєшь. (доповн. Голов.).

Pjānyj świczky ne postawyt¹⁾, ałe trutyт²⁾.

1) Друк. поставитъ. 2) Друк. сі два слова вас.

Pjāni a dytyna¹⁾ wse²⁾ prawdu mowjut³⁾.

1) Друк. дѣти. 2) Друк. и нехотя. 3) Друк. скажуть.

Rada¹⁾ dusza do raju²⁾, hrichy ne puskaјut³⁾.

1) Друк. додано: бы. 2) Друк. додано: та ѣ. 3) Друк. пускають.

Rad' siā druhoхо, a smotry zdania¹⁾ swoho.

1) Друк. вас.

Rana siā zhoјit¹⁾, a słowo złe²⁾ nikoły.

1) Друк. загоїтсѧ. 2) Друк. але зле слово.

Racyja racyju¹⁾ (sic!), a szkoda szkodoјu²⁾. Das Beweis ist immer Beweis und das Verloren ist immer Verloren.

1) Друк. Рација рацієв. 2) Друк. шкодов.

Ryba w wodі, a jisty¹⁾ hodi.

1) В друк. вставлено злишне: ѣй.

Ryba i¹⁾ swynyna potrzebuје²⁾ wyna.

1) Друк. вас. 2) В друк. не потребує.

Robak sim lit¹⁾ w chrini zymował²⁾, a smaku ne zaznał³⁾.

1) Друк. Сѣмъ лѣт хробак. 2) Друк. зимовав. 3) Друк. зазнав.

Rody babo dytynu, koły¹⁾ babi pjadesiāt²⁾ lit mynulo³⁾.

1) Друк. а. 2) Друк. сто. 3) Друк. вас.

Roża i myży kropewoјu¹⁾ zostane rożow²⁾.

1) Друк. межи кропивою. 2) Друк. рожею.

Rozhniwaw siā, jāk by mu mucha¹⁾ na nōs wsіła²⁾.

1) Друк. муха му. 2) Друк. сѣла.

Roziwłaje¹⁾ żaba hubu²⁾ na woła, ałe ho ne z'јist³⁾.

1) Друк. Роззявляє. 2) Друк. губу жаба. 3) Друк. звѣсть.

Rozsmijaw siā tak krasno, jāk by pekło uchylyw¹⁾.

1) Друк. пекла не хотѣв.

Rozstanie z myłymy¹⁾ smerty siā rōwnaje²⁾.

1) Друк. Розстанє з милым. 2) Друк. рѣмнає.

Roszczesaw jiji¹⁾ kosu do szluby²⁾. Er hat sie verführt.

1) Друк. ѣй. 2) Друк. вѣнца.

Rosty psu trawa, koły¹⁾ koniā nema.

1) В друк. додано: мого.

Ruka ruku myje, aby¹⁾ buły bili.

1) В друк. додано: обѣ.

S¹⁾ Bohom na bystru²⁾ wodu.

1) Друк. 3. 2) Друк. быструю.

S¹⁾ brechni ne mrut²⁾, ale³⁾ wiry ne dajut⁴⁾.

1) Друк. 3. 2) Друк. мрутъ. 3) Друк. та вже бôльше. 4) Друк. ймутъ.

Swyniã mich dre, a sama kwiczet¹⁾ (sic!)

1) Друк. и сама реве.

Swôj zawsze swomu¹⁾ rad.

1) Друк. своему завжди.

Swôj myni¹⁾ ne myły(j) — pry myni²⁾ ho ne byj³⁾.

1) Друк. менѣ. 2) Друк. а при мнѣ. 3) Друк. бій.

Swit sobi zawiazał¹⁾. Er ist verheiratet.

1) Друк. завязала.

Świczyl siã¹⁾ Cyha(n) swojimy dit'my.

1) Друк. Свѣдчится.

Swoho¹⁾ ne wydyt²⁾ pôd nosom, a czuże pôd lisom.

1) Друк. Своѣ. 2) Друк. видеть.

S¹⁾ dobroj stodoły²⁾ dobryi i potiãta, a s złoji złyi³⁾.

1) Друк. 3. 2) Друк. студолѣ. 3) Сі чотири слова в друк. вас.

Serbaj, ne dbaj, chot' ridkie, ale husto¹⁾.

1) Друк. абы богацько.

Sydy¹⁾ hrybe, nim²⁾ tiã chto zdyble.

1) Друк. Седи. 2) Друк. зак.

Sydy tu, ne rypaj siã¹⁾, płacz ta uteraj siã.

1) Друк. Седи та грѣйся.

Syłowanymy oczyma ne można¹⁾ siã dolho¹⁾ dywyty.

1) Друк. можъ. 2) Друк. долго.

Sił by¹⁾ kamenem. Er soll zu Stein werden.

1) Друк. Сѣв.

Skyra tobi¹⁾ na czoboty, a¹⁾ jãzyk na pôdoszwy. Говорять жартом у значіню нѣм.: Du Schelm!

1) Друк. вас.

S koho siã naśmiwajut¹⁾, s toho ludy buwajut²⁾.

1) Друк. насмѣхають. 2) Друк. люде бувають.

s konem ne ihraj¹⁾, newisty ne ubhaj²⁾, hroszi³⁾ sam chowaj⁴⁾, koły chcesz⁵⁾, abyś ne maw⁶⁾ szkody.

1) Друк. грай. 2) Друк. невѣств не ульгай. 3) Друк. грошей. 4) Друк. не ховай (sic!). 5) Друк. не хочешь. 6) Друк. ш. мати.

Słowa masni¹⁾, a pyrohy pisni¹⁾. Süße Worte und böse Absichten.

1) Друк. масніи, піснїи.

Słowo wyletył worobcem¹⁾, a powerne²⁾ wołom.

1) Друк. горобцем. 2) Друк. вернеся.

Smert' a žena ôd¹⁾ Boha naznaczena²⁾.

1) Друк. вôд. 2) Друк. призначена.

Smotry zeliznoho¹⁾ kółka, a ne szukaj²⁾ srybrnoho³⁾.

1) Друк. желѣзного. 2) Друк. вас. 3) Друк. срьбного.

Smotry kónciã w¹⁾ kozdój sprawi.

1) Друк. вас.

S¹⁾ nym ani²⁾ stój, ani²⁾ pohody.

1) Друк. 3. 2) Друк. нѣ.

Snuje myni¹⁾ pered oczy i²⁾ w deñ i³⁾ w noczy.

1) Друк. Снуется ми, 2) Друк. як. 3) Друк. так.

Sob byciu kolo płota, jáka zapłata¹⁾, taka²⁾ robota.

1) Друк. плата. 2) В друк. додано: й.

Sowa chot'by i¹⁾ pód²⁾ nebësa litała, sokołom³⁾ nykoły⁴⁾ ne bude.

1) Друк. вас. 2) Друк. по пód. 3) Друк. додано: то. 4) Друк. нѣколи.

Soroka¹⁾ hosti każe.

1) В друк. дод.: скрегоче.

Soroczku wykupy¹⁾, a sukmanu²⁾ zastawy¹³⁾.

1) Друк. выкупив. 2) Друк. сукман. 3) Друк. заставив.

S¹⁾ osyczyny ne robiat²⁾ kołes.

1) Друк. 3. 2) Друк. роблять.

S palcia¹⁾ ne wyssaw.

1) Друк. додано: собѣ того.

S percem, czy ne s percem, aby szczerym¹⁾ (sic!) sercem.

1) Друк. коли с щирым.

S połnoho¹⁾ łacno²⁾ braty, chot' ubuwaje³⁾, ne barzo⁴⁾ znaty.

1) Друк. повного. 2) Друк. лехкого (sic!). 3) Друк. хочѣ убываѣ. 4) Друк. не так.

Spomôh¹⁾ siã did na obid, a baba na kisil²⁾.

1) В ркп. Spomych siã (sic!). 2) Друк. кисиль.

S prybutka¹⁾ hołowa ne bołyt²⁾.

1) Друк. С прибудку. 2) Друк. болить.

S pustoji stodoły¹⁾ ne wyłytyt²⁾ niczoho dobroho³⁾ chyba sowa.

1) Друк. студолы. 2) Друк. вылетить. 3) В др. сї два слова вас.

Spjucz¹⁾ pes ne uhonyt zajcia²⁾.

1) Друк. Сплющій. 2) Друк. угонить зайця.

Srybro¹⁾ i²⁾ zołoto tiãhne czołowika w bołoto.

1) Друк. Срьбло. 2) Друк. вас.

Stawyt siã, ják okuñ protyw wody¹⁾.

1) Друк. протѣ водѣ.

Staw siã¹⁾ chrinom²⁾ w nosi. Er ist ihm zu Geil geworden.

1) Друк. ми (dat.). 2) В ркп. хибно: hrymom.

Starszyj Hryc niż Paraska¹⁾.

1) Друк. як Парашка.

Stereżennoho¹⁾ i²⁾ Bôh stereże.

1) Друк. Стереженого. 2) Друк. вас.

Stereży siã toho, szczo¹⁾ ne maje niczoho.

1) Друк. же.

S toboju howoryty, treba siä perwsze (sic!) horochu objisty¹⁾.

1) Зам. другої часті сеї приказки в друк. гороху наївшись.

S toji mukie¹⁾ ne bude²⁾ chliba.

1) Друк. муки. 2) Сі два слова в друк. на першій місці.

Storonyt öd neho¹⁾, jāk wołk²⁾ öd³⁾ sity.

1) Друк. вѣд нього. 2) Друк. вовк. 3) Друк. вѣд.

Stryže i hołyt¹⁾ bez myła²⁾.

1) Друк. голить. 2) В друк. сі два слова вас.

Stryży¹⁾, ałe²⁾ ne obderaj³⁾.

1) В рпц. хибно: Stryže. 2) Друк. вас. 3) Друк. обберай.

Suchyj marec¹⁾, mokryj maj, bude żyto jāk²⁾ haj.

1) Друк. Сухій марець. 2) Друк. кобы.

Schyłyl¹⁾ siä po polino y utowk²⁾ sobi kolino.

1) Друк. Схилив. 2) Друк. та стовк.

S czużoji torby nichto¹⁾ chliba ne żaluje²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. жалують.

Siäk tak, aby żyty¹⁾.

1) Друк. выжити.

Szenuj¹⁾ hory i²⁾ mosty, to budesz maty³⁾ cili koszty.

1) Друк. Шануй. 2) Друк. вас. 3) В друк. зам. тих трьох слів: будуть.

Szyw¹⁾ subtelnym²⁾ sztychom na nedilnijszyj³⁾ torh. Etwas arbeiten, um nur los zu werden.

1) В рпц. хибно: Szew; друк. Шіє. 2) Друк. собѣтним. 3) Друк. недѣльный.

Szkoda chodu do paskudnoho¹⁾ rodu.

1) Друк. поганого.

Szukaje witra w polu¹⁾.

1) Друк. в поли.

Szczastie mu z ruk wyskoczyło¹⁾, jāk ptyciä s²⁾ sity.

1) Друк. вылетѣло. 2) Друк. из.

Szczastiä¹⁾ siä na kolini ne łomyt²⁾. Mit dem Glücke kann man nicht Ballen spielen.

1) Друк. Щастья. 2) Друк. не ломится.

Szcze¹⁾ siä toj ne urodyw, szczoby²⁾ każdomu³⁾ dohodyw.

1) Друк. Ёще. 2) Друк. жебы. 3) Друк. всѣм.

Szczoby¹⁾ wołk²⁾ buł³⁾ syty⁴⁾ i baran ciły⁵⁾.

1) Друк. Жебы. 2) Друк. вовк. 3) Друк. був. 4) Друк. ситый. 5) Друк. цѣлый.

Szczoby kōzka¹⁾ ne skakała, to by nōżky²⁾ ne złomała.

1) Друк. Жебы кѣтка. 2) В рпц. хибно: пѣзкі.

Szczoby mohl¹⁾, to by nōż w nim utopył²⁾.

1) Друк. Жебы мѣг. 2) Друк. в него встромяв.

Szczoby¹⁾ ne huba, buła by²⁾ szuba. Ein Trinkbold kommt nie zu etwas.

1) Друк. Жебы. 2) В друку додано: золотая.

Szczoby¹⁾ ne chłop, a²⁾ ne wyl³⁾ (sic!), to by ne buło⁴⁾ panyw⁵⁾.

- 1) Друк. Кобы. 2) Друк. вас. 3) Друк. вбв. 4) Друк. не було бы. 5) Друк. панбв.

Szczoby¹⁾ pes robyw, to by w czobotiach²⁾ chodyw.

- 1) Друк. Жебы. 2) Друк. в ходаках.

Szczoby jã siã mohła¹⁾ szpylkow²⁾ do tebe³⁾ przyspyłyty. Wenn ich dabei gewesen wäre, so hätte ich mit Rath und That geholfen.

- 1) Друк. моглася. 2) В ркп. недоладне: szpelko. 3) В друку сі два слова по „могла“.

Szczo wysyt¹⁾, to ne utone.

- 1) Друк. має высѣти.

Szczo w¹⁾ swoim smitiu jest²⁾, to ne zhyne.

- 1) Друк. на. 2) Друк. вас.

Szczo dwa, to ne oden¹⁾.

- 1) Друк. один.

Szczo durnewy¹⁾ po rozumi?

- 1) Друк. дурному.

Szczo durnyj robyt¹⁾ — Wodu miryt²⁾.

- 1) Друк. робить. 2) Друк. мѣряє.

Szczo durnyj robyt¹⁾ — Pluje i²⁾ łapaje³⁾.

- 1) Друк. робить. 2) Друк. та. 3) Друк. хапає.

Szczo komu myło, chot'¹⁾ by i na piw²⁾ zohnyło.

- 1) Друк. хочь. 2) У ркп. хбно руї; друк. и половина.

Szczo korezma¹⁾, to stuj²⁾, a de³⁾ korecz, to bluj, kripy siã, a dalij stupaj.

- 1) Друк. коршма. 2) Друк. стбй. 3) В друк. замість обох слів: що.

Szczo krasniejsze, to smaczniejsze; szczo staroje, to hydkoje¹⁾.

- 1) Друк. гідное.

Szczo łacno¹⁾ przyjde, to łacno¹⁾ i²⁾ pōde.

- 1) Друк. легко. 2) Друк. вас.

Szczo małyj wrah¹⁾ wlipt²⁾, to i wełykyj ne wydojme³⁾. Was ein kleiner Feind macht, wird auch ein großer nicht verbessern.

- 1) В ркп. хбно: wrach; друк. пан. 2) Друк. вліптити. 3) Друк. вбдойме.

Szczo ne potrybne¹⁾, to i w horszczok²⁾ ne kłady³⁾.

- 1) Друк. потрібне. 2) Друк. горнець. 3) Друк. не власти.

Takiej¹⁾ łaski najdu i w Paraski²⁾.

- 1) Друк. Такои. 2) Друк. Парашки.

Takōj¹⁾ strach, że²⁾ aż soroczka połotnom stała.

- 1) Друк. Такий. 2) Друк. що.

Tak krawec¹⁾ kraje, jāk mu materyi²⁾ staje.

- 1) Друк. кравець. 2) Друк. сукна.

Tak maty kazala¹⁾.

- 1) Друк. мама казали (plur. majestaticus).

Tak potribne¹⁾, jāk diera²⁾ w mosti.

- 1) В друк. Потрѣбный. 2) Друк. дѣра.

Tak¹⁾ prawda, jāk wosz kaszłaje²⁾.

1) Друк. Така. 2) Друк. кашле.

Tak siā znajut¹⁾, jāk lysi²⁾ koni.

1) Друк. знаються. 2) В ркп. lysy.

Tak siā naduw¹⁾, jak wosz na morozi.

1) Друк. надувся.

Tak siā chlib uda¹⁾, szczo by²⁾ kōt poza skiru³⁾ schowa¹⁾.

1) Друк. удав, сховав. 2) Друк. щоб' ся. 3) Друк. за швиру.

Tam, de syrota maje siā zystaty¹⁾, łusze, aby kamin²⁾ wyrosł³⁾.

1) Друк. зостатися має. 2) Друк. кам'нь. 3) Друк. вирós.

Tam mak¹⁾ błudyt²⁾, de makōtra riadyt³⁾.

1) Друк. макогон. 2) Друк. блудить. 3) Друк. рядить.

Tam siā linywo pracuje¹⁾, de pożytku ne znaje²⁾.

1) Друк. працює. 2) Друк. не чув.

Tane mjaso¹⁾ psy jidiat¹⁾.

1) Друк. м'ясо.

Tebe i światy Petro ne nahryje¹⁾.

1) Друк. загр'є.

Tylko do Iyi¹⁾ dobri²⁾ roji³⁾.

1) Друк. Ильѣ. 2) В ркп. хибно: dobry; друк. добрім. 3) Друк. рон, а по Ильѣ пов'єсь рон на гилѣ.

Tiszyt siā, jāk by ho bociān¹⁾ nosom iskaw²⁾. Die Freude ist ihm sehr verleidet.

1) Друк. бузько. 2) Друк. иськав.

Tobi smich, a myni bida¹⁾.

1) Друк. а менѣ плач.

Towcze siā, jāk Marko¹⁾ po pekli.

1) Друк. Савка.

Tohdy bym tiā wydiw, koły swoje ucho¹⁾.

1) Друк. свою потылицю.

Tohdy wże¹⁾ ne do soły, koły hrajut²⁾ na basowy.

1) Друк. И то ему. 2) Друк. грають.

Tohdy dajut chlib¹⁾, jāk zubōw ne stało.

1) Друк. дали хлѣба.

Tohdy diwku dawaj¹⁾, koły berut²⁾.

1) Друк. дай. 2) Друк. беруть.

Tohdy lyka dery¹⁾, koły siā derty dajut²⁾.

1) Друк. дри. 2) В друку зам. двох останніх слів: „деруть“, а далі: „тогда дѣвку дай, коли беруть“, що в ркп. стоїть самостійно.

Tohdy to bude, jāk na moji¹⁾ doloni²⁾ wołosiā wyroste.

1) Друк. вас. 2) Друк. долони.

Tohdy u syroty wełykdeń, koły nowa...¹⁾ biła...²⁾ soroczka.

1) Друк. вас. 2) Друк. по „сорочка“.

Toho szukaє, czoho¹⁾ ne położyw. Sucht den gestrigen Tag.

1) Друк. що.

Toje¹⁾ ne w czyśli²⁾. Dies wird nicht ausgenommen.

1) Друк. То. 2) В ркп. chesli; друк. вчислѣ.

To¹⁾ mu tak pomoże²⁾, jāk łysomu hrebiń, ślipomu zerkalo, a hłuchomu³⁾ muzyka.

1) Друк. Тоє. 2) Друк. потрібно. 3) В ркп. хлбно: chłuchomu.

To o twoju¹⁾ skiru²⁾ chodyt.

1) Друк. О нашую то. 2) Друк. шкиру.

To sut¹⁾ tylko²⁾ słowa, ale prawdy w nych nema.

1) Друк. vac. 2) Друк. пустія.

Trafyw s doszczu pōd rynwu¹⁾.

1) Друк. стрѣху.

Trafyło siā, jāk¹⁾ ślipij kurci bobowe zernō i tym²⁾ siā wdawyla³⁾.

1) Друк. vac. 2) В ркп. tem. 3) В ркп. хлбно: wdawała.

Treba dowho pukaty¹⁾, szczoby babu oszukaty.

1) Друк. калатати.

Treba¹⁾ znaty, po czomu łokot'.

1) Друк. Тра.

Treba ity¹⁾ w swit za oczy, kuda oczy ponesut²⁾.

1) Друк. Тра йти. 2) Ся друга половина приказки в друк. vac.

Treba mu wodu oświatyty¹⁾ w dwajciat' pasōw²⁾. Man muß ihn derb abprügeln.

1) В друк. сі два слова на кінці. 2) Друк. в сѣмь пасом (sic!).

Treba rozumom nadłōzyty¹⁾, de syły nema²⁾.

1) Друк. надточити. 2) Друк. де сила не зможе.

Treba toje¹⁾ w komeni²⁾ zapysaty.

1) Друк. тоє. 2) Друк. в коминѣ.

Treba tu¹⁾ pobreńkotaty²⁾.

1) Друк. Тут треба. 2) Друк. побренькати.

Try babi, a dwa Żydy zrobjut¹⁾ ciłyj²⁾ jārmarok.

1) Друк. зроблять. 2) В друк. vac.

Try dny ne żywy siā¹⁾, a krasno dywy siā²⁾.

1) Друк. живився. 2) Друк. дивився.

Try dny chodu, a¹⁾ do obidu²⁾ praznyku.

1) Друк. vac. 2) Друк. до обѣд.

Trymajet siā¹⁾, jāk pjanjy²⁾ płota.

1) Друк. Тримаєся. 2) Друк. слѣпий.

Truba na psa, a¹⁾ zwōn²⁾ na czołowika.

1) Друк. vac. 2) Се слово в друк. на кінці приказки.

Trudno¹⁾ tam ukrasty, de gazda²⁾ (hospodar) sam złodij.

1) Друк. Тяжко. 2) Друк. газда.

Trudno pływaty¹⁾ protyw wody.

1) Друк. Тяжко плисти.

Tuda byj, tuda ne¹⁾ potecze. Ein Geitzhass im höchsten Grade,

1) Друк. бій, а тудя.

Tudy¹⁾ steżka w hořoch,

1) Тудя то.

Tiážko wołka¹⁾ za chwöst²⁾ ujmyty.

1) Друк. вовка. 2) Друк. фбст.

Ubohomu mało szczo brakuje, a łakomomu wseho¹⁾.

1) Друк. а зажаданному всього.

Ubraw siä w rozum¹⁾, jäk Tataryn w zbroju.

1) Друк. в правду.

Ubraw siä, jäk czort na utreniu¹⁾. Er hat sich unanständig angezogen.

1) В рпц. хибно: utrydniu.

U linywoho zawsze¹⁾ świato.

1) Друк. усе.

Umił¹⁾ tam wlizty, ne möhl²⁾ pereskoczyty.

1) Друк. Умѣв. 2) Друк. та не мѡг.

Umiły-ste¹⁾ warty, a²⁾ ne umiły³⁾ dawaty.

1) Друк. Умѣла. 2) Друк. та. 3) Друк. вмѣла.

U nas Łukie¹⁾, nema chliba ni²⁾ mukie³⁾.

1) Друк. сегодня Луки. 2) Друк. анѣ хлѣба, анѣ. 3) Друк. муки.

Urodyła, a¹⁾ ne oblyżała.

1) Друк. та.

U skupoho wse¹⁾ po obidi.

1) Друк. завсѣды.

Usołodyw siä, jäk czerwak w chrini¹⁾.

1) В рпц. хибно: w hryni; друк. у хрѣнѣ.

U stracha welyki¹⁾ oczu.

1) Друк. великѣи.

Uczepyl¹⁾ siä repjakom²⁾.

1) В рпц. хибно: Uczepel. 2) У друк. доповнено: тай держится.

U jälowej korowy mołoka siä¹⁾ ne doprosysz²⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. впросышь.

W dobru chwyłu ne¹⁾ czekaj złoji.

1) Друк. вас.

Wyjut toje¹⁾ wowky w lisi.

1) Друк. Выють тоѣ вже и.

Wólno psowy¹⁾ i na Pana²⁾ Boha brechaty.

1) Друк. собацѣ. 2) Друк. вас.

W korczm¹⁾ nema pana.

1) Друк. коршмѣ.

Wliz w czużu sołomu taj tycho ne sydyt¹⁾.

1) Друк. тай шелестить.

Wołka w¹⁾ pluh, a ɔn do czorta²⁾ w łuh.

1) Друк. Вовка у. 2) Друк. вѡн к чорту.

Wołka¹⁾ nohy żywjat²⁾.

1) Друк. Вовка. 2) Друк. годуютъ.

Wołka¹⁾ tiähne natura²⁾ do lisa.

1) Друк. Вовка. 2) Друк. щось все.

Wołkie¹⁾ ho zżyły.

1) Друк. Вовки.

Wołk¹⁾ i rachowane²⁾ bere.

1) Друк. Вовк. 2) Друк. личенй вóвць.

Wołk¹⁾ leżyczy²⁾ ne tyje³⁾.

1) Друк. Вовк. 2) Друк. лежачи. 3) Друк. утиє.

Wołk¹⁾ czerez posty²⁾ ne tyje.

1) Друк. Вовк. 2) Друк. послы.

Woła hołowa¹⁾ ne boliła, koły korowa tela rodyła.

1) Друк. годов.

Woły, korowy daju tobi¹⁾, tylko²⁾ doli... szczastiä...¹⁾ ne daju³⁾.

1) Друк. вас. 2) Друк. але. 3) Друк. вгадаю.

Woliesz swoji wuszi¹⁾ byty, niż czużyji hroszi rachowaty²⁾.

1) Друк. воши. 2) Друк. лѣчити.

Wołom zajciä¹⁾ ne dohonysz... ne ujmesz²⁾.

1) Друк. заяця. 2) Сей варіант в друк. вас.

Worona mała¹⁾, a rot welykyj²⁾.

1) Друк. хоть м. 2) Друк. має в.

Wrody siä¹⁾ — wdaj siä; ne wrody siä²⁾, to skaparaj siä.

1) Друк. Уродися. 2) Друк. а нѣ, то.

Wse harazd — tölko¹⁾ žynka²⁾ ledaszczö: ne zwaryt³⁾, ne specze,
koły nema szczo.

1) Друк. вас. 2) Друк. жѣнка. 3) Друк. зварить.

Wse kupyty možna, tölko¹⁾ tata i mamy ni.

1) Друк. Все купиш, лише.

Wse myne, tölko¹⁾ hrich zostanie.

1) Друк. а.

Wse odno¹⁾, czy knysz, czy pyrõh.

1) Друк. едно.

Wstupaj siä¹⁾ hrybe, naj kozar siäde.

1) Друк. Вступися.

Wtikaw¹⁾ pered wołkom, trafyl²⁾ na medwedziä.

1) Друк. Утѣнав. 2) Друк. вовком, а впав.

W czypciu siä urodyw¹⁾, a na postoronku zhyne.

1) Друк. В чипци уродився.

Zabuw wõl¹⁾, koły buw telem²⁾.

1) Друк. вóв. 2) Друк. телятьом був.

Zabuw siä¹⁾, szczo²⁾ ożenywsiä.

1) Друк. вас. 2) Друк. шо.

Zalew¹⁾ sała za skyrü.

1) Друк. Зальав му.

Za mojew hołowoju¹⁾ to²⁾ na twoji³⁾ i wołoska ne stane.

1) Друк. моєй головы. 2) Друк. вас. 3) Друк. на твоєй.

Za moje¹⁾ dobro bis²⁾ tobi w rebro.

1) Друк. твоє. 2) Друк. надук.

Za moje żyto szcze mene byto¹⁾.

1) Друк. мня побито,

Za more pōszow po liky¹⁾.

1) Друк. по з'їльє пошов.

Zarobyw do seledciā¹⁾ na sōl. Etwas wenig erworben.

1) Друк. оселедця.

Za czuże łyczko tra daty¹⁾ swōj remenec²⁾.

1) Друк. дась. 2) В ркп. хибно: ramene; друк. рем'янець.

Zjiwszy kołacz bere siā¹⁾ do chliba.

1) Друк. берися знов.

Zła tajā¹⁾ radōst', po kotrōj smutok nastupaje.

1) Друк. Лиха то.

Złyj¹⁾ nabytok ne dojde do²⁾ tretoj rukie³⁾.

1) В ркп. хибно: Zlōj; друк. Лыхій. 2) Друк. вас. 3) Друк. третих рук.

Złoto i srybro¹⁾ hubu... pysok...²⁾ zatykaje.

1) Друк. Золото, срібло. 2) Друк. вас.

Żywōt¹⁾ towstyj maje²⁾ łob pustyj³⁾. Ein fettes Wanst hat leeren Kopf.

1) В ркп. хибно: Żuwyt. 2) Друк. а. 3) В ркп. pusteј.

Żyd i¹⁾ wynnyciā maty ne dast' zahybaty.

1) Друк. а.

Żyd i moliuczy¹⁾ siā uczyt²⁾ obmanuty³⁾.

1) Друк. молячи. 2) Друк. вчится. 3) В ркп. хибно: obmachnuty.

Żydowy chot' by s¹⁾ neba, wiryty²⁾ ne treba.

1) Друк. Жебы Жид був з. 2) В др. додано: му.

Żynka¹⁾ Iwasiā sbojała siā²⁾, pōd pryiczok schowała siā.

1) Друк. Жьнка. 2) Друк. боялася.

Żynka¹⁾ jāk²⁾ kniahynka, a chata ne metena³⁾.

1) Друк. Жьнка. 2) Друк. вас. 3) В рукоп. metana.

Далі подаю приповідки, до яких Я. Головацкий подавав свої додатки або злучив дві або три в одну.

Мудра жона, коли є міх¹⁾ пшона.

1) В рукоп. се слово перечеркнено, а над ним дописано: Оден міх муки, а другий. Поправка ся походить мабуть від самого Ількевича.

Аві продати, анї проминяти¹⁾.

1) Друк. додано: лучше було не брати.

Баране, не мути води¹⁾.

1) Друк. воду вовкови,

Бував на коні і під конем¹⁾.

1) Друк. додано ще: на столї и під столом.

До запису Ількевича: „Szczu robyty s bidy?“ додав Гол. ніби відповідь: „Тра в голову заходить“.

В рукописі Ільк. маємо приказку: „Szczu tobi nuni, to zawtra muni“, яка очевидно видала ся Головацкому недоладною і він змінив її на: „Що нинї менї, то завтра тобї“.

До приповідки, записаної Ількевичем „Jak w pekło kynuw“ додав Гол. непотрібне „так загинув“.

До запису Ількевича: „Jak dobra hodyna, najde sia i rodyna“ додав Головацкий „а в злій годині ніщо і по родині“.

До Ількевичевого запису: „Do swiatoho Ducha ne zkidaj kozucha“ додав Гол.: „а по святим душам ходи у кожусі“.

До приказки „Ani prodaty, ani prominiaty“ з рукопису Ількевича додав Гол. „лучше було не брати“.

До приказки, записаної Ількевичем „Do Dmytra diwka chytra“ додав Гол. „а по Дмитру хату нею витру“.

Ількевичів запис: „Na dwoje baba worożyla“ доповнив Головацкий словами: „або впре або буде жила“.

В приказці „Koždyj znaje swoje“ Головацкий переставив два останні вирази.

До Ількевичевого запису: „Plete duby“ додав Головацкий „як на палилі“.

В рукописі Ількевича находимо „Koždyj kohut na swojim smitiu smiľuj“, а в друк. „К. к. смілий на своїм смітї“.

Ількевичів запис: „Tak potribny, jak piate koľeso u woza“ передав Гол. „Треба го, як пятого колеса в возі“.

Ількевичів запис: „Za wsi hoľowy — Martynowi dity“ змінив на „За всі голови і за Мартиніві діти“, що очевидно змінює навіть значіння приповідки, записаної Ількевичем.

Ільк. записав приповідку „Zaczneto z ynszoji boczky“, а Головацкий надав їй форму: „З другої бочки починає“.

Приказку: „В ночи всі коти буріи, а всі корови сіріи“, яку читаємо у віденському виданні, уважаю комбінацією двох приповідок, записаних Ількевичем: „W noscy koźda korowa czorna“ і „W noscy koźdōj kōt bury“, і то нещасливою.

Приказку „Говори до гори, пане Григоре, а гора таки дурна“ змінив Гол. в двох приповідок, записаних Ількевичем: „Howory do hory, a hora takie durna“ і „Howory do hory, pane Hrehory“.

Що робити с біди?¹⁾

1) В рукописі Ількевича находимо тільки се питання. Відповідь „Тра в голову заходити“ мб. додаток редактора.

До запису Ільк. „Łysom pōdszytyj“ додав Гол. другу його половину „псом підбитий“.

До приповідки „Mali dity — maľuj kłopot“ додав другу половину: „великі діти великий клопіт“.

(Кінець буде).

Miscellanea.

Дрогобицька служебна Минея з р. 1563.

Бувши дня 2 лютого с. р. в Дрогобичи з літературним відчитом, я після відчиту був запрошений одним із присутних на відчиті місцевих оо. Василіян на коротку гостину до їх монастиря при церкві св. Трійці, в яким і доси міститься нормальна школа і в яким я також у роках 1864—67 перейшов шкільну науку. В часі мого короткого побуту на тій гостині, проведеного в одній келії в присутності ігумена о. Давида, я переглянув один із небагатьох церковно-славянських рукописів, що заховалися доси в монастирській бібліотеці. Сей рукопис у старій оправі в дошки обложений шкірою, містить служебну Минею за місяці червень і липень, при чім одначе служби за липень доведені тільки до дня 29 включно. Формат мале folio, водяного знака не можна докладно розпізнати, текст очевидно болгарської редакції, з юсами. Подаю тут проби тексту з двох передостатніх карток. Ось строфи із служби св. Калинику:

Оуслышах Бѣ слоух твои и оубоах са; разумѣх дѣла твоя и дивѣх са, Гїї, яко твоя хвала испїни са земля.

Съмысла са въ стрѣлах своих кровїи, прѣкѣжне, яви са чѣстїишии дѣлом, и въ наслаждение достигль еси везпѣтных, мѣнче Калениче.

Камень чѣстный въ истиннѣх назда са цркви, и храмы идольскыя потрасах еси, и на земли низложи еси неосуклоным сѣмъ противленіемъ страданїй твоихъ.

Съмѣрносна враговъ ласканїа въ истинноу ѿриноу, мѣнче, словеси дѣловыми, и дѣлю оукрѣплємъ на прѣлѣсть въздвигль еси побѣдѣ.

Нѣтъ та коупиноу иже въ Гинан прописоуѣ Моусей великий неопалноу оузрѣ, огнь бжества въ ятровѣ носачи чѣтаа.

На чистім полі передостатньої картки, на жалѣ з подовжного боку значно ушкодженої, можна відчитати останок латинського напису: Anno Domini 1648... 28. Samuel... scripsit manu sua Propria. Quicumque leget, aget gratiam Domino Deo et Sanctissimae Virgini. Vale! Та найважнійший напис, що займає цілу остатню сторону рукопису, доховав ся в цілості. Він обіймає 15 рядків повних і один неповний на кінці, писаний скорописом з довгими хвостами при деяких буквах, з численними титлами та виносками букв по над рядки. Подаю його тут у дословнім відписі:

Изволением ѿтца и съвершением сїа и съпоспѣшением ст҃го дх҃а докончана быст сїа книга рекомаа минея рѣкою многогрѣшнаго и неключимаго раба бж҃а Петра рекше Непотребнаго, въ лѣто по седмой тисащи ѿ. индикта ѿ. лоун. г҃. мѣца декабря и҃. днѣ на памѣт ст҃го мѣчника Савастіана при костелѣ ст҃ыа живоначальнаа и нераздѣлимыа троица при королі великом полском Жикгымонтѣ Ягустѣ и тыж при дрѣжа[вѣ] пана Іѣна старосты дроговыцкого, воеводы подолакаго. аще оу котором стихѣ из грѣых слов или вписал сѣ вѣ[дѣ], или съ дроугомъ гл҃алъ и помизанием шчима, или отъ забытин оума иноици ст҃ий(?), и тыж братїа дїаки, прош[у] в. м., чтѣте исправляючи, а мене грѣшнаго ни клинѣте, а вас Бж҃ простит и помилует. амин.

На тій самій стороні між рядками і на чистих полях написано ще пізнійшими руками різні проби пера, які тут опускаю.

Подав Іван Франко.

Жебрацькі благальниці.

На лірників і кобзарів, як на народніх співців, звернено в науці доволі давно увагу і література про них досить уже богата, як про се можна можна переконати ся хочби з книжки Б. Грінченка: Література українського фольклора. Правда, в літературі тій багато ще дефектів; не кождий записувач знав, на що саме звертати увагу, про що випитувати

і що записувати від лірника, чи кобзаря; не один задоволься тим, що подав кілька звісток про співака та записав пару пісень від нього, не входячи зовсім у те, чи вичерпав тим увесь його репертуар, чи ні; не один подавав назви пісень репертуару, але тексту пісень не записував, уважаючи, що вони загально знані і т. д. Загальний погляд можна одначе мати вже доволі вірний і про лірників і про кобзарів на підставі оголошених матеріалів, а перше місце в розслідуванні побуту й репертуару цих співців належить ся безперечно „Київській Старині“, що принесла найбільше число і найцінніших причинків у сій матерії.

Не так пощастило простим жебракам-калікам, що не вміють грати ні на кобзі, ні на лірі, але живуть також із того, що вандрують від села до села — наскільки на се дозволяють закони — і живлять ся з милостині, яку вдасть ся їм назбирати. Про звичайних жебраків література доволі бідна, а й те, що є, не все представляє матеріал, на яким справді можна би оперти ся й уважати його жерельним. А тимчасом репертуар жебраків не уступає нерас ні в чім ні лірницькому, ні кобзарському, а в неоднім напрямі буває навіть цікавіший; треба би лише звернути на нього більшу увагу, як доси, та використати докладнійше.

На сій місці хочу зазначити одну спеціальну категорію жебрацької творчости, якої продукти треба би конче списати в більшім числі як доси, на що вони вповні заслугоють. Маю на думці жебрацькі благальниці, якими випрошують жебраки і лірники та кобзарі милостиню, або дякують за неї. Доси, наскільки мені відомо, записано їх ледви 15. Вчислю їх поодинокі.

В „Запискахъ юго зап. Отдѣла импер. русскаго Географическаго Общества“, 1873, т. I, надруковано дві статі про кобзаря Остапа Вересая, що власне через них став голосним у науковім світі. Одна стаття А. А. Русова: „Останъ Вересай, одинъ изъ послѣднихъ кобзарей малорусскихъ“ (ст. 309—338); друга М. Лисенка: „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорус. думъ и пѣсень, исполняемыхъ кобз. Вересаемъ“ (ст. 339—367). До статей додані також „Матеріали“ (ст. 1—52), в яких надрукований Вересаїв репертуар. На ст. 52 надруковано там дві благальниці: одна просьба і одна подяка за милостиню.

Дальше подибуємо благальниці аж у „Київ. Старині“. У статі В. Боржковського: „Лирники (1889, т. 26) надрукована

одна гарна і обемиста просьба (ст. 655—657) і одна звичайна жебранка (ст. 760—661). — У замітці А. Малинки: Кобзарь Петро Гарасько и лирникъ Максимъ Трыщенко“ (1893, т. 42) надрукована на ст. 445 одна благальниця. — У замітці Л. М. „Малоруское нищенское причитанье“ (1903, т. 80, I, 2, ст. 6—7) надрукована також одна благальниця-просьба.

В книжці укр. письменника В. Кравченка: „Етнографічні матеріали, зібрані на Волині та по сумежних губерніях“ яку видало „Общество изслѣдователей Волыни“ (в Житомирі, 1911, т. V) надруковано на ст. 64—одну—„жебранку“.

На сім кінчать ся записи з російської України, а дальше йдуть із Галичини. Ось вони: У моїй статі „Лірники“ (відб. з Етн. Збірника, т. II) надруковано дві благальниці лірника Златарського (ст. 18), а на ст. 74—76, в додатку, три благальниці (дві просьби й одна подяка), передані В. Шухевичем. В „Етн. Збірнику“, т. V, надрукував знов др. І. Франко дві благальниці з Любші (106—110) і в додатку одну просьбу (ст. 242—243).

От і все, що в сім напрямі зібрано. Як видно, жниво невелике, тай тут записи з Галичини (8) перевисшають записи з рос. України (7).

В осени 1911 р. передав мені значну збірку фольклорних записів д. Данило Щербаківський, що якийсь час учителював у тімназії в Умані і там та в околиці записував різні фольклорні матеріали. Переглядаючи ті записи, знайшов я між ними пять благальниць, яких тексти подаю отут, просячи кожного, хто може, щоб і дальше їх записував та надсилав до оголошення до етнографічної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка.

I.

Ой подайте міні сліпенькому хоч копійочку,
Ой подайте міні сліпенькому хоч шажочок:
А копійочка, мій батечку, не велика утраточка.
Ой я не бачу, моя мамочко серце, заслужити,
Ой я не бачу, моя мамочко серце, заробити,
А тільки меї повинности за цим хлібом ходити,
За вас Бога милосердного молити.

Від жебрака, г. Умань, базар.

II.

Дайте, моя мамко, по їдиному грошику на вихованіє,
Дайте, люди добрі, хоть їдину копійечку на прожитаніє..
Подайте, люди добрі, хоть їдину копійечку...

Ви маєте, моя мамочко.
 Возмилоstinivъ ся, моя мамко серце, на до мною,
 Дайте, душечки спасеніі.
 Майте ви, люди добріі, упованіє Христове,
 Дайте, моє серце, поїдину милостиньку.
 А ни годеи я, моє серце, заслужити,
 А ни бачу я, моє серце, заробити.
 А подайте, люди добріі!
 Дайте, моя мамочко серце, їдину копієчку,
 Котра душа, татку, милосердная.
 А шо небо і зимля...

Від жебрака, Умань.

III.

Народи ви божіі,
 Народи Христовіі трудящіі,
 Благодітеліі господніі!
 Не возжалійте, пожертвуйте,
 За тілесное своє здравіє,
 За душі спасеніє,
 Вічнеє веселіє.
 Не возжалійте, пожертвуйте
 За родителєй умерших
 В нинішній день божественний,
 Щоб вас Господь в життіі вашій
 [не оставив
 Офірою божественною]

До покою блаженного,
 До престолу херувимського,
 До майстату сина Божого,
 До раю пресвітлого.
 Помилуй вас, угодник божий,
 Святий Христов угодник Микола,
 Скорий поміщик:
 У поміщах радість, у трудах,
 [в життіі.
 Помилуй вас на всякім місті
 Царице владичице,
 Всему миру заступнице!]

Від жебрака, Умань, базар.

IV.

Ой дайте народи Христовіі,
 Ой і дайте батюшки любезніі,
 Ой дайте от щирого серця наділяющого,
 Ой дайте от ручок своїх праці работених.
 Воздобродіте ви, таточку мій, голубчику,
 Воспроможіте ся ви, мамочко моя, шилая,
 Возмилуйтесь, мамочко, моє серце, надо мною:
 Ой дайте ради неділеньки святої,
 Ой дайте ради престолу Христового,
 Ой дайте ради упокою бажаного.
 Ой змилуйтесь над моєю вдовинею, серце, темнотою,
 Ой змилуйтесь над моєю вдовинею, серце, нищетою.

Від баби жебрачки, г. Умань, базар.

V.

А возмилуйтесь, моя мамочко, зорочко, надо мною,
 Над моєю довічною, мій таточку, темнотою.
 Дайте ви люблятоньки миліі,

Дайте ви, котра душа спасенная,
 Ой і дайте ви, котра душа возлюбленная:
 Дайте ви за своєю душі спасеніє.
 Змилюйтесь над моїм каліцтвом довічним,
 Над моїм, моя мамочко, каліцтвом немаючим,
 Над моїми, мій таточку, очееньками затемненими.
 А мої очееньки як кленовим листом затемнило,
 Ніби тайними дверцями мої очі зачинило,
 А я не бачу, як яснее сонечко восхождає,
 А я не бачу, коли темная ніченька наступає.
 Як би я цей світ, моя мамочко, видала,
 То яб ваших стежечок та доріжечок не переходжала,
 То яб вашої головоньки не клопотала,
 А волілаб я, моя мамочко, заробити,
 А й волілаб я, моя мамочко, заробити.
 Майте ви, моя мамочко, упованіє божєє,
 Майте ви, моя мамочко, милосердіє божєє,
 Пожалійте мене, моя мамочко, своїми світленькими очееньками,
 Пожалійте мене, моя мамочко, роботящими рученьками.
 Як єдина та милостенька не велика утрата,
 Буде вам, моя мамочко, от Господа милосерного заплата.
 А ви своє серце сумленне...
 Тільки то душі своєї вічне спасеніє.
 Дайте хоч єдиную, моя мамочко, милостиночку,
 Хоч єдиную, моя мамочко, денежечку,
 Хоч єдиний же то хліба кусочок,
 острєблений,
 Душі своєї на вічне спасеніє.
 Ой трудна моя заслуга!

Від баби жебрачки, Умань, базар.

Як кожному видно, благальниці — се імпровізації. З одного боку вони нагадують потрохи голосія, а то розміром, вільним і не обов'язковим римом та настроєвістю, — хоч спільні основи і тут і там додержують ся, а деякі загальні фрази та вислови повтаряють ся. З другого боку вони зближують ся по часті до духовних віршів і то не лише мовою, але й релігійними мотивами, втяганими суто, без огляду, чи потрібні вони в данім місці, чи ні. Особливо „учені старці“ старають ся поєднати благальниці церковними словами і тим чином прикрасити їх, бо се подобаєть ся простолюду. Часто там поперекручені слова і незрозумілі, але публіка не звертає на се уваги. Їй імпонує навіть деяка незрозумілість, бо се вказує на певного рода духову висшість і таємничість старця.

Розумієть ся, що й різниці між голосіями та благальни-

цями не малі, але се й не дивниця, бож обі категорії служать до зовсім инших цілій та витворюють ся серед відмінних кругів.

На кінци зазначу ще, що як між голосінями є й гумористичні та сатиричні, так само є такі благальницї. Ось одна з них:

Дайте, милостиві христіяни,
Дайте, що милость ваша,
Дайте, хоць по шні дайте,
І за те спасибі скажу —
То буду знати, що не даром стояв...

(В. Боржковський, Жірники, ст. 664).

Подав *Вол. Гнатюк*.

До історії української наукової і просвітної організації в Галичині 1848 р.

I.

Весна народів і прив'язувані до неї надії видвигнули на перший план потребу організації українських наукових і літературних робітників у Галичині. Межи львівськими Українцями зродила ся думка заснувати просвітне товариство, свою „Матицю“ на взір инших славянських. На одинадцятім засіданню Головної руської Ради з дня 29 мая 1848 р. піддав Іван Гуркевич проєкт заложення такого товариства. Він саме від давна працював над статутом такого товариства для предложення його властям. Тепер вибрано для перегляду статуту комітет, що вже на чотирнацятім засіданню Ради з дня 9 червня 1848 р. предложив їй переглянений статут до апробати. В слід за прийнятем статуту на п'ятнадцятім засіданню Ради з дня 16 червня оголосив голова Ради Яхимович основанне „Галицько-руської Матиці“ і запросив присутних до приступлення у члени. На перший поклик вписало ся кількадесять членів, по більшій часті зі Львова.¹⁾

Була потреба не тільки зеднати як найбільше число членів, але поперед усього обчислити тодішні наші сили та притягнути їх до діяльної участі в працях новозаснованого товариства. Й тут у при-

¹⁾ Як. Головацький, Историческій очеркъ основанія Галицко-рускої Матиці и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народнаго просвѣщенія, Львів, 1850, ст. VII—VIII.

годі¹⁾ стала для товариства думка Миколи Устияновича запросити всіх українських учених і письменників у Галичині на спільні наради. Свою думку піддав Устиянович уже в липні Головній руській Раді через Гушалевича, а 15 серпня поновив свій план письмом до Ради, якого текст у справі самого візду надрукований у цитованій книжці Як. Головацького.²⁾ Справою візду займав ся дуже живо

¹⁾ На третім спільнім засіданню на внесення Борискевича ухвалено утворити „Общество просвѣщенія народнаго“, до якого вибрала кожда секція візду по двох членів. Се товариство переймало заряд „Матиці“ (ibidem, стр. CXIII). На взір першого візду пізнійші загальні збори „Матиці“ творили також секції, прим. найближші збори 13 марця 1850 р., на яких, як показує спис, було 56 присутніх.

²⁾ Стор. XVII—XIX. Перед останнім відступом, що починаєть ся словами: „Всѣмъ честнымъ“ і т. д., пропущено ось що з Устияновичего письма: Притом мавбим ще другоре Внесеніє в слѣдующим предметѣ. Же вреченіє ся права выбору Священника на посаду парохіальную, т. є. так званое право Колляціи з стороны обывателей земних, досовременних Колляторѣв, необавом наступити може, а може и через Уставодательство Соймовое в Вѣднн зносити ся буде, нѣкому з нас не тайно; алиж не докончи свѣдомо єст, на когобы право тоє, а разом и тытари с ним полученіи златы припадало. Но абы тоє право с пожитком краю и без ущирбу так св. Церквей, так и долѣ Священникѣв на нових уложити засадах, каждого правого Христианина, а особливе каждого каплана повиннобы быти не малым заданьом.

Хотий слабый умом, но крѣпкій волею ку прымноженю народнаго добра, положивбы на Высокодостойній Радѣ такий в том предметѣ вопрос: Цы не моглобы реченное право Коллятуры златы ся на сельскій громады и мѣщан в той способ, абы уложившы передже так найрозлучно право доходѣв сгулы, назначити оны на пожиток Церквей и успособити в них фундуш колляцій, не зоставившы з такових доходѣв на хосен священника тилько доходы особы; н. п. з службы Божей, в Парастасѣв. Быв бы то во початках засѣб такий недостаточним на великія наклады, але взраставбы лѣтамы при знакомій свѣтловы добротности Руского Народа ку Божей хвалѣ и щырех датках на Боже, да значной заможности, ѡдповѣдающей своей цѣлы. Вшакже маємо и днесь такиа Церкви, що по кѣлька ста Риньских засѣбу мают в карбонах своих, а так лехко такиа Сумми пѣднестыбы ся могли, слыбы были роздаванними на правній а безпечній пожит. И здає мы ся, же не маш там Церкви без якогоь маєточку, де тилько каплан щирею тоє сердцем дає, абы ся не опускалы на тѣсну Коллятора руку, — которій, особливе нашими часами, заледво де ризы до Церкви справиты датку не пожалував. А слыбы в яким мѣсцы на доразніи бѣлшіи потреби засѣбу не находилось, моглобы устава завароваты можность пожички в фундушы крѣвям духовенства, а притичній громадѣ наложиты обовязок зажиченную часть в означенних часах зложиты.

Админістрация такового фундушу моглабы налѣжаты до церковнаго Брацтва и Священника в надвором циркулу; а ущирбок, выплыва-

заступник голови „Матиці“ Іван Борискевич, той сам, що за його заходами вийшла в 1849 р. Квітчина Маруся. Він і ввів в діло думку Устияновича.

„Спис честных мужѣв на собор ученых русских, въ Львовѣ дня 19. Жовтня 1848 собравших ся“ (в тім заголовку пізнійше подописувано ъ) виказує ось яких членів візду: 1. Добрян'ській Антоній, Парохъ Валявскій; 2. Грегори Солтисъ Кулиничъ; ¹⁾ 3. Іванъ Демковичъ, ²⁾ учитель Методикъ; 4. Устиянович Никола, парох з Славска; 5. Жукѣвскій Іоан, Парох Львѣвскій сс. АА. Петра и Павла; 6. Ильницкій Іванъ, ³⁾ Вице Ректоръ; 7. Куземскій Михайлъ; 8. Озаркѣвичъ Іоаннъ (священник із Коломиї); 9. Яковъ Головацкій, кап. гр. въ Хмелевъ; 10. Фтеодоръ Вѣдзинскій, оучитель зъ Небылова; 11. Грегорій Беднаржъ, Кап. гр. кат. Жукотина; 12. Попель Маркелль, богословъ; 13. Павелъ Максимовичъ, правник; 14. Г. Трохановскій, техникъ; 15. Антоанъ Павенцкій; 16. Іосифъ Львицкій зъ Грѣшовои; 17. Іосифъ Царевъчъ, учитель; 18. М. Малиновскій; 19. Трещаківскій Левъ, парохъ; 20. Зубковичъ Михайлъ ⁴⁾; 21. Крокусіевичъ Андрей ⁵⁾; 12. Петрушевичъ Антоній (парох Унева); 23. Іаковъ Величко, Парохъ въ Оугриновѣ; 24. Павло Калитовски, П. Бутинъ; 25. Тимофтей Хоминъ, Учитель; 26. Іоаннъ Малъцки, Учитель; 27. Іосиф Лозинскій з Медыки; 28. Іванъ Бѣрецкій зъ Бахура; 29. Іоаннъ Лотоцкій; 30. Рудольфъ Мухъ зъ Лагодова; 31. Іоаннъ Гуркевичъ; 32. Іаковъ Вѣтошинскій; 33. Сіме-

ющей (sic) для Священника з недобору доходѣв прав стулы, дабы съ при справѣ зрѣннану Духовенства под розвагу взаты и сталыны в крайового фондушу додатками залагодиты. За тым Внесеніем тоє особливе промавланє, жебы Священник пры Душ спасеню дѣйствующій з ового повагу капланъ(с)кую так безшадно убывающаго обстоятельства вѣйшов, що так для каждого каплана прикрим, для парафианнина негодующим (anstößig), так и для Урядѣв надзерательних трудоваложним ѣст.

Упрашаю затым Высокодостойную Радѣ и тоє моє Внесеніє под доволнюю взаты розвагу и ажбы знайшлося постоянним, до вироблєннѣ дальшого на Сойм уставодательній в Вѣдни чесному и достойному такому членовы Радѣ або минѣ самому (в рук. самомо) прыпоручиты.

¹⁾ Зі спису членів шкільної комісії довідуюсь ся, що походив з Камники волоської, а мешкав на Знесію під ч. 102.

²⁾ Так він записаний у загальнім списі і списках членів секцій, до яких належав. В Головацького „Домкович“, впрочім сам підписував ся на друках від 1849 р. Домкович.

³⁾ У списі філософічної секції: священник із Завалова бережанського округа.

⁴⁾ В списі шкільної секції стоїть: подъ числомъ храма 291 М.

⁵⁾ Тамже: под числомъ храма 410 $\frac{1}{4}$.

онъ Вознякъ; 34. Николай Іжакъ¹⁾; 35. Василь Ковал'скій; 36. Евстахій Гарасимовъчъ²⁾; 37. Арсен. Аудиковскій³⁾; 38. Антоній Недзвецкій; 39. Іоанъ Здерковскій; 40. Юлианъ Красицкій; 41. Охримовичъ; 42. Силвестеръ Вояковскій; 43. Іоанъ Багряновичъ, Парохъ Къровичъ; 44. Климентъ Мерсновичъ⁴⁾; 45. Вієлѣчковскій Юлианъ; 46. Вієлѣчковскій Антоній; 47. Benedikt Lewicki (Венедіктъ Левіцкій); 48. Лев Созанскій; 49. Петро Головацкій⁵⁾; 50. Ювчиньскій; 51. Грынѣвѣцкій Іоанъ (священник); 52. Коссає Михаилъ; 53. Дембѣцкій Викторъ; 54. Стефанъ Хомѣн(с)кій; 55. Іустъ Ганківчъ; 56. Іл'ницькій Михайль, Академѣкъ; 57. Гаврииль Паславскій; 58. Іоанъ Борысѣвичъ; 59. Іосифъ Охримовичъ, священникъ (Болехів); 60. Іпполитъ Дзеровичъ; 61. Георгъ Тѣстанѣвскій; 62. Александеръ Чайковскій; 63. Лапѣвичъ Емѣланъ; 64. Іосифъ Кулчицкій; 65. Леонъ Сосновскій; 66. Петръ Лозьнєски; 67. Захарій Аудиковскій; 68. Д. Кочиндик⁶⁾; 69. Г. Копысцяньскій. 70. Іляріонъ Шведѣцкій; 71. Кобржанскій Іосафатъ язъ Мышина; 72. І(о)аннъ Царъ; 73. Іля Зарѣцкій; 74. Никола Сяновѣдскій; 75. Іоаннъ Козловскій; 76. Теофанъ Глѣнєскі; 77. Hrehory Statkiewicz; 78. Іосифъ Ловицкій⁷⁾; 79. Слѣмаковскій; 80. Міханль Хомѣнъ; 81. Дунѣковскій Ігнатій; 82. Аѳаназій Бачиньскій, Академѣкъ; 83. Монѣбєвичъ, урядникъ; 84. Григорій Гінѣлевичъ; 85. Юліанъ Ганкевичъ, Пар. Ієсловецкій⁸⁾; 86. Міханль Захарясієвичъ, Викари Сассѣвскій; 87. Леонтовичъ Павло; 88. Теодоръ Васкевич⁹⁾; 89. Григорій Савчинскій; 90. Тома Полянскій, профессоръ; 91. Іоанъ Должан'скѣ; 92. Николай Кисѣлевскій; 93. Лѣка Данкевичъ; 94. Михайль Стецякъ; 95. Theodor Reszetyłowicz; 96. Iwan Narasiewicz¹⁰⁾; 97. Галька Ігнатій (богослов); 98. Копысцянскі Силвестеръ; 99. Василій Ільницькій.

¹⁾ В списі членів філософічної секції зазначений як богослов із Бродів.

²⁾ Також зазначений як академик зі Львова.

³⁾ Також зазначений як священник у Подусові.

⁴⁾ Також зазначений як академик із Тошова коло Львова.

⁵⁾ Також затитулований як кандид. проф. на Буковині.

⁶⁾ Головацький назвав його чомусь у загальнім списі: Кочингинъ В. (ст. XXXII), а в списі членів філософічної секції: Кочингинъ Д. (ст. XXXIV). Тут означений він як академик зі Львова.

⁷⁾ У списі членів філ. секції: священник Волі задеревської стрийського округу.

⁸⁾ Язлівці чортківського округу.

⁹⁾ У списі філос. секції титулуєть ся доктор права зі Львова,

¹⁰⁾ Др. теології зі Львова,

Крім того зі спису членів богословської секції приходять два нові імена: 100. Боханський Іваннъ і 101. Михайлъ Бѣлецкій; зі спису членів філософичної і природничої секції три імена: 102. Шел'єстакъ Іоаннъ, Академикъ въ Львовѣ, 103. Нановскій Юліанъ, Академикъ въ Львовѣ і 104. Іустинъ Желеховскій (з Мудрича); зі спису членів історичної і географічної секції три імена: 105. Стефанъ Бѣлѣнскій, 106. Михайлъ Бачинський і 107. Хомиѣнски Кирилъ; зі спису членів шкільної секції три імена; 108. Кѣмазовичъ Юліанъ, 109. Леонтович Феодор і 110. Pokolinski Теофіл¹⁾; зі спису членів господарської секції три імена: 111. Стефан Сзоробогатый, 112. Kokocinski Piotr і 113. Елѣя Желѣховскій, священникъ; зі спису членів секції для старої і нової української літератури два імена: 114. Стеф. Семашъ і 115. Генрихъ Яблонскій. Крім того як про члена згадується у справозданню богословської секції про 116. Якова Геровського, а президію правничої секції творили два нові члени; 117. Лаврівський Юліан і 118. Константинович Іван.²⁾

Таким способом доходить ся до поважного числа 118 учасників зїзду. Не тільки чисельно представляв ся зїзд імпонуючо, але й морально. Зїхали ся найвизначнійші з тих, що якнебудь приложили руку до нашого тодішнього книжкового руху як автори. Отже по р. 1848 включно: Боднар Григорій, Ганкевич Юліан, Гарасевич Іван, Головацький Яків, Данкевич Лука, Добрянський Антін, Жуківський Іван, Кобринський Йосафат, Кочиндик Дмитро, Куземський Михайло, Левицькі Венедикт і Осип, Леонтович Федір, Лозинські Осип і Петро, Малиновський Михайло, Мох Рудольф, Озаркевич Іван, Павенцький Антін, Паславський Гаврило, Петрушевич Антін, Полянський Тома, Савчинський Григорій, Семаш Стефан, Синовідський Микола, Трещаківський Лев і Устиянович Микола. По 1848 р. звісні з друків отсі імена учасників зїзду: Вагринович Іван, Білецький Михайло, Величко Яків, Величковський Юліан, Возняк Семен, Галька Гнат, Гарасимович Остап, Гинилевич Григорій, Глинський Теофан, Головацький Петро, Гуркевич Іван, Желехівський Юстин, Здерковський Іван, Ільницькі Василь і Іван, Ковальський

¹⁾ У списі шкільної секції означений як „Präpserand“.

²⁾ Не точний спис членів у Головацького також у поодиноких секціях. У богословській секції пропущені: Гаврило Паславський, Павло Калитовський і Ловицький Осип; в філософичній секції: Шелестак Іван і Головацький Яків; в списі членів господарської секції хибно наведений Величко Антін замість Величковського Антона; в списі секції для старославянської літератури поминені: Бірецький Іван, Гинилевич Григорій, Кобринський Йосафат, Кулинич Григорій і Левицький Венедикт.

Василь, Козловський Іван, Константинович Іван, Красіцький Юліян, Кульчицький Осип, Леонтович Павло, Мерунович Климент, Охримович, Попель Маркил, Хомин Тимко. Коли до їх ряду дочислити видавця Квітчиної Марусі Івана Борисикевича й автора незугарної граматики нашої мови (в рукописи) Івана Малицького, досягне число тих, що з меншим чи більшим щастем пробували пера в літературі чи науці, до 55. Може ще дехто й переочений, на всякий спосіб не значно зменшить ся число таких, що не лишили ніяких друкованих документів своїх духових інтересів, а виносить воно 63.

II.

Причину своєї неприсутности на зїзді вияснив парох Комарова Антін Могильницький як „вірний друг справи“ в листі на руки Михайла Малиновського з 19 жовтня 1848. „Прекрасно дякую Вамъ и цѣлѣй Комессії, стояло тут, за тоє, щостє въ запрошенію на Соборъ и о минѣ не забѣл. — Бѣло то моимъ сердечнымъ желаніємъ, прибѣти, — бо до такъ великого и святого дѣла жаденъ правый Рсѣянъ на запрошеніе спѣскати ся не повиненъ! Але, ꙗсли нинѣ висловляють ся може ꙗкъ тоти Гостѣ Еуаггелѣчни, — на бракъ запрошений, — мене моя недоля вимовить. Дня 10-го Октября появила ся нещастна Холера въ моей Парохіи и въ сосѣдствѣ. Въ моей хатѣ хорѣють двое дѣтей, — сестра и двое челяди, — разомъ 5. особъ; дѣти мои оуже одъ двоухъ дней блискіи сѣтъ сконанія; въ парохіи богато хорыхъ. **И** самъ и своихъ домовихъ обходити, — хорихъ ратовати, — сповѣдати, — оумершихъ погребати мѣшѣ! Для того ще до Вторника вибиралъ-емъ ся въ дорогѣ, — ажъ ꙗкъ зъ всѣхъ сторонъ обѣшли мя нѣжди, замѣнилъ-емъ мое постановленіе! **Ю**днакже, скоро ми хотѣ трохи попѣтити, — чи мои хори домовники подѣжають, чи ихъ похороню, — желаю сердечно приѣхати на Соборъ хотѣ на ѣденъ день. Не можѣ бѣльше писати, бо оумъ мой нещастіємъ оугнѣтенный, — и голова заворотъ терпять. Робѣтъ добре, крѣпѣтъ ся, абысте надѣю Рсѣинѣвъ исполнили! — Засилаю Вамъ поклѣнъ и моленіе всякого благополѣчія. Нехай Богъ верѣ вашими замислами и Дѣхъ святой свѣдѣтъ на Васъ при такъ важномъ дѣлѣ!“

А до зїзду прислав Могильницький письмо такого змісту: Всесвѣтлый Соборе, братія любезніи! Голосъ Одозви, звивающій насъ на сіє свѣтле собраніє, — проникѣвъ бѣгомъ молній краину Галицѣ. Каждый правый Рсѣянъ, котромъ изобразованіє питомого языка, — а черезъ него поддвиженіє оупалои народности щире

лежить на сердци, — повитаѣ го съ радостію и оутѣховѣ, съ ѡковѣ витае опѣщенна дѣтина по довѣбѣмъ невидѣнію любезного Отца и Матерѣ, — съ ѡковѣ рѣмяна красавиця витае возлюбленного жениха по довѣбѣмъ и безнадежднѣмъ розлѣцѣ, — съ ѡковѣ по глѣхѣмъ и мрачнѣмъ зимѣ витаемо первіиіи блаженнѣи дѣчи вертающаго сонця, — и первіиіи голосѣ весняного соловія! — Бо воистиннѣ! По довѣбѣмъ и безнадежднѣмъ замертѣвнѣю оумнѣмъ, — по довѣбѣмъ розлѣцѣмъ ѡдѣ нашои прошедшой свѣтлой жизни народнои, — по розлѣцѣмъ ѡдѣ прекрасныхъ временъ гремѣющей рѣсков Слави, — рѣскаго народного просвѣщенія; — нынѣ, — ажѣ нынѣ розлѣгаетѣ ся той-всеобщій голосѣ першій разѣ явно и смѣло ѡдѣ жерелѣмъ Днѣстра и Сяна по берегахъ Бѣга, Збѣрѣча и Прѣта, — ѡдѣ свѣжныхъ полонинѣмъ Бескида, — по просторонныхъ ровенѣхъ Подоля и Покѣтя! Оуслѣхалисѣмо, любезнѣи братія, того голосѣ, — ѡкѣ то кѣлисѣ памятниіи Отца нашои голосѣ звона вѣчоваго; и ѡкѣ они, так и мы видимосѣ тѣ собраннѣ въ високѣмъ намѣренію, — бо долю цѣлого любимаго народа рѣскаго въ рѣскахъ нашихъ важимо! — Каждый зѣ насѣ певно згадае, що нынѣшне становище наше ѣсть честне и високе, — але оравѣ кѣмѣтовати повиненѣ, що ѣсть трѣдне и борителне. Ёсть честне и високе, — бо плоди нашихъ здѣшнихъ трѣдѣмъ, — нашои наради, нашихъ зами-слѣмъ, переговорѣмъ, досвѣдченій и взаимныхъ порозѣмнѣній, — мають становити новѣ Епохѣ оумного житія Рѣсинѣмъ; — мають насѣ зѣ досихрѣменного оуничженія и оупѣдленія пѣддвигнѣти, — нашѣ родимый ѡзыкѣ рѣскій певными согласными правилами обѣимити, а черезъ тое цѣле наше оумне просвѣщеніе разпрѣстранити, нашѣ нарѣдѣ рѣскій на рѣвнѣмъ степени съ инными самобытннми нашими соплеменниками, Синами великои Матерѣ, Слави поставити, — мають заложити нови пѣдвалини всеобщаго Храма рѣскаго и намѣ мѣсце меже просвѣщенными народами Еѣропи прогаити. — Але ѣсть трѣдне и борителне; бо ѣдиннымъ придатнымъ средствіемъ до того всего ѣсть обрѣбленіе и ѡбразованіе того рѣскаго ѡзыка, котрый неизслѣдимѣмъ небесѣмъ сѣдѣмъ, — и насиліемъ непріязненныхъ обстоятелѣствъ пѣдоупавъ и своего давного выликолѣпнѣя и красоти — на ѡкѣсь время лишился! — того ѡзыка, що въ своимъ первобытнѣмъ отечествѣ ставѣ ся оуже бѣмъ чѣжостороннымъ прѣшелцемъ, въ своей земли бранцемъ и невѣлникомъ, — въ своей хатѣ гостемъ и комѣрникомъ! — того ѡзыка, котрый выключенный зѣ Совѣтѣмъ народныхъ, ѡтдаленный зѣ оучилищѣ, зѣ законодавет(в)а и оурадованія; — выгнанный зѣ палатѣмъ горднхъ Вѣлможей и тѣмъ тѣмъ зѣ свѣтлицѣ мѣщанѣства, — тѣливъ ся досѣ,

якъ опущенный сирота, підъ низьковъ рѣлника стрѣховъ и дене-
кѣда на обѣстю широко-народного Священника! — Трѣдне! бо ма-
ємо обчеркнѣти границы, — котри мзикъ нашъ ѡдъ всѣхъ сопле-
менныхъ словенскихъ рѣзко ѡддѣливши, ѣднакожъ спѡлне ихъ по-
хожденіе зъ ѣдного корене и взаимне посидкованіе ся затерти не-
повинни! — Трѣдне и борителне, — бо той мзикъ, а съ нимъ ра-
зомъ и народность нашъ рѣсекъ по словамъ пис'ма св. „Обыдѡша
пси мнози ѣ обдержаша ѣго въ кѣпѣ!“ Давниѣ вороги народности
нашої, — доси приголомшенны, — нынѣ на ново ожили и якъ
тота Гидра, котрой Герекѣль многочисленны головы ѡдтинавъ, —
тысячи новыхъ головъ пѡдносятъ, — тысячи глѣбокихъ пащей роз-
завляютъ, щобы насъ пожерти! — Юдни жолтачковъ Пол'оманіи
запаморочени всею около себе жолте выдѣше, мзно голосятъ, „що
въ земли Галицкѡй не бѣло и нема Рѣсинѡвъ и рѣского мзика, — що
пѡлтрета мѣлліона тихъ первобытныхъ жителей земли Галицкѡй, ко-
три оуже черезъ девять вѣкѡвъ сами себе Рѣсинами и мзикъ свѡй рѣ-
скимъ называютъ и котримъ именемъ ѡдъ всѣхъ писарей історическихъ
рѣскихъ, полскихъ и чѣжсторонныхъ прѣзвани зѡбтали, — сѣтъ
нѣби якъѣсь дѣхъ безъ тѣла и костей, — якакъ Ідея фантастична,
— якакъсь безматеріалне привидѣніе, — въ котрѡмъ око полске жи-
вихъ Рѣсинѡвъ дослѣдити не може; — або имъ здаеться, — що
тоти сами жители Галич(16)чини, котрихъ они недавно съ погор-
дженнямъ и оупѡдненіемъ Рѣсинами прозивали, нынѣ на ихъ же-
ланиѣ, коли ихъ интересъ того потребѣе, — мзимось нѣби жезломъ
Чарѡвницкѡмъ порѣшени, въ ѣднѡй хвилѣ зъ Рѣсинѡвъ въ Поля-
кѡвъ перекинѣти ся мѣсятъ. Словомъ мовлячи: Они, заблѣкавши
ся меже Рѣсинѡвъ, якъ въ гѣстый лѣсъ, — по лѣсѣ блѣдятъ, а де-
рева не видятъ! Инны, котри ще свое зарозѣмѣніе и ненависть
такъ далеко не посѣнѣли, щобы правди очевидни и свѣтѣ знакоми
мзно смѣли заперечити, называютъ мзикъ нашъ запѣстѣловъ ѡдно-
говъ, — ѡдколеновъ прилѣдковъ — и неудачнымъ конаремъ мзика
полского, якимось жаріономъ, повѣтовщиновъ, власностію проста-
кѡвъ, нездѡбновъ, абы могла пѡднести ся до досконалости мзика
пис'менного — и выразити докладно всякіи понятія вижшого про-
свѣщенія оумного! — Юсть трѣдне и борителне наше становище,
бо сопровѡтника нашої народности и мзика напастѣють насъ
зъ сторонъ розличныхъ, — орѣжіемъ розличнымъ: Въ всѣхъ сво-
ихъ письмахъ часовыхъ, — памфлетахъ и брошѣрахъ — ѣдентъ
разъ оусилѣють демократичными залищанками: Волности, рѡвности
и братерства — и инними накрѣченими Софізматами потягнути Рѣ-
синѡвъ на свою сторонѣ, а где имъ ся неоудаетъ, вимпшляютъ най-

огиднійшім пліотки и чернила, котрими своей народности вѣрныхъ пригласити старають ся, — підкладають честнымъ Ревнителямъ рѣскои справи самолюбны и огидны цѣли и намѣренія и випроваджають причини и поводи ихъ дѣланій зъ дѣже смѣтного здрою! Стрѣли ихъ орѣжія сѣть оstri и вѣдоу напѣщенні; бо жіючи доси краснымъ хлѣбомъ рѣскои земли, — на котрый Рѣсини не для себе, але для нихъ тяжко працювали, якъ тоти трѣдолюбны пчоли, що тяжко оузбиранымъ, соледенькимъ (sic) медомъ годѣють лѣвныихъ трѣтовъ; — мали досить часѣ, средствій и способности обознаіюмити ся зъ всякими штѣками пекел'ного Махіавелізмѣ, — вицѣвчити языкъ свѣй въ лести и хитрости, — а рѣкѣ и перо въ найсвѣтельнѣйшихъ выкрѣстахъ зрадливого краснорѣчія и (и) сварливои полемики! — Юсть трѣдне и борителне — бо плодоносна земля Галицка, бо неволя и работа Рѣсинѣвъ збогатила нашихъ сопротивникѣвъ: — мають чимъ оплачѣвати Симпатію инныхъ народѣвъ для своей справи, — отримовати доносителей и Агентавъ, — підкѣпѣвати пис'ма пѣблични, тѣтейшіи и заграничныи, — мають чимъ свои облѣдныи, неретелныи, — зрадливыи забѣги величати и оукрашати, — а наши честныи и справедливыи движенія чернити и оумалювати! — Але претцѣжъ становище нынѣшне наше не юсть неможливе и отчаянне!

На другімъ спільнімъ засіданню секцій дня 27 жовтня 1848 р. читали між иншими і лист Могильницького, „що для холери не міг ся з парафії своей віддалити і що не устане для просвіщенія русконародного трудити ся“, ¹⁾ але письма Могильницького не подав Як. Головацький.

III.

На отворенню з'їзду були крім членів і численні гості, також і жіночого полу. На засіданню виділу „Матиці“ з 13 вересня 1848 р., як говорить рукописне звідомлення зі сього справоздання,

¹⁾ Як. Головацький, ор. cit. ст, CXI—CXII. Цитую книжку Головацького, хоч маю під рукою напери з'їзду, з яких подаю доповнення і поправки, а які переходять у бібліотеці Народного Дому у Львові. Роблю се тому, бо книжка загально доступна та не стояла багато труду Головацького, який досить механічно передруковував одно справоздання за другим, змінюючи тільки тут і там, декуди більше, декуди менше правопись.

„дonesено, що панъ Здравецка Фелценбергъ хоче прибути на собраніє тое“ також. І виділ рішив, що „на публично засѣданіє отворительное меже иними гостями може“. Про „чувство отчествлюбія Русинки“, розумієть ся, иншої, а присутної на отворенню зїзду, нехай говорить оповідання Г. Савчинського, подане як „рѣчь истинная“ :

Въ дни справозданя одбитих праць учених руских 26 Жовтня 1848, въ дни для кожного ревного русина вѣчне памятно, случило ся певной русинци, чесной старушци, по священнику нещасной вдовици, приѣхати до Львова въ цѣли упрошеня у високопочтенного Консисто́ря, якого дла(!) сиротства свого взгляду. Але въ дни том, низабутом николи, всечесни Консисто́ря члени собрали ся, омаль що ни до одного, на тое учених справозданє. Русинка наша о том увѣдомлена и що тое справозданє од служби Бога, єдине благословенств(а)ми цѣлюю вселенну наповняющего, розпочинати ся буде, пошла на службу Божу предложити благаня своя въ передѣ найскоршому Ревнителю вѣх сирот, заним би ся случило представити я Ёго въ той мѣрѣ годним намѣстникам. По вислуханю хвали Божой и въ честь Ёго одпѣтих согласно и прекрасно всезвучних пѣній разом зъ собраними тамже многочисленними обоого полу гостями удавши ся до сали справозданія, свѣтло въ цѣлти руски оздобленной, будучи притомною цѣлого тогож справозданія и въ часѣ онаго чувствених мов право и сильно розпращающих милих родимцов своих, так ся розчулила, що аж горячими заляла ся слезами, але слезами николи нидознаной радости! бо, запитана од обок себе сѣдящего гостя, що за причина так чувствених слез єя? зъ глубоким возтхненієм одрєкла въ той способ : „Заледво свѣт той узрѣлам (в рук. изрѣлам), аж низбаданой небесной судьби страшній упав на мя вирок зостати без матки, сиротою — низадовго потому и отца, єдинаго во всем заступника, взято ми до гробу — познѣйше, коли ми ся подружила и коли Сотворител поблагословив мя численним потомством, ровилам гореньки слези новои болѣзни; бо болшу часть дѣтей моих, ах! подружених уже, пережила — а въ остаток зложила и кости мужа моего до земельки, общоно нашон матери: нинѣ за цѣлій вѣк мой перши витрєсли ми слези радости! О! вси болєзни, яки въ цѣлом житю мсем дознала, наймилосерднійшій Отец Нєбес винадгородив ми нараз єдною нинѣшньою днинкою! а винадгородив совершенно! Нинѣ прозрѣлам, що ще Руска низагибла Мати! о! чей уже и низагине!!

узел

Вручил дуровице Олешаньскому
Возил дуровице завил и внучи
дуровице дуровице, милена ми буде в.
H M E N .

Вина' р'ф'а, р'д'овна' в'еде: в'еран'у'ф'ет
р'у'ф'ел в' Б'у'л'и'я' и' д'ел'е'н'и'я' е'д' О'б'а'н'а'
у'а'к'и' В'а'д'о' р'о'ва' у'с'е'б'и' м'а', ф'а'г'и'к'и'
А'н'д'е'л'с'к'е' в'и'а' м'е' р'о'г'у'ф'у'н'у'. Ф'а'г'и'к'и',
в'о' д'у'р'. В'и'д'о'в'о'р'т' в'и'е'н'е' р'и'е'н'е', в',
р'и'д'о'в'е'н'е'н'е', в'о' д'у'р', О'б'а'н'е' А'н'д'е'л'с'к'и'.
В'о' d'у'р', в'и'd'о'в'о' д'у'р' А'н'д'е'л' В'и'а' i'
с'и', в'е'н'е'н'и'с'т'о', в'и'j'а'с'т'о' М'е', м'е' y'f'um
e'g'o'. Ф'а'г'и'к'и'н'у', р'и'd'о'в'о'f'u'z'и'j'e', m'a' v'lo',
n'eu' f'et' i' q'uam' e'g'o' d'il'ig'o'.

Об'еру.

В'е'j' с'е'р'о'с'е' m'а'j'. v', b'i' f'k'w'а'c'y', i'
d'а'k'o', m'а'j'и'v'и', b'o'и'и'v'и', b'o'и'е'н'j', b'e'и'е'н'и'v'и':
o'и' i'j'в'а'j', b'k'w'и'v'и' m'е'p'и' o'k'w'е'н'j'm' v'c',
a'z'е'v'f'e' m'е'd'p'o'x', в'е'j' m'е'п'и'д'j' c'е'р'о'с'e'

Подобизна рукопису пісні про Стефана воеводу в граматиці
Благослава, стор. Б.

IV.

На зїзді утворено дев'ять секцій,¹⁾ а саме богословську, правничу, філософічну і наук природи, історії і географії, шкільну, господарства, дві секції „управи язика руського і літератури руської так давньої, яко теперішньої“ і старославянської літератури.

Ухвали, які запали на поодиноких секціях, відчитували на зборах повного зїзду. Протоколи мовчать про се, як прим. приймив зїзд анахронічні і курйозні ухвали секції старославянської літератури. Стефан Семаш підносив навіть гадку заведення церковно-славянської мови до наукових і літературних творів. А голова секції Лев Сосновський аргументував: „Богацько є німецьких нарічій, а одна тільки саська образована мова, так і межі нами трудно буде з початку, як завели би ми старославянську мову, але по якімсь часі буде можна при звичаїти ся до неї²⁾“. Вкінці згодили ся, що треба довести до загального розуміння церковно-славянщини, для якої саме ціли постановили виготовити граматичу церковно-славянської мови і церковно-народній словар. Але видно Ганкевич і Венедикт Левицький, що „за святий язик старославянський почитали і застерегли, би єму жадну кривду не зробити і би го жаднов міров не понижити“,³⁾ не були відосібнені, коли секція признала потребу більшої і меншої книжки для читання у церковно-славянській мові. Що більше, uznали потрібним і бажаним видати по церковно-славянськи книжки з історії, географії, філософії, про виховання дітей, рільництво, астрономію, худобу, пчоли, будову домів, навіть признали потребу часописи або дневника в церковно-славянській мові.⁴⁾

У порівнянню зі секцією старославянської літератури куди поступовійші були резолюції богословської секції, яка ухвалила, що поза щоденними молитвами та псальмами інші молитви в молитовниці мають бути зложені в народній мові.⁵⁾

¹⁾ Засідання поодиноких секцій відбували ся у таких годинах: богословська 3—4 по пол., правнича 6—7 що дня вечером, філософічна 3—4 по пол., історична 11— $\frac{1}{2}$ 1, шкільна 4—5 по пол., господарська $\frac{1}{2}$ 2—3, секції української мови та літератури 8—11 рано, а секція старославянщини 5—6 по пол. Третє спільне засідання було не 24 жовтня, як у Головацького (стр. CXIII), але 25 жовтня.

²⁾ Як. Головацький, *op. cit.* стр. CV.

³⁾ *ibidem*, стр. CVI. ⁴⁾ *ibidem*, стр. CX.

⁵⁾ *ibidem*, стр. LCII. Перше засідання богословської секції було 21 жовтня 1848 р. в суботу.

При читанню нарису Головацького про заснування „Матиці“ вдаряє нас страшна та неприродна мова програми філософичної секції. В друці вона бодай трохи нїби зукраїнчена через дашкування о (ô) і т. д., але в рукописи вона ще твердша. „Програмъ отдѣленія философическаго“ має під текстом замітку: „Перевелъ съ нѣмецкаго подлинника А. Петрушевичъ, членъ отдѣленія философическаго“. Замітка й програма писані рукою Петрушовича. А в звідомленню філософичної секції читається, що програму зложила спеціальна комісія, в якій склад входили Авдиковський, Вояковський, Гарасимович,¹⁾ отже навіть нема Петрушевича.

В сій самій секції виготовив др. теології Іван Гарасевич „Програмъ о календаряхъ, виробленъ черезъ Всечестнѣйшаго Предсѣдателя...“, але ся програма не визначається нічим замітним під річевим оглядом, а під оглядом мови се відстрашаючий конгльомерат церковщини, польщини, великорущини й українщини. З факту, що Головацький не видрукував сеї програми, можна здогадувати ся, що її і не відчитано на засіданнях; нині вона не надається на опублікування.

Рівнож не опублікував Головацький проєкту Миколи Синовідського в справі заведення окружних славянських читальень. Той проєкт відчитав Синовідський на другім засіданню історично-географичної секції і він стрів ся з загальним признанням. Його навіть відлітографовано для красної інформації членів. Хоч зі змінами не тільки в правописи та мові, але й у змісті надрукувала сей проєкт Зоря Галицька за 1849 р. в 77 ч. як внесенне Синовідського в коломийській окружній Раді, друкую його в додатку як з причини інтересних думок, так і короткості. З ухвал і дезидератів секції годить ся піднести тут деякі: Лозинський домагав ся, „щоби для народного пожитку переложити історію південної Руси М. Маркевича та подати як найскорше народови в руки як для загального знання, так шкільного як, і домашньої науки, для познайомлення з рідною історією.²⁾ Не тільки підносили потребу старанно збирати все, що відноситься до політичної і культурної історії нашої вітчизни, але й на третім засіданню радили над заложенням історичного товариства, а матеріали й дослїди членів такого товариства можна би оголошати друком. Говорено також про заложення бібліотеки, де переховували би ся важні пам'ятники.³⁾

Як правнича секція по уконститууванню навіть не сходила ся

¹⁾ ibidem, стр. LXIV.

²⁾ ibidem, стр. LXXXI—LXXXII.

³⁾ ibidem, стр. LXXXII.

на наради, так господарська, де завдяки повному ініціативи Трещаківському відбувалися живі наради та підношено гарні думки на свій час, не дала Головацькому ні програми, виробленої Трещаківським, ні докладнішого звітлення. Говорить про це записка Головацького на списі членів секції. То, що подав Головацький про господарську секцію на стр. ХСVII—ХСVIII, видобув здається дорогою особистої інформації, на що вказували би й такі речення, як: „Із многих других статей сего предмета виписуємо тут важніші¹⁾ або „врім того еще більше поменших внесений і розправ було“.²⁾

Не дають ніякого нового матеріалу протоколи зїзду для нарад так важних секцій, як шкільна та української фільольогії. В злучених двох секціях для української фільольогії раджено над такими важними питаннями, як справа правописи та мови. „При розбиранню того питання, говорить Головацький від себе (протокол починається від стр. CI), показалися різні, навіть зівсім протилежні собі думки. Одні радили держати ся зівсім церковно-славянської мови, задержуючи на основі творення слів корінні букви, інші бажали поробити деякі відміни в сих або тих випадках, держачи ся народнього вимову, відступаючи більше або менше від творення слів. Були й такі проекти, щоби зівсім нову правопись скроїти для української мови. Що до мови, одні були за народньою живою мовою, інші бажали церковно-славянську мову взяти як письменну“.³⁾ Головацький не наводить тих думок і виправдується тим, що їх не зложено до протоколу. Друкує тільки правописні ухвали секції, передискутовані на основі „Розправи о писовни руской“ Ів. Жуковського. Ті правописні правила се ніби побіда народнього напрямку на зїзді, але вони мають дуже цікаве закінчення, яке в тих часах робило ті ухвали ілюзоричними. А саме сказано там, що „тії правила устанавляють ся для шкільних книжок і для тих письменників, шо самі не запускають ся у граматичні досліди, але ученим любовникам таких річей оставляється ся свобода власної правописи, щоби не гамувати дальшого її розвою“.⁴⁾

Отся компромісова уступка більшости для ніби побідженої меншости противників народньої мови в літературі і науці і невтягнення до протоколу всіх думок за та против народньої мови в книжках дасть ся зрозуміти в властивім світі в звязи з ось якою подією у початках життя „Матиці“. У відповіді на рецензію Ко-

1) ibidem, стр. ХСVII.

2) ibidem, стр. ХСVIII.

3) ibidem, стр. C.

4) ibidem, стр. CIV.

стецького „Зорі“ Дідицького оповів М. Устиянович між иншим ось що. При завязанню „Матиці“ в 1849 р. (хибно, 1848 або в часі початкових засідань „Матиці“) виринуло питання, в якій мові та правописи мають друкувати ся літературні праці „Матиці“. А саме, чи в „наріччю простомъ и необразованомъ“, як говорить загально український нарід, чи „языкомъ образованымъ и литературно цвѣтущимъ“, яким пише Росія, чи вкінці церковно-славянською мовою. Більша частина присутних обставала за живою мовою п'ятнадцятимільйонного народу, але тоді встав Антін Петрушевич і доказав, що мова, якою пише Росія, є „чистымъ образованымъ рускимъ языкомъ“, що народньої великоруської мови в книжках ніколи не було й нема, що народня мова Росії зівсім—ріжнить ся своєю природою від письменної мови Росії, що Українець говорячого Великороса зівсім не розуміє, але і для неосвіченого Великороса його літературна мова є зівсім незрозумілою і тільки родовитий Українець без помочи граматичних наук може докладно читати й порозуміти. Доказав також, що Петро Великий, бажаючи мовою злучити народи, ужив руської мови для тої цілі, що Великорусь від давна засильє свою літературу творами мужів знад Дніпра та Буга й тим самим що раз більше очищує літературну мову з напливу московщини та болгарщини. Отже хоч галицькі Українці взяли би в основу літературної мови народню нову, при дальшій розвою тої мови мусять стрінути ся з великоруською літературною мовою.

Своїми арґументами викликав Петрушевич горячий лїгнвістичний спір, який покінчила ухвала більшости тим способом, що рішено видавати всі твори, призначені для всенародньої просвіти, можливо тою мовою, яка живе в устах народу. Противно твори висшої науки, призначені для літературно освічених верств, ухвалено видавати в літературній мові, яка „має свій початок розвою в далекій минувшині і яку хибно називають чисто-великоруською“, але вистерігати ся таких висловів і форм, які є виключно великоруського (московського) походження.¹⁾

Колиж зіставити разом погляди Петрушевича з 1849 р. та їх практичне приложення при його рефератах на зїзді з фактом не-вписання у протоколи думок противників народньої мови, яких на зїзді було мало що менше від прихильників народньої мови, легко й догадати ся причини такого поступовання. Як далеко була мова

¹⁾ М. Устиянович, Нѣсколько словъ въ отвѣтъ на статію Г. Костецкого, обґолошенную въ дневнику польскомъ *Przegląd powszechny* подъ заглавіємъ: *Recenzya Zorji Galickiej* na год 1860 (Слово, 1861, ч. 6).

про церковно-славянщину, втягали її прихильники сміло свої думки до протоколу, але коли відважнійший із того табору Петрушевич чи хто инший зачав ясніше формулювати свої думки з уваги на тодішній політичний курс, не втягнуто їх до протоколу. Таке пояснення справи не робить великої загадки з антракту в початках 50 рр. в нашій культурній розвою у Галичині і не робить ухвал зїзду в справі народньої мови в літературі і життю такою чудною проявою національної свідомости після тільколітньої мертвеччини, яку прийшло ся розбивати Пашкевичеві та його товаришам із такими великими перешкодами. Додати до сього, що наші інтелігентні круги в Галичині протягом першої половини 19 в., хоч і бажали якоїсь своєї мови в літературі і науці, але не простої, хлопської, тільки якоїсь панської. Виїмки бували, значно численніші в 1848 р. ніж передтим, але противна сторона заволоділа св. Юром і мала в своїх руках матеріяльне забезпечення тодішніх наших культурних робітників у Галичині — священства. Не дивно, що почали ломити ся характери, стала слабнути давня рішучість і завзятість.

До того табор противників народньої мови розпоряджав таким ученим, як Денис Зубрицький, якого слїдами ступали Петрушевич, в части Малиновський, пізнійше й Головацький і инші, а прихильники народньої мови в літературі і науці не всі визначали ся зеліною витревалістю в повільнім виучуванню народньої мови та під притиском житєвих обставин легко могли зразити ся.

V.

Безперечно найбільше вражіння на учасників зїзду мусїли зробити поетичні промови М. Устияновича та гарна, жива наукова розвідка Як. Головацького про українську мову та її діалекти. „Рѣчь“ Устияновича, „держана при запроводѣ товарищества Руско-народного Просвѣщеня — У Львовѣ дня 19. Жовтня 1848“ не зівсім точно надрукована Головацьким. Другий відмінок прикметників жін. р. кінчить ся в рукописи все на ой зглядно на ей. Головацький декуди лишив таке закінчення, а звичайно змінив на ои — еи, хоч, що правда, навіть такі номін. мн. ч. як „правовѣрній“ пише часто Устиянович: правовѣрній. Поза там є в друці такі зміни: стор. 1 стр. 8 по отцах; стр. 11 сердца по пры всяким опредѣлены судьбы; стр. 16 дождати ся; стр. 17 на которим; стр. 20 першый; стр. 21 першую; стр. 27 поздоровленієм. Стор. 2 стр. 5 звязан; стр. 6 осумнівающій; стр. 8 своїм; стр. 13 відвагы; стр. 16 широкий, Устиянович уживає постійно форм: ѣст, сут, Головацький;

есть, суть; стр. 20 Бесѣд; стр. 23 средоточное; стр. 24 вельчественного... Славянщины (хоч повисше Славянщины). (Без ь та-кож: стор. 3 стр. 22, стор. 4 стр. 12, стор. 8 стр. 10, 15, 19, 26), стр. 27 славнѣйшый... своймы; стр. 30 азиацих; стр. 31 властолюбіе (подобно Воскресению і т. д.) втыслы. Стор. 3 стр. 4 стоїтъ вѣн; стр. 5 ширѣким; стр. 11 лѣд недовѣрны; стр. 18 вѣн жытїе; стр. 24 сыла... нызко; стр. 25 безайствие... Вѣдлучен вѣд; стр. 26 досто-йństwo; стр. 30 орудьом самолюбия. Стор. 4 стр. 1 души тїй; стр. 6 своймы; стр. 7 в працы... поволный; стр. 9 в додержаню; стр. 12 он; стр. 15 красним животным; стр. 25 Воскресение; стр. 26 своего й зачав; стр. 29 вѣддыхаты... вѣддыхом. Стор. 5 стр. 3 обонатно; стр. 4 душъ (2 вѣдм. постїйно)... Галичей; стр. 5 частыни; стр. 12—13 вѣдданыцы; стр. 14—15 з розвойом... щаслывость; стр. 20 знаєти; стр. 23 там недоля; стр. 26 розлыжыла; стр. 32 Галычей. Стор. 6 стр. 2 Воскресение; стр. 4 Алижъ... тяжосты; стр. 5 вѣд; стр. 6 пырыною; стр. розбойом; стр. 10 дитыни; стр. 16 навет; стр. 17 открывати; стр. 25 зѣзд; стр. 26 Просвѣщениы; стр. 28 обавяючи ся от собырающих ся безборонных людей забурены, за-жадали (в рукоп. зажадала); стр. 30 пѣддакучы ся пѣд верховодз-тво. Стор. 7 стр. 1 вѣдстрашты в сватым... нашим; стр. 8 нужд-ный корм; стр. 9 корены; стр. 15 вѣносыт ся: стр. 20 имени; стр. 24 на чужинѣ и; стр. 25 дный; стр. 26 пѣсьны (стр. 30 пѣсьными); стр. 31 розсѣѣт. Стор. 8 стр. 4 вѣн; стр. 5 Ткнеш; стр. 7 мѣлѣонѣв; стр. 11 борба Хорватѣв за; стр. 12 святокрадзство. Стор. 9 стр. 1 Славянским; стр. 4 налюбувати ся їей; стр. 14—15 пожалувалы; стр. 19 Славяны; стр. 24 краснорѣчны; стр. 28 так званых (ab-strakte...) Стор. 10 стр. 2 выжша; стр. 4 писувалы; стр. 5 вѣд; стр. 7 розлучає ся; стр. 10 найвыжших; стр. 22 прыстола; стр. 27 вѣд-тѣных. Стор. 11 стр. 5 вѣн верховодзтва; стр. 19 Зострильмож; стр. 20 розложам; стр. 26—27 дѣтьом; стр. 28 шанувати. В низу під-пис: Никола Устианович п. з Славска.

Друга промова Устиановича, яку виголосив на кінцевім зборі зїзду, не має заголовка (заголовок дав Головацький). Відміни з дру-ком такі: Стор. 102 стр. 19 вѣнець... омеѣа; стр. 15. первшїй... пры-стола, первшую; стр. 21 нѣды. Стор. 103 стр. 1 вѣдняла; стр. 7 каждую... каждую; стр. 18 первшому. Стор. 104 стр. 12 гѣнѣев; стр. 17 мѣлѣонѣв; стр. 18 з; стр. 24 гравѣтовую... розїбіє. Стор. 105 магнетичной... мыжи; стр. 5 клыкотыг; стр. 11 радостнаи слеза; стр. 20 Воскресениы; стр. 21 де; стр. 23 мижи. Стор. 106 стр. 8 мѣлѣоны; стр. 14 вѣдбываймо; стр. 23 гудѣвлю; стр. 31 первшого; стр. 32 вѣнець. Стор. 107 стр. 1 зѣхалысьте ся тутка, з...

Посилаючи свої мови на руки когось з виділових „Матиці“, писав Устиянович зі Стрия 20 жовтня 1848 ось як: Честный и достойный Господине! Посылаю Вам мою бесѣду, которую в Львовѣ не мавим часу переглянути и вѣдписаты — Знайдете там мою власную писовню, застусовану до бесѣды народа, або лучше сказавшы, до ѣго звуку — Аж що в тѣм вѣдмѣниты ѣ до той писовнѣ, що вы тепер в Львовѣ межы намы усталила, приладнаты схочеты, томы мыло буде — але за слова просыты буду, абы вы збѣстали так, як суть, хотѣйбы може де и новыми здавалися быты. В бесѣду мою хотѣвам в мѣсце знаком ІѲ означенным слова чужоплеменного якого письменника, которыйбы за нашу бесѣду и ѣей красу розлучноѣ подавав свѣдоцтво, натовкмыты, але не маючи пры руцѣ нѣчого, з чогобы тоѣ мѣг зачерпнуты, зоставляю до волѣ и выбору Вашего. Поручаю вы Вашей памяты и почытую собѣ во честь пысаты вы Вашым служебником Устиянович.

Отсей лист Устияновича пояснює zarazом, чому Головацький не позволив собі на більші зміни. Згаданий у листі знає стоїть у рукописи по словах „краснорѣчныя свого“ (на ст. 9). Дотичний виділовий не додав від себе там ні слова. Впрочім воно було не потрібне, бо бажання Устияновича було сповнене в розвідці Головацького, якої рукопис з 1848 р. ріжнить ся від друку не тільки фонетизованою максимовичівкою, але й дечим більше.

Відкладаючи обговорення розвідки Головацького на инше місце, зазначу тут, що при друці заявив автор, що з причини великості розвідки мусів він при читанню пропустити деякі місця, які тепер подає в цілості. Чи тим способом хотів Головацький умотивувати свою перерібку, чи може й з рукописи 1848 р. пропустив при читанню прим. доказовий матеріял, не можу сказати. Можливе, що одно й друге хотів досягнути своєю заміткою.

Я спинив ся на промовах Устияновича, бо вони ще й нині передрукують ся. Не порівнюю за то инших промов, з яких промови Лозинського, Моха та Трещаківського писані фонетизованою правописю без ь.

Д о д а т о к.

Округовіи чительнѣ словеньскіи.

Видѣл гісторическій заняв ся важным вопросом: якими средствами мож' бы вѣдомоси гісторическіи уобщити? Але того питання заслугу на увагу не мало всіх видѣлѣв.

Кромѣ учидиш, писем часовых и стоваришень ест 'ще одно

средствіа, через которе тїи розлучніи лучи, тїи огдѣльніи стремлѣнія народовїи до одного мож' пригорнѹти вогнища, а пры нем всѣ ся загрѣют; ест 'ще одно средствіе у нас досы не знане, но у Сербѣв и Чехѣв уобщене, а нем ест чительня. Сербове мают свою читаольницю ілѣрску в Загребѣ; Чехове завели чительнѣ словенскїи в мѣстах поменшых; чомуж' мы не моглибисьмо рѣч так поэжыточно завести?

Чительня славянська розпѣстре повсюда вѣдомости о наших отечествїи и о наших побратимах и возбудит свѣдущество гісторичное; — она пѣднесе мову нашу родиму, же в свѣтлицях и в театрѣ, в письмах и в школѣ, на амбонах духовных и мовницях політических возможе выступити яко мова народа просвѣщенного; — чительня взыскателям во всѣх галузах умнѣнія нагылит (!) способнѣсть и жерела до дальшого испытанїа. В чительнѣ знайдемо не тѣлько поученїе, але и мылу забавку, мыльну вѣд душ(ног)о тай поэжывающого вѣска. Чительня украсит (іб) кождому его хату, она убарвит сельское усторонѣе, до которои (sic) бѣльша часть з нас ест прызначена, она осолодит нам журливїи господарства труды. В чительнѣ словенской знайде ся не одно зерно для понятїа наших селянѣв здѣбне; в ней знайде ся не одна искра, котру талант досы укритїи в ясну роздуе половнѣн. „Книгопечатня, мовит муж цѣлому свѣтови знакомїи, ест звуком неустанным ума людского; она узбрѣбла мысль словом. Тїи двѣ силы — мысль и слово — становлят зброю и державу челоуѣка, народа, людскости *Lamar-tine, hist. des Girondins*). Нехай пысьма тутейшіи и чужосторонніи нам не закидают „обскурантизм“ и недбалѣсть о доли нашего народа; нехай нас не сполошуе то блудно понятое слово: „полїтика“, бо чымже ест полїтика (як мовит помѣненнїи сочинитель), полїтика, котра свытае в заранку, чым ест иншим, як но побѣдов и устровнїем Божои засады людскости? Найлѣпшіи політичскїи уставы ничо нам не помогут, вельи с асіатыцком(!) безилїем обвыснут нам руки.

Себераймож' то, що другїи посѣяли. Не на се корыфен славянскїи здоровье и вѣк стырали, абы их дѣла лиш' во великих книгохранилищах ковпотом и павутинов припадали. Тїи духовїи Словян плоды пѣзнати, их ся радити, их кождого разу пѣд руков мати не мож' инакше як тѣлько посполу — совокупным подвыгом — а наилучше в округовых чительнях славянских.

О нехай руска правда, як вельично оден з всечестн(ых) члєнѣв передом (в Зорѣ) вырекл,

Нехай засвѣтит як красное сонце

В кожд(у хати)нкеу, в кождое бкон(це).

(2а). Устроєніє округовых чительнь славянських пѣд
вглядом складки, купованя, чтенія и употр(е)бленія
книг.

I. Складака.

§. 1. Рѣк чительнѣ зачынае ся вѣд 1. дня Падилиста.

§. 2. Член чительнѣ дае на оден рѣк пять реньских сребр.

§. 3. Передплата що року обвѣщае ся, а вписаніи члены цѣну
передплати складают в округовѣм зарядѣ чителнѣ найдалше на
початку Падилиста.

II. Купованье книжок.

§. 4. Купованьом книг для чительнѣ завѣдує округовій заряд
чительнѣ: до него належит:

1. Правитель (рядник) округа,
2. Правитель кутѣв.

§. 5. Правителем округа ест священник, в обводовѣм мѣстѣ
обитаючій.

О правителях кутѣв §. 10.

§. 6. Округовій заряд чительнѣ ѡтбуває раду першого дня
кождого квартала року вѣйсового.

§. 7. Округовій заряд в купованю книг за засаду пріймає гі-
сторію, письменництво словянское.

Для того

1. постарает ся о дѣла гісторическіи Славян, в (26) уобщенѣм
языцѣ европейскѣм выданѣ,

2. займе ся читателѣв запѣзнати зѣ словесностев всѣх Славян.

§. 8. Вѣд купна вылучают ся:

а. газеты и дневныки політическіи,

б. книги рускіи, которіи в Галиціи печатати ся будут.

§. 9. Правитель округа має пѣд своим зарядом

а: касієра и контрольора с кассов и книгов прыхода и роз-
хода,

б: одного або двох секретарѣв до проваджѣня протоколѣв и
кореспонденціи и с ними на радах чвертовых складае рахунок
и справу.

III. Читанье.

§. 10. Кождій деканат пѣд взглядом топографичном(!) мож'
дѣлити на тры або чотиры куты. В кождѣм кутѣ постанавляє ся
правитель кута, якѣм мож', в мѣстѣ або мѣсточку обитаючій.

§. 11. Правитель округа провадит два протокула: в одним
пѣд числом I записує книги, число томѣв, цѣну и пр., а в другим

пѣд чис. II записує, що правителям кутѣвъ посылає и що вѣд ных вѣдберас.

§. 12. Правитель кута провадит такожъ два протокула: оден ч. I, в котром правитель округа пише, що вѣд кута (За) ѣдберас и що 'му посылає; а в другом пѣд ч. II, маючим тѣлько закладок, кѣлько до кута належит читателѣвъ, записує ся, що ѣд кутанѣвъ ѣдберас и що ся им пры однѣм заходѣ посылає.

§. 13. Кождѣй знов читатель має реєстр, вздовж на двое перегненѣй: на одной сторонѣ пише правитель кута, що членовы посылає, а на другой стве(рд)жає, же то ѣдобрав. С тым реєстром ѣдсилают читателѣ своими пѣслами книги.

§. 14. На речинец, в котрым правитель кутѣвъ правителеви округа книги ѣдсилати, а пры одним заходѣ свѣжѣи ѣдберати мають, постаналяют ся першіи тры дны мѣсяця.

§. 15. Послѣднего дня кожного мѣсяця прысилают члены чительнѣ розѣдбранѣи книги до правителя(!) своего кута, а тот книги сохранным ѣдвязанѣи посылає с протокулом пѣд ч. I до правителя округа.

§. 16. Спосѣб на точное дотрымання речинца и наказанѣе на унылых правителѣвъ и кутянов промыслит заряд округѣвий.

§. 17. Правитель кута пры першой способности в заченшым ся мѣсяцю дає знати своим кутянам, якѣи книжки прислано на текущѣй мѣсяць.

§. 18. Правитель округа так ѣдѣлює книги, абы в теченѣи года всѣ куты ѣдѣшли.

(36). §. 19. Словары и грамматики словенских нарѣчѣѣвъ кождѣй кут на неуклонное употребленѣе буде мати.

§. 20. По укѣдиченом року подає ся стан чительнѣ ко обичной вѣдомости.

IV. Употребленѣе книг.

§. 21. Всѣ книги, в теченѣи года для чительнѣ закупленѣи, прызначають ся на книгохранилище для Русинѣвъ округа.

§. 22. Бєслы буде прызнака, заряд ѣдводовѣй, засягнувши рады священничества и других чительнѣвъ славянских, прылычѣи для такого книгохранилища ухвалит уставы. Подав М. Возняк.

Наукова хроніка.

Нова історія Османів.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha 1908—11, mm. I—IV: см. VIII+486, VI+453, VIII+479 і 512.

Праця Н. Йорґи се вже третя науково оброблена історія Османів. В р. 1827 появилася „Geschichte des osmanischen Reiches, grossenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven v. Joseph v. Hammer“ оперта переважно на жерелах турецьких. Johann W. Zinkeisen опер свою „Geschichte des osmanischen Reiches in Europa 1840“ переважно на жерелах західноєвропейських, як реляції послів, дипломатичні акти і т. и.

Йорґа користав, як сам каже (т. III, ст. VII) з „Історії“ Гаммера, особливо в питаннях, котрих розвязка опирає ся на жерелах орієнтальних; дальше користав автор з жерел нововіднайдених, незвісних іще його попередникам, особливо з власних „Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle, Paris 1899—1902“ — 3 томи, котрі відносять ся до історії Османів в роках 1396—1453.

Він ставить державу Османів в ряді світових держав, а її історію уважає лиш одним розділом історії всесвітної. Становище його в тій справі найліпше ілюструють його власні слова: „Zwar ist sie keine Weltgeschichte, sondern ein glänzendes Kapitel jener Weltgeschichte, deren Gang von den mächtigen Weltreichen bestimmt ist. Aber in gewissen Zeitpunkten, in gewissen Zeitaltern sogar hat sie entschieden ein nationales Gepräge“ (I, ст. VI).

Обороняючись від закиду критиків, що його „Історія“ не є істо-

Прийнято на засіданню історичної секції дня 19 червня 1912.

рісю турецького народу, каже: „Und endlich und vor allem ist meine Absicht nicht gewesen, über das türkische Volk oder über seinen osmanischen Bruchteil zu schreiben, sondern das osmanische Reich in seiner Entwicklung zu verfolgen. Das osmanische Reich ist aber eine politische und militärische Schöpfung, die sich zwar auf die Türken stützt, aber weder von ihnen noch mit Rücksicht auf ihre Lebens- und Wesensinteressen, sondern durch die Dynastie und die Klasse der Renegaten beherrscht worden ist“. — „Das Heer und die Finanzen sind von Wichtigkeit“, а даліше; „es handelt sich um die Beziehungen zu den Nachbarn“ (III, ст. V—VI). Національний характер мала держава Османів в своїм початку, коли предки могутих падишахів, покинувши розбишачтво, осіли в Малій Азії і стали лєнниками Сельджуків, щоби опісля згодом зайняти їх місце у всесвітній історії. Від хвилі, коли Османів осіли стало в Європі, увійшла їх держава в круг держав європейських і зовсім зрозуміло, що відношене нової держави до сусідніх європейських держав становить провідну нитку в їх історії.

У вступі обговорює автор два попередні нариси історії Османів і закидає обох своїм попередникам, що зачинають історію Османів від їх боротьби зі Східноримською Імперією за Малу Азію, а лиш коротко переповідають історію Сельджуків, попередників Осман в тій боротьбі.

Йорґа поклав собі задачу доповнити історію Османів історією Сельджуків і відповідно до того заложення ділить свій перший том на дві книги; в першій книзі під заг. „Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatsbildung“ (ст. 1—145) подає історію перших турецьких держав в Середній Азії і історію Сельджуків; в другій книзі п. з. „Bildung des Osmanischen Staates“ (ст. 146—486), подає початок і розвій османської держави до р. 1451.

Історію перших турецьких держав доповнив Йорґа історією на-вернення Турків на іслям; крім того, опираючись на Vámbéry, Geschichte Bocharas und Transoxaniens I, і статі Cahun-a в Lavisser-Rambands „Weltgeschichte“, подав на стороні 11 кілька вісток про розширене християнства на Сході. Власне згадує, що від 324 р. по Хр. місто Мерв було столицею несторіянських єпископів Герату і Самарканду. При обробленю найдавнішої історії Турків, користав Йорґа з Цінкайзена, хоч о тім не згадує, як о тім свідчить се, що подає (ст. 17) за Цінкайзеном хибно імя третього хана держави Ту-кію (другої з черги турецьких держав) з династії Тумси Neu-kan, місто Му-кан; у Цінкайзена ся помилка справлена при кінці першого тому, але Йорґа не завдав собі труда сі поправки переглянути, хоч вже на слідуочій стороні подає правильно Му-кан. Даліше оповідає автор історію Сельджуків, початок і зріст, а відтак розпад їх держави. З особлившою ува-

гою і пильністю слідить він і обговорює відносини Сельджуків до Східно-римської Імперії і ся частина твору Йорґа чи не найліпше оброблена. Також хоч коротко, але вичерпуючо і ясно представлена історія малоазійських напів незалежних еміратів під koniecь існування Сельджуцької держави. З такого, напів незалежного емірату, повстала пізнійше кріпка османська держава.

Окрему главу посвячує Йорґа історії перших хрестових походів. З особливим натиском підносить, що перший хрестовий похід не був спричинений грізним положенням Царгорода, бо під ту пору були імператори в добрих зносинах з Сельджуками, але наслідком стремління тогочасних нап розширити здобуту Григорієм VII гегемонію над Західньою Європою на східну половину знаного тоді світа. Рівнож сумніваєть ся Йорґа в правдивости західноєвропейських літописців, ніби то на Синоді в Клермон мали явити ся послы від імператора прохаючи помочи. Одиноким аргументом Йорґи є та обставина, що в тім часі імператор був в добрих відносинах до Сельджуків і помочи не потребував.

Про початок і генезу османської держави, не подає Йорґа майже нічого більше від своїх попередників. Надто закрашеним легендарними переказами видаєть ся йому початок і зріст османської держави у Гаммера і Цінкайсена і тому намагаєть ся подати нарис історії сеї держави вільним від усяких легендарних переказів, видуманих, на гадку Йорґи, пізнійшими турецькими хроністами. До легенд зачисляє Йорґа і перекази про наділене зеленою хоругвою Ертоґруля (батька Османа I) султаном Аляеддіном II; від того ж султана мав дістати по словам турецьких жерел Ертоґруль і титул „султана передньої сторони“ (Sultan Oeni, вгл. Ogi) і т. д.

З початком XIV ст. стає Осман I незалежним володарем земель, які дістав яко ленно від сельджуцьких султанів і щасливими походами поширює границі своєї держави так коштом своїх азійських сусідів, як і Греків. Як історію Сельджуків, так і історію Османів трактує Йорґа передовсім в уявленнєм їх відносин до Східноримської Імперії і Європи; історію малоазійських Турків, сусідів Османів уявляє лиш о стілько, о скілько доконче треба до доповнення образу розвою османської держави. Назву Турків розуміє Йорґа в найширшій значіню слова і обнимає тою назвою всі Туркменські племена, і так Турками були Гун-ну і Ту-кію, Сельджуки і Османи.

Подаючи перегляд здобутків Османів, підчеркує Йорґа сю характеристичну обставину, що підчас походів Османи старали ся щадити по вмові населенє, поводитись з ним лагідно, дбали о вірцевий лад в нововдобрених землях, а передовсім толєрували инші віроісповідання і для-

того не чуємо ніколи про повстання завойованих народів, принаймні в перших століттях існування держави.

Хоч Йорґа стараєся дати вичерпуючий перегляд конфліктів між Османами і Царгородом і вичисляє подрібно всі оружні проби імператорів відіискати малоазійські провінції, все ж таки перегляд той не повний; пр. мовчки поминає автор пробу Андроніка заключити союз з Монголами проти Османів і невдачний похід Монголів 1308 р. За те (ст. 165—67) вгадує про два походи Андроніка до Малої Азії в р. 1329 і 1330, хоч його попередники, опираючись на тих самих жерелах, знають лиш оден похід 1330 р.

Відмінно від своїх попередників оповідає Йорґа (на ст. 194) про заложене першої постійної оселі Османів в Европі; Гаммер (I, ст. 144—5) і Цінкайзен (I, ст. 206—7) оповідають згідно, що Турки підступно ночью заняли твердиню Цімпе (Tzympe), з котрої вже ніколи не вступили ся і вона була початком й підставою дальших турецьких здобутків в Европі. Йорґа твердить, що Іван VI заложив в Цімпе 1356 р. воєнну турецьку кольонію, щоби мати скору поміч проти Сербів і Болгар; подібну воєнну кольонію болгарсько-сербську мав імператор оснувати на Херсонесі проти турецьких піратів. Більше правдоподібне оповіданє Цінкайзена і Гаммера, про що свідчить се, що Іван VI всіми силами і способом стараєся виперти Османів з Цімпе (очім вгадує Йорґа на I, ст. 196—7). Колиби Іван VI був заснував таку кольонію, як хоче Йорґа, то як пояснити собі його заходи, щоби тих кольоністів зараз же повбути ся? По друге, коли ті кольоністи мали боронити границь Імперії, то чому та кольонія не була основана на границі, але коло столиці?

Доволі подрібно обговорює Йорґа проби випертя Османів з Европи при помочі хрестових походів; історії сих походів посвячує він третю главу другої книги. Вичисляє походи Петра I з Кипру, а далі оповідає його агітаційну подорож по Західній Европі.

Дуже інтересно представляє автор хід акції пап, котрі плянували цілий ряд хрестових походів, щоб Османів усунути з Европи. Подає історію походів з р. 1359, 1363, потім історію унії грецького клира з Римом 1367 і скликаного заходом папи Григорія IX конґресу представників балканських держав в Тебах 1373 р. для оборони перед Османами. Історія балканських і грецьких держав представлена у Йорґи дуже слабо і неясно, так що годі собі на підставі його оповіданя докладно уявити історію завойованя Османами тих країв.

До історії конфлікту Баязида I з Тімуром, подає Йорґа цікавий причинок; на ст. 319 вгадує про посольство якогось Домініканина і його товариша (імени не подає) до Тімура з рамени Венеції, Генуї, французького короля (яко суверена Генуї) і імператора. Посли сі вер-

нули в серпни (1401 р.) з вісткою, що Тимур обіцяв по жнивах виповісти війну Османам; очевидно цілю того посольства було або закінчене союзу з Монголами, або посли просили о поміч проти Османів (про ціль того посольства виразно Йорґа не згадує!).

З початком XV столітя, коли держава Осман була ослаблена боротьбою синів Баязіда за престол, виринають щораз то нові плани походів хрестових проти Османів. Справедливо патнує Йорґа тогочасну дволичну політику Венеції, котра з одної сторони планувала основане левантійських літ, а з другої сторони, всіми силами старалась увійти в союз з Османами, нпр.: 1413 р. До союзу проти Османів, старали ся втягнути папи, крім європейських християнських монархів, також ворогів Османів в Малій Азії, вразу Караманів 1421—29, півнійше Туркменів (Усун-Гассана), відтак Татар з Криму, але безуспішно.

Подаючи історію походів Володислава Варненського, перечить Йорґа, нібито після вдатного походу Угрів і Сербів в осени 1443 р. закінчили Османи такий мир, як подає Цінкайзен і Гаммер; він твердить, що вправді переговори вели ся, але тільки в справі видачі воєнних бранців і що до закінчення мира не прийшло. Як одинокий аргумент, наводить Йорґа (ст. 439) ту обставину, що султани не виспалали ніколи послів з просьбою о мир, а коли закінчували який мир, то самі диктували услівя мира і уважали се актом ласки супроти ворога; зрештою успіхи Володислава були надто незначні, а султанови не грозила ніяка инша небезпека і не було потреби так скоро мир закінчувати.

Коротким, дуже гарно писаним оглядом внутрішнього устрою держави, кінчить Йорґа перший том своєї історії османської держави. Взагалі сі огляди внутрішніх відносин, котрими звичайно Йорґа кінчить кожний том, найліпше оброблені.

Другий том містить історію османської держави від р. 1451—1538 і рівнож поділений на дві книги.

Перша книга (ст. 1—230) п. з. „Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II“ посвяченя розвою османської держави за Могаммеда II до його смерті (1481); друга (ст. 233 — 453) п. з. „Festsetzung der entgültigen Grenzen des osmanischen Kaiserreiches von Bajesid II bis unter Soliman II“, обіймає історію Османів до р. 1538.

Першу книгу зачинає Йорґа короткою характеристикою Могаммеда II, котрого з огляду на його визначні стратегічні і державні здібности, ставить на рівні з Цезаром, з Карлом XII і Наполеоном, а навіть висше від них з огляду на його стремління утворити трівку державу на сильних і певних основах.

Далі описує облогу і упадок Царгорода і кінець східно-римської імперії. Вичерпуючо представляє історію енергічних заходів пап, щоби заохотити до хрестових походів західноєвропейських монархів і лицарство; далше історію численних соймів (райхстагів) і синодів скликуваних в тій справі. На стор. 57, т. II находимо звістку, що 1454 р. у перше вислав польський король крилошанина Дра Лудка з Гнєзна на сойм в Регенсбургу, котрий брав участь в нарадах над заснованем нової протиосманської ліги. Але ті всі ліги, котрі переважно існували на папері, не могли спинити розширення і скріплення держави Османів в Європі.

Оповідючи про здобутки Османів на морю, згадує Йорґа про два походи турецької флотії на Родос; перший 1454 р., мабуть в цілі ознайомлення з укріпленнями Йоанітів (за сей похід не згадують попередні історики), другий 1480 р., що скінчився повною невдачею Османів.

Мимо того, що Йорґа широко розписуєть ся про агітацію пани Пія II (Енея Сильвія) за походом хрестовим проти Османів, поминає чомусь мовчки посланіє того папи до султана Могаммеда з р. 1461. Виїмки того письма цитує Цінкайзен II, ст. 274—276 (також Pastor, Geschichte der Päpste II, ст. 232—233, друге видане 1904 р.). В письмі тім пропонує папа Могаммедови прийняте християнства, а в заміну обіцяє йому титул і корону цісаря Сходу, Греції і т. д. З письма сього виходить, що папі було байдуже, хто буде володіти Царгородом; йому залежало лиш на тім, щоби спадкоємець східноримських імператорів був християнином і католиком.

Се посланіє папське автентичне, як про се говорить Пастор в цитованім творі. Власне в престорій ноті на стор. 233 подає автор обємисту літературу до питання автентичности сього посланія і покликаючись на Heinemann-a, каже: „нема жадної певної звістки чи се письмо дійшло до султана; одначе що до автентичности нема сумніву“. Дивно, чому Йорґа котрий широко розписуєть ся про кожний поклик пап до організації походів проти Османів, мовчки поминає се, будь щобудь характеристичне для політики римської курії, котра рівночасно надзвичайно енергічно заходилась коло організації грандіозного хрестового походу під проводом самого папи. Впрочім ідея хрестових походів не давала супокою папам до кінця XVI століття.

Але вже за Баззіда II наслідника Могаммеда II зачинають показувати ся перші прояви розкладу великої держави. Яничари, котрі становили прибічну султанську гвардію, зачали грати ролю римських преторіан. Користаючи зі симпатій у яничарів, змусив Селім I батька Баззіда II до абдикації в свою користь і від того часу, щораз частійше стрічаємо звістки про ворохобні невдоволених яничарів; султани мусіли

окуплювати спокій держави великими сумами гроша під видом звичайних річних дарунків і надзвичайних — при зміні престоло, котрі руйнували державний скарб. На вні османська держава була дуже могутча і грізна, у внутрі вже починав ся процес розкладу. Сей процес розкладу спливав на якийсь час Соліман Великий, що умів заняти несупокійних яничарів воєнними походами, з котрих вертали з багатою добычею і за його володіння посунулись Османи найдалше на захід (перша облога Відня).

Оглядом внутрішніх відносин в османській державі в першій половині пановання Солімана, кінчить Йорґа другий том.

Третій том „Історії османської держави“, ділить Йорґа на три книги. Перша п. в. „Die kaiserliche Politik Solimans II“ (ст. 1—133) обіймає історію в другій половині життя Солімана до р. 1566; в другій книзі, п. в. „Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegatenklasse“ (ст. 135—404) доводить автор історію Османів до р. 1630, а в третій п. в. „Tiefste Erniedrigung der Dynastie Osmans und die von Murad IV versuchte Reaktion“ (ст. 405—479) до р. 1640.

Переповівши історію османської держави в другій половині володіння Солімана, обговорює автор дипломатичні взаємини Османів з європейськими державами, а особливо з Францією. Так Франц I як і його наслідники були в союзі з Османами, а навіть османська фльота потайки помагала Франції у війні проти Генуї (III, 102).

Коротко і досить неясно обговорює Йорґа дипломатичні взаємини Порту з Польщею, котра дуже часто мусіла перепрошувати султанів по порушеннях розуму чи мира через козаків, котрих Йорґа зове раз „Berufsbanditen“ і „Kosakengesindel“ (III, ст. 110, 363 і д.), то знов „Helden“ (III, ст. 258). Взагалі має Йорґа дуже неясне поняття про початки і організацію козацтва. Вишневецький і Острожський у нього російські князі. Про перші московсько-турецькі дипломатичні взаємини, котрих початок сягає іще пановання Баєзіда II, (Цінкайзен II, ст. 606—7 і д., також Соловйов „Історія Росії“ т. V, ст. 1437), Йорґа нічого не згадує.

Слідячи за причинами внутрішнього неладу і анархії в османській державі, доходить автор до заключення, що головною причиною була невідібність султанів ступати слідями своїх попередників. В воєнних походах виручались везирами, котрих можна було легко перекупити; в додатку сі найвисні достойники Високої Порту рекрутувались переважно з ренегатів і підлягали посторонним впливам. З сего виводить Йорґа, що поневолені народи, як Греки, Альбанці, Сербі і и. мали значний вплив на політику Османів і в окремії главі п. в. „Einfluss der unterworfenen Völker auf die Leitung des Reiches“ (ст. 190—216, т. III) старається се твердження основно уарґументувати впливами поодиноких ре-

негатів, чи то на самих султанів, чи то на їх везирів. Але одиниць і до того ренегатів, котрі уважали себе лиш рабами султанів і лиш їх інтереси заступали, не можна ідентифікувати з цілими народами.

Дальше слідить Йорґа за першими проявами визвольного руху у поневолених християнських народів на Балкані; на сей рух покладались пропагатори ідеї хрестових походів, особливо після побіди під Лепанто. Рух сей, викликаний агітацією духовенства, дуже скоро ослаб і був радше рухом релігійним, ніж політичним; в звязку з тим рухом стояло повстанє в Морєї і в Альбанії (III, ст. 278—80). Тоді то мала повстати у московських великих князів думка, заопікувати ся православними в османській державі і тим способом здобути їх симпатію.

Рух сей старав ся використати в свою користь претендент Яхія, котрий хотів при помочи християнських монархів, як також при помочи козаків, і в тій цілі перебував якийсь час на Україні 1624 року і в Москві, — засісти на султанськім престолі. Хронологічно повинен був Йорґа за ті заходи Яхії згадати, подаючи історію того руху, але не аж в четвертім томі (IV, ст. 59, 82, 140 і д.).

Кількома наворотами згадує Йорґа про походи козаків у Волощину, про їх боротьбу з Татарами, та про їх подвиги на Чорнім Морю, як рівнож про козацьку поміч Полякам у війні з Османами (III, ст. 296, 299, 363, 378, 404 і д.).

В огляді дипломатичних взаємин підчеркує автор зріст впливу англійського посла, а зменшенє впливу Франції. До значного впливу на внішню політику Османів доходять послы Голляндії і Москви.

Історію занепаду і дезорганізації османської держави, як рівнож першу пробу піднести її до давньої світлості, подає Йорґа в третій книзі третього тому. Після чотирьох тупоумних султанів (Селім III, Могаммед III, Ахмет (Ahmed), Мустафа), за котрих побіч везирів значнає набирати значіння і рішаючого впливу на політику держави духовенство, Мурад IV поклав собі за мету зорганізувати на ново карну армію та завести лад у внутрі держави.

В першій книзі четвертого тому, п. з. „Zeitalter der neuen Offensivkriege. Die Grosswesirendynastie der Köprilis“ (ст. 1—272), оповідає Йорґа історію османської держави від р. 1640—1699, себто до карловицького мира. Період сей замітний тим, що до великого впливу дійшла родина везирів Кепрілі, котрих справедливо зеве автор віцесултанами.

При обговорюваню пограничних воєн Осман в Молдавії і з Польщею доволі часто мусів автор згадувати і про козаків, та звістки сі дуже скупі. Відомости про козаччину брав Йорґа переважно з Енгеля,

Гаммера, Цінкайзена, в часті з Карамзіна, як також і з Hurmuzaki — Documente III і Fragmente III. Які відомости має автор в історії східної Європи, свідчать се, що пр. Яна Казимира уважає сином Володи-слава IV (IV, ст. 77).

В окремії главі описує Йорґа пропаганду унії католицького духовенства між Греками, як також проби реакції зі сторони православного духовенства з патріархом Кирилом Люкарісом на чолі. В сю справу вмішували ся і послы західноєвропейських держав; Австрія, Франція і Венеція піддержували агітацію католиків і старались вимогти на султанах всякі полекції для них. Англія і Голляндія піддержували православних тимбільше, що сподівались приєднати Греків до свого віроісповідання (IV, ст. 26—30). Тимчасом в Царгороді кипіла завзята боротьба між партією військовою і двірською за керму в державі. Палатні революції не були для яничарів новиною і майже всі султани того періода, через революцію доходили до престолу і через революцію тратили його дуже часто разом з житєм (Ібрагім, Могоммед IV, Соліман III).

Кінець першої книги четвертого тому обнимає історію османської держави за часів везирів з родини Кеprілі, котрі дуже енергично і уміло заходились коло скріплення держави, що їм вчасті удалось так, що Османи могли розпочати нові походи в глибину Європи (друга облога Відня).

Друга книга четвертого тому п. в. „Verjüngung des Reiches durch das Aufkommen der aus Türken gebildeten Gelehrtenklasse des Efendis und neue siegreiche Kriege“ (ст. 275—512) обіймає історію Туреччини до р. 1774.

Сей період османської історії тим замітний, що управа держави переходить з рук ренегатів в руки корінних Турків висшою освітою. Крім Турків важну ролю в політиці Порти відгравали також освічені Греки, напр. Маврокордатос і инші, котрі хоч займали підрядні уряди, уміли позискати вплив на правлячі круги і сей вплив використати.

Туреччина числила в тих часах багато людей освічених, як нпр. Кантемір, котрі відбували подорожі по Європі, приглядались всьому уважно і після повороту були пропаґаторами західноєвропейської культури. Сі освічені Турки, звані ефенді, дали початок відродженню османської держави і старались мудрою політикою зберегти її цілість і піднести її з упадку. Султани-ж як і в попереднім періоді звалювали весь тягар правління державою на везирів, між котрими попадались часто і люди необразовані, але талановиті і енергичні.

З виймком кількох заміток в справі становища Румунії підчас російсько-турецьких воєн та кількох подробиць, що відносять ся до політики Османів, до Карла XII і Станислава Лещинського, нема тут основних

ріжниць між історією Йорґи і історією написаною його попередниками.

(Між звітками про долю Мазепи є згадка, що Турки з невідомої причини викинули його тлінні останки з церкви св. Юрія в Галаці в 1711 р.¹⁾)

Історію Османів, як бачимо, доводить Йорґа до 1774 р.

Переходячи до загальної оцінки праці Йорґи, мушу зазначити, що автор не зміг опанувати і перетравити цілого матеріалу і одні питання обговорює дуже широко, інші дуже коротко. Може найліпше і найширше оброблене питане про відносини Осман до Румунії; дуже слабо оброблена історія Сербії, Альбанії і Пельопонезу, особливо в часі перших походів Османів в ті землі.

Йорґа не дає докладної історії Осман, бо вважаючи Туреччину *par excellence* мілітарною державою полишає зовсім на боці культурно-національне питане, а навіть твердить, що „geistig hat sich die eigentliche Nation der Türken nie entwickelt“ (т. III, ст. V). Огляди внутрішнього, державного устрою, обмежують ся до відомостей про стан армії і державних фінансів. Автор не уважав за відповідне подати нарису адміністрації, рівнож не можна знайти жадної вістки про характер і обсяг ділання поодиноких урядників, ані про гієрархію духовенства. І підручником турецької історії годі назвати працю Йорґи, бо надто перетяжена подробицями, писана незвичайно тяжким стилем, а хронологія мов би для нього не існувала. Правопись імен осіб, а особливо топографічних назв, в децим ріжнить ся від правописи його попередників, пр. Сучава=Suceava, Язловець=Jaszwowiec, Хотин=Hotin, Січ=Setsch, Підкова=Potcoava, Сірко=Syrko, чайка=Scheik і т. д.

Безперечною заслугою Йорґи натомість є се, що в своїм творі стараєть ся можливо докладно і вичерпуючо, а при тім коротко представити історію Османів і їх відносини до інших держав, а особливо до держав європейських.

Андрій Клок.

¹⁾ IV, ст. 297.

Бібліографія

(оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, антропология, археология, історія штуки.

Отчетъ императорской Археологической комиссіи за 1907 годъ з 134 рис. в текстѣ, Спб. 1910, ст. 157, 4°.

Сей том справозданъ обнимає собою богатий матеріял, що відносить ся майже виключно до українських земель. Розділений він на дві групи: одна подає огляд систематичних розкопок, друга се реєстр випадкових нахідок. Обговоримо наперед — по черзі, по губерніям — першу, потому другу частину.

В губ. херсонській найважнійші праці ведені були над розкопанєм звалищ старої Ольбії. Справоздання з сих дослідів подане д. Фармаковским на ст. 1—66. Довідуємо ся з нього, що відкопано тут сліди старого, окружающего Ольбію рова з IV в. пер. Хр., дальше 5 м. широкі, з сильно убитої глини поставлені фундаменти міських мурів з першої половини III в. пер. Хр. і в кінці походячі з другої половини III в. пер. Хр. численні звалища хат і один, обнесений вже давнйше, гробовий склеп. Всі ті нахідки розложені були в двох культурних верствах, названих автором третою і четвертою. Над ними, одначе лишень в декотрих місцях, лежали ще дві инші верстви перша і друга, котрі скривали в собі сліди культури вже багато пізнійшої. В них найдено остатки хат і досить численні гроби з часів римського володіння, з I—III в. по Хр. Се є доказом, що по знищеню Готами грецької Ольбії, була вона ще і пізнійше заселена, хоч уже не відгривала більшої ролі. Крім самої оселі розкопано ще і одну могилу. Скривала вона в собі кільканайцять гробів з I—II в. до Р. Хр.

Розвідка д. Фармаковского старається головню як найточнїйше — з помічю 57-ох ілюстрацій — описати поодинокі відкриті фундаменти і вияснити взаємини які між ними можуть заходити (хронологічні). Відкопаним численням, а дуже інтересним предметам присвятить автор окрему студію.

В тїйже самїй губернії (херсонській) переводив на о. Березани дослідї проф. фон-Штери. І він відкопував слїди грецької оселї з VI—V в. пер. Хр.; в кількох місцях вдало-ся йому відкрити фундаменти давних хат високі від 0.35—1.15 м. Одні з них, старші, побудовані були на умисно зладженім низькім підсиї, другі молодші, на таки доволі високім, з часом витворенім насипі. Стїни їх зложені були зі штучних каменїв, а також і марморових плит. Побіч них, як і в кількох инших місцях, де самі фундаменти вже не зберегли ся, відкриті були смїтники в видї неглибоких ям. Найдено також і кілька гробів з кістяками часом витягненими, часом скорченими. — Побіч всіх тих гроб згаданих родів памяток вібрано величезну скількість глиняних черепків. Часть їх була грубої, нездарної, місцевої роботи, инші се витвір грецької штуки. Між тими другими подибуємо посудини гарно прикрашені людськими і звїрячими фігурами, що складають ся часом на цілі сцени, пр. сцени польованя. Маємо там вироби т. зв. старо-мілетські, йонські, родоські, старо-аттицькі і инші. Всї вони з огляду на свою техніку походять з II—V в. пер. Хр. Між тим в кількох місцях — подїбно як в Ольбїї — знайдено деякі слїди римської культури в видї нпр. камяних плит з латинськими написами.

В губ. таврійській ведені були дослідї наперед в Херсонесї (з причини смерти дослідника д. Косцюшка-Валюжничя ще не оброблені), головню одначе в славній Керчи. Справозданє з сих останнїх, ілюстрованє 23-ома рисунками подав д. В. Шкорпил на ст. 75—83. Розкопано два цвинтарища, одно грецьке з V—III в. пер. Хр, друге з I в. пер. Хр. — I в. по Хр. Крім них досліджено ще могили, типові для Пантикапей і три гробові склепи. Стїни склепів прикрашені були малюнками, між котрими найгарнїйший найдено в гробі ч. 79. Розписаний він був барвою червоною і синьою, по обох його боках ішли стяжки витворені з зигзаків, поміщених в двох парах синьо-червоних лїній. Сам властивий рисунок зображував три людські фігури, людську голову, дерево і цілий ряд птиц з розтягненими крилами. Докладнїйшого опису похоронів так в склепах як на обох цвинтарях і в могилах д. Шкорпил зовсїм не подає. В дальшій части розвідки ограничує ся він лишень до-ревнєстрового вчислення численнях, найдених в Керчи предметів, котрі всі носять на собі слїди високої техніки грецької культури. Де, при якій нагодї кождий предмет зокрема був знайдений, се автора зовсїм не ін-

тересує. Ціле справовдане д. Шкорпила робить вражінє, мовби йому хотило лишень о добути для музеїв як найбільшої скількості оказів, більше ні про що. Нині розкопки з такою цілю вважають ся воесім ненауковими, і властиво не повинно би бути позволено навіть на таке дилетантське нищенє давних памяток.

В тійже таврійській губ. на полудневім березі Криму вів досліди д. Рєпніков. Передісторичні кладовища найдено в ст. Суук-су (розкопано 12 гробів, в Скелі (5 гробів), Укрусті, Біюк-Москомі і в Балаклаві. Головний натиск кладено одначе на розкопуванє не сих цвинтарнщ, лишень „дольменів“ в Скелі (15) і в Багі (11). Були се великі кам'яні скрині, з котрих кожда скривала в собі десятки кістяків. Найдєні побіч них численні предмети вказують, що маємо тут діло з культурою вправді ріжною, але дуже зближеною до скитсько-сарматської. Докладніший опис сих цікавих розкопок поданий в 30-тім випуску Извѣстій Имп. Арх. Комм. на ст. 99—155.

В Кубанській губ. вели розкопки д. Шкорпила і проф. Веселовский. Перший докінчив досліди могили Малої Близниці зачаті ще в 1882 р. Найшов тут кістяки п'ятох коний, остатки упряжі, 60 скляних пацьорків і кільканадцять кістяних, а в кінці глиняні черепки гарно крашених посудин грецької техніки IV в. до Р. Хр.

Другий, себто проф. Веселовский розкопав могили в отсих ставнях: Білоріченській, Петропавловській, Сіверській і Гіачинській. В першій місцевості в однім кургані відкрив вів остатки похорону старшої епохи, в 8-мох инших найдено гроби вже в XIV—XV в. по Хр. Розкопані в трьох слідуєчих місцевостях могили походять здаєть ся всі з одного і того самого часу, з бронзової епохи. Кістяки були похоронєні в скорченій позиції, головою звернені в трьох випадках на полудне, раз на схід і раз на півн. захід. В могилах найдено майже при кождім кістяку сліди охри; з предметів натрафлено на кремінні скробачі і ножі, бронзове вістре копії, якийсь чотиригранний бронзовий предмет і кістяну шпильку з двома шишечками при головці. Більше не найдено нічого.

В Київській губ. працювали гр. Бобрінский і д. Якимович. Перший переводив розкопки в Чигиринськім пов. в с. Рєвовки. Розкопав дві групи могил, котрі здаєть ся походять з т. зв. енеолітичної епохи. Одні гроби окружені тут бут були камінними плитами, инші дерев'яними брусами. В насипі найдено численні кремінні осколки. Кістяки лежали в скорченій позиції з руками найчастійше витягненими вдовж тіла. Де котрі між ними були в часті спалєні. Побіч них найдено деякі сліди червоної фарби. В тійже самій місцевості дослідив гр. Бобрінский ще два майдани, які на його думку були місцями культу, і одну розграблену вже давнійше скитську могилу. Знов коли с. Капитановці розкопав

він 5 могил. В них знайдено гроби обложені дубовими брусами, з котрих всі майже були вже давніше розграблені. Кістяки лежали на землі з витягненими руками і ногами з головою зверненою то на схід то на полудне. В гробах знайдені були остатки поживи і численні різного рода предмети як пр.: золота зашпиця, бронзове зеркало, прикраса в виді птиці з широким хвостом, тригранні стріли, глиняні пряслиці, численні пацьорки, кістяний кружок, кусники чорноякової посудини, амфора з вузьким дном, глиняні посудини місцевого виробу і т. п. Точніший опис цих знахідок поміщений був в 35-тім випуску Изв. Имп. Археолог. Комм. ст. 48—60.

Д. Якимович досліджував в с. Стара Буда звенигородського повіту останки культури т. зв. передмикенської. Як всюди так і тут натрафлено на культурні верстви утворені з перепаленої глини з відгисками деревами і з глиняних крашених черепків; було їх всіх чотири з котрих кожда мала пересічно 7 м. ширини а 10 м. довжини. Справоздане д. Якимовича не додає нічого нового дотепер відомого понад се, що і в с. Стара Буда сліди такої культури знаходять ся. Рисуноків ані опису відкопаних посудин автор не подає, не відповідає також на нерішене ще доси питанє, чи подібні культурні верстви се сліди осель чи цвинтаряц. Одиноким цікавішим причинком в розвідці д. Якимовича є стверджене факту, що досеть численні посудини знайдені були не лишень в самих звалищах перепаленої глини, але і під ними, де були вони розложені поодинокими групами по кілька посудин разом.

В чернігівській губ. розкопав д. Абрамов п'ять могил недалеко м. Вороніжа, глуховського пов., одну тамже побіч хутора Павленкова і сім на урочищі Чорні Лози кролевецького пов. Всі вони були дуже низенькі і скривали в собі остатки тілопальних похоронів. Предметів знайдено в них дуже мало, бо всього кусень стопленого зеленого скла, бронзове колісце, вугіль і глиняні черепки, опису котрих одначе зовсім не подано. З сеї причини годі сказати з якого часу могили походять, а і сам автор сим питанєм зовсім не займаєть ся. — Побіч хут. Гукова розкопав ще д. Абрамов 4 могили, по його думці Радимичан, і одну могилу з 50 кістяками мабуть вже зі значно пізнійших часів.

Д. С. Гатцук дослідив чотири могили в с. Ларинівці, північно-новгородського пов.; кістяки лежали головою на захід на ґрунтовій землі, або ще низше, в відповідних ямах. В насипах находили ся тільки малі кусники вугля, з виїмкою одного, де відкрили щось в роді більшого огнища. З предметів знайдено лишень скручений залізний дріт і срібну пацьорку. — Так само бідні могили розкопано ще в мглинськ. пов. в селах Розрита, Лизогубівка і Луковиця. Кістяки лежали так само головами на захід, в насипі теж були кусники вугля, а побіч кі-

стяків найдено остатки заушницї, пацьорки, бронзолету і перстень. На думку д. Гатцука се могили Радимичан з XII—XIII в. по Хр.

В воронїжській губ. переводив д. Язиков розкопки — на досліджуванім вже в 1906 р. цвинтарищи побіч Маяцького городища. Віднайшов всього один гріб; була се кубічної форми склеплена комора, получена з квадратовою обширною ямою. В ній лежали 3 кістяки; побіч них найдено 7 скляних пацьорків і якийсь бронзовий предмет. Інші розкопані д. Язиковим ями були остатками і квадратових хат та ямами на вбіже в формі якоїсь чаші або кітла з гарно гладженими стїнами. В тїй же місцевости розкопано ще одну могилу зі скорченим кістяком, без ніяких предметів і другу, де кістяка не було а найшла ся лишень яма уформована також в видї чаші.

В полтавській губ. відкрили побіч с. Мячехи на урочищи Тарановий Яр круглу яму, якийсь „льох“, як її селяни назвали, де найдено три гарні високі посудини з добре вишаної глини, з ручками, прикрашені чорними блискучими рисунками. Подібні до них знайдені були вже давнїйше в Камунті.

В лубенській повіті, в тїй же губ. недалеко Синятина переводив розкопки на давнім руськім (про нього згадує літопись) городищи д. Макаренко. Було воно вже так знищене, що з предметів найдено всього дрібні глиняні черепки і залїзний ключ. Натрафлено також на нічим незамітні слїди фундаментів якоїсь церкви. Побіч городища стоять могили.

В катеринославській губ. в с. Воронїм розкопав д. Макаренко 12 могил. Між ними 10 належать до одної і тої самої культури. Всї кістяки лежали в ґрунтових ямах, з поміж котрих деякі в половинї висоти були прикриті дубовими брусами, інші знова були обложені камінними плитами. Тому що всї ті могили були розграблені вже в давнину, знайдені в них предмети дуже бідні і нечисленні. Маємо заушницї, пацьорки, срібні бляшки від ременїв, бронзові і залїзні пряжки, огнива, ножицї, зеркала, ріжного рода залїзні бляшки, а також кістякі з орнаментом, бронзові наколінники, стріли, удила, стремена і т. и. Подібні предмети знайдені були також в розграблених селянами могилах в с. Василівка Павлогородського п.

Курган ч. 11 в с. Воронїсї, подібно як шість могил недалеко с. Волоского в катеринославській п. скривали в собі похорони сарматської епохи. Кістяки лежали в невеликих ямах, де побіч них знайдено багато бронзових стріл.

Крім згаданих могил оглянув ще д. Макаренко дві стадії енеолітичної епохи, а то в Потьомкінській садї в Катеринославі і на урочищи Стрільча Скеля в с. Волоськім. Знайдені там черепки зовсім подібні до лубенських.

Тим способом зреферували ми одну частину обговорюваного видавництва, де поміщені справоздання з систематичних розкопок. Лишається ще друга частина з реєстром випадкових знахідок. Передамо і її на тій місці по черзі по губерніях. Тут однак звернемо увагу лише на передісторичні знахідки, поминаючи зовсім історичні, між котрими найдено спеціально багато різного рода пізніших монет (татарських, польських, шведських, російських, німецьких і т. д.).

Полтавська губ. Маємо з відси предмети відкриті селянином в с. Липляві Золотоноського п., що походять головн. з XI—XII в. по Хр. як то: бронзові хрестики, скляні пацьорки, бронзові пряжки, бронзові і скляні бранзолети, перстені, пряслиці, кістяні гребені, залізні змйки, топори, ключі, стріли і т. и. Маємо також предмети дещо старші, як глиняні пряслиці, вироби з кости, фібулі, бронзові шпильки і бронзові сарматські стріли.

Київська губ. Найдено тут: в курганах Чигиринського п. дві глиняні чарки з високими ушками, дві посудини тої самої культури і глиняні пряслиці; в с. Юровім Київського п. половину камінного молотка; на Поповім урочищі, недалеко с. Людвиновки, кремінне долото, там же також кремінний клин, кам'яний молоток і б'лок в пісковця. В кінці натрафлено ще в місті Бородянці на кремінне долото, а недалеко хутора Александровки звенигородського п. на бронзовий цельт.

Подільська губ. Кремінне долото, знайдено в пісках побіч с. Вишнівчика.

Таврійська губ. Золота монета Юстиніана знайдена в маєтку Артек, ялтинського п.

Донська губ. Маємо звідси предмети знайдені д. Міллером недалеко с. Покровського і пос. Гуцельщакіна ще в 1902 р., котрих опис поміщений був дослідником в Археолог. Лѣтописи Южной Россіи 1903 г. ст. 87—94 і в Трудахъ Харьк. Археолог. Съѣзда т. I. ст. 748—751.

Кубанська губ. Найдено тут в Анапі кам'яну плиту з грецьким написом, повідомляючим про основане храму Афродиті-Навархиді в Горгініі в 110 р. по Хр. В станиці Курганній натрафлено на предмети з пізно-римських часів а то: на шість золотих ажурових бляшок, золоті і позолочувані пацьорки, кілька інших пацьорок між тим і кристалінних, три більші срібні бляшки і скляний флякон. Відкрито також два невеликі горнятка і камінний молоток. Предмети з римської епохи знайдено ще крім сього в станиці Старомихайлівській, з відки маємо нпр. середньої величини збанок. Там відкрили також п'ять великих пацьорок приналежних різним епохам.

В. Гребеняк.

Dr. Karol Hadaczek — *Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego*, Краків, 1912, tabl. IX, str. 13. (Відбитка з XII т. *Materyałów archeologiczno-antropologicznych*).

Розсліджуючи східно-галицькі нахідки, щоносять на собі сліди одного і того самого могутнього впливу — культури провінціо-нально-римської, проф. Гадачек розрізняє дві стадії розвитку сеї культури на галицькій Україні. Одна репрезентована тілопальним цвинтарцем відкритим в Липиці рогатинського пов. ще в 1889 р. Побіч 200 погребальних урн знайдено там в переважній частині металеві прикраси, що свідчить про поховальний характер цього некрополя. Є там бронзові фібулі, кістяні гребені, зеркала і т. п. котрих форми характеристичні для II і III в. до Хр. Самим способом треба датувати ще інші аналогічні нахідки з наддністрянської території, котрі стверджують, що цвинтаріще в Липиці не є якимсь островом серед чужої культури, а лиш що провінціо-нально-римські впливи сильно заволоділи в тих часах галицькою Україною. На доказ цього маємо тілопальні гроби — звичайно самітні — з урною і оружжям відкриті на Городищу побіч Хотимира, в могилі побіч Камінки Великої та в с. Рудках, далше гроби з залізною зброєю в Боршківцях, Слобідці Пільній, Репушинцях, Петрилові і Переводові; в декотрих гробах знайдено в урнах фібулі як в Звенигороді побіч Бібрки, або емаліювані прикраси як в Мерізеї на Буковині. До сеї групи нахідок віднести мусимо також точніше недосліджене цвинтаріще в Зелевці під Тереховою та кладовище зі с. Заліся, борщівського повіту. З цього останнього зберігає ся в музею ім. Дзедушицьких у Львові кілька предметів як римська амфора, невдало зроблена глиняна посудина, бронзовий збанок, емаліюваний бронзовий дармовис, та орнаментована скляна перла. Всі ті предмети, яких репродукцію подає др. Гадачек на залучених таблицях,носять на собі безперечно сліди впливів римської культури.

Знайдено численні посудини, переважно в Липиці, котрі входять в круг сеї культури, хоч виробились під впливами римсько-грецьких колоній Чорного моря, все таки є місцевим продуктом і формою своєю лучать ся з виробами давніших часів (на гадку проф. Гадачка першої половини I тисячоліття перед Хр.) репрезентованими нахідками в сс. Чехи, Висоцько, Ясенів, Смульно, Глубічок, Раківкут, Увисла, Городниця і т. д. Се, як також аналогія між металевими виробами згаданих місцевостей і поодинокими предметами в Липиці є доказом, що маємо тут діло з тягlostію культури, котру — почавши від уступлення з галицького Поділля передмикенської культури — плекав один і сеї самий народ в тягу більше ніж одного тисячоліття. До нього належить також культура

IV і V в. по Хр., яка творить другу стадію провінційально-римської культури галицької України вже за часів упадку цісарства. Від попередньої відрізняється вона лишень обрядом погребальним, зміненням з тілопального на нетілопальний та зuboжінем цивілізації. Найліпшим репрезентантом сеї другої стадії провінційально-римської культури є кістякове цвинтарище, відкрите в 1909 р. в Псарах рогатинського пов. По оповіданням робітників мали відкопати там яких 50 кістяків положених в напрямі полуднево-західнім. При ногах стояли глиняні посудини, побіч костий лежали всілякого рода прикраси. Були там фібулі, срібний ковток, срібна аґрафа, бронзовий дармовис, кільканацять перел, та численні інші предмети, котрі одначе загинули. З поміж глиняних посудин збереглась також лишень мала частина. Одні були нецарної роботи, інші — багато численніші — вироблені були з добре виштанованої глини, прикрашені винуклими пругами і реброваннями. Аналогію до щойно описаного цвинтарища творить кістякове кладовище відкрите давніше в Городниці де найдено глиняні посудини (м. н. збапок), зелену скляну чару, пряслицю, шліфовані корнелінові пацьорки, перстень з бронзового дроту, велізнє шпиль і дві бронзові фібулі. Друге подібне цвинтарище найдено в Теревовлі, третє в Юстинивих Підгайчиках. Додаймо до того численні пацьорки — безперечно римського походження — зібрані побіч Переходова, та велику гончарську майстерню відкриту побіч Неслухова в дорічю Буга, а будемо мати всі нахідки, які входять в круг другої стадії провінційально-римської культури, що цвила в IV і V в. по Хр. на галицькій Україні.

Вартий ще згадки висновок, до якого доходить посередню автор прикінці своєї розвідки. Тому що почавши від I тисячліття перед Хр., з якого на його думку походить пр. цвинтарище зі с. Чехи і Висоцько аж до V в. по Хр. себто до часу існування гончарської оселі в Неслухові, слідити можемо культурну тяглість, а тим самим етнічну, а в Неслухові найдено вже глиняні посудини славянського типу, тим самим від першого тисячліття перед Хр. східню Галичину заселяли вже Славяни. На землях нинішньої України мусимо на гадку проф. Гадачка шукати за передісторичними оселями Славян в противенстві до земель польських заселених Германами.

Праця проф. Гадачка безперечно являєть ся користним причинком до праісторії України; при всім тим не можемо повздержати ся від зроблення про неї кількох заміток. Проф. Гадачек зовсім не використовує в своїй студії нахідок римських монет та поодиноких предметів римського походження найдених в великій скількості, через те його образ галицької культури з епохи римського цісарства не повний. Нахідки такі правда не можуть причинити ся до висвітлення тодішніх етнічних обста-

вини, але за се можуть дати багато цінних висказівок про взаємини нашої країни з Римською державою. З цього становища оцінював вартість монетних знахідок д. Януш в своїй статті про римські впливи на галицьку Україну¹⁾, однак се зовсім не стояло на перешкоді щоб і проф. Гадачек підняв сю роботу ще раз, хоч тому, що стаття д. Януша друкowana в популярнім тижневнику позбавлена була наукового апарату. Крім згаданої неповноти грішить розвідка проф. Гадачка ще — скажу отверто — браком наукової точности. Коли говорить він що пр. цвинтарище зі с. Чехи віднести треба до першої половини першого тисячліття перед Хр., повинен він се удокументувати. Подібно треба було зробити зі скитськими пам'ятками, яким проф. Гадачек назначує VI в. перед Хр., наколи др. Reineske датує II в. Та недостача доказів вдаряє нас також при вказуванню на аналогії між поодинокими знахідками провінціально-римської культури. Проф. Гадачек каже лише, що подібні проби найдено тут і там, а не введе при тій аналогії хоч між двома поодинокими предметами. З сеї причини обговорювана розвідка робить вражінє реферату з більшої недрукованої праці, в якій повинні містити ся всі невтягнені сюди докази.

В. Гребеняк.

Ю. Д. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Словянъ, (Статья по словяновѣдѣнію, вып. III ст. 1—134).

Ся праця польського антрополога не перша на сїм полі. В 1900 р. в краківськїм виданню *Materyały antropologiczno-archeologiczne* т. VI вийшла його робота: *Przyczynki do poznania świata kurhanowego* — України, де він подав огляд остеологічного матеріалу з могил старої Полянської і Деревлянської землі. В новійшій студії розширив рами свого огляду, влючивши дані з лівобічної України і з країв верхнього Дніпра і озерного басейна. Праця, правдоподібно, зроблена досить давно і деякі новіші публікації не могли бути автором використані.

У вступі автор збирає коротко етнографічні відомості про Слов'янство взагалі й східне з окрема, але при тїм, черпаючи свої відомості з якихось других чи третїх рук, допускає багато невірностей. Дещо справляє в дотках редакція видання, дещо лишило ся несправленим; переходити то все було б довго — і мало інтересно. Далі переходить автор до племінних груп і їх похоронів, з котрих мав якийсь остеологічний матеріал: полянські, сіверянські, деревлянські, кривичські — до котрих він,

¹⁾ Б. Януш. *Monety i inne zabytki rzymskie w Galicyi wsch. Na ziemi naszej*. Львів 1911 ч. 14—16. Також по німецьки в *Antiquitätenzeitung*, Штутгарт 1911 ч. 49.

не відділяючи, прилучає і дреговичські, радимичські новгородські; з не-словянських притягає для порівняння — фінські, „скитсько-сарматські“, „кімерійські“ (фарбовані скелети), хозарські, приуральські і сибірські, ба ще й з західно-словянських деякі польські. Потім при кожній антропологічній прикметі в таблицях подають ся дані про Словен східних з могильних розкопок і деяких пізніших находок і вимірів, західно-словянські, східно-європейські не словянські, приуральські і сибірські. Вкінці в „загальних виводах“ автор збирає загальну антропологічну характеристику східного Словянства.

Користність такого перегляду стоїть в безпосередній залежності від певного такту дослідника в класифікації матеріалу, в вирішенню груп однородних і одностайних. Наскільки удало все се ся авторови? В деяких випадках — напр. при Словенах новгородських автор сам підносить непевности етнографічних критеріїв; сумніви насувають ся що до полянських могил, серед котрих все ще фігурують по хорони з конем (с. 11), зрештою автор покликає ся на дані, подані в своїй давнійшій публікації, де власне метрика полянських покійників була дуже сумнівна (див. Записки т. XLVIII), про „сіверянські“ автор сам висловлює ся тільки гіпотетично, що вони належать „вв'роятно слав'янам“ (с. 22).

М. Грушевський.

Ladislaus Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen (Separ. Abdr. a. d. Zeitschrift f. Christliche Kunst, XXIII ст. 259—269), Дісельдорф, 1910.

Ladislaus Podlacha — Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina (звідти ж т. XXIV), Дісельдорф 1911.

Перша стаття, як чисто інформативна, описова без порівняного матеріалу не представляє для дослідника ніякої вартости, тим більше, що навіть не має ні одної ілюстрації, а се в статі про малярство, особливо про іконографію мотиву, великий недостаток. Зате друга стаття, ілюстрована 16 фотографічними знімками представляє для історії слав'яно-візантійської іконографії значний інтерес і єсть без сумніву вкладом в літературу предмета. Автор очевидно ознакочлений добре з головними працями по історії іконографії — Кондакова, Покровського, Брокгауза і др., але — на жаль мало має порівняного матеріалу, який певне де в чім змінив би його висновки. І так, перш усього він не говорив би зараз на вступі, що XVI в. належить вважати свого рода відродженням занять sztukou на европ. Сході завдяки збагачення його іконографії західними впливами. По друге він не виділяв би буковинську іконографію

як щось самостійне і незалежне від усіх інших славяно-православних іконографій, особливо сербської сього часу. По третя, він увагав би взаємну зв'язь іконографії з мініатюрою і літературою. Гадка автора про вплив західної штуки на іконографію Сходу — оправдана, але границі сього впливу дуже звужені часово і річево. Вплив сей починаєть ся у нього з кінця XV в., хоч Сербі беруть собі архитектів і майстрів уже в XII в. через Дальмацію з Венеції. А що венецька штука сього часу була прямим витвором візантійської іконографії на північно-східнім побережю Італії, тож нічого дивного, що ті обі сестри так легко і вчасно злучились. З другого боку нам ніяк промовчати сильний вплив давньої гелленістичної штуки з її реалізмом у многих, навіть найраніших творах візантійської іконографії. Замітне се і на фресках із сценами ловів і ігрищ в київ. Софійськім соборі, і на мозаїках св. Марка в Венеції, і у мініатюрам фізіолога — знаних авторови по виданю Стржиговского, і у мініатюрах королевецької літописі, в часи, коли ще ніяк нам говорити про вплив західної штуки на Схід. На основі сього моменту нам легше зрозуміти появу дійсного і трівого впливу Заходу на Схід у іконографії к. XVI і поч. XVII в. на всіх просторах східно-славянського православія — і в змісті і в формі ікон. Діло іменно в тім, що первісно візантійська іконографія внесла в собою много елементів реалізма, які ввійшли в підручник іконописи (подлинник), чи то з текстами богослужебних книг, чи то в творах кращих малярів вперед доби петріфікації. Ті то елементи реалізма постійно розвивались в дрібних іконах — праздниках і взагалі у деяких збірних сценах. Без увагання сих потенцій, заложених у всіх візантійських іконографіях, виходилоб, що західний вплив явив си в них дуже нагло і як би з неба. З другого боку одначе бачне досліджуване сього впливу на іконах буковинських церков — на підставі зібраних автором фактичних даних — багатьох не вдовольнить, бо покажеть ся, що він був самий мінімальний. Бо говорити про нього тільки на підставі способів мальовання, мягких ліній тіла і укладу одежі — за мало, а твердити що короноване Богоматери (№ 5), або Агнецъ божий, або Спас — недреманне око, і інші символічні ікони, або Страшні суди, Тайні вечери та Страсти у деяких своїх деталях взяті з Заходу — за багато. Тут мусимо доконче увагати богослужебні тексти східної церкви, що у всій своїй масі старші від західних і скоріше появились на Сході ніж на Заході. Отсі тексти і дали західним малярам багате жерело для творчости багатством свого змісту і живим драматизмом. Сюда належить доконче долучити і візійну літературу оповідає про митарства в Страшних судах, та апокрифічну у збірних іконах Страстей та вишних з циклю Господніх і Богородичних праздників. Наконєць не можна забувати, що легенди і житія творили

таке багате жерело творчості для іконописців, а всяке життя — вонож само живе, тому то в тих іконах стільки сцен народин і похоронів, злоби і милосердя і інших побутових, що годі не знайти в них віддавку дійсного життя. От моменти, що потенційно заключали в собі тривкий вплив Заходу на Схід у своєріднім славяно-візантійським ренесансі к. XVI і поч. XVII в., от причини, чому на підставі поданого автором річевого матеріалу в ілюстраціях нам приходить ся сказати, що весь той матеріал — доказ великої живучості візантійської іконографії не тільки в церквах Буковини XVI—XVII вв., але навіть у всім славянським православним світі. І тільки завдяки сій живучості візантійська іконографія не вплилась в західною, а лиш достойно уступила місця молодому поколінню і новому духови. Як се склалось на Буковині — автор статей поки-що не показав.

І. Свєтлицький.

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія (Предметы домашніе, хозяйственныя и отчасти церковнаго обихода), Москва, 1910.

Художники російські, особи що займають ся штукаю, етнографи, архітекти знайдуть в сім виданні багато інтересного, такого що може бути свідливо покладене в основу відроджучої ся московської архітектурної і ин. штуки, бо джерелом її досі за недостатчею підручних матеріалів не завсїди були живі народні утвори, а фальсифікати пороблені в Москві Солнцевим і ин. (Палаты бояръ Романовыхъ, Терема).

На 41 таблицях видання Бобринського зібрані ріжнородні фотографії різьблених і емальованих стовпів, скринь, кужілів, варстатів, шаф, свічників, столів, божників, стільців, лавок, коликос, саний, одвірків й т. п. — всього чим лиш багате життя московського селянина в його домашньому й релігійному обиході. В невеличкій передмові до сих фотографій видавець каже про анальоґічні явища в старих західних і східних пам'ятках й найбільшої їх основи шукає в Скандинавії. Тут одначе не тяжко догледіти елементи візантійські (тб. 24. № 2) й романські (тб. 21), сліди східньої фантастики, західного фізіолоґа (тб. 12, 13 і др.) і впливи ренесансу (тб. 12 № 6, 7), не говорячи про перевагу чисто місцевих форм, які Бобринський вяже разом зо всім до Скандинавії, а які часто спільні й народній штуді на Україні. Справді, свічники такі, як на тб. 11, можна зустріти у нас на Поділю, скрині часто подібні своїми орнаментами до різьблених гуцульських скринь, так само вазони на шафах нагадують вазони у нас на віконницях, стінах й т. п. Для українського етнографа видання Бобринського буде теж корисне.

К. Широцький.

E. Meyer — *Alte Geschichte und Prähistorie* (Zeitschrift für Ethnologie, Берлін 1909, XLI, стор. 283—299). Е. Маєр оголошує тут реферат із своєї книжки: *Geschichte Altertums*, що появилася в другім виданні, і збираючи головні результати студій виказує, о скільки праісторія причинила ся до висвітлення деяких неясних питань старинної історії. Автор переходить історію від найдавніших часів, від Єгиптян, і присвячує доволі місця питанню про відчину і розширенє Індотерманців, про національність Скитів і Сарматів та про новішу колонізацію германських, романських і славянських племен.

Die Anthropologie und die Klassiker. Sechs Vorlesungen gehalten vor der Universität Oxford von Arthur J. Evans, Andrew Lang, Giebert Murray, E. B. Jevons, J. L. Myres, W. Warde Forler, herausgeben von R. R. Marett, übersetzt von Johann Hoops. Heidelberg 1910. Carl Winter, Universitätsbuchhandlung. Стор. 226. Сі виклади, виголошені 1908 р. на оксфордському університеті, не в усім покривають ся з заголовком книжки. Не всі вони однаково докладні і цікаві для антрополога в англійським розумінню. Для нас важна стаття J. L. Myres'a: *Herodot und die Anthropologie* (147—200). Крім того уміщені тут отсі виклади: Evans, *Die europäische Verbreitung primitiver Schriftmalerei und ihre Bedeutung für den Ursprung der Schrift* (11—57); A. Lang: *Homer und die Anthropologie* (58—83); G. G. A. Murray: *Die frühzeitige griechische Epik* (83—114); F. B. Jevons: *Die gräco-italische Magie* (115—146); W. W. Forler: *Die Lustration*. *З. К.*

К. Широцький — *Дещо з української іконографії*. (Рада 1911, ч. 168). Спинивши ся на варварськім відношенню духовенства на рос. Україні до старих ікон автор знайомить з цікавим зразком старої ікони, який посідає, та пробує вяснити причини повстання цікавої і на перший погляд незвичайної її теми (іпостаси на конях). *В. Д.*

R. G. — *Xiążę Lew, założyciel Lwowa* (Litwa i Ruś, т. I. стор. 141—144). Се замітка до відомого апокрифічного портрету князя Льва, що знаходить ся в Ермітажі. Автор звертає увагу, що портрет Льва згадуєть ся в підробленій грамоті сьогож князя, якож він мав надати ґрунти у Львові Домінікана М. Зовсім довідьна гіпотеза, що портрет міг намалювати маляр Василь, сучасник Собєского. Редакційний приписок (визначений буквою О). стверджує, що се „правда, не твір першорядного пензля, техніка дещо тверда, але в кождім разі деякий розмах і декорацийні прикмети вирізняють сей портрет корисно від інших“... *І. К-ч.*

Przywileje z XVIII w. dla bractw i cechu malarzy katolickich we Lwowie. Przełożył i podał do druku Józef

Piotrowski (Lamus. Львів 1909/10, II, стор. 261—271). Наведено в перекладі з латинської мови вісім привілеїв, виданих для брацтва і цеху католицьких малярів у Львові, яких пергаментові оригінали переховують ся в „Bibliotece Poturzyckiej“ гр. Дідушицьких у Львові. Масмо тут грамоту арх. лат. Яна Дм. Соліковського в 1596 р., potwierdжені 21/1 1596 і 20/3 1597 королем Жигмонтом III, привілей львівських консулів з 1597 року, potwierdжений Жигмонтом 10/3 1597, папське potwierdжене привілея Соліковського і potwierdжене усіх документів королем Яном III. У привілеях пробивається антагонізм проти „схизматичних“ малярів, яких було тоді багато. *З. К.*

Др. В. Щурат — Варшавський учитель Шевченка. (Неділя 1911, ч. 11—12). Коротка замітка про Франца Лямпі як чоловіка і артиста та про його вплив на Шевченка.

Др. Б. Барвінський — До питання про Шевченкові малюнки. (Руслан 1911, ч. 1). В своїй коротенькій замітці подає автор відомости про деякі малюнки Шевченка, головню в Галичині.

К. Широцький — Деякі портрети роблені Т. Шевченком. (Рада 1911, ч. 76 і 77). В своїй широкім фелетоні характеризує д. Широцький цілий ряд портретних робіт поета. Високо цінячи їх художні прикмети, підносить однак автор невелику їх самостійність, виказуючи впливи Рембрандта та голяндської і флямандської школи.

К. Широцький — Могила й смерть на картинах Т. Шевченка (Діло 1911, ч. 54). Автор застановляє ся ширше над картиною Шевченка „Казка про смерть“, побіжно застановляючи ся над иншими малюнками — могила, надгробків, кладовищ, використовуючи при сьм і відповідні місця з поезій Кобзаря.

К. Широцький — Заняття Т. Шевченка старовиною. (Рада 1911, ч. 49). Автор нагадує про участь Шевченка в археологічних пошукуваннях, вчисляє історичні теми його малюнків та спиняє ся вкінці на історичних мотивах поезії великого Кобзаря. *В. Д.*

Mariusz-Ary Leblond — W Karpatach. Kilka uwag z nadesłanego rękopisu wolno przełożyli B. W. i X. Y. (Lamus. Львів 1909—1910, II, стор. 171—178). Гарний, настроровий образок про красу і принаду карпатських околиць та поетичний вигляд і спосіб життя карпатських племен, починаючи західногалицькими Гуралами а кінчаючи нашими Гуцулами. Зі слів автора пробивається ентузіязм, через що не одна обсервація пересадна або й неправдива, а що найменше вже суб'єктивна (як приміром замітка, що галицькі села дишуть щастем, якого не видно у вигляді инших сіл). Подибують ся і згадки про народну штуку. *З. К.*

Історія суспільна і культурна.

Станиславъ Рожнецкій — Къ історіи Києва и Дніпра въ былевомъ эпосѣ (Извѣстія отд. рус. яз. 1911, I, с. 28—76).

Автор починає з Kaenugardhr — Koenugardhr, скандинавської назви Київ (толкування Вестберга, що хотів перенести се місто до Литви, він рішучо відкидає); знаходить йому пару в билині про молодця і королівну: „город Кіанов“ (або Окіанов), з котрого він виводить старшу гіпотетичну форму „Кіанъ градъ“, або „Кыанъ-градъ“ — з неї мала б походити форма „Кыане“ (а не Київляне): староскандинавська Kaenugardr се скандинавська перерібка сього старого тубильного імени Київ — „Кыанъ-города“. В пару сьому він наводить ще другу паралель билинної ономастики з скандинавською: билинний Нѣпръ або Нѣпра, з одного боку, і скандин. Nepr з другого; в звязку з сим він ставить Нѣпруський городъ (= Київ) одного з варіантів билини про Соловія Будимировича в паралель з епічним скандинавським Danparstadir, а властиво з аналогічним з ним пізнійшим (гіпотетичним) Neprstadir або Neprustadir. Ці паралелі — особливо друга — дають авторови, горячому норманістови, привід до далекосяглих висновків, дуже характерних для сучасного неонорманізму: биліна про Соловія Будимировича, здогадуєть ся він, була зложена серед Варягів і пізніше перейшла до руського епосу; інші деякі биліни теж складали ся на вірєць варяжких; малюєть ся картина „громаднаго варяжскаго литературнаго впливня“ — ці факти чи здогади „предполагають варяжській елементъ, дѣйствующій на русской почвѣ и преобразующій русскую поэзію“, і в сѣм автор сподіваєть ся розв'язання проблеми билинної поезії — „якорь спасенія“ в безвигляднім становищі дослідів над билинною поезією!...

М. Грушевський.

Stanisław Kutrzeba — Źródła polskiego ceremonialu koronacyjnego (Przegląd Historyczny, Warszawa, 1911, tom XII, zesz. 1, ст. 71—83; z. 2, ст. 149—164; z. 3, ст. 285—307).

Розвідка д-ра С. Кутшеби цікава з огляду на те, що історія коронаційного церемоніалу королів і королев польських досі зовсім не була досліджена. Автор, зазначуючи бідність матеріалів, котрі могли би безпосередно служити в'ясненню чинностей церемоніалу аж до половини XVI-го віку, уважає поки-що неможливим відтворити його образ для доби перших Пястів: Болеслава Хороброго, Мешка II і Болеслава Сміливого. Що-ж до пізнішої доби (почавши від Шемисла II-го), — гадає, що вистарчаючим для того матеріалом можуть бути т. зв. коронаційні формули („ordo ad benedicendum regem“, або — „o. ad coronandum

regem"), котрі подають докладний опис обряду.¹⁾

Не маючи наміру в сій своїй розвідці представити повну історію польського коронаційного церемоніалу, автор хоче одначе дати вичерпуючу відповідь на питання: „звідки походить польський церемоніал? чи повстав він в Польщі, а, коли ні, то які його жерела? чи, раз засвоєний, переходив ся в тій самій формі, чи підляг змінам? а коли — так, то завдяки яким причинам?“...

Для того обговорює автор: 1) жерела коронаційних формул XIII і XIV стол., особливо один з варіантів західно-європейських формул, котрий називає „римською“ формулою (Waitz в своїй розвідці „Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiser-Krönung vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert, Göttingen, 1873“, називає її „німецькою“); 2) жерела коронаційної формули XV в., особливо чеський варіант; 3) зміни в церемоніях коронації XV в. в порівнянню до церемоній XIV в.; 4) жерела формул коронації королеви, особливо формули французьку і угорську. Вкінці оголошує найстарший з досі званих „опис“ (?) коронації королеви Варвари Радивилівни 1550 р. („Modus coronationis Barbarae Reginae Poloniae anno D. 1550“); одначе текст сей позбавляє особливого значіння та обставина, що, як стверджує автор, уложений він ще перед коронацією, на підставі формули.

Головною основою для представлення коронаційного церемоніалу королів польських XIV-го і XV-го вв. служать авторови формули коронацій Ягайла, 1386 р., і Владислава Ягайловича, 1434 р. Лише від XVI в. матеріал поповнюється досить численними вже описами коронацій. При вьясненню коронаційного церемоніалу королев, користується він формулою 1454 р. (при коронації Єлизавети Ракушанки) і формулою 1512 р. (при коронації Жигимонта I го і Варвари Запольської); остання формула вписана до книг метричних і зробила ся обовязуючою при пізнійших коронаціях королев — 1646 і 1649 pp. —

Як видно з дослідів автора, польський коронаційний церемоніал не є своєрідного походження. Він майже в цілости запозичений з чужих жерел, які не були навіть добре засвоєні в Польщі та пристосовані до місцевих умов; тому помічається в польським коронаційнім обряді брак сталости, вироблености, часом — впрост недоречности і суперечности. Перша з згаданих формул, 1386 р., походить, по думці автора, від загально розповсюдненої перед тим в Європі формули „римської“. Друга формула представляє безпосереднє запозиченє чеської (котра також веде свій початок від спільної „римської“); ся друга формула зробила ся,

¹⁾ Автор оголосив вже їх перед тим під з.: „Ordo coronandi regis Poloniae“ в „Archiwum komisji historycznej Akad. Umiejętn. w Kr.“, т. XI).

каже він, взірцем для пізнійших формул. Порівнянє „ordines“ XIV і XV вв. приводить автора до висновку, що в коронаційних обрядах не відбуло ся за сей час істотних змін; правда, обряд розріс ся, став повнійшим, але причиною сього зросту було головне — лише введене до його нових молитов. Що-до коронаційного церемоніялу королів, то д-р Кутшеба уважає, що жерелом формули 1454 р. була формула французька, а формули 1512 р. — угорська. Відміни здебільшого незначні.

Отже сам автор признає, що, безперечно, підставою коронаційних церемоній королів і королів польських були західні взірці. Одначе констатує він — іноді і деякі особливости, відміни в порівнянню до відомих автором аналогічних європейських церемоній, ріжницї в порядку, послїдовности окремих чинностей і т. д.; сї відміни і ріжницї автор уважає безсумнівними польськими. Але „польськість“ їх мало досліджена, — вона ґрунтуєть ся на тїм лише, що зазначених деталей автор не знайшов в тих нечисленних текстах формул, уживаних по-за властивою Польщею, які мав до розпорядимости. При тїм автор чоує старанно уникає яких-будь порівнань з сусїдуючим європейським „сходом“, а навіть згадок про його, хоч, можна б припускати, сей „схід“, — особливо традиції і звичаї українсько-руських земель, — також міг мати деякий вплив на коронаційні обряди королів польських. У кождім разі цікаво було б зробити такі порівняня. Без їх — наврод, чи відповідь автора на поставлені собі питання буде вичерпуючою. *О. Назарів.*

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diplomata et acta comitiūrum Poloniae anni 1591—1592 (Dyaryusze i akta sejmowe z roku 1591—1592 wydał E. Barwiński), Краків, 1911, ст. XXX+457.

В передмові видавець поясняє, що недостача деяких матеріалів змусила його проминути і відложити на пізніше рік 1590 і видати в сїм томї матеріали сеймові з рр. 1591—1592. З 1591 р. маємо акти двох візїдів шляхетських, в Хмельнику і Радомі, з 1592 акти трох візїдів, що випередили сойм, інструкцію короля на соймники, соймникові інструкції і днєвники єсїнного єсїму.

Для нашої історії збірка ся дає мало цікавого, а ще менше нового. Парламентарне житє польське в сих роках було захоплене боротьбою партій — королівської й опозиційної, або як їх називано — рєгалїстів і популяристів, і перед нею відступили на другий план і справи заграничні і питання внутрішньої політики не захоплені сею боротьбою магнатовських і шляхетських партій. Через те в актах не багато цікавого для нас взагалї, а більш цікаве переважно вже видане, головне в VIII т. Жерел до історії України-Руси.

І так з королівської пропозиції на соймки цікаве для нас виїняте і видане в Жерелах під ч. 43, під ч. 45—47 тамже пункти з соймикових інструкцій про козацьку своєволю. Найбільш интересна з інструкцій соймиків української території — вишенська видана була в корпусі галицьких соймикових актів в ХХ т. Akta grodzkie i ziemskie, з тої же самої рукописи. Крім того маємо текст інструкції: дорогичинську, галицьку, белзьку і камінецьку, досі не публіковані в цілості; в них досить цікава згадка про козацькі tytuły jakieś wielkie в інструкції галицькій; в краківській інструкції жожпа принотувати прошення про нагородження шкід понесених кн. Острозькими. З проєкту конституцій поданого Ян. Острозьким і Замоїським, интереснійше для нас було друковане теж в Жерелах (ч. 49); до справи віддання козаків під безпосередню власть кор. гетьмана, порушеної тут, перебуває ще безпосередня заява самого Замоїського, że mu się ta derogacya dzieje, że mu dano podstawka, to jest nad Niżowemi Kozaki p. Jazłowieckiego przełożono (с. 222). Дивним способом не війшов в сю збірку инший проєкт конституцій, друкований в виїмках теж в Жерелах під ч. 48 і судячи по згаданій в ній трипільській комісії, призначений теж для сойму 1592 р. Сей факт показує найкраще, як далека від ідеальної повноти і ся збірка, і як передчасне запевнення видавця, że materiały w niniejszej publikacyi zawarty, jest absolutnie kompletny (с. XXIX). Про ідеальну новоту се в теперішніх обставинах нема що й думати!

З тих поголосок, які противна королеви партія розсівала тоді (переповідає їх Радивил-Сирітка с. 367) особливо цікава отся: Że król potajemnie posyłał do Niżowych Kozaków, dając im pieniądze, aby na ten sejm przybyli do Warszawy pomoc wszelakich rozruchów przeciwko tym, którzy by chcieli być przeciwni Rakuskiemu domowi. Пізнійші поголоски і обвинувачення на Володислава мали прецедент з-перед століття!

М. Грушевський.

Dr. Ludwik Janowski—Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), Краків, 1911, ст. 159. (відбитка з т. XLIX Rozpraw Akad. Umiej. wyd. f., ст. 127—284).

Харківський університет перед иншими може похвалити ся цілим рядом праць йому присвячених: дослідів, споминів, заміток і т. п., а між ними такою цінною роботою, як двотомовий „Опытъ“ проф. Д. Багалія. Отже мимоволі чимале зацікавлення викликає у нас виписана в горі нова праця присвячена історії цього університету: що дає вона нового? — зацікавлення тим більше, що се праця польська: що змусило до її написання, як вона написана? Адже ж історія харківського університету тісно вязеть ся з історією нашого культурного життя, нашої літератури,

котру так мало знають, так мало цінять і так мало шанують польські вчені круги. Книжка, як бачимо, дуже цікава для українського читача. І мусимо сказати з гори, що книжка ся варта нашої уваги: написана вона спокійно, навіть інтересно, і дає деще нового, — правда дуже маленько, бо основана майже в цілості на Опит-ї проф. Багалія. Отже під сим оглядом вона не самостійна робота, а скорше популярна переповідка того сирового матеріалу, який зібрав д. Багалій. Правда, автор у передмові наводить численну літературу, ніби використану ним, але се не повинно нам імпонувати¹⁾. Майже цілу сю літературу використав власне д. Багалій і численні цитати з різних документів і авторів, якими в своїй роботі пописуєть ся д. Яновський, взяті розумієть ся не з перших рук, а з „Опита“, в котрім знайдемо їх усі, з рідкими виїмками (у Яновського напр. в дечім трохи ширша згадка за куратора Потоцького). До матеріалу д. Багалія д. Яновський мало що докинув з иншої друкованої вже по „Опиті“ літератури. Правда деякі дрібниці незнані попередникам д. Яновський зачерпнув із польських джерел — переписки й споминів, але дуже їх не багато, і потверджують вони здебільшого те, що знаємо, рідко докидаючи якусь незнану риску. Друкованих польських жерел автор, як сам признаєть ся, майже не мав. Ціла робота отже зводить ся до коротшого зреферовання зробленого давнійшими дослідниками. Се розумієть ся обнижує наукову вартість праці д. Яновського, але роблячи доступними ширшій публіці результати роботи сих дослідників (головно ж Багалія) має вона свою вартість. Очевидно для польської науки, мало обізнаної з російсько-українською науковою роботою, ся праця має більше значіння, але се виставляє не дуже підхлібне свідощтво тій науці. Тим часом отся обставина певне й була причиною появи праці д. Яновського в такім поважнім науковім виданню, як *Rozprawy Akad. Umiejętności*, бо деінде вона годила би ся хіба для видання науково-популярного, в роді „Исторического Вѣстника“. Зрештою се перша праця молодого краківського доцента до історії української літератури в обсягу сеї історії — може й се було причиною появи її в органі Академії.

¹⁾ Богато праць, які наводить д. Яновський, він навіть не міг використати, хоч би для того одного, що торкають ся вони пізнійших часів (напр. працю Бузескула про харк. університет за Олександра III або про Дуніна, різні спомини про Костомарова і т. и.). За те дечого, що могло би знадобити ся, д. Яновський не знає, от візьмім хоч би „Исторію г. Харькова за 250 лѣтъ его существования“, написану проф. Д. Багалієм при співучасті проф. Д. Міллера, в 1-м томі котрої (вийшов у 1905 р.) є цікаві розділи про Харків і його культурний стан у XVII—XVIII вв. Сі розділи могли би бути користні д. Яновському для вступної частини його праці.

У вступі автор, узагальнюючи вибір своєї теми, ясно показує зв'язок її з обнятою катедрою. Вказує бо він на те особливе значіння, яке харківський університет має для української літератури, і зазначає, що се значіння, сей вплив харківського університету „в історіях українського письменства зазначений лише загально, а не представлений докладно“ (ст. 1). Отже виходить, автор мав за задачу представити сей вплив докладніше. І се було б найголовнішою його задачею, бо „безпосередний інтерес з польської сторони“ до історії харківського університету з огляду на Поляків, які відіграли видатну роль (культурну і адміністративну) в його історії (куратор г-р. С. Потоцький, проф. І. Данилович, А. Станіславський та інші) має підрядне значіння: польський вплив був, як се зрештою й сам автор признає (див. ст. 90), надто незначний. Та автор не виконав своєї задачі в усій її докладности. Замість переробити цілий дотепер зібраний і опрацьований матеріал з зазначеної точки погляду: значіння харківського університету в історії українського літературного відродження, він пішов коротшою і лекшою дорогою популярного представлення історії університету взагалі, повторяючи майже в цілості плян І-го тому „Опыта“ проф. Багалія, — певна перестановка матеріалу і вибір та скорочення його не мають очевидно есенціонального значіння. Правда в розд. VI і VII д. Яновський зупиняється так спеціально і на згаданій вище темі, але не трактує як слід: присвячені їй розділи повинні б бути головною частиною його роботи, а інші лише вступом до неї, тимчасом автор трактує згадану тему в ряді інших, не виділяючи її. Очевидно се обезцінює цілу роботу, бо замість цілком оригінальної праці автор дав здебільшого лише переповідку чужої. В згаданих розділах автор тим більше не міг опрацьовувати цілу тему з потрібною докладністю й повнотою, що мав з гори обмежені рамці, сплившись (чому, невідомо: у вступі про се д. Яновський мовчить) лише на перших 15 роках існування університету. Правда, часом він вилуплюється поза сі межі, але лише спорадично. А шкода, тема дійсно интересна і варта оброблення, а так вона ще жде свого дослідника, зроблений же автором докір українським історикам повис у повітрі: пішовши по лінії найменшого спротивлення автор позбавив сей докір усякої сили, а працю свою обезцінив з погляду наукового і принципіального.

Та перейдім зрештою до неї. Д. Я. починає здалека. В 1-ім розділі маємо коротенький історичний погляд на Слобідську Україну — колонізацію її, етнографічний склад, прикмети культурні, при чому автор згадує і за київську Академію XVIII в., на взір котрої заложено в Харкові колегіум, але мовчить про його попередника — чернігівський колегіум, певне тому, що про нього не згадує й Багалій. Народним шкільництвом — старо-українським і заходами петербурського уряду на сім полі та

стремліннями укр. суспільства до заложення університету кінчить ся сей вступний розділ. Виклад дуже побіжний і досить поверховий. Залежність від 1-го розділу I-го тому „Опыта“ проф. Багалія бє в очи (розумієть ся не лише 1-го розд., а й инших, напр. 8-го), але зовсім не звільняє читача від знайомости з відповідною частиною капітальної праці проф. Багалія. Треба ще відмітити певну диспропорцію в уложенню матеріалу та деяку суперечність його. Отже при всій побіжности начерку знаходимо в ньому кілька сторін із споминів Тимковського, майже живцем перенесених сюди. Ліпше би було, як би автор скрізь в своїм викладі рівномірно їх використав, не розбиваючи свого оповідання, а то по згадці за академію ми знову вертаємо до неї в споминах Тимковського, щоби знову стрінути ся і з нею і колегіумом в розділі II-ім (див. ст. 39—40), де між иншим автор заперечує те, про що говорить в I-ім розділі: тут наводить ряд фактів про охоту Українців до освіти, про стремління їх до вищої освіти, а там воює в Багалієм про громадську ініціативу Слобідщини в справі заложення університету. Певна річ, панегіричність д. Багалія зайва, але збиваючи її своїми критичними увагами д. Яновський не висвітлив з свого погляду дійсних початків університету. Краще було б зробити се без полеміки, котра тут і не до річи і займає за багато місця. Багато в ній слушного, але її даними можна було скористати ся для все-сторонньої оцінки суспільства перед повстанням університету. Чи те, що більшість була малокультурна і не розуміла як слід всеї ваги вищої освіти, уповажнює забувати про культурну меншість, котра її ділила і добивала ся? Невже дійсно можна заперечити, що харківський університет повстав не в результаті громадських заходів? Зрештою, коли б навіть признати, що він був дитиною уряду (сього д. Яновський отверто не каже), то й се ще нічого не каже проти участи громадянського елементу в його заснованню¹⁾. Зрештою й початки инших університетів у Росії були не світліші. Трудна річ, щоб новозаложена школа мала відразу 3.000 студентів, як про те мріяв Каразин. Суворі дійсність розбила надії деяких мрійників про тисячі передплатників українських часописей по скасованню закона 1876 р., одначе се ще не дає нам права до виводу, що українська преса, українська література не відповідають громадській потребі і являють ся штучним овочем. Так в данім випадку. Польські критики з пихою вказують на переповнений Виленський унів. і Креме-

¹⁾ А знов натискаючи на те, що Слобожане не хотіли покинути думки про кадетський корпус і хотіли на нього вжити не зложено на університет решту грошей, д. Яновський забуває додати, що се власне Аракчеев налягав на таку передачу.

нецький ліцей, але варто їм пригадати увагу д. Яновського на ст. 89 про Виленський унів., котрий вже від 1782 р. йшов новими шляхами. Липше би зробив д. Яновський, коли б простежив зріст числа студентів харк. унів. з року на рік, а то про кількість студентів в першій році довідуємося лише завдяки полеміці, а не в результаті гармонійного, уложеного з гори плану. Про студентів же взагалі, про їх життя, науку і таке инше д. Яновський вже цілком не згадує, хоч у Багалія знайшов би для сього доволі матеріалу.

В розділі II крім полемічної частини про культурний і освітний стан Слобожанщини автор говорить про нові течії в області освіти і шкільництва в Росії, докладніше спиняючись на постаті Каразіна і його ролі в заложенні харківського університету. В основу сього розділа положений матеріал головню 2-го розд. I-го тому „Опыта“, дещо зачерплено з розд. 1-го (про Харків), для характеристики Каразіна дав авторови багато начерк Тихого. В 3-ім розділі автор спинився довше на ґр. С. Потоцкім. Зрештою довелося йому й тут говорити про діяльність Каразіна. Кінчить ся розділ оповіданням про отворення університету, в котрім також бачимо залежність від „Опыта“ (пор. т. I, розд. 2).

Розділ 4-й трактує про професорів. Крім численного матеріалу згромадженого у Багалія до помочи авторови були й новіші біографічні словарі професорів харківського університету. Зрештою автор спиняється на виднійших силах і не дає суцільного огляду складу професорської колегії, морального й матеріального образу їх життя й діяльності, про що є багатий матеріал в обох томах „Опыта“. Розділ 5-й вияснює ролю харківського унів. в розбудженні розумового життя, подаючи начерк освітньої й культурної роботи професорів (пор. т. I, розд. 5-й у Багалія). В 6-м, котрий є властиво продовженням попереднього, автор спиняється на впливі харк. унів. на місцевий літературний рух, подаючи цікавий, хоч знову не оригінальний, бо позичений у Багалія (пор. т. I, розд. 5, т. II, р. 3), перегляд харківських часописей. Можна пожалувати, що обмеживши себе 1805—1820 рр. д. Яновський не подав нам ширшої картини харківської журналістики, за те добре він зробив, що сам переглянув „Харьковский Демокритъ“ — в результаті маємо кілька цікавих подробиць. Відмічу ще, що д. Яновський спростовує деякі помилки д. Русової в її статі „Харьковская журналистика начала настоящего столѣтія“ (К. Ст. 1892; до речі, в списку літератури титул сеї статі поданий не зовсім точно).

Розділ 7-й — значінне харк. унів. для української літератури — найбільш цікавий для нас і трохи більше оригінальний, як инші (розуміється й тут заважив „Опытъ“, пор. т. II, розд. 3-й).

Спочатку йде побіжний і досить поверховий огляд українського

культурно-національного життя XVIII в. Видко з усього, що автор не дуже знайомий із сим житєм. Він, здасться, що найбільше перекарткував Петрова й Пипіна та прочитав відповідний розділ з „Очерка“ проф. Грушевського, на котрого чомусь піде не покликують ся. Зрештою се взагалі його манера — з ученим видом знавця пописувати ся цита-тами ніби в перших рук, тимчасом, як цитати і відсилачі до них узаяв грішний чоловік з других рук, передовсім у трьох вищезгаданих. По-части видко се з недокладного цитованя: на ст. 126 приписує д. Яновський самому Білецькому-Носенкови слова, які ужив в листі до нього один із його кореспондентів. Се розуміється не перешкоджає авторови поставити коло сеї невірної уваги відсилач аж на дві праці!¹⁾

Про знайомість д. Яновського з укр. літературою до Котляревського²⁾ свідчить те, що він називає серед його попередників лише Лобисевича, не згадуючи нічого про Климентія Зіновієва, Некрашевича та ин., а вже про драматичну укр. літературу XVIII в. не маємо навіть найменшого натяку. Поза тим вартій уваги той збір фактів про природну етнографічну стихію в місцевім житю і перехід її під впливом культури і освіти в свідомість своєї національності (див. ст. 128—134). Багато фактів до сього подає, як звичайно, Багалій, не кажучи вже про т. 3-й Іст. р. етн. Пипіна, але виклад у Багалія досить хаотичний, розкиданий (особливо в т. 2-м), факти розкидані по різних місцях в обох томах; тому не можна не подякувати д. Яновському, що він їх звів до купи і сим зробив їх доступними ширшій публіці, для котрої „Опыт“ очевидно за тяжка артилерія.

Найбільшою ж може заслугою д. Яновського є те, що він вивів перед люди несправедливо забутого українського поета Василя Масло-вича, першого, що по Котляревським друкував українські вірші в своїм „Харківським Демокриті“, значно раніше перед виступом Гулака-Артемовського. Про Масловича довідав ся д. Яновський у Багалія, котрий в своїм „Опыт-ї“ зібрав усі ті факти про сього поета, які подибуємо в праці молодого польського вченого. Отже не Яновському належить ся пальма першенства за се відкритє, але в усякім разі його заслугою є, щя він не обминув Масловича цілком, як се досі робили автори усіх

¹⁾ Так само, не добре вчитавши ся, робить д. Яновський неслухний закид проф. Багалієви, що він помішав Камінець з Кременцем (пор. ст. 63, примітка 3).

²⁾ Що торкається новішої, то можна зазначити, що д. Я. не знає, хто такий Українець, автор відомих статей в „Правді“, (див. ст. 127). Ще одна увага: на ст. 6-й він зачисляє між укр. письменників Івана Боровиковського, хоч по українськи писав Левко Боровиковський, автор „Байок і прибаюток“.

збірних історій української літератури. Проф. Багалій, хоч досить спиняється на російських поезіях Масловича, подаючи чимало зразків їх, не вважав чомусь потрібним зацітувати дещо і з української спадщини поета, обмеживши ся лише згадкою про сю спадщину. Переглянувши особисто „Харьковский Демокритъ“ д. Яновский подав нам вразки сеї спадщини і за се хвала йому. Будемо надіяти ся, що від тепер історики укр. літератури сопричислять так несправедливо забутого укр. письменника з початку XIX в. до сонму першоподвижників нашої бідної літературної ниви. Твори Масловича не посідають особливої художньої вартости, але підходити до них з сучасною міркою й не можна. За те з історичного погляду виступ його має дуже важне значіння. Щоб покінчити з ним замічу, що баладу його „Основаніе Харькова“, названу так у „Харьк. Демокриті“ 1816 р., (див. „Опытъ“ проф. Багалія, т. II, ст. 763; про Масловича гляди у Багалія особливо в т. I, ст. 588, 765—769, т. II, ст. 650—1, 762—764), передрукував у Харкові д. Н. Маслович 1889 р. під таким титулом: В. Г. Масловичъ, Сказка про Харьк, основателя Харькова, про его дочь Гапку и батрака Якива. Писано въ 1815 г. Изд. Н. В. Масловича. X. 1890, ст. 37, 16⁰; друге вид. X. 1899, ст. 40, 16⁰ (д. Я. зве героїню Галкою зам. Гапкою). На жаль ся брошура вістала ся невідомою д. Багалієви, а за ним і д. Яновському.

Не зайвий також нарис присвячений Яновским Гулакови-Артемовському. Автор використав матеріал зібраний у Багалія і інших.¹⁾ Дещо нового про нього подає д. Яновский на підставі листів Даниловича: що Артемівський носив ся з думкою уложення укр. словаря, „щоб заховати мову від загину“, а Данилович гаряче намовляв його, щоб писав рідною мовою, бо лише сим способом найкраще її „утримає“. За посередництвом Даниловича друковано в „Dzienniku Warszawskim“ „Пана Твардовського“ Гулака (1827, IX, 204—212). Отсе все, що для нас видобув д. Яновский з своїх скупих недрукованих польських жерел до історії харківського університету. Не багато!

Увагою про Білецького-Носенка закінчує д. Яновський розділ 7-й. Про метушливого Білецького слід би трохи довше поговорити, бо він був найдіяльнішим членом харківського „Общества Наук“ і писав цікаві з укр. погляду листи до Склабовського, ред. „Укр. Журнала“, але д. Яновский збув його короткою увагою, може тому, що й так уже виступив за межу 1820 р. (пор. про Білецького у Багалія т. II, 741—751, особл. 773—774).

¹⁾ Даремно пише д. Яновский, питаючи вірш Гулака, „Полінашка“ з малої букви: пташка-Полінашка була донька Гулака, Поліна.

Закінчує книгу VIII-й розділ, де оповіджено про реакцію в Росії, переслідування університетів, відставку гр. Потоцького та занепад харківського університету. Треба здогадувати ся, що для сього й спинив ся автор на 1820 році в своїй популяризації історії харківського університету, але про се треба було бодай згадати в передмові, — инакше неувасадиений вибір рамців, бо що до звязку університету з укр. рухом, то р. 1820 не становить жадного граничного стовпа, як се нераз виказує й сам автор, виломлюючи ся поза поставлені собі хронологічні межі.

Кінчаючи свою рецензію, можемо ще раз пожалкувати, що автор не вибрав собі спеціальнішої теми, а взяв ся за цілу історію харківського у-ту. Етюд про Потоцького, для котрого він шав дещо з польських жерел, міг дати особно, коли йому, як Полякови, ся постать особляво цікава, решту ж, крім сторін звязаних ближше з укр. літературним і взагалі культурним рухом початків XIX в., міг би сміло опустити, бо вона ані оригінальна ані цікава, нового нічого не дає, а до того в великій мірі поверхова (розд. 1). Поверховістю відгонить взагалі ціла книжка, а се шкода: автор здаєть ся міг би написати щось соліднійше, коли б писав не на спіх. Будемо сподівати ся в усякім разі, що се не остання його праця на укр. тему, що будуть ще інші, написані так само спокійно, без того специфічного, дуже немилого spiritus-a, з яким пишуть інші польські вчені про наші справи, але більш самостійно й річево. Побажаємо також і сталости термінології: раз автор не хоче нас звати Українцями, як ми самі себе звемо, то найже кличе хоч Русинами, а не Малоросами (ruski i maloruski у нього на кождім кроці). *Бол. Дорошенко.*

Dr. Alfred Fischel — Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstags vom Jahre 1848. Herausgegeben von der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Відень і Липськ, 1912. Ст. XXVI+203.

Як відомо, д. 31 липня 1848 р. вибрала була австрійська конституанта з поміж себе т. зв. конституційну комісію, якій поручила виробити 2 проекти: проєкт загально-державної конституції й проєкт загально-державних основних законів. Відповідно до сього поручення комісія, яка складала ся з 30-тьох членів (по 3 послів з кожної губернії), виділила з поміж себе дві підкомісії: одну з 5-тьох членів — для вироблення першого проєкту (конституції), друга з 3-ох членів — для вироблення проєкту другого (основних законів). Перша виконала поручене т. зв. підкомісія 3-ох, яка вже дн. 18 серпня т. р. предложила повній комісії проєкт основних законів, вироблений Рієном; пізнійше, бо аж

в січні 1849 р., прийшла зі своїм проєктом т. зв. підкомісія 5-тьох. Над обома проєктами перевела ся в повній комісії основна дискусія, в якій взяли участь усі майже члени комісії, репрезентанти різних австрійських народів і різних політичних партій. В результаті оба проєкти одержали остаточну редакцію, в якій і перейшли (згл. мали перейти) вкінці перед повну конституанту.

Не будемо доказувати великої ваги для історика протоколів дискусії над згаданими проєктами у конст. комісії. Зробив се вже давніше відомий історик А. Шпрінгер — і в своїй „Історії Австрії від віденського миру 1809 р.“ (вид. 1865) і в передмові до виданих протоколів нарад конст. комісії над проєктом загально-державної конституції (вид. 1885). Зазначимо тільки, що протоколи конст. комісії належать до найважливіших жерел новочасної історії Австрії, Австрії взагалі — й поодиноких австрійських народів з окрема.

На жаль одначе, протоколи ці через довший час були для істориків зовсім невідомі. Тільки в 1885 р. оголосив частину їх, що відносять до нарад над проєктом загально-державної конституції (й то тільки нарад у Кроєрижі), згаданий А. Шпрінгер (Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstag 1848—1849), яку доповнив протоколами таких же нарад у Відні (1848) аж у 1908 р. др. Й. Редліх (Österreichische Rundschau з 1 листопада 1908). Протоколів одначе нарад над проєктом т. зв. підкомісії 3-ох, себто над проєктом основних законів таки бракувало, хоч шукав за ними спеціально вже пок. А. Гельферт. І тільки в останніх часах вдало ся потрапити на їх слід у віденському Haus- Hof- und Staatsarchiv-і власне нашому видавцеві, хоч повного їх комплекту все таки ще нема (бракує первісного проєкту основних законів, виготовлений Піґером і $\frac{2}{3}$ протоколів першого читання).

Як можна бачити з віднайдені частини протоколів, підкомісія 3-ох (до якої належали: Піґер, Біолянд і Гайн), виробляючи проєкт основних законів (Піґер), станула свідомо й рішучо на ґрунті суверенности народу, приймаючи за вірець французьку „Déclaration des droits de l'homme et du citoyen“ з 1789 р. Крім того слідно ще впливи бельгійської конституції, а властиво виробленого комісією німецького Національного Сойму проєкту „Основних прав німецького народу“, а дальше тогочасної біблії лібералізму — Роттек-Велькєрового „Staatslexicon-y“ (1847). В результаті маємо в проєкті всі найголовніші жадання лібералізму, отже: рівність перед правом, свобода й безпеченство особи, право товариств і зібрань, свобода совісті й виявлювання думки, ненарушимість власности і т. д.; крім того ще: внесенє шляхти, ленна і фідєікомісів, скасованє кари смерти, загальний обовязок військової служби, запряся-

жене війська на конституцію й обов'язкова служба в народній обороні (національній гвардії). Що тикаєть ся національних прав австрійських ненімецьких народів, то проєкт признавав право на зберігання національності взагалі й національних мов особливо, хоч нема ще мови про рівноправність усіх мов. Виправді признавав проєкт право користувати ся рідною мовою в уряді і школі, одначе в уряді — о скільки якась мова є мовою вживаною в краю (landesüblich), в школі — о скільки є вона кравною (Landessprache). Отже вже в першій пробі законного здефініювання прав національностей зустрічаємо отсе розріжнюванє мов „уживаних в краю“ і „краєвих“, яке увійшло відтак пізніше до австрійських основних законів — 21 грудня 1867 р.

Такий був проєкт основних законів, вироблений підкомісією 3-ох, згл. членом її Рігером.

Наради повної конституційної комісії над сим проєктом почали ся дн. 22 серпня 1848. Комісія поробила в нїм тільки деякі зміни, з яких найважійшою являєть ся нове сформулованє основних прав національностей („Кожде племя має ненарушимє право зберігати й плекати свою національність взагалі а свою мову спеціально. Держава гарантує рівне право для всіх уживаних в краю мов у школі, уряді й публичнім житю“). Пога тим відпали теоретичні аргументації, мова поодиноких параграфів стала яснійшою й прецизнійшою. Наради переведено взагалі дуже основно, як се можна бачити з дискусії над §§ 1—9 (стільки власне маємо протоколів першого читання в комісії) й покінчено дн. 2 жовтня т. р.

Після першого читання в конст. комісії прийшов проєкт зараз таки перед повний парламент, який відіслав його відразу до 9-тьох своїх відділів з порученєм перевести над ним дискусію і не пізнійше, як за 14 днів, відіслати його разом з своїми замітками назад конст. комісії. В тій цілі й визначила згадана комісія 9-тьох своїх референтів, по 1 для кожного відділу. Між тим прийшли відомі заворушення у Відні й австрійський парламент перенесено до Кромерижа. Тут й мала місце дискусія у згаданих поодиноких відділах, дискусія з огляду на допущенє до нарад у відділах також ненімецьких мов й участи у ній всіх тих, що не вміли по німецьки й у повнім парламенті мусіли мовчати (для відділів сих власне й виготовила була конст. комісія переклад свого проєкту на мови всіх австрійських народів), без сумніву інтересна. На жаль одначе, протоколів нарад поодиноких відділів не маємо, з виїмком невеличкого уривку нарад у відділі VI-тім.

До 12 грудня відділи покінчили свою працю і ще того самого дня приступила конст. комісія до ревізії чи там другого читання свого еляборату. Та події, які між тим мали місце у державі (здавленє жовтневої революції у Відні й инших містах і запанованє реакції) не могли не

мати впливу на дальші наради. Під їх вражінем наступило у комісії замітне отверезіє і з другого читання проєкт її вийшов уже значно змодерований. Відпали пайперш, кажучи словами члена комісії Маєра, „філософічні спекуляції“, які становили зміст двох перших параграфів. Замість знесення шляхти комісія обмежила ся тепер знесенєм тільки становних шляхоцьких привилеїв. Замість повного скасування кари смерті — тепер тільки скасування згаданої кари за політичні злочини. Замість непризнання взагалі ніякої церкви державною — тепер тільки рівноправність для кожної з них і т. д. Не зважаючи одначе на всі ті зміни, все-ж таки полишило ся ще в обговорюванім проєкті й після другого читання багато такого, що пригадувало повстанє його в революційнім 1848 р. й проти чого протестував пізнійше, в парламенті, представник правительства, міністер гр. Стадіон (пр. полишенє принципу суверенности народу — „вся власть у державі походить від народу“ й ин.). Друге читанє законопроєкту в комісії покінчило ся 18 грудня і два дні опісля, 21 грудня, почало ся перше його читанє перед повним парламентом.

Вкінці згадаємо ще про ролю, яку відіграв підчас нарад над проєктом основних законів у конст. комісії український її член еп. Гр. Яхимович. Роля ся взагалі дуже невзначна й обмежуєть ся до поставлення одної тільки модифікації (т. зв. amendement) до § 15-го (відносини церкви до держави), яка запоручала-б віроісповідним організаціям повну самоуправу, яка одначе при голосованю не перейшла. Поза тим уся діяльність його в комісії зводить ся до самого голосованя, в тім голосованя і підписаня декількох т. зв. вот меншости, які прийшли відтак разом з законопроєктом перед повний парламент. Що тикаєть ся характеру сих вот, то або вяснювали вони докладнійше деякі параграфи законопроєкту, або обмежували їх. *Ів. Кривецький.*

Leon książę Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Z przedmową Stanisława hr. Tarnowskiego. Wydał, wstępem i wyjątkami z korespondencyi zaopatrzył Bronisław Pawłowski, Львів, 1912. Ст. XXVII+375+6 портр.

З великим зацікавленєм брали ми до рук зазначені висше „Спомини“ кн. Льва Сапиги. Зацікавленє се оправдували вповні — і період, який вони обіймають, а в яким містять ся такі важні для нас роки, як 1848 і 1861, і — головно — особа автора їх. Член т. зв. галицьких Станів з перед 1846 р., один із визначнійших діячів 1848 р., а вкінці — що найважнійше — перший і довголітний маршалок краевого Союзу (1861—1875), він був свідком подій, які в високій мірі заважили в най-

новійшій історії нашого краю. І не тільки свідком, а й актором їх. Головно-ж важні з сього згляду перші роки маршалкування краю Соймови. Се-ж власне час, коли в політичній історії Галичини доконував ся переважний перелом, коли клали ся основи під нинішню автономію нашого краю, коли розділювали ся ролі, які грають від того часу, аж по нині, в державі і краю два народи: Поляки і Українці. Всього того, як сказано, був він не тільки найблизшим обсерватором, а й визначним актором — і можна було надіятися, що „Спомини“ його кинуть на сі часи багато денного світла.

На жаль одначе, надії під сим оглядом вповні завели.

Вже при побіжнім перегляді „Споминів“ впадають в очи дві нерівні частини, з яких вони складаються. Перша частина обіймає молоді літа автора, отже: виховане в краю і за границею, господарюванє на рілі, публична служба, вкінці участь у повстаню 1831 р. Хоч що до скількості літ період сей значно коротший від слідуєчого, то мимо сього автор посвятив йому значно більше місця, бо аж дві третини „Споминів“ (ст. 1—193). Друга частина їх — значно менша (ст. 194—292) — се власне перегляд його суспільно-політичної діяльності у Галичині (рр. 1832—1863).

Так само нерівномірні „Спомини“ (в ще більшій може мірі) і з огляду на зміст. В першій їх частині, посвяченій головню справам особистим, оповідає автор події широко і докладно, коли, навпаки, друга частина — се тільки дуже короткі (аж надто) замітки про його діяльність як президента Кредитового Земельного Товариства й Товариства Господарського, як головного ініціатора залізничної сітки в краю, Галицької щадниці і т. д. — а найменше може як краю маршалка. Під сим останнім зглядом скуписть автора доходить так далеко, що поза дрібними, друго- і третьорядними фактами „Спомини“ його майже не дають нічого такого, за чим будучий історик галицької автономії потребував би заглядати до них.

В передмові до „Споминів“ редактор їх, др. Б. Павловський, повідомляє, що крім епоминів кн. Л. Сапіга полишив іще величезну переписку з родиною і з різними иншими особами, яка має містити в собі історичний матеріал першорядної ваги. На підставі сеї переписки й инших жерел заповідає він окрему біографію першого маршалка, яка вияснить докладно ролю його в суспільно-політичній історії нашого краю. Побажаємо як найскоршої появи її.

Ів. Кривецький.

Михайло Грушевський — Ілюстрована історія України, Київ-Львів, 1911, ст. 556. Як довідуємо ся з передмови — сей твір задуманий ще 1905 року, але задля перешкод написаний в минулому році як подяка українському громадянству за привіт з двадця-

типятилітем письменської праці. „Хотів я дати громадянству нашому — пише проф. Грушевський — книгу написану легко і приступно, оживлену образками минулого життя, уривками нашої старої творчости, нашої словесности і зниклими цікавими предметами старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і плянами вікопоявних подій“. О скільки книжка проф. Грушевського okazala ся цінною й корисною для українського громадянства, видно з того, що незабаром появи вийшла новим виданем, з боку артистичного старанно передивленим та уліпшеним автором. Весь текст поділений на шість частин, в яких трактується: про період до засновання київської держави, про життя державне, про добу литовсько-польську, козацьку, про упадок козащини і українського життя і нарешті про українське відродження. Другу, не менше важну частину цієї книжки становить 400 ілюстрацій, які не лише доповняють текст, але мусять уважатися також за великої ваги твір проф. Грушевського, бо їх вибрано і уложено коштувало багато заходу і праці, потрібних для того, щоб дати загальний образ нашої артистичної культури в минувшині. М. Ф.

А. Ф. Риттихъ — Володимирія (Съ планомъ) (Русская Старина, 1910 р., т. 143, кн. 9, ст. 547—557). Автор починає з історичних відомостей про Володимирське князівство та його долю. Нинішня Гродненська губернія, по думці автора, є спадкоємницею давньої Володимирії, бо займає більше-менше ту-ж саму територію. З цього виводить він її російській (? — „русській“) характер і неприналежність до Литви. Російськість Гродненської губ. доводить д. Риттих також статистичними цифрами та фактами, що ілюструють теперішні національні відносини на її просторі. Все те приводить його до переконання в необхідності рішучого протиділяння поширюючійся польонізації та прилучення Гродненської губ. до комплексу губерній російських. Дорогою до того могло б бути між иншим заведене в ній „земства“ подібно до инших „земських“ губерній. Поминаючи „панроссизм“ автора, замітка досить цікава, хоч і не дає нічого нового.

А. П. К. — Пятисотлѣтіе Грюнвальдской битвы (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 7, ст. 461—462). Коротенька історична згадка, в котрій підкреслене першорядне значіння участі литовсько-руського війська в Грюнвальдській побіді. О. Н.

Listy Adama Kisiela, wojewody bractawskiego (z 1648 r.) (Ruś, 1911, ст. 301—313).

— Listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (ibid., ст. 313—316).

Miscellanea (Listy 1647—1654) (ibid., ст. 413—451).

Nieznane listy B. Chmielnickiego (1648 r.) (Litwa i Ruś, т. I (1912), ст. 68—72).

Materyaly do wojen kozackich (ibid., т. III, ст. 47—53).

Листи Києля в числі 5, адресовані до Миколи Потоцького, Вишневецького, Осолінського і короля — опубліковані із збірки Людвика бар. Кроненберґа в Варшаві; листи Богдана Хмельницького з Чигирина 27 червня 1648 р. і до королевича в під Замостя 15 листопада 1648 р. — з якоїсь збірки якої імені не подано (другий „з оригіналу“); інші листи Хмельницького: в під Замостя 8 листопада, 13 листопада і два без дати 1648 р. до горожан Замостя, і звідти-ж до „річипосполитої“ в 15 листопада 1648 — з рукопису ч. 379 бібліотеки Чарторийських в Кракові; решта переписки із збірки Равіти-Гавронського і з бібліотеки Чарторийських. *І. Кч.*

Е. П.—нъ — Святитель Іоасафъ Горленко (род. 8 сент. 1705 † 10 дек. 1754) (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 10, ст. 236—242). Біографічна замітка, — дословний передрук статі, уміщений перед тим в газеті „Новое Время“ з д. 4/IX 1911 р.

I. T. Baranowski — Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski (Przegląd Historyczny, t. XII, zesz. 2, ст. 251—256). На підставі збору листів, що походять з архиву оо. піярів у Вільні, а тепер переховують ся в бібліотеці ординації ґр. Красінських, автор освітлює нещасливу історію видання дипломатичного кодексу Польсько-литовської держави, розпочатого ks. M. Dogiel-ем при діяльній участі тогочасного правительства Річи Посполитої, різних впливових осіб а навіть самого короля Станіслава Августа, але так і не доведеного до кінця.¹⁾ Для нас ся історія цікава головню тим, що один з підготовлюваних до друку томів мав містити документи, які відносять ся спеціально до справ литовсько-руських. Виготовлені відписи документів для сього тому, по довгих пересиланнях, контролюваннях, коляціонуваннях, „конфронтуваннях“ і т. п. чинностях відіслані були нарешті до Варшави і спочили в королівській бібліотеці; там знайшов їх і використував Нарушевич. Через якийсь час повернено їх знов до Виленської колегії, ректор якої Рафаїл Данилович, за дозволенем тодішнього провінціяля Александра Ілоговського, подарував їх в 1817 р. університетській бібліотеці у Вільні. Звідти попали вони до Публичної Бібліотеки в Петербурзі. В році 1802 ks. Hugo Kołłataj порушив був справу виправлення та продовження праці Dogiel-a, але проєкт його не зустрів ані співчуття ані попертя у тогочасного суспільства і уряду.

¹⁾ Вийшло всього, як відомо, 3 томи — з тих два — ще за життя М. Догеля, — п. з.: „Codex diplomaticus regni Poloniae et m. d. Lithuaniae“, т. 1 — Vilnae, 1758; т. 4 — 1764; т. 5 — 1759; видані вони дуже непоправно.

Къ исторіі Новомиргорода (Изъ частнаго письма). Сообщилъ Л. Мацѣвичъ (Русскій Архивъ, 1911 р., кн. 7, ст. 398—400). Кілька коротенькихъ спогадівъ невідомого автора-офіцера про минуле і сучасне Новомиргорода, Херсонської губернії, — міста, відомого тим, що в ній від р. 1797 р. була катедра Новоросійської (Дніпровської) єпархії, що перенесена була в 1804 р. до Катеринослава. Спогади не представляють особливого інтересу. Цікаві хіба згадки про руйнуючу, анти-культурну діяльність генерала Трошинського (від 1821 р.), котрий з наказу Аракчеєва почав закладати в Новомиргороді військову колонію і разом з тим нищити місцеві культурні й матеріальні набутки, заводячи натомість салдатські й російські порядки.

Изъ архива Н. Н. Новосильцева — Въ чаяніи монаршихъ милостей. 1816—1818. Сообщилъ И. Г. Попруженко (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 10, ст. 161—182. Під таким заголовком поданий зміст коротких „докладныхъ записокъ“ або конспектів „всеподданиѣйшихъ“ подань, внесених на ім'я імп. Александра І-го підчас побуту його в Варшаві в 1816 і 1818 рр. „Докладні записки“ зложені тодішнім державним секретарем Новосильцевим і приготовлені до предложенія їх імператорови. Самих подань в архіві Н. Новосильцева нема. „Докладні записки“ надруковані дословно, майже в тій самій формі, в якій зложені вони Новосильцевим. Д. Г. Попруженко відступав иноді лише від порядку, в яким зазначені вони в оригіналі, та злучив їх в більше-менше однородні групи. При деяких мають ся також резолюції, на-швидко написані рукою Новосильцева. До заголовку статі редакція „Русск. Архива“ додала під-заголовок — „Прошенія Поляковъ“. Се не зовсім вірно. Крім польських знаходимо тут також подання і не Поляків. Справи, з приводу яких внесені подання, відносять ся не лише до польської території, а почасти й до території Західної України або взагалі до української етнічної території. О. Н.

Ф. И. Свистунъ — Пропамятное письмо о. Алексѣя Ступницкаго, перемышльскаго каноника и директора греческой духовной семинаріи въ Шибеникъ въ Далмаціи, о ввозѣ литургическихъ и каноническихъ книгъ изъ-за границы для греко-славянскихъ церквей въ Австріи, предложенное штатсъ-конференцъ-министру гр. Саурау въ 1820 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, чч. 6—12). Під сим предовгим заголовком опублікував д. Свистун декілька документів, які дотикають діяльності Галичан коло заведеня унії в Дальмації в поч. XIX ст.

Ф. И. Свистунъ — Сборникъ о. Михаила Петрушевича (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, ч. 1). Зміст збірника.

ю. М. Петрушевича (Галичина) в рр. 1830—1840 (виписки з різних книжок, журналів, часописів й ин. — граматика церк.-слав. мови, археологія, народні пісні і вірші, історія, історія церкви, природознавство і т. д. *І. К.*

A—r — Zaczątki agitacyi chełmskiej w Królestwie Polskiem, 1853—1861. Nieco dokumentów archiwalnych (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 865—77). Кілька актів і листів Муханова, Горчакова, Окунева, кардинала Антонеллього і Н. Мальцева в справі обсади єпископства по старім єпископі холмським Терашкевичу. *З. К.*

Література.

Jan Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie. Dodatek I. Краків, 1912, ст. 167, 8^о.

В 1906 р. д. Чубек зробив опис 1588 NN головної частини академічної колекції. В згаданій вище книжці маємо продовжене сеї праці, а саме — опис чч. 1589—1810 і 330-ти документів. Головну частину ново-набутих рукописів складає збірка І. Лопатинського; її описав проф. Лось.

Серед рукописів головного відділу значна кількість цікава і для історика української літератури: прецінь літературний розвиток України й Польщі йшов у XVI—XVIII вв. тим самим шляхом і через те — маючи на увазі наслідничий характер старої української літератури — студіюване її з конечністю повинно бути порівнюючим. При тім особливе значіння набувають старовинні збірники промов, віршів, пастирських листів, піітичних та риторичних підручників і т. и. Маючи се на увазі, зазначимо те, що в „Dodatku“ Чубека так чи инакше може бути цікавим дослідникови старої української літератури, подаючи разом з тим відомости про історичні та палеографічні матеріали, які відносять ся до України.

Насамперед згадаємо два займаючих підручники до студіювання музики: N 1592, XV в. і N 1716, 1537—48 рр., де — разом з духовними піснями та мельодіями — знаходимо гайдучки і досить відому в українськїм репертуарі XVII в. пісню про шевчика (черчика). N 1599 містить „Fundamenta rhetorica“, XVIII в.; NN 1600, 1601, 1603 — також підручники риторики тих же часів; N 1605 — книга городського (городського) ровенського суду 1671—1680 рр.; N 1667 — збірник копій з документів до історії Сіверського князівства 1303—1625 рр.; N 1641 — начерк історії України до Стефана Баторія, кінця XVIII або початку XIX в.; N 1677 — укази Петра I-го, що відносять ся до України;

N 1678 — укази імп. Анни; N 1679 — імп. Єлизавети; N 1724, XVIII-го в., представляє ряд інвектив (видно, на польській мові) на п'яцтво, псуване моральності жінки, на тих, що женять ся в старім віці, на батьків, що псують своїм злим прикладом синів, на утиски селян в Польщі; N 1731 — кантички XVIII в.; N 1732 містить багато анекдотів на польській мові. В N 1739 — *adagia* 1747 р.; щось подібне знаходимо і в N 1744. Особливий інтерес для історика драми має рукопис N 1752, 1732—1748 рр., що містить ряд діалогів і драм, виставлених в єзуїтській школі в Красноставі. В N 1762 — опис походу на Волинь 1789 р. для здавлення повстання селян. N 1774, XIX в., містить три цікавих польських твори: історію про прекрасну Кароліну, історію про короля і його дочок та купця і його сина; страшну історію про матір, що продала свою дитину діаволови — ця остання повість наближується до цілого ряду людських повір'їв та до середньовічної повісті такого-ж змісту. N 1779, XIX-го в. — лист, що впаав з неба, біблійні питання-відповіді на польській мові, рівнобіжні до таких самих на ц.-славянській мові. Крім того, в ряді рукописів знаходимо різні вірші, що можуть служити досить корисним матеріалом до пояснень українських віршів XVII—XVIII вв. — сюди належать NN 1681, 1690, 1692, 1758 і ин.

В другій частині книги описані з докладним поданням змісту окремі документи — дипломн й грамоти, переважно на латинській, почасти на польській і в значній частині — на західно-руській мові. З перших найстаріший оригінальний документ відноситься до 1316 р. Західно-руські документи такі: 1) 1510 р., 21-го червня, — надане Жигмонта I-го Григ. Станисл. Остиковичови; 2) 1518 р., 8-го липня, — Жигмонт І затверджує даровизну Єлизавети, вдови Григорія Остиковича, королеви; 3) 1527 р., 4-го грудня, — відречене Тшиковичів від спадщини по кн. Вас. Ів. Шоховичу. Є також инші документи на польській та латинській мовах, що відносять ся до історії України.

В. Перетц.

С. И. Масловъ — Обзоръ рукописей библиотеки Императорскаго Университета св. Владимира („Университетскія Извѣстія“, київські, 1910 р., N. 5, ст. 1—42+(2)).

Праця д. С. Маслова дуже уважно, старанно і з знанням справи владжений короткий огляд цінної для дослідників української минувшини колекції, в склад котрої увійшли збірки волинського Кременецького Ліцея, Виленської Медично-Хірургічної Академії, Виленського Університета і Духовної Академії, частина архіву київської казенної палати (саме-деякі частини „Румянцевської Описи“), акти фортеці св. Єлисавети, відома колекція М. Судієнка, збірки М. Костомарова, ген. Д. Бібікова, каноніка А. Петруше-

вича, Ол. Лазаревського, а також окремі дари різних осіб і набуті покупкою. Всі рукописи автор ділить на три частини: 1) рукописи на східних мовах, 2) архівні документи і акти, 3) інші пам'ятки письменства, що не підходять під поняття архівних документів. В „Обзор“ і знаходимо відомості лише про рукописні речі, за виключенням тих, що містять ся серед друкованих книг бібліотеки і представляють дуже невелику наукову вартість, а також рукописних текстів професорських викладів, праць студентів та професорських стипендіатів і т. н. Огляд поділений на відділи відповідно змісту рукописів, при чім автор крім порядкового числа та бібліотечного знаку подає: зміст і мову рукопису, образки, якість переховання, формат (иногда в сантиметрах), число карток або сторінок, письмо і вік, рід оправки, відомості про походження з тої чи іншої колекції. Заголовки подані з деякими незначними пропусками, але з захованєм особливостей мови і правопису. „Обзор“ С. Маслова на решті дасть спроможність орієнтувати ся в цінній зборі Бібліотеки Київського Університету. Досі вона не мала зовсім повного каталогу рукописів, що охоплював би збір в цілості. Не можна не подякувати авторови за працю в імені всіх заінтересованих. Деяка недокладність „Обзора“ С. Маслова (про се згадував вже проф. В. Н. Петець в своїй студії „Новые труды по источниковѣд. древнерусск. литерат. и палеографіи“, розд. XVIII) пояснюється тим, що автор і не мав наміру подати докладний опис рукописів, а лише науково уложений каталог їх. Коли-ж сей каталог вийшов остільки повним, докладним, досконалим, „що вповні заслугоує на назву „Огляда“, то за се належить ся авторови як найбільше узанне. В кінці доданий показчик імен осіб і оглав, а на початку вступне слово, яке ознайомлює з змістом, характером і історією рукописного відділу бібліотеки унів. св. Володимира. *О. Назарів.*

В. Адріанова — Матеріали для історії цѣль на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв. С.-Пб. 1912, ст. VI + 162, 8°.

Ся справочно-описова праця складається з 6-и глав, уложених на підставі описів рукописних і старопечатних книг та на основі деяких статей Соболевского, Сімоні, Ліхачова, Оглоблінна, Ейнгорна. Матеріал весь розглядає автор по схемі: Північна — Полуднева Русь, богослужбна книга — Четья. В середині-ж відділу про служебні книги авторка придержується порядку змісту (Евангелія, Апостоли, Псалтирі, Прологи, Мінеї служебні і четі, Октоїхи, Тріоди, Трефолої і Ірмолії, Устави церковні, Книги церковні різні), а кожду книгу розглядає по її походженню — писана, друкована. Напр. Евангелія — а) рукописныя 1552—1616 г. 7 зап. б) печатныя 1649—1708 г. 12 зап. 3) Псалтири а)

ркп. 1562—1784 г. 11 зап. 6) печат. 1642—1716 г. 6 зап. і т. д. Ся подрібна систематика вносить в працю, яка могла-б мати для бібліографічних справок велике значінє, багато непрозорости, через що чинить її в головній частині 46—158 ст. зайвою, а тим більше повторене всіх просторих, переважно звісних вже з поодиноких описів записів. Подрібна систематичність в однім годить ся у автора в безсистемностю в другім, а се в огляді 114-х жерел, з яких автор зачерпнув всі вістки про старинну книгу. Бути може, що се не особливо важне, але-ж моглоб обійти ся без сеї домішки назв, починаючи від 36 н-ра ст. 40 до 114 н-ра ст. 46, коли н-ри 1—17 відносили-ся до московських, а н-ри 18—30 до петербурських бібліотек.

Тай заголовки описів належало-б подавати обережнійше, щоб не узурпувати для Руси польської бібліотеки через „42) каталогъ русской библиотеки Оссолинскихъ, т. I—III“ (ст. 40). Робота мала би актуальну вартість тільки в тім разі, наколи-б давала ясні і скорі відповіді на питання: які ціни були книзі (красно) писаній на пергаміні — папері ліпшім — гіршім, з орнаментом (яким) — без, оригінальний — рідкий по змістови — переводний з грецького, латинського, польського, спискови із старинної писаної, або з друку — власною волею, за епітімію духовну, за кару (списували учні дякові, послушники монастирські) — паралельно у XV, XVI, XVII, XVIII вв. Дальше, як би були прозорі відповіді на питання: в яких землях — Московщини, України — Білої Руси — і як вагали ся ті ціни? Яку еволюцію у цінах, починаючи від XVI-го в. (отже хронологічно) і у різних вгаданих землях (отже помітно — рівнобіжно), викликала друкована книжка? Наконєць, щоби загально вдатно відповісти на останнє питання належало-б ближче узгляднити праці над славянськими перводруками, історією друкарства (хочби Булгакова), значінє дереворита і ілюстрації в друкованій книзі, задля чого київські Євангелія, Анфологонія, то є (а не, як у автора „и“ ст. 34) Трефологонія були дорожші від львівських, та історію обрядно-текстових перемін, супроти яких різна ціна була в старину напр. Требникам — Стратинському Гедеона Балабана, Львівському Арсенія Желиборського і Київському Петра Могили — та й нині осталась релятивно тою самою. Коли нас інтересує історія книготорговлі, то належить глядати за нею у королівських чи там государевих грамотах і привілеях друкарям — печатникам, та знайомитись із загальними правилами торгівлі місцевої, ярмарочної (місцеві торги, богомільа) і вандрівної.

Із сих грамот ми би довідались те, що подали вже про се Голубев, Криловский (Ставроп. Архив, конкуренційні спори друкарів і друкарень), Кулаковский (про москов. книгоношів у австр. Сербів та у угорусів — гл. і наші Матеріали, II). А на все те треба би вистудіювати

бібліотечні збірки — не тільки по описам, але і в дійсній їх складі, що очевидно прийде́ть ся ко́мусь в будуччині виконати. І тільки на основі такого великого матеріалу можна буде говорити про ціну книги поодиноких країн, але не всього славянства, а тим паче Європи. Зрозуміла річ, що в таких умовах наші відомості про ціну книги на „території Югозападної Руси“ пійдуть в глибину хоч би XV в., бо нині ми знаємо її вже за XVI в., хоч авторка праці знає її тільки від 1664 до 1793 р. (ст. 32).

І. Свенцукій.

Ю. А. Яворскій — Пропа́вшая западно-русская книга „Діалогъ о смерти“ 1629 года., Спб. 1912, ст. 44. (Відбитка з „Извѣстій отд. рус. яз.“).

Вже „Оглавленіє книгъ, кто ихъ сложилъ“, з кінця XVII в. зазначувало друк Павла Домжива Лютковича з 1629 р. п. в. „Діалогъ албо розмова чоловѣка хорого албо умираючого съ духомъ: о добромъ вистю з того свѣта людемъ свѣтцкимъ, а посполите тымъ, которые мало што доброго за живота робили, а съ памятью умирають“. Поки що бібліографи сього пам'ятника української старої літератури не віднайшли, а принайменше не звівши він у приступних бібліотеках, публичних і приватних. По думці автора копією невідшуканого досі пам'ятника є текст „Роз'мовы ѡ смерти члѣвѣка со а҃гломъ“ в рукописі Київо-Михайлівського монастиря XVIII в., N. 495/1660 на кк. 254 об. — 273. У вступній статі зібрані і перевірені дані про видавничу діяльність Павла Домжива Лютковича. Першим продуктом його праці на с'ім полі було „Събраніє въкратце словес Ѡ Бжтвеннаго писанія“, видруковане коштом Олександра Шептицького в Угорцях 1618 р., якого неповний примірник (36 карток на 48) є в музею А. гр. Шептицького у Львові. Подана Вішневським в восьмій томі історії польської літератури вістка про угорецький друк „Wykład wiary“ з 1611 р. викликала ряд догадок і гіпотез, а з тої нагоди забирали голос Я. Головацький, С. Голубев і архимандрит Леонід. Реасумуючи висновки епізоду зі сеї нагоди вважає автор таке видання з 1611 р. більше ніж сумнівним. В статі не зазначено, що Вішневскі повтoрив тільки вістку Францішка Сярчинського з 1 т. „Obrazu wieku panowania Zygmunta III“ (Львів, 1828), де на ст. 291 читаємо: „Ludkowicz Paweł, Rusin odszczepny, wydał ruskim językiem: Wykład wiary w Uhorcach roku 1611“. Як при друці з 1618 р., так і при дальших, що вийшли з друкарні Лютковича (Краткій хронологическій Лѣтописецъ 1619, Апостоли и Евангелія 1620, Казанье 1623, Ѳалтирь 1625, Лиamentъ 1628, Епидикіонъ 1628, Часословъ 1629 і Діалогъ 1629, а Апостоли и Евангелія 1640 вже по смерті Лютковича) автор послуговує ся виключно чужими описами, не автопсією. Тимчасом у зга-

данім львівським музею є примірники обох видань Апостолів і Євангелій, що правда, дефектні, а побіч Імператорської у Петербурзі і московських бібліотек примірник Псалтири в 1625 р. також у бібліотеці Красінських, на що вказує Естрайхер в 15 томі „Bibliographiі polsk-oї“, нецитуваної автором. Не можна згодити ся на подібне збирання вісток, поданих иншими бібліографами, а не провірених на основі друків, бо така робота справи не посуває наперед, а може тільки побільшати накопичені нераз непорозуміння і гіпотези.

Друкарня Лютковича була вандрівною, в 1625 р. находить ся вона вже в Четвертні, в 1628 в Луцьку, в 1629 в Чорній, а по смерті Лютковича одержало її луцьке братство. Подаючи її історію, автор збирає в можливій повноті дотеперішні звісні дані про неї, але й часто доповнює її гіпотезами, про які можна висловити ся не инакше, як автор у своїй праці про гіпотези своїх попередників, приміром Максимовича.

Заголовки невіднайденого друку, на скільки точно подає його „Оглавление“, і надрукованої автором „Розмови“ не годять ся, але коли заголовок „Оглавлення“ уважати змістом статі, текст рукописи Київ-Михайлівського монастиря можна вважати за „какой-нибудь промежуточный списокъ съ общаго имъ обоемъ, неизвѣстнаго (се ще питання) нынѣ, рукописнаго же оригинала“. Хоч автор уважає екскурс в напрямі історії друкарні і її мандрівних власників і робітників „далеко не лишній“, все таки хосеннійше було би з наукового боку замість видумувати ряд гіпотез, заговорити про видання на основі самих видань або мимо „полнаго отсутствія какихъ бы то ни было данныхъ“ займатися подрібно дослідом самої „Розмови“. За зміла се річ запевнювати в таких разі про повну недостачу даних. І друкований пам'ятник вповні заслугує і з літературного і з ширшого культурного становища на спеціальну студію. Побіч тавців і жартів як проступків грішника згадується у ній і про комедії.

Все таки праця автора мимо залюбовання автора до гіпотез має свою вартість.

М. Возняк.

М. Н. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движение конца XVIII и начала XIX в. Очерки по истории руссоизма на Западѣ и въ Россіи. Томъ I, Москва 1912, ст. VIII—559, 8° (Ученые записки импер. Московскаго университета" отд. филологическій, Вып. 42).

Автор праці, якої вийшов отсе перший том, як раз в пору ювілейних свят в честь Руссо — поставив собі за ціль прослідити перехід від сентименталізму до романтизму в європейських літературах, який довершив ся під кінець XVIII і на початку XIX віку. Постать Ж. Ж. Руссо,

а властиво течію літературну, яку той викликав, він бере за головний пункт своєї праці, бо отой „русоїзм“ власне, як він його називає, становить посереднє звено поміж обома напрямками літературними. „У вказану епоху, аргументує автор своє становище — не було письменника з більшим впливом. Руссо скоро здобув собі міжнародне значінє, впливаючи на письменників найбільше ріжнородних національностей. Як слушно замітив Брандес, сила його була в тім, що він мав великий вплив особливо на визначних людей, які самі ставали талановитими сівачами на літературній ниві. З його іменем тісно зв'язані імена найбільше визначних представників літературного руху на границі двох століть“.

Очевидна річ, навіть виходячи з заложення автора, трудно погодити ся з думкою, що історія руссоїзму єсть zarazом історією чи зображенєм перехідного етапу від сентименталізму до романтизму в європейських літературах. Зв'язаний з особою Руссо і його послідователів той образ перехідної доби з гори мусів би бути неповний, бож не всіх письменників тої доби можна назвати руссоїстами, і не всі характеристичні прикмети навіть руссоїстів вичерпують ся фактом наслідування Руссо. З гори, кажу, образ мусить бути неповний, не говорячи вже про всякі спірні питання в зачислюваню поодиноких авторів до руссоїстів. Так, що тільки в певній часті картина руссоїзма може накривати ся з образом тої перехідної літературної доби, о зображенє якої розходить ся авторови. Взагалі дуже небезпечно вибрати для образу якоїсь епохи за головну лівію одного чоловіка, хочби такого впливового як Руссо: збільшаєть ся тільки трудність завдання і звичайно тратить ся поза тою фігурою і її відбитєм в літературі дальші горизонти, а нераз і здібність оцінити оригінальність чужої думки. Автор хоче виконати дві роботи нараз, а забуває, що в погоні за двома зайцями може не зловити жодного, себто не зловити так як треба. І тому, я думаю, краще було-б трактувати руссоїзм як течію для себе окрему, а не zarazом як образ всеї тої перехідної епохи літературної під кінець XVIII і початок XIX віку.

Перший том праці присвячений в цілості історії руссоїзма у Франції в XVIII ст. Починаючи від розгляду основних точок доктрини Руссо і його світогляду автор переходить до питання про те, яке вражінє зробили твори Руссо на сучасних, особливо його „Нова Гельоїза“, „Еміль“ та „Суспільний договір“. Далі вже маємо деталічний образ тої боротьби за Руссо, яка йшла поміж його прихильниками і ворогами, характеристику зростаючого культу Руссо та його „апотеозу“ за часів революції, поки з кінцем століття той культ не починає слабнути під напором нових течій. Стрічаємо ся з масою імен літературних та діячів революції, які були під впливом Руссо. Взагалі автор дав тут велике-

багатство матеріалу, хоч обробив його лише з грубою, реферуючи більше, а не даючи більше синтетичного малюнку. *М. Федюшка.*

Н. Котляревський — Николай Васильевич Гоголь. 1829—1842. Очеркъ изъ исторіи русской повѣсти и драми. 3-е изданіе. Спб., 1911, ст. XV+580, ц. 2 р. 50 коп.

Солідна праця проф. Котляревського дійшла до третього видання — се вже само являєть ся найкращою рекомендацією для „грубої“ книжки.

Головним завданням автора було вяснити становище творів Гоголя в ряді сучасних йому памяток словесної творчості, тому він уважно спиняєть ся на сих памятках і дає кілька цікавих літературно-історичних нарисів про попередників і сучасників Гоголя, які розробляли однородні з ним теми. Сі нариси для нас тим більше інтересні, що серед інших письменників знаходимо ми й Українців, які писали по російськи на укр. теми (Гребінка, Капнист, Квітка, Кукольник, Наріжний). Торкаєть ся автор і народніх українських впливів на творчість Гоголя. Все се дає нам право звернути увагу на книгу проф. Котляревського і всіх тих, що цікавлять ся українським письменством; знайдуть вони в ній для себе чимало цікавого. Розумієть ся для дослідника творчості Гоголя знайомість з книгою проф. Котляревського обовязкова.

Складаєть ся ця книга з вісіннадцяти розділів, котрі трактують про молоді роки Гоголя і перші його праці (I—II), про російську дійсність і її описувачів перед Гоголем (розд. III), про народну старовину й народний побут в рос. літературі (розд. IV), життя Гоголя в Петербурзі в 1829—1836 рр. (V), про Гоголя критика і історика (VI—VII), про розвій реалізму в творах Гоголя (VIII), про комедію перед Гоголем (IX), про реальний роман перед Гоголем (XVI), про працю його над Ревизором (XI), Мертвими Душами (XIV), життя за кордоном (XII) і т. д. Теми, як бачимо, все дуже цікаві, та близько обходять і історика укр. літератури (особливо розд. III, IV, IX і XVI).

В. Дорошенко.

Проф. Н. К. Грунскій — Древне-церковно-славянскіе тексты. (Пособіе при практическихъ занятіяхъ.) (Ученныя Записки Имп. Юрьевскаго Унив., 1910, № 9, ст. 1—36 + (1). Надруковані київські глаголичні картки та фрайінгенські відривки в цілости, а вирипки з пражських глаголичних уривків, Охридського Євангелія, Зографського Євангелія, Савиної книги, Кльоцового Збірника, Маріїнського Євангелія, Супрасльської рукописи та Синайської Псалтирі. *М. В.*

Поздравительные стихи Петру Великому. Сообщилъ И. П. Мордвиновъ (Русскій Архивъ, 1910, кн. 9, ст. 155—156). Текст віршів дуже невисокої літературної якості, піднесений Петру I-му

при урочистім відді його до Москви по Полтавській побіді. Видавець, основуучи ся на розгляді мови вірша, приходить до висновку, що, певно, автором його був якийсь „жужанин“.

Нѣчто о Григоріѣ Савичѣ Сковородѣ. Сообщено В. С. Арсеньевымъ („Русскій Архивъ“ 1911, кн. 4, ст. 601—634). Під таким заголовком знаходимо дуже цікаву біографію Г. Сковороди з рукопису, переданого до редакції „Русскаго Архива“ В. С. Арсеньєвим, віде ще не друковану. Звідки походить сей рукопис, д. Арсєнєв нічого не каже. По його думці, біографія зложена кимсь з близьких приятелів філософа — або Звірякою або Коваленським. Що біографія справді написана одним з близьких до Г. Сковороди людей, видно з кінцевих її слів: „Другъ его написалъ сіе въ память добродѣтелей его, въ благодарность сердцу его, въ честь отечества и славу Бога 1795 г. 9 февраля въ селѣ Хотѣтовѣ“. Деякі місця біографії представляють значний інтерес для характеристики особи філософа. Наведемо одно з їх: „Какъ онъ писалъ для своей стороны — пише невідомий автор — то я употреблялъ иногда Малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ произношеніи Малороссійскомъ. Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ. Эллинскій предпочиталъ всѣмъ иностраннымъ“. В тексті біографії знаходимо також спис праць Г. Сковороди, між котрими нема одначе деяких з тих, що уміщені в збірнику творів Сковороди, виданім проф. Д. Багалієм.

М. Коноплевъ — Ипполитъ Ѳеодоровичъ Богдановичъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 9, ст. 108—116). Причинки до біографії і літературної діяльності сього видатного російського письменника XVIII і перших початків XIX вв., Українця з походження.

С. Глѣбовъ — Воспоминанія о Гоголѣ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, ст. 65—74). Д-й С. Глѣбів містить цікаві спомини свого приятеля В. І. Любич-Романовича про шкільні роки М. Гоголя. Любич-Романович — шкільний товариш Гоголя, вчив ся разом з ним в тих самих класах Ніженської гімназії вищих наук кн. Безбородька в 20-х роках минулого століття. „Воспоминанія“ зладжені почасти на підставі особистих розмов з Любичем-Романовичем, почасти на підставі мемуарів останнього, що знайшли ся по смерті їх автора у д. С. Глѣбова. Вони цікаві не лише для біографії Гоголя, а також і для освітлення деяких сторін українського культурного життя тих часів. О. Н.

Изъ семейной хроники Гоголей (Мемуары О. В. Гоголь-Головни). Вид. „Кіевской Мысли“, Київ 1909, ст. VIII+79, ц. 1 р. Мемуари сестри великого Українця, видані під редакцією і з примітками д. В. Чаговця, становлять цікавий документ для біографії Гоголя. Ці-

каві вони і взагалі для історика нашого старого життя, як хроніка до-реформенного поміщицького життя, „Гоголівської України“. Мемуари кінчать ся на смерті Гоголя. Короткі доповнення їх дав син О. В. — Василь Головня, котрий подав ніби некрольоґ матери. В примітках д. Чаговець дає пояснення до Мемуарів, головню що до осіб, про які згадує Ольга Вас. В кінці маємо автографи кількох листів Гоголя до батьків і сестри Ольги. Книга рясно ілюстрована портретами і знімками з рідних околиць Гоголя.

А. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ (Сборникъ Историко-Филологич. Об—ства в Ніжині, т. VIII (Н., 1911), ст. 1—10 (відд. II) і окремо: Ніжин, 1911, ст. 10. Автор побіжно й коротенько торкаєть ся тої самої теми, що й Вол. Розов в згаданій в попереднім томі „Записок“ праці, але обсяг його ширший, бо крім драматичної літератури XVII—XVIII в. д. Кадлубовскій звертає увагу і на твори Наріжного та Котляревського.

И. П. Житецкій — Гоголь проповѣдникъ и писатель (Журн. Мин. Нар. Пр. 1909, кн. 8 і 9 і окремо. Спб. 1909, ст. 93, ц. 75 к.). Серед великої купи численних ювілейних праць російських письменників нарис д. Житецького займає своє окреме місце, спеціально заслугучи на нашу увагу. Автор, як сам Українець, звернув особливу увагу на вплив укр. стихії в життю і творчості великого сатирика. В статі його знаходимо ряд цікавих сторінок про походження Гоголя, його предків, головню діда і батька, про Трошинського і взагалі про культурне жите на Україні перед Гоголем і за його часів. Полемізуючи з проф. Овсянко-Куликовським доводить д. Житецький, що Гоголь не був ніяким „обшєроссоємъ на малорусской основѣ“, а таки щирим „малороссоємъ на малорусской основѣ“. Доводячи, що „Гоголь не явив ся несподіваним чудом, виріс на українським ґрунті“, він обертаєть ся до Гр. Сковороди, як попередника Гоголевої моралі, і дає (в розд. V) короткий нарис світогляду Сковороди з поглядом на його жите особисте і на культурне жите України кінця XVIII в. Прекрасний нарис д. Житецького читаєть ся з неослабним інтересом.

Вл. Баршевскій — Мысли Гоголя о сценическомъ служеніи (Сборникъ историко-филолог. Об—ства при институтѣ кн. Безбородко, т. VII і окремо, Ніжин 1910, ст. 12). Статя д. Баршевського торкаєть ся тої самої теми, що й Назаревського (див. т. СІХ „Записок“, тільки з творів Гоголя використає він лише „Ревизор“, згідно „Театральный разѣздъ“, притягаючи також дещо з листів і Сповіді. Статя неособлива.

В. Даниловъ — Къ бібліографіи драматическихъ передѣлокъ изъ Гоголя (Русскій Филолог. В., 1911, кн. 2, ст. 331—338). Автор знайомить з кількома перерібками, знайденими ним серед рукописей театрального відділу Одеської Публичної Бібліотеки. Зроблені нашими земляками сї перерібки мають і для нас деякий інтерес, тому замітка д. Данилова не повинна уйти уваги історика нашої літератури і громадського життя. З сього погляду цікаві для нас перерібки зазначені у д. Данилова під ч. 1 і 6, автори котрих виразно зазначили своє українське походження. Шкода, що д. Данилов не зазначив, чи отсї перерібки цілі написані по українськи, чи в ній тільки деякі лицедії говорять укр. мовою.

Гоголевскіє дни въ Москвѣ. Виданіе „Общества любителей російской словесности“. Москва 1910, ст. 336. Це збірник присвячений описови Гоголевських ювілейних свят у Москві, полученных з відслоненням паматника. Читачі знайдуть тут ряд привітів, деякі по українськи (від нашого Т—ва, ст. 262, від українського земляцтва при московськїм унів., ст. 322), а також ряд промов різних видатних учених і літератів, деякі з котрих являють ся справжніми розвідками, хоч і невеличкими, напр. акад. Ф. Корша, О комизмѣ Гоголя (ст. 190—207), прив. доц. П. Сакулїна, Творческія муки Гоголя (ст. 216—282), проф. Д. Багалїя, Еволюція художественнаго творчества Н. В. Гоголя (ст. 181—190), або промова поета В. Брюсова (ст. 157—181).

М. Возняк — Історично-просвітне значіне Маркіяна Шашкевича (Письмо в Просьвіті 1912, ч. 10—11, стор. 257—262). Автор представляє діяльність Шашкевича в звязи з тодішнім положенням галицької України і відродженем російської України Котляревським. В. Д.

Письмо М. А. Максимовича къ Н. П. Похвисневу (Русскій Архивъ, 1910, кн. 12, ст. 676—677). Лист сей (з Москви, дня 2/XII 1824 р.) не містить нічого гідного на уваги. Особа Н. П. Похвисньова також не представляє жадного історичного інтересу; се — далекий кривний А. П. Єрмолова, син якогось почтового урядника.

В. Даниловъ — М. А. Максимовичъ и отецъ Макарій Оптинскій („Русскій Архивъ“ 1910, кн. 12, ст. 678—679). Автор подає відомости про знесини М. Максимовича з відомим в свій час ієросхимонахом Оптинської пустині Макарієм, головню в справі „Учення объ устройствѣ монашескаго жительства“, виданем котрого заряджував Максимович. О. Н.

Э. П. фонъ Бергъ — Русская комедія до появленія А. Н. Островскаго. „Русскій Филологическій Вѣстникъ“, 1911, кн. 1, 2 і 3—4 та 1912, кн. 1—2 і 3. В своїй широкій (більш бібліогра-

фічній, ніж літературній) статті знайомить нас автор зі змістом члених комедій перед Островським. Користна ся праця цікава для нас не лиш безпосередно, знайомлючи з річами, котрі читали або оглядали на сцені й наші люди, на котрих виховували ся й наші письменники, — ні автор торкаєть ся й укр. письменників, Гоголя — батька й сина та Квітки (див. кн. 3, ст. 160—197). В. Д.

Изъ портфеля стараго журналіста. Письма къ Ѳ. А. Коні („Русскій Архивъ“, 1911, кн. 11, ст. 367—384). Ф. А. Коні — відомий в свій час водевіліст, батько А. Ф. Коні, судового діяча, оратора і письменника. Від 1846 р. редагував популярну тоді часопись „Пантеон“. На ст. 380 отсеї збірки листів знаходимо коротенький лист до його (без дати) Євгена Гребінки в справі видрукування післаного до редакції початку повісти „Сеня“.

М о в а.

J. Baudoin de Courtenay — О „prawach głosowych“ (Rocznik slawistyczny t. III, 1910, ст. 1—57 і французський переклад статі 57—82 ст.).

В основі сеї інтересної і дуже живо написаної статі знаходить ся теоретично-пізнавчий вивід, що у володіючих мовою осібняків розвивають ся тільки — а) мовні виображення взагалі, а вимовно-слухові в особливости і б) вправа органів мовних, вимавляючих і слухаючих. О „правах же звукових“ (Lautgesetze) можна говорити тільки в акустаці, дійшовши до них шляхом досвіду і дедукції. Для того дослідники (акустики) все одно з яким звуком в нього діло — фізичним, звіриним, людським (ст. 6). Вийшовши із сего заложення, автор стараєть ся доказати його правдивість рядом фактів і вказівок, взятих з психології людської мови, та язикових явищ — дуже цінних своїми широкими основами загальности і глибиною продуманости, що характеризують розваження автора про причини язикових змін — збірно-індивідуальні, чистоіндивідуальні, суспільні і біологічно-антропологічні і географічно-кліматичні (пор. зміст ст. 38—40 в 22-х точках). Після огляду ріжниць між язиком, як явищем індивідуально-психічним — та мовою, як прикметою суспільною, автор переходить (ст. 48) до критики трьох головних лінгвістичних напрямів, а саме: 1) дослідників, що вважають всяку мову живим природним організмом (Шляйхер); 2) молодограматиків, вважаючих мову продуктом чинностей людського мовного організму; 3) лінгвістів (як Шухард, Бремер, Гюелен), що виділи в „людських мовних організмі“ суму індивідуальних мовних організмів, які всі підлягали постійному впливови одно другого, отже (свідомому) наслідуванню, моді, мішаню мов. Ім то автор і признає найбільше рації. Накінець присвячує кілька уваг (ст. 51—3) методоло-

гічним помилкам, які поповняють часто лінійвісти — змішуючи графеми (знаки письма) з фонемами (звуками), 2) акустику з механікою мовних органів, 3) мову індивідуума (одиниці і збірного тіла) з пересічним явищем групи бесідуючої, 4) закон із звичайним наступством явищ, 5) закон себто функціональну залежність із статистичним констатованем фактів і 6) закони дослідника (суб'єктивні) з законами досліджуваного предмету (об'єктивними). Кінчить автор свою статтю вказівками на свої давніші погляди в тім напрямі, в яких він ніколи не мав бути „Lautgesetzler'ом“, як се твердив проф. Брікнер. — Автор зводить всі ті права звукові до одного: мова се явище чисто психічно-фізіологічно-соціальне, в яким замітні ще рівномірність (Gleichmässigkeit) і відповідність (Korrespondenz) психічного підкладу. Звівши таким робом явище мови до тих самих основ теорії пізнання, на яких опирають ся і всі інші науки, автор думає, що доказав безосновність всяких звукових законів, які нам так часто напрошують ся при думці про всякі аналогії і зв'яси нам рівнобіжності в області мов. Без сумніву, що, не маючи всіх даних мови всіх послугуючих ся мовою осібників всего світа, нам годї говорити про який небудь закон. Про сі закони одначе й не треба дуже журнитись, коли зважити основу всякого наукового дослїду, який все опираєть ся тільки на більший або менший скількості певних даних явищ, та через певні т. з. нормальні „функції мозку“, себто рядом різних логічних праць доводить дослідника до правдивого осуду, отже до пізнання правди, правди частинної в порівнянню з правдою всесвітньою (космічною). І автор сам, висказавши цілий ряд дуже інтересних, влучних і цінних осудів в області загального язикознавства — против т. зв. Lautgesetze, дав нам властиво не що инше, як власні свої закони мовні, в яких видимо закони відвортної сторони до тепер загальнозвісних Lautgesetze. Будемо надїятись, що до авторових „еретичних“ законів подасть який будучий дослідник свої ітд. в безкопечність...: бо пізнаване вічної безкопечної правди може статись тільки через пізнане безкопечного числа копечних перехідних (ступневих) правд.

І. Свенціцький.

В. А. Каминский — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г. (Извѣстія Отдѣл. рус. яз. и слов. 1911, т. XVI, кн. 4, ст. 67—94).

Ся статя дає багато інтересного і цінного матеріяла для говорів осель — Буцин, Камень-Кошарськ, Повурськ, Глушиця коло Сари, Ровитно, Стрільськ, Сарни, Чорнче, Люхче, Граде — в яких нема сїду впливу білоруського і в оселях — Копища, Выступовичі, Людвинівка, Ласки, Словечно, Воробєві Корчами, Бегунь, Васьковичі — із слїдами сильного білоруського впливу. Перша група названа автором — захід-

ною, друга — східною. Характерні прикмети західної (без білоруського впливу) групи: а) перевага в діфтонгах звуків *є і е* (э), отже *іє* зам. *і*: в чістому полю, жієтичко, подарочкіє, кітаєчкіє; б) поява *ӯ, ўо, ўе* зам. *о/і* — бульш, буєльш, вун, бур, спудница, мує кухане; в) поява твердого *и і ие* на місці первісного *ѣ*: у лѣсьє, у полѣє, у стрѣсьє, та *и*: почоватиміє, дѣвчїєні*); г) бек, бык, а навіть — ходети, посети*); д) широкий відкритий звук *і* близький до *и*. В області співзвуків найзамітніша поява твердого складу -ра-: радок, запрагати та чистого д-замість перегласовано: ходю. — Зворотний заїменник *ся і са*: остаюся, наливаєца, збираюца, осталаса. — У східній групі перш усього замітні акане, цекане і дзекане, вже-білоруські особливості: маці, завіваці, узяці, сядзе, стройце, ведучі, ходзілі; вадѣ, шаукованькой, ня твой, каліб; неясне акане (після автора — полуакане): воуки, осталіса, при доліні. Приглядаючись однак загальному виговорови, переданому автором у весільних піснях кількох сіл, ми бачимо в сім говорі значне число білоруських особливостей, і тому вважаємо его перехідним від північно-українського до білоруського (у Мінській губ.). Дуже інтернасна поява *у* зам. первісного *ы*: путала, вушла, бук, вупіті, вусока, муло (ст. 87 і 91) — яка вказувала би на зв'язь говора з балто-славянським періодом, наколи-б не поява сего *у* і замість інших звуків — *і, е, о*.

І. Свєтлицький.

A. Brückner — Etymologische Glossen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung N. F. XLIII, Göttingen, 1910, стор. 301—327).

Се замітки і пояснення до етимології наведених в перших трьох зошитах Бернекера *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (A-dvигati). Автор виступає тут проти прийнятого вишукування арийських корінів поодиноких славянських слів і показує на численних прикладах, що далеко важливіше сконстатувати наперед праславянську форму слова. Таким способом усуває ся з обсягу студій непотрібну спекуляцію і приходиться до певних результатів. З того становища обговорює автор славянське *х* (в таких формах як *соха, страх, віха* і т. д.) і так звані дублети, які звичайно приписує ся впливови інших мов. При тій нагоді оборонює автор польське походження багатьох слів, що признавали ся (Мікльосічем) або й нині признають ся (Бернекером) українськими позичками як приміром *dereń* (замість *drzon*), *czereśnia* (зам. *trześnia*), *czuryna* (зам. *czurzyna*), *krynica* (зам. *krzynica*), *druch, duju*, ітд. Автор велику роль приписує випадковим обставинам і тому може

*) Такий виговір можна чути і у Гуцулів з Річки.

легко заперечувати усі чужі впливи, приймаючи (до певної міри слушно) припадкові змішки старих і нових форм, прогалини пам'яті, фальшиві асоціації, хвиливі афекти, примхи і забаганки та сліди самоволі. Автор черпає головню матеріял з польської мови, одначе часто уживає і українського та великоруського матеріялу і тому належить ся йому згадка і в нашій часописи. При тій нагоді належить піднести недокладність або й баламутність показчика слів, долученого при кінци тому. Хоч Брікнер згадує звиш 20 українських виразів¹⁾, наведено там лише одно слово дрозд, задля якого не варто було навіть робити окремого розділу. Такий показчик не улекшить нікому роботи шуканя. *З. Кузеля.*

А. А. Назаревскій — Языкъ Евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго (Университетскія Извѣстія, київські, 1911 р., № 8, ст. 1—40, № 11, ст. 41—78, № 12, ст. 79—139).

Се користна розвідка про відомий переклад Евангелія на українську мову з польського перекладу М. Чеховича 1577 р. Про його згадували вже давнійше коротко О. Левицький, П. Житецький, Н. Петров, П. Владіміров, І. Шляпкін, К. Харлампович, І. Каманін, А. Соболевскій, Ю. Тиховський, Р. Тітов. Але досі ані текст перекладу В. Негалевського не був докладно та уважно досліджений, ані в потрібній мірі вияснена особа перекладчика. Молодий дослідник А. Назаревскій взяв ся отсе за розгляд мочи рукопису Негалевського, головню — що-до її фонетичних прикмет, а також — морфологічних, синтаксичних та лексичних. Не обмежуючи ся одначе на фільольогічним дослідженню текста, автор подає в 1-й частині своєї праці короткий огляд спостережень і гадок попередніх дослідників, свої замітки про релігійні рухи на „полуднево-західній“ Руси XVI в. і їх відношене до появи перекладів св. писма на українську і білоруську мови; до передступних інформацій 1-ї частини належить також докладно зроблений опис рукопису, відомости та власні гадки про час і місце владження перекладу, про особу перекладчика. В результаті автор приходить до висновку, що працю В. Негалевського треба признати перекладом, а не „списком“ (як неслухно охарактеризував її П. Владіміров) і що слова Житецького: „польскій текстъ почти дословно переданъ русекими буквами... фразеологія... вся почти оставлена польская“ („Очеркъ лит. ист. малор. нарѣчія XVII—XVIII вв.“, 1899, ст. 2) — вірні лише що-до окремих уступів переклада, а не його цілости.

Другу частину праці автор присвячує вже виключно розглядови

¹⁾ М. и. прохати, солоха, пелехи, патрохи, тріщати, счезнути, черешня, чуприна, криниця, друг, дужий, недолиха, веретязь, обшир, нищити, швидко.

і дослідови мови перекладу, лише побіжно зупиняючи ся на загальних прикметах перекладів св. писма на людovu „руську“ мову (тут автор, як виводі і перед тим все плутає нещасливі терміни „русский“ — „руський“ та „русский“), а також трохи докладнійше — на палеографічних прикметах рукописа. Євангеліє в перекладі В. Негалевського автор узнає — „пам'ятником тої старої західно-руської мови, яка на протязі ряду століть (XIV, XV, особливо XVI вв.) була „органомъ умственной, нравственной и политической жизни народа въ великомъ княжествѣ Литовскомъ“ (проф. Карекій — „Что такое древнее западнорусское нарѣчіе“, стор. 6), яка особливо процвітала в канцеляріях литовських князів, якою написані так зв. литовські літописи, статути 1529, 1566 і 1588 рр. і цілий ряд державних грамот і актів...“ Впливи польської мови на текст переклада, по думці автора, дуже значні: „менше відбили ся вони на орфографії, фонетиці і морфології і дуже значно на синтаксї і лексиці“; щож до елементів церковно-славянської мови, то автор гадає, що вони — майже непомітні, — рукопис майже вільний від них.

На нашу думку — як окремі твердження про участь українського елементу в мові переклада, так і загальні висновки автора потребують уважної перевірки: означення поняття — „західно-руська“ літературна і актова мова ще й досі доволі невиразні і неясні; таким лишається поняття про сю мову і у нашого автора; без сумніву дослідники її за мало уваглядняють прикмети і особливости західно-українських діалектів.

В кінці розвідки додана частина тексту рукописа (а саме — передмова, приписки Негалевського і інших осіб та відривки з євангелістів Матфея, Марка, Луки і Іоана). *О. Назарійс.*

Н. А. Смирновъ — Западное вліяніє на рускій языкъ въ Петровскую эпоху. I. Определѣніе путей, которыми въ П. э. шли заимствованія изъ зап.-европ. языковъ. II. Словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ русс. яз. въ эпоху П. В., С-Пб. 1910 (Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ т. 88, № 2) 1 л. + 399 ст.

До порушеного тут питання в в.-рус. науці ще дуже мало праць. Крім акад. Соболевського „Западное вліяніє на русс. литературу XV—XVII в.“ Спб. 1899 і отесї спеціальної більше годі пайти на дану тему, бо робота проф. Е. Будде: „Очеркъ исторіи современнаго литерат. русскаго языка XVII—XIX в.“ присвячена переважно історичній граматиці нинішнього літерат. в. рус. языка в його славянській основі, без огляду західноєвропейських впливів. Їх одначе годі внакше досліджувати, як епохами. До XV-го в. їх зовсім не багато і вони в значній мірі книжно-цер-

оквного походження. Від XV в. їх чим раз більше, вже й не книжного походження, бо московське государство зносить ся все більше і живійше в західно-європейськими дворами, послами, купцями, будівничими, малярами, подорожними, вояками, пушкарями, лікарями... „нѣмцами, свѣями, фрягами... и со всякихъ иныхъ дѣлъ хитрыми и мудрыми людьми“ — і від усіх їх позіставляє у себе, на всіх полях свого культурного життя, по непомногу чужоземщини, поки воно само не виступило на загальносвітову політичну арену як „росейская имперія“. Вже в XVII в. в Москві послуговувались часто — в домах багатих бояр, що світа не боялись — польською мовою і латинською; вживали її і на державнім дворі в Кремлі. Ся особливша любов багатших і знатнійших до чужої мови замітна і за часів Петра — до німецької, французької, польської, а з 2-ої пол. XVIII в. виразно переходить в гальоманію. Після Петра В. ледви Ломоносов положив свою граматику яку таку таму дальшому цюванню літературної в.-рус. мови, а після Катерини В. розбив раз на все всяку варварську гальоманію у в.-рус. літерат. мові Пушкін. Покажемо на фактах границі варварства в гальоманії князя Куракіна, сучасника Петра В., з архиву якого автор черпає дуже багато. Ми виберемо з него тільки яркіші приміри: „сдѣланы салдаты отъ деревень за оброки своею паежоу альбо уѣзду“; розумієть ся, що в деяких „паежах“ (= іт. paese = країна) буває „арія (воздух) субтильная и здоровая“; а хто бував в багатьох „паежах“ сей міг у всім своїм „віажѣ“ писати „особливую книгу, которая названа віаже“, а з того всего складеть ся „моей выты (vita) описаніє“, чим „долженствоваль бы себѣ придать глорію“, особливо коли хто „отримаєть викторію“, якої в нинішні часи хоче найбільше „сподѣваться жанъ (les gens) нѣмецкій“, „но здѣсь, мой государь, повѣрь, не будетъ такъ пенетрять“ (= фр. pénétrer) какъ в Гатѣ“, бо тільки „голландцы жъ фореестерамъ (іт. forestiere) грабительны“, може за те, що на їх вулицях „плевириъ (фр. plaisir) и гулянье людемъ великое“, а може через те, що вони „чрезъ марьяжъ“ своїя княгині „взяли повоиръ (фр. pouvoir) и вѣхъ другихъ затесняють“, хоч „политесь“ (фр. politesse — віжливість) сего не позволяє, але очевидно, хто „уживаетъ“ хоч не великий але „пропре“ (фр. propre = чистий) дім і садок і „тримаєть“ інші добрі „речи“ (= вещи), той може і „презъ“ море міст поставити та на полях „пердрій и летающихъ фезановъ“ (фр. perdrix, куропатва) стріляти і „сей оувражъ въ пользу своего отечества“ писати.

На щасте всякої народної мови сего рода варваризми не заховаля ся ніде, погигаючи враз з їх авторами. Примірів тому маємо досить на історії всіх мертвих штучно зложених „літературно-учених“ мов середніх

і нових віків. Тому рахуємо ся з ними в історії якої небудь мови більше як з культурно-історичними курйозами, що оживлять нас здоровим сміхом; поминати їх одначе в історії мови ніяк. Запозичення з західно-європейських мов ділить автор відповідно до предметів і походження.

Отже адміністративні поняття означають ся латино-німецькими словами через посередництво Польщі: апелляція = Apellation, аудієнція = Audiens, інструкція = Instruction, ...авторизовать = autorisiren, autoryzować, адресовать — adressiren, adresować.. Номенклатура морського діла вся англійського і голландського походження, а воєнна франко-німецька з домішкою польського впливу. А що Петро В. дбав і про науку, тож і історія, і математика, і медицина, і астрономія — всі вони дали через переклади ряд нових незвісних до них великорусу слів і понять. З військом морської термінології, а в часті і воєнної — всі інші не прижились. Не прижились і ті особливі польонізми, яких уживав Петро В. в своїх письмах (п. П. В.) або в зібранні законів (П. С. З.). І так у Петра В. стрічаємо слова: валный (= всеобщий, главный), вербованіє, веска (= wioska), дигитаръ (= достойник), зашрублывать, звычайный, згодный, кривный, бурлячникъ (= -дець), лавникъ (= засѣдатель в судѣ), належитно, о обраніи короля себѣ имѣть елекцію, пактъ, прешкода, -нть, сукуръ (= подкрѣпленіє); а в Полном Собраніи Законов: гарнецъ, гонтъ (= дрань), декларація, -овать, деликатный, куранты (monnaie courante), куратор Академіи, кухмистер (= поваръ), манифестовать (= объявлять), муштровать (= учить), ознайменать (= объявлять), пленнопотенція (= полномочіє), штрафовать безъ фергерунга, чинить фергеръ (= Verhör), шинокъ, шинкаръ, шинковать, юстиція. Всі ті слова — як появились, так і пропали для в.-рус. літературної мови. Ще більше яркі польонізми вводили Українці, б. вихованки київської Академії, Прокопович і його сучасники в Духовнім регламенті і в Правдѣ воли монаршей: будовать (Прок.), грозба, дикастерія (ДР), докладно (Пр.), домовство Пр, забобоны Пр., забранять (= запрещать), замахъ (ДР), запомятъ (= забыть), казнодѣй ДР, куражъ (= смѣлость) Пр., мизерный (= бѣдный), натура (= природа), оказія (= случай) ДР, омылка, омылиться (= ошибка) Пр., подступ Пр., старожитный (= древній), сукцесор (Прм.), ухронный (= избѣжимый) Пр. Приймаючи під розвагу, що в.-рус. мова писань С. Полоцького, Д. Ростовського, С. Яворського, Прокоповича і Лопатинського — все таки в синтактично-словарній основі — українська, ми зрозуміємо ступінь їх впливу на розвій в.-рус. літературної, а в часті і української мови. Вплив сей був очевидно нетривкий, коли опісля вже більше ніхто не повторив сих польонізмів в в.-рус. літературній мові.

Праця написана на підставі 29-и видань петровської доби, що обіймають всі важніші прояви культурного життя епохи. *І. Свенціцький.*

Проф. Н. К. Грунскій — Очерки по исторіи разра-
ботки синтаксиса славянскихъ языковъ (Ученыя Записки
Имп. Юрьевского Унив. 1911, № 11, 12, ст. 1—340).

Автор вияснює нерівну стійкість синтактичних праць над славян-
ськими мовами Мікльоніча, Ягіча та Вондрака, подає їх жерела й ме-
тоди та проводить паралелі з дослідями Потебні. При тім нераз зупи-
няєть ся увага автора на поодиноких виясненнях різних фактів мови
та пробах їх красивого вияснення. В огляді наукових і педагогічних
граматичних російських праць від часу появи праць Потебні означає
автор їх значіння, досліджує їх відношення до праць попередників,
а спеціально Потебні, та задержуєть ся також на поодиноких питаннях,
що були предметом спеціальної уваги дослідників. Більшість праць но-
вого часу характеризує бажання увійти в глибшу аналізу синтактичного
ладу мови, при чім дослідники опирають ся на фактах історично-порів-
няного характеру та беруть в основу чуте мови, розуміння його теперіш-
нього духа, отож підчеркнення психологічної основи при вивченню мови.
Значіння психологічного моменту при вивченню мови, який може кинути
багато світла й на минувшину мови, дуже сильно підчеркнене в вступі
до праці проф. Е. Ф. Будде „Основы синтаксиса русского языка“. В
праці проф. Грунского згадуєть ся і про розвідку дра Макарушки
про граматику Смотрицького, при чім відмінно від твердження дра Ма-
карушки не видить проф. Грунскій так великого впливу граматики Ме-
лянхтона та Ляскаріса на синтаксу Смотрицького, а за те більший
вплив на синтаксу Смотрицького граматики Альвара. *М. Возняк.*

Einführung in die vergleichende Grammatik der
indogermanischen Sprachen von A. Meillet. Vom Ver-
fasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung
von Wilhelm Printz, Липськ—Берлін, Б. Тайбнер, 1909. Стор.
XVIII+330. Не запускаючи ся у докладне рефероване книжки, звертаю-
увагу на сей короткий підручник порівняної індогерманської граматики,
якої потреба давно вже відчувала ся. Книжочка Мерінгера занадто
маленька, а Бругманова Kurze Grammatik надавала ся більше до сту-
дійованя ніж на підручник для початкуючих. Що йно в 1903 році
вийшов перший такий підручник А. Мейє, що дочекав ся в 1907 р.
другого виданя. Звідси й зроблено переклад німецького виданя з де-
якими доповненнями і поправками. Вступ Мейє надаєть ся дуже добре
на підручник для початкуючих, яким Бругман робить труднощі. Автор
стараєть ся не оперувати гіпотезами і подавати самі доказані появи.
В девяти розділах обговорює автор методику порівняного языкознав-
ства, відносячи і характер поодиноких індогерманських мов (між тим

і славянських), звучню, наголос, науку про форми, дієслово, імя, речення, науку про творення слів та історію порівняного лінгвістики. Важний теж на кінці показник головних підручників і праць, які потрібні для студіювання індогерманських мов.

W Frhr. v. d. Osten-Sacken — Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. *oba*. (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 416—424). Автор вказує на те, що ми ще дуже мало знаємо про розширення деяких важких наростків, і займається докладніше одним з них — *оба*, що уживається на означення відірваних понять, утворених з прикметникових пливів. Наросток *-оба* правдоподібно новішого походження, хоч до цього можна би вважати і ц.-слав. *вълоба*; його подібуємо спорадично в усіх славянських мовах, а загально в словінській мові. Характеристично, що майже усі слова з тим наростком означають щось поганого, неприємного, недостаточного, що достойне догани або має прикмету чогось грубого, важкого і нужденного. Автор доводить це прикладами з російської, української, сербської, болгарської, польської, чеської, лужицької і словінської мови. З українських слів належать тут *худоба* (від прикм. *худь*), *хвороба* (від прикм. *хворь*), *жалоба* (від прикм. *жалкий*), *білоба*, *шаноба* і *гоноба* (від прикм. *ганобний*). Остатнє слово, неясне щодо походження, але безперечно старе; *шаноба* (від *шанувати*) опирається на сер.-гор.-нім. *schöpen* і дісталося мабуть до нас з чеського без огляду на форми *шанобний*, *шановний*, *шанібний*.

Karl Löwe — Die Adjektivsuffixe im Dakorumänischen (17 und 18 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache. Липськ 1911, стор. 1—110). Ціль праці прояснити початок і значення прикметникових наростків, а при тім розслідувати, котрі наростки запозичені у сусідніх народів. Автор наводить румунські слова і їх чужі форми, сортуючи свій показник відповідно до наростків, яких походження розслідується на вступі. Із зіставлення дуже релефно відбиваються чужі впливи, а особливо вплив болгарської мови.

G. Iljinskij — Altkirchenslavisch *vъpiti* „schreien“ (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogermanischen Sprachen. N. F. XLIII, Göttingen, 1910, стор. 177—184). Ц.-слав. *въпяти* уважалося від довшого часу чужою позичкою з германського. Мікльосіч видів його жерело в гот. *vorþan* і ст.-гор.-нім. *wuofan* (Lexicon palaeoslov. 2 вид. 100, Fremdwörter in d. slav. Sprachen 1867, стор. 65 і Etymolog. Wörterbuch 1886, стор. 396), так само і звисний фільольот Шмідт в статті про гот. *vorþa* (Kuhn Zeit-

sch. 1873, XXI, стор. 283—286). За запозиченем промовляв також Вондрак в *Vergleichende Grammatik* (II, стор. 209) і *Altkirchenslawische Grammatik* (стор. 231), пригадуючи форми *waffian* = галасувати і *vorjan* = голосно кликати. Іліньський виступає проти дотеперішних поглядів і доказує неможливість позички з готського (бо тоді дісталися б ми форми **vuriti* і **vuriti*), а далі, опираючись на складених формах в'язь пити замість сподіваної в'язь пити, приймає за первісну форму слова в праславянському не в'язи, лише **ъ* пити, що складається з двох корінів **ъ* і **п*. Для управдоподібнення своєї гадки наводить автор далі приклади слів, що повстали через сполучення або комбінацію обох згаданих корінів.

G. Iljinskij — *Aksl. ješa 'utinam'* (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 202—203). Автор не годиться на дотеперішні етимології Вондрака (з *ašut*, ашоут, Vrgl. Gram. II, 302) і Бернекера (з приім. *e* + заім. *ша*, Et. Wb. 206) і уважає форму *юша* окріпшим опитивом від *юсми*.

A. Leskien — *Über kirchenslavisches (altrussisches) serša „Hornis“* (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, ст. 137—138). З нагоди замітки Зубатого в *Rocznik'y Slawistyczn'im* (II, 4), що в слов'янських н-пнях побіч званих форм на -*н* і -*ень* (камы, камень) виступає також форма на -*а* = інд. -*о* в староруському слові *серша*, доказує автор, що це слово дуже і дуже сумнівної вартості і не має доказової сили. Його наводить Мікльосіч тільки як *ἀπαξ λεγόμενον* з Пандектів Антіоха, де воно дісталося як гльоса до слова *трутъ*. Через те, що не стрічаємо ніде інде, треба прийняти його припадковий характер та припустити помилку в переписуванні скороченої гльосованої форми *сършенъ*.

St. Mladenow — *Zur slavischen Wortforschung* (Archiv für slavische Philologie XXXIII, 1911, стор. 7—19). 1. Slav. *čuma* „Pest“. Слово *чума* виводив Мікльосіч з турецького. Бернекер, хоч не годився з тим, не подав нічого певного. Автор виводить слово *чума* з інд. **geu-*, що через **kju* **сју* дало *сју* і подає його первісне значіння подібно як і в грецькому *κῆμα* = щось склепленого, спучлого, боляк. — 2. Slav. *grab(r)ъ* „Hagebuche“. Корінь слова в праслав. **gra-*, що можливо повстало з **ger-* : **gor-*. — 3. Slav. *дчѣтъ* „Wald, Gebüsch, Strauch“. 4. Bulg. *grēzdej*. 5. Slav. „*lěktъ*“ „Arznei, Heil, mittel“. Слово *лѣкъ* не конче мусить походити з германського, а посвоячене з кельт. і опираєся на ідогерм. формі **legos*. 6. Serb. u. bulg. *stopanъ* „Hausherr“.

W. Schulze — *Lit. czéczkà* (Zeitschrift für vergleichende

Sprachforschung. N. F. XLIII. Göttingen 1910, стор. 252). Слав. *šiška*, укр. *шишка* перейшло у всілякі мови з більшими або меншими змінами. В литовській мові переховалося в формі *czėczka*.

Frank Fischer — *Lehnwörter des altwestnordischen* (Palaestra 1909, ч. 85). Дещо і для славянського фільольога та для дослідників славянсько-германських мовних позичок. Деякі доповнення й замітки подані в рецензії В. Kahle в *Literaturblatt für germanische Philologie* (1910, стор. 359).

N. von Wijk — *Germanische Etymologien* (Indogermanische Forschungen 1911, XXVIII, стор. 121—133). Між иншим у 20-ім розділі подані і обговорені германські слова, споріднені з славянським бредом (прим. бредня).

St. Romansky — *Vorbă und voroavă* (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache XIII, 1908, стор. 106). Оба слова, як доказує автор, славянського походження: перше, запозичене з болгарського, а друге з українського. Румунське *vorogavă* (= розмова, галаслива мова) повстало з українського говорити при помочі перетавки **hovoresc* або **vovoresc vorovesc*.

J. M. Stowasser — *Amulet* (Wiener Studien 1910, том XXXII, стор. 159—160). До тепер не звісне походження слова амулет. Учені виводили його з арабського або з латинського *anioliri*. Автор виступає з новим поглядом, що амулет належало-б скорше виводити з латинського (h) *āmulus* = *Häckchen*, причім окінчене *ētum* означало-б бути чимось заосмотреним, (h) *āmulētum* можна би проте передати словами „предмет заосмотрений в гачок“.

В. А. Baranowski — *W sprawie słownika imion własnych* (Ziemia 1910, I, стор. 305—307). Автор подає уваги в справі збирання імен власних. Передовсім радить ділити назви по їх категоріям, далі звертає увагу на назви осіб від місцевостей і на узгляднюване попри штучні (польські) терміни також місцеві (приміром українські), а екінци наводять кілька прикладів каталогу місцевостей в Східній Галичині на вір згаданих дезидератів. Так обговорюють ся тут назви: Акрежори, Білогорще, Біндюга, Болшівці, Чев (-Лішняця), Дуба, Дубшана і Звенигород (Звиляге, Звилягга, Звиляг). З. К.

А. Бонкаловъ — *Нарѣчіе околнцы Рахова* (Марам.) (Наука, 1911, ч. 1, 3—5). Відмічаємо сю етнографічно-язикову розвідочку про марамороських гуцулів не стільки для її вартости — скільки для рідкості такого роду робіт в угорсько-руських часописах. Зрештою, праця ся лише переклад частини мадярської брошури, повний титул

котрої такий: A Rahói kisorosz nyelvjárás leiró hangtana. Irta Bonkáló Sándor. Первісно ся праця появила ся в справозданню дендешської гімназії, де учителює автор її др. Олександр Бонкалів.

В. Гнатюк — Чи можливе тепер у нас уодностайненє літерат. мови й правописи? (Наша Школа, 1911, ч. II—III, ст. 61—65). На повисше питає, поставлене в заголовку статі, відповідає д. Гнатюк позитивно й накликає суспільність, передовсім пресу, прийняти правопис, уживану в виданнях наших наукових товариств — львівського й київського.

І. Верхратський — Язикові замітки (Руслан, 1911, чч. 198—204). Д. Верхратський має добру звичку стежити за нашою біжучою мовою (по часописях головну) і на маргінесах відмічати те, що на його думку являєть ся неправильністю або чужим варваризмом. В результаті таких помічень повстала й згадана више статя, в котрій по при деяких сумнівних увагах подибуємо і ряд зовсім слухних. *В. Д.*

Wilhelm Feldmann — Die deutsche Journalistensprache (Zeitschrift für deutsche Wortforschung XIII, 1911/1912, стор. 282—300). Статя важна і для нас, що на підставі літератури означає, коли які терміни увійшли в уживанє німецького журналістства: значна їх частина уживаєть ся тепер і в нашої літературі, а особливо в термінології наших публіцистів, кингарів і складачів. *З. К.*

Видання й статі, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

N. Jorga — Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, I—IV, 1908—11.

Преісторія, антропология, археология, історія штуки.

Отчетъ императорской археологической комиссіи за 1907 годъ, 1910.

K. Hadaczek — Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, 1912.

Ю. Талько-Гринцевичъ — Опытъ физической характеристики Восточныхъ Славянъ, 1910.

L. Podlacha — Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen, 1910.

— Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien den Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina, 1911.

А. А. Бобринскій — Народныя русскія деревянныя издѣлія, 1910.

Історія суспільна і культурна.

- С. Рожнецкій — Къ исторіи Києва и Днѣпра въ былевоѣ эпосѣ, 1911.
 S. Kutrzeba — Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego, 1911.
 Scriptorum rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592, 1911.
 L. Janowski — Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), 1911.
 A. Fischel — Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte, 1912.
 L. Sapieha — Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r), 1912.

Л і т е р а т у р а.

- J. Czubek — Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie, 1912.
 С. Масловъ — Обзоръ рукописей библиотеки Императорскаго Университета св. Владимира, 1910.
 В. Адрианова — Матеріалы для исторіи цѣль на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв., 1912.
 Ю. Яворскій — Пропавшая западно-русская книга „Диалогъ о смерти“ 1629 г., 1912.
 М. Розановъ — Ж. Ж. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX в., 1912.
 Н. Котляревскій — Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842, 1911.

М о в а.

- J. Baudoin de Courtenay — O „prawach głosowych“, 1910.
 В. А. Каминскій — Отчетъ о поѣздкѣ въ Волынское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г., 1911.
 A. Brückner — Etymologische Glossen, 1910.
 А. Назаревскій — Языкъ евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалева, 1911.
 Н. Смирновъ — Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху, 1910.
 Н. Грунскій — Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ, 1910.

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supiński-Gasse, 17

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskýj, bis jetzt erschienen Bde I—XCVI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käufflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoj sekci).
Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) 7-50 Kr.
Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.) 7-50 Kr.
Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) 7-50 Kr.
Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.
Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) 7-50 Kr.
Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7-50 Kr.
Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7-50 Kr.
Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625) 8 Kr.
2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:
Bd. I: H. Svjencickij, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg 3 Kr.
Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.
Bd. III: M. Tersakoveč, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840 5 Kr.
Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. 3 Kr.
Bd. V: M. Voznjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckij. 5 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekci).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.
Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66 4 Kr.
Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 4 Kr.

- Ad. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Chodm, Belz und Lemberg im J. 1564-5. 5 Kr.
- Bd. IV- V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten aus den J. 1648—1649 3 Kr.
- Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570 4 Kr.
- Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1630 4 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VI.
3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, 3 Kr.
- E. Statistische Kommission publiziert:
1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde à 3 Kr.
- F. Juridische Kommission publiziert bis jetzt:
1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde à 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde à 2 u. 3 Kr.
- G. Die Ethnographische Kommission publiziert:
1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk; bis jetzt erschienen 28 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 13 Bände.
- H. Bibliographische Kommission publiziert:
- Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. 6 Kr.
- Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—40 ukrainisch und deutsch.
- Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10, vorrätig.